

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

6

2024

TÂRGU MUREȘ

2024

EDITORIAL BOARD

Corina Teodor (Editor-in-Chief)

Giordano Altarozzi (Deputy Editor)

Scientific Advisory Board

Alessandro Vagnini

Alessandro Boccolini

Managing Editors

Georgeta Fodor

Maria Tătar-Dan

Members

Vasile Dobrescu

Fábián István

Editorial Advisory Board

Ioan-Aurel Pop, The Romanian Academy

Mihai Bărbulescu, The Romanian Academy

Antonello Biagini, Unitelma Sapienza University of Rome

Gheorghe Cojocaru, The Institute of History of the Academy of Sciences of Moldova

Gennadii Kazakevych, „Taras Sevcenko” National University of Kyiv

Antoniy Moysey, Bucovinian State Medical University of Chernivtsi

Giovanna Motta, Sapienza University of Rome

Marisa de Andrade, The University of Edinburgh

Helena da Silva, The NOVA University of Lisbon, Portugal

ISSN 2668-9545

ISSN-L 2668-9545

Published by

University Press, Târgu Mureș, Romania, 2024

Gheorghe Marinescu str., no. 38

540088, Târgu Mureș, Romania

e-mail: acta.historia@umfst

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

6-2024

CUPRINS • CONTENTS

Studii • Studies

Vasile Ioan Iuga, <i>Din Țara Bârsei și Cruceburg, prin Cumania, către Moldova</i>	5
Vlad Popovici, <i>Raluca Rus, Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881-1884 Electoral Survey by the Romanian National Party</i>	29
Gheorghe Negustor, <i>Lumea rurală și războaiele României moderne. Preliminariile unei cercetări de istorie culturală</i>	61
Corina Teodor, <i>Un gazetar al Blajului de odinioară: Iuliu Maior și „Unirea poporului” (1919-1945)</i>	79
Mihai Țurcanu, <i>De ce și cum a respins guvernul român inițiativa Alianților occidentali de identificare a opțiunilor bilaterale de implementare a garanțiilor din 13 aprilie 1939</i>	97
Álvaro Albornoz Castro, <i>Geneza redactării a celei de-a Treia Părți a Secretului de la Fátima. Îndoieli, angoase și suferințe ale sorei Lúcia Maria das Dores în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1943 la Tuy. O controversă istorică</i>	111
Marian Zăloagă, <i>Între comunitățile de lectură și memorie din perioada interbelică și cea postbelică. O privire asupra bio-bibliografiei pastorului luteran Alfred Csallner</i>	153
Maria Georgescu, <i>Representation of Women in Decision-Making Positions in the Community. Comparative Study</i>	187

Recenzii • Reviews

Michel Pastoureau, <i>Verde. Istoria unei culori magice</i> , București, Editura For You, 2022, 224 p. (Mihaela Duca).....	205
--	-----

Radu Mârza, <i>Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900</i> , Iași, Editura Polirom, 2022, 499 p. (Vasile Ioan Iuga)	209
Emanuela Costantini, <i>Carlo Fasciotti e la vita politica italiana ed europea (1870-1958)</i> , Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2024, 189 p. (Vlad Popovici)	213
Radu Mârza, <i>Vederi și peisaje dunărene. Album de cărți poștale (1898-1930)</i> , Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2024, 129 p. (Andrei-Lucian Păcurar).....	218
Răzvan Roșu, <i>De la munte pe hămoacă. 100 de ani de la colonizarea moșilor în județul Satu Mare</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 259 p. (Andrei-Flavius Petruț).....	222
Dan-Silviu Boerescu, <i>Închisorile din România și personajele lor de poveste</i> , București, Editura Neverland, 2024, 368 p. (Luminița-Antoaneta Apostol).....	225
Ben Judah, <i>Fragile Empire</i> , Newhaven și Londra, Yale University Press, 2013, 379 p. (Aurel Lazăr)	229

Studii • Studies

DIN ȚARA BĂRSEI ȘI CRUCEBURG, PRIN CUMANIA, CĂTRE MOLDOVA

Vasile Ioan Iuga*

Abstract

From the Land of Bârsa and Cruceburg, through Cumania, towards Moldavia

During the 13th century and the early 14th century, the Kingdom of Hungary and the Catholic Church expanded their influence across the Carpathian Mountains, historians placing the core of the Bishopric of Cumania inside Moldavia. The process of the founding of Moldavia has been heavily debated in historiography and was often linked with the consolidation of claimed Romanian petty states from Moldavia, some dating back as far as the XIII century, during the existence of the Bishopric.

The present study addresses the existence of Romanian polities relevant in the process of Moldavia's founding, during the period between 1211 and 1331, focusing on the events pertaining to the presence of the Teutonic Order in Burzenland and the history of the Bishopric of Cumania. Also, addressing the importance of said events for Moldavia, the location of Cruceburg, various borders and the seat of the Bishopric.

Keywords: *Burzenland; Cruceburg; Cumania; Romanians; Moldavia.*

Deși depărtate temporal de fondarea Moldovei, evenimentele ce au decis soarta Episcopiei Cumaniei sau a Cumaniei crăiești trebuie cunoscute de orice cercetător ce ar dori să vorbească despre fondarea Moldovei. Dacă în trecut se vorbea de constituirea statelor prin unificarea formațiunilor prestatale, în perioada contemporană, într-o lucrare de sinteză importantă, se vorbește de „concentrarea formațiunilor politice în cadre teritorial-politice unitare”¹, „agregare” sau de un nucleu statal în Moldova, Dragoș luând în stăpânire acel voievodat răsăritean². Astfel, ne-am întrebat dacă au existat stătulețe românești relevante în perioada 1211-1331 care au permis

* Master's Student, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences, and Technology of Târgu Mureș, iuga.vasile.20@stud.umfst.ro

¹ Șerban Papacostea, „Geneza statelor românești (secolele XI-XIV)”, în Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 152.

² *Ibidem*, pp. 157-158.

o agregare și dacă prezența teutonilor și a Episcopiei Cumaniei, în spațiul românesc, a jucat un rol și ne poate releva mai multe despre acel proces și existența unor stătuțe românești³.

Istoria Cumaniei clamată de regatul maghiar își are originea în slăbirea Confederației Cumane și fragmentarea ei⁴. Astfel, Kievul și Ungaria au putut profita⁵ și și-au extins aria de influență. Din actul emis în 23 iunie 1250 reiese că zona extracarpatică era deja slăbită, fiindcă Ioachim, comite de Sibiu, lângă râul Obozt (Oboga?), învinge trei căpetenii cumane folosind români și pecenegi, între 1211-1214, în timp ce mergea să-l asiste pe Asan Borilă⁶. Nicetas Choniates ne spune cum în 1200-1201 Roman al Galiției, în timpul unui raid vlaho-cuman în Tracia, năpădește ținuturile cumanilor, le distruge și le pradă, de nu mai lansează cumanii raiduri în Imperiul Bizantin⁷.

Dacă au fost făcute eforturi de coroana maghiară și pe cont propriu, la Bâtca Doamnei, din 1211 Andrei al II-lea dăruiește cavalerilor teutoni⁸ Țara Bârsei pentru a apăra Regatul Ungariei de cumani. Ei au voie să ridice cetăți de lemn și așezări de lemn, de asemenea, ei sunt scutiți de dări, și au dreptul să ia dijme de la toți locuitorii, în afară de unguri și secui în opinia episcopului Wilhelm al Transilvaniei⁹.

Teutonii, odată stabiliți, primesc și Cruceburg, pe care l-au reconstruit, împreună cu poienile sale. Astfel, înainte de 7 mai 1222, dania e întărită și extinsă, pe lângă Cruceburg, li se acordă și mai multe privilegii, printre care și drepturile de a transporta sare pe Olt și Mureș, de a trece prin țărilor secuilor și vlahilor (Făgăraș, cel mai probabil), venitul târgurilor libere din Țara Bârsei, dreptul de a ridica orașe și cetăți din piatră pentru a întări regatul împotriva

³ Formațiuni politice, numite în trecut formațiuni prestatale.

⁴ András Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest, Editura Corvina, 1989, p. 44.

⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Cultural Român, 2003, p. 32.

⁶ Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gundisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române (1222-1456)*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, act. 11; [în continuare DRH D, I (1222-1456)].

⁷ Harry J. Magoulias (trad.), *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984, p. 287.

⁸ Mihail Roller (red. coord.), *Documente privind istoria României. Veacul: XI, XII și XIII. C. Transilvania (1075-1250)*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951, act. 77 [în continuare DIR C XI-XIII, I (1075-1250)]; Nicolae Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. 1199-1345*, vol. I, București, 1887, act. 41; [în continuare DIREH I (1199-1345)]

⁹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 91.

cumanilor etc.¹⁰. Granițele lor, ce înglobează acum și ținutul cetății Cruceburg, pe care o reclădiseră, se întind până la hotarele brodnicilor, iar de la izvoarele Bârsei până la Dunăre.

De ce aceste mențiuni sunt relevante pentru Moldova? Fiindcă brodnicii fac parte dintr-un club special, alcătuit din 3 populații ce au fost considerate românești de către istoriografia mai veche și o parte din cea contemporană. Astfel, vorbim despre brodnicii din Bugeac și zona Galați, de bolohovenii din Podolia și berladnicii din Podișul Central Moldovenesc.

Brodnicii și bolohovenii la Onciu erau români, măcar la nivel de elite în cazul brodnicilor¹¹. Discuția a fost dezvoltată și de Alexandru Boldur¹², în sensul identității românești, unde, pentru a susține ideea că brodnicii sunt români, afirma că la ruși titlul de voievod ar fi apărut în secolul al XV-lea, în general¹³, lucru ce nu se poate susține în baza cronicilor rusești¹⁴. Mai precaut și echilibrat a fost Constantin C. Giurescu, care susținea doar probabilitatea de a fi fost români. Astfel, despre brodnici afirma „socotim că nu-i lipsit de temeii ipoteza care-i consideră drept Români”, iar despre bolohoveni că „Problema – socotim noi – nu este încă rezolvată”¹⁵.

Problema pare a fi rezolvată de către Victor Spinei¹⁶. Dânsul ne spune că brodnicii ar însemna de fapt rătăcitori, deci posibil nomazi, nu locuitori de la vaduri, precum susțineau Onciu sau Giurescu. Iar despre bolohoveni, amintiți la 1231, prima dată, și în 1257, ultima dată (țara lor la 1241)¹⁷, susține că au avut o cultură materială ruteană (vest rusească) și ar fi fost minoritari în zonă, chiar dacă pe ei îi consideră români¹⁸. Cât despre berladnici, ei apar

¹⁰ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 220; DIREH I (1199-1345), act. 41, 43, 54; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 130; DRH D, I (1222-1456), act. 1.

¹¹ Dimitrie Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, Editura Stab. de Arte Grafice Elzevir, 1899, pp. 86, 90.

¹² Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. a II-a, București, Editura Victor Frunză, 1992, pp. 102, 106 și urm.

¹³ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴ Omeljan Pritsak (coord.) Horace G. Lunt (ed.), Richard E. Pipes (ed.), Ihor Sevcenko (ed.), Wiktor Weintraub (ed.), George A. Perfecky (trad.), *The Hypatian Codex, Part Two: The Galician-Volybian Chronicle*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1973, p. 48; „и воеводы Оугорьскъх”, <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat31.htm#pr735g>, Accesat la 9 noiembrie 2024.

¹⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Din cele mai vechi timpuri, până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, vol. I, ed. a V-a, București, Editura Fundația regală pentru literatură și artă, 1946, pp. 338-339.

¹⁶ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, pp. 159-163.

¹⁷ Idem, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 40, 79.

¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

în discuție din pricina unui act ce îl făcea pe Ivan Rotislav cneaz de Bârlad, document dovedit ca fals de Ioan Bogdan¹⁹.

Berladnicii nu apar doar în acel document, ci și în cronicile rusești, așa că dezbaterea a continuat. Spinei susține că la Bârlad nu s-ar fi găsit urmele unei așezări cneziale, presupusă capitală a acestui ținut din afara Rusiei, iar informația că teritoriul era în afara Rusiei, venită din cronici, nu ar releva că teritoriul era în afara spațiului rusesc, ci în afara vechilor teritorii Kievene. El îl apreciază ca un grup nomad sau seminomad din cauza mobilității lor semnalată în acte, berladnicii apar în 1159 lângă Halici și la 1160 lângă Nipru, precum brodnicii ce sunt semnalati lângă Suzdal²⁰. De asemenea, dânsul remarcă corect că berladnicii nu apar printre vecinii Episcopiei Cumanilor, deci poate nu s-ar fi aflat în spațiul moldovenesc.

O altă discuție spinoasă ce și-a găsit originea în donația dată teutonilor este cea legată de Cruceburg. Importanța ei nu este chiar minoră, identificarea cetății poate releva direcția principală de acțiune și extindere a regatului și a teutonilor în spațiul extracarpatic. Lucrurile au fost complicate de către istorici, în opinia noastră, fiindcă istoricii nu au pornit de la schițarea unor hotare în baza actelor, precum făcea Radu Popa când a încercat să înțeleagă Maramureșul voievodal, ci au încercat să integreze relatările prin toponime în procese istorice mai mari. După Pavel Binder, primul ce a identificat Cruceburg a fost Johann Seivert, pe Tâmpa, însă identificarea a fost respinsă, fiindcă locația nu avea poieni, după părerea lui Georg Draudt, ce a favorizat Teliul²¹. Walter Horwath a respins identificarea cu Teliu²², fiindcă nu s-a găsit o cetate de piatră²³. Iar în baza tradiției păstorilor, Beno Jozsef o identifica cu Cetatea Buzăului din munți²⁴, Binder însuși o căuta undeva în zona muntoasă a Tablei Buții²⁵.

Mai apropiat de noi, Adrian Rusu identifică corect că cetatea Cruceburg se situa în afara zonei teritoriului primei donații²⁶, dar nu în exteriorul munților înzăpeziti, lucru care a scăpat unor autori

¹⁹ Petre P. Panaitescu, *Din nou despre diploma birlădeană din 1134*, în „Romanoslavica”, nr. XIII, 1966, p. 85 și urm.

²⁰ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 143-146.

²¹ Pavel Binder, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Cumidava”, vol. 1, 1967, p. 125.

²² Maria-Magdalena Ștefan, Dan Ștefan, Dan-Lucian Buzea, *Noi cercetări asupra fortificațiilor de la Teliu, jud. Brașov*, în „ANGUSTIA”, 23, 2019, pp. 229-256.

²³ Pavel Binder, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ *Ibidem*, p.126.

²⁵ *Ibidem*, p.127.

²⁶ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică, Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, p. 434.

precum L. Koszta și A. Paragină, ce o identifica cu cetatea Crăciuna, idee poate pornită din argumentația lui Auner²⁷, sau Ion Nania, ce o identifica cu Cetatea Dâmboviței, Cetățeni²⁸. Dacă Adrian Rusu doar sesizează un consens academic în identificarea Cruceburg cu cetatea Teliu²⁹, Alexandru Madgearu consideră că Teliul este Cruceburg și că nu există nici o dovadă că ordinul ar fi extins peste Carpați hotarele Ungariei, fiindcă documentul principal ce ar susține aceasta a fost dovedit fals de către Maria Holban³⁰. La fel, și profesorul Țiplic³¹ consideră că cetatea ar fi la Teliu.

Dar oare să fie așa? În hotărnicia din 1211 avem pomenite ca semne de hotar: *indaginibus castris Almage, indagine castris Noilgiant, indagine Nicolai, ascendo per Alt, ubi Tortillou cadit in Alt, ortum eiusdem Tertillou, ortu Timis, effluctum aque que Borza nominatur, montes nivium și Almagiam*. Deci din diplomă reieșea că ceva, adică centrul Țării Bârsei, lipsește, între Timiș, Bârsa și munții înzăpeziți. În hotărnicia din 1222 Timișul și vărsarea Bârsei nu mai sunt pomenite, lucru ce relevă că între Bârsa și Timiș, în spațiul ce lipsea, avem Cruceburg, teritoriu cu centrul la Brașov/Corona, cel mai probabil. Ar fi greu de admis că teutonii și-ar fi dorit alt teritoriu decât cel ce le împărțea dania în două, centrul țării. Însă aceasta este greu de dovedit toponimic din moment ce Brașovul nu e numit niciodată Cruceburg, iar Corona, primul nume, este pomenit doar la 1235³², înainte de 1240 după nota ediției³³, lucru ce poate a contribuit la respingerea identificării. Însă la Brașov s-a găsit un cimitir din epocă³⁴ și verificând hărțile vechi ale regiunii am putut identifica două culmi numite Krukur Mare (Crucurul Mare) și Kruku

²⁷ Carol Auner, *Episcopia Milcoviei*, în „Revista catolică”, nr. 1, 1912, p. 544; Ioan Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, Editura Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1931, p. 67.

²⁸ Ion Nania, *Cruceburg – Episcopatul Cumaniei - Cetatea Dâmboviței - Cetățeni*, în „Archiva Valachica”, nr. 8, 1976, p. 86; Nania respinge identificarea Episcopiei Milcoviei cu Episcopia Cumaniei.

²⁹ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 436.

³⁰ Alexandru Madgearu, *The Competition for Cumania between Hungary and Bulgaria (1211–1247)*, în „Studia Ceranea”, nr. 12, 2022, pp. 705-706.

³¹ Ioan Țiplic, *Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 144.

³² Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 69.

³³ Norberto Backmund, *Monasticon praemonstratense. Id est historia Circariorum atque canonicarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*, vol. III, Straubing, CL. Attenkofersche Buchdruckerei, 1956, p. 402,

<https://archive.org/details/monasticon-praemonstratense-3/page/402/mode/1up?view=theater>, Ultima accesare la 10 noiembrie 2024.

³⁴ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *Sudul Transilvaniei în secolul al XIII-lea, o graniță între spațiul catolic și spațiul non-catolic*, în „Transilvania”, nr. 10, 2016, pp. 13, 15.

Mic (Crucurul Mic) pe harta Iosefină, la sud de Braşov³⁵, precum și Keresztény Havas pe cea a comitatului Braşov din 1915³⁶, pentru a denumi Munții Postăvaru.

Pe a treia ridicare topografică apar și munții Varna, Vărnițu, lângă Crucuru Mare, lucru ce poate contribui la identificarea lui Crucurg³⁷ din 1222 în zona respectivă. Potrivirile toponimice nu se opresc, fiindcă deși folosit ca argument împotriva identificării, totuși, Braşovul are poienile/pășunile sale.

Denumirile Corona și Cruceburg nu ar fi incompatibile, în fond, prima ar indica că așezarea se afla în ținuturile coroanei, o realitate în acte până în 1222, iar Cruceburg ar putea să însemne că cetatea a fost reconstruită de teutoni, care s-au extins în ținuturile coroanei sau regelui cu mult înainte de 1222. Prevalența Cruceburgului în actele vizând teutonii este explicabilă prin reconstruirea și deținerea cetății de către ei într-un spațiu ce de jure era al coroanei. Teza că denumirea Corona³⁸ ar fi românească și ar fi legată de poziția Braşovului este greu de susținut, din moment ce ea dispăre din uzul românilor și orașul nu este situat pe cununa munților. Astfel, cătunul Cununski (Valea Brodinei), adus ca argument, se afla situat chiar pe vârful unui muncel cu același nume. Denumirea Braşov³⁹ a fost folosită de autohtoni și ea s-a impus mai târziu. Însă, ca o concluzie, nu trebuie să cădem în capcana de a exclude o altă posibilă identificare a Cruceburgului, reținând că acel Cruceburg se afla între Timiș, Bârsa și Carpați.

Cruceburg nu a fost singura cetate, teutonii aveau 5 cetăți în Țara Bârsei și una peste munții înzăpeziți. Cea mai importantă, sediul cavalerilor și după Pavel Binder⁴⁰, era probabil Feldioara, numită *Castrum Sanctae Mariae* sau Marienburg, la fel ca actualul Malbork, numite după patroana ordinului, Fecioara Maria. Ea se afla poziționată cel mai bine, în interiorul primei hotărniciri, supraveghind principalele rute de intrare în Transilvania⁴¹. Ca argument suplimentar, după cercetătorul Adrian Rusu, localitatea

³⁵<https://maps.arcanum.com/ro/map/europe-18century-firstsurvey/?bbox=2841075.32476933%2C5711363.847394537%2C2855588.8055149782%2C5716399.136632822&map-list=1&layers=163%2C165>. Ultima accesare la 19 noiembrie 2024.

³⁶<https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/1172/view/?bbox=2971%2C-2749%2C5142%2C-1878>, Accesat la 19 noiembrie 2024.

³⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 139.

³⁸ Dragoș Moldovanu, *Toponime de origine romană în Transilvania și în sud-vestul Moldovei*, în „ALIL”, tom. XLIX-L, 2009-2010, p. 54.

³⁹ *Ibidem*, pp. 53 și urm.

⁴⁰ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 271.

⁴¹ *Ibidem*, p. 266.

ar fi deținut ceva asemănător unui *Burgstadt*⁴². Încă o cetate vitală putea fi pe dealul Lempeș, pe el s-a descoperit o cetate din secolul XII și continuată *probabil* și la începutul secolului XIII⁴³, cetatea fiind semnalată și pe harta Iosefină în denumirea Burgberg⁴⁴, iar flancul sudic putea fi apărat de *Schwartzburg*⁴⁵ din Codlea. Ce mai putem spune este că la Feldioara, Prejmer s-au găsit substrații de zid din jurul anului 1200, un cimitir tot la Feldioara⁴⁶, iar la 1240, sunt pomenite Feldioara, Sânpetru, Hărman și Prejmer pe care Bela al IV-lea le oferise cistercienilor⁴⁷.

În ce privește neclaritățile în schițarea granițelor teutone ale Țării Bârsei, pe prima hartă mai complexă a Țării Bârsei⁴⁸ se poate vedea cum granița estică începe, spre nord, pe Fargas Vago (Schwartzback/Fekete Viz cu afluentul Valle Funatze pe ridicările topografice austrice), apreciată ca Tertillou de către editorii documentelor, și se continuă pe Tatrang (Târlung)⁴⁹ până aproape de Târlungeni, respectând, în mare parte, donațiile făcute de rege la 1211 și 1222.

Binder, inițial⁵⁰, nu identifica Târlungul cu Tertillou, fiindcă el nu se varsă în Olt și lunca sa de la vărsare ținea de Alba, deși în germană Târlungul se numește Tartlau⁵¹. În opinia noastră susținerea nu are bază, fiindcă Târlungul sau Râul Negru își puteau schimba cursul, vorbind de o zonă mlăștinoasă, de șes, de asemenea, granițele se puteau modifica după 1225. Dar, fiindcă pe donația din 1222, țara de dincolo de munți începe de la capătul ținutului Cruceburg și nu de la izvoarele Tertilloului, aceasta favorizează identificarea Schwartzback cu Tertillou. Astfel, de la

⁴² Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 437.

⁴³ Alexandrina D. Alexandrescu, Ion Pop, Mariana Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961-1970)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, nr. 10, 1973, p. 232.

⁴⁴<https://maps.arcanum.com/ro/map/firstsurvey-transylvania/?bbox=2853866.187425702%2C5734403.53525573%2C2857453.950440837%2C5736949.843760479&map-list=1&layers=142>, Accesat la 11 octombrie 2024.

⁴⁵ *Special-Karte von Burzen Lande, oder dem Kronstadter District, in Siebenbürgen*, 1805, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/850/view/?bbox=1845%2C-4376%2C2930%2C-3940>, Accesat la 11 noiembrie 2024.

⁴⁶ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *op.cit.*, pp. 13, 15.

⁴⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 267.

⁴⁸ *Special-Karte von Burzen Lande, oder dem Kronstadter District, in Siebenbürgen*, 1805, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/850/view/?bbox=1845%2C-4376%2C2930%2C-3940>. Ultima accesare la 11 noiembrie 2024.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Își schimbă opinia, identificându-l cu râul Târlung; Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 273.

⁵¹ Idem, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Cumidava”, vol. 1, 1967, p. 123.

izvorul Tertillou, până la izvorul Timișului, hotarul putea urma semne puse de *Facate Juna*. Lucru poate probat și de prezența a trei Bienengarten în localitățile Prejmer și Hărman, lângă malul Târlungului, ce poate ar releva poziția unor prisăci din perioadă. De aici, cel mai probabil, granița urma coama vârfurilor Piatra Mică și Piatra Mare, în fostul hotar de atunci al localității Sânpetru.

Probleme există și în ce privește interpretarea poziționării prisăcilor cetăților Hălmeag și Ungra. Se prea poate ca ele să nu fi fost aproape de așezările respective, ne fiind pomenit Oltul până la Nicolai, ci pe munții Perșani (Bârsa)⁵², astfel donația ar fi respectat granița Țării Bârsei cunoscute nouă; poate relevantă pentru această susținere este localitatea Poiana Mărului.

Radu Popa aprecia că granița vestică a donației ar fi fost pe Olt⁵³, deci asemănătoare cu bezir-ul Șercaia⁵⁴. Cum atestări din zonă avem doar din 1335, când preoții din Veneția și Șercaia refuză să recunoască autoritatea episcopului de Alba Iulia⁵⁵, nu putem determina exact granița. Însă, în opinia noastră, urma ceva păduri de lângă Olt, pe care mal este greu de spus, din moment ce în 1224, când drepturile sașilor sunt reconfirmate, Hălmeagul sau Ungra nu sunt pomenite⁵⁶. Astfel, se poate ca ele să fi fost deținute de teutoni, după cum apreciază profesorul Madgearu⁵⁷. Între cele două, ca un posibil argument pentru o graniță pe dealurile de la vest de Olt, avem un Konigsberg, cu dealul Gruiu lu' Craiu; poate ca efect al realităților de după 1225, când sectorul aparținea de Comitatul Alba, sau poate poartă numele unui vechi semn făcut de *Facate Juna* cu ocazia primei donații. Se mai poate aduce ca argument și toponimul *Weinhelden* (Boralten/Baraolt după Pavel Binder)⁵⁸ de la nord de Ungra.

De asemenea, munții Perșani/Bârsa nu înconjoară țara, deci nu pot fi confundați cu munții înzăpeziți, altfel s-ar fi menționat în 1211 că între Ungra și Nicolai granița trece peste munții înzăpeziți sau prisăcile sunt în strâmtoarele lor dacă munții înzăpeziți ar fi Munții Perșani cum ar insinua Madgearu. Mențiunea *tendit usque in Almagiam* credem că este suficientă pentru a respinge ideea că

⁵² Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 705.

⁵³ Radu Popa, *Șantierul arheologic Ungra, Jud. Brașov*, în „Materiale și cercetări arheologice”, nr. 14, 1980, p. 496.

⁵⁴ *Statistisch-topographische. – Politische Gerichts- und Finanz-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen, 1855*, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/2522/>. Accesat la 17 octombrie 2024.

⁵⁵ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *op.cit.*, p. 19.

⁵⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 157.

⁵⁷ Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 705.

⁵⁸ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I.*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 273.

prisăcile se situau pe Munții Perșani și nu aproape de localitățile menționate.

Ultima problemă este legată chiar de râul Bârșa. Aici trebuie spus că deși nu se numesc hotarele de după vărsarea Bârsei până la munții înzăpeziți, ele pot fi totuși deduse logic că ar urma Bârșa și din hotarele Brașovului, Râșnovului și Cristianului, ce urmează râul Bârșa la vest, dar mai ales din mențiunea izvoarelor Bârsei la capătul ținutului Cruceburg, în 1222. Nemenționarea izvorului mai devreme, cel mai probabil, are treabă cu necunoașterea deplină a unei zone contestate, de graniță. Nu se poate susține nici teza⁵⁹ că Ghimbășelul ar fi râul *Borsa* pomenit în 1211, deoarece, din râul Timiș, hotarul mergea până la vărsarea acestei *Borsa*, ori Ghimbășelul nu este un afluent al Timișului, ci invers. Apoi, pentru lumea medievală fragmentarea pământului donației de un alt pământ nu era ceva ieșit din comun. De altfel, această tăiere în două a Țării Bârsei teutone poate explica dorința teutonilor de a ocupa terenurile coroanei și de a reface Cruceburgul cu mult înainte de 1222. Aceste probleme fiind lămurite, putem avea o bază clară pentru interpretarea evenimentelor care s-au petrecut în zona extracarpatică.

Revenind la evenimente, la 19 decembrie 1222⁶⁰ dania e întărită și de Honorius al III-lea, oferindu-ne informații prețioase, țara fiind catalogată ca pustie înainte de venirea teutonilor, deși se percep taxe; lucru ce ne-ar face să înțelegem că pustiu însemna lipsit de elite sau de o populație catolică. O interpretare extrem de utilă, ce ar putea explica și tradițiile din Moldova. În acest sens ne ajută și actul din 30 aprilie 1224, Papa Honorius al III-lea ia sub protecție Țara Bârsei și Țara de dincolo de munții înzăpeziți și se interzice oricărui episcop de a exercita drept de jurisdicție bisericească⁶¹. În ce privește țara *Ultramontes nivium* se spune că ea e întinsă, dar lipsită de lucrători, fiind pustie și deșertă de credincioși, dar are potențial de populare. Tot din perioadă, avem și informația că teutonii au învins deja păgânii dincolo de munți, din actul dat în 12 decembrie 1223⁶², unde i se cere episcopului Transilvaniei să nu mai supună Țara Bârsei jurisdicției sale.

Maria Holban are o argumentație extinsă, conform căreia dania și confirmarea ei din 1222 ar fi fost false și create la începutul deceniului al IV-lea, iar dania adevărată ar fi fost din 1223 (circa 1222 după autorii DIR)⁶³, unde se donează doar Crucburg, nu și

⁵⁹ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 58.

⁶⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 2.

⁶¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 151; DRH D, I (1222-1456), act. 4.

⁶² *Ibidem*, act. 3.

⁶³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 139.

țara de dincolo de munții înzăpeziți⁶⁴. Dezbateră nu este foarte importantă din perspectiva efectelor asupra cercetării noastre, fiindcă credem că se poartă mai mult asupra recunoașterii de către rege a teritoriilor cucerite de teutoni în Muntenia. Unele argumente nu sunt foarte convingătoare, precum nepomenirea Cumaniei înainte de 1231 în actele teutonilor, fiindcă ea nu își avea rostul din moment ce regele nu controla teritoriul și episcopia nu exista. Dar argumente pentru falsitatea actelor în cauză mai pot fi aduse, precum o mențiune contradictorie din diplomă că teritoriul dincolo de munți se extinde de la prisăcile Hălmeagului și izvorul Bârsei până la Dunăre. Aceasta ar putea însemna că țara de peste munți ar conține și Făgărașul, Făgăraș prin care teutonii aveau dreptul de a trece fără a plăti vamă și nu îl dețineau ca moșie. Astfel, credem că autorii donației doar au vrut să lege primul punct de hotar cu punctul de la care începea țara de dincolo de munții înzăpeziți, mai ales că izvorul Bârsei nu mai fusese pomenit înainte. De reținut este că Maria Holban nu exclude extinderea de facto a teutonilor peste Carpați⁶⁵, lucru ce ar fi greu de contestat din schimbul diplomatic dintre papi și autoritățile regatului.

În 10 iunie 1225⁶⁶ avem o nouă promisiune de protecție făcută de Honorius, ce indică că conflictul dintre rege și cavaleri ar fi început, iar la 12 iunie 1225⁶⁷ avem confirmarea. În acest act, Honorius al III-lea îi cere lui Andrei să restituie Țara Bârsei, iar presiunea o exercită pe toate căile, inclusiv prin regină, la fel și succesorii săi până în 1234⁶⁸. În actul din 12 iunie ni se spune cum regele, cu mare mulțime de călărime și pedestrime, a intrat în țara teutonilor și i-a asuprit, iar cetatea, pe care aceștia o clădiseră dincolo de Carpați, a cuprins-o cu putere, alungându-i pe teutoni de acolo. De asemenea, se mai relatează⁶⁹ cum teutonii au construit 5 cetăți în Țara Bârsei⁷⁰ și cum, după ce au ridicat cetatea întărită dincolo de Carpați, cumanii speriați și supărați au atacat, însă au fost surprinși de teutoni și au fost învinși. Data acestei victorii este greu de determinat, însă poate ea s-a petrecut înainte de 1218, fiindcă în acest an avem menționat un capitlu al cumanilor⁷¹. Din acte reiese că teutonii au controlat zona montană și deluroasă, cel

⁶⁴ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, p. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁶⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 166.

⁶⁷ DRH D, I (1222-1456), act. 5.

⁶⁸ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 168, 169, 171, 176, 181, 182, 206, 208, 216, 222, 227.

⁶⁹ *Ibidem*, act. 206.

⁷⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 7.

⁷¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 111.

puțin, a Munteniei și au încercat să treacă peste dania regelui, de aceea, Honorius în 12 iunie întreprindea o cercetare să vadă dacă cavalerii teutoni au depășit hotarele donației.⁷²

Motivul conflictului ce avea ca interes Muntenia și Țara Bârsei, în opinia noastră, reiese din descrierea dată Munteniei în toate actele, unde se sublinia potențialul ei și din pricina întinderii mari a țării, dar și a rodniciei. Astfel, potențialul fiind realizat, regele, văzând țara gospodărită, a intrat în țară cucerind cetatea teutonilor. Din ce se spune în actul din 31 august 1232⁷³, regele a mai luat o dată Țara Bârsei și a redonat-o, adăugând și Cumania de dincolo de munții înzăpeziți (se referă la diploma din 1222), ca mai apoi regele să o ia din nou și să nu mai vrea să o dea înapoi. Teutonii au construit o cetate foarte întărită ce le-ar fi consolidat puterea acolo, astfel regele a fost sfătuit de către fiii și baronii săi să nu le mai dea această țară mare înapoi, nici să îi despăgubească pe teutoni, cum s-a cerut în prealabil⁷⁴. Regele, cel mai probabil, se temea de puterea teutonilor, ce ar fi controlat un teritoriu foarte mare, mai ales că teritoriul era supus direct papei în ierarhia bisericească, deci părea că este clamat ca alodiu și teutonii se îndreaptă către independență. Dacă această nouă entitate schițată de papă și teutoni ar fi scăpat de sub control și ar fi controlat Țara Bârsei și Muntenia, Ungaria ar fi avut un vecin foarte puternic la sud.

Privind spre exemplul polon, unde o să avem Prusia teutonă, pornită de la donarea Kulmerlandului teutonilor, putem observa că, deși Prusia teutonă controla resurse infinit mai puține decât ale Munteniei, ea va fi un ghimpe în coasta polonezilor, obținând independența după schema ce a eșuat în Țara Bârsei. Ideea că teutonii ar fi dorit poate un stat independent în Țara Bârsei este susținută și de către Mihai Safta⁷⁵.

Noua situație creată prin anexarea Munteniei de către rege dă loc unor noi oportunități, de asta, la 31 iulie 1227, Grigore al IX-lea numește arhiepiscopul de Strigoniu ca legat apostolic în Țara cumanilor și a brodnicilor, unde un principe cuman Bortz s-a creștinat⁷⁶, clamându-se că episcopul de Esztergom a botezat 15 000 de oameni⁷⁷, ca în 1228 să îl felicite pe Bela, fiul lui Andrei al II-

⁷² *Ibidem*, act. 167, 169.

⁷³ DRH D, I (1222-1456), act. 8.

⁷⁴ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 206.

⁷⁵ Mihai Safta, *Regatul Ungariei Medievale și Ordinul Cavalerilor Monahi Teutoni: Studiu asupra formelor de proprietate în dreptul medieval: exemptiunea*, în „Hiperboreea Journal, Journal of History”, vol. 1-2, 2014, p. 76.

⁷⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 185; DRH D, I (1222-1456), act. 6.

⁷⁷ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 48.

lea, pentru convertirea cumanilor⁷⁸, cel mai probabil în urma unei campanii, fiindcă se spune că a intrat în Cumania. În acest context, regii Ungariei clamează titlul de regi ai Cumaniei⁷⁹, în 1233 după Pal Engel⁸⁰.

În 21 martie 1228⁸¹ avem și primul episcop al cumanilor, deși alți autori dau 1232⁸² drept anul înființării episcopiei, pe nume Teodoric, numit de legatul din regiune. Legat ce a și creștinat mulți cumani între timp, dându-se liber la oameni pentru a merge și a-i ajuta pe cumani să-și construiască orașe și biserici, precum și la cruciați să-i ajute pe cumani sau pe alți creștini vecini, cuceritori de necredincioși⁸³. Posibil ca printre acești creștini să fie și cei din Moldova, însă nu se poate stabili întinderea influenței în Moldova, fiindcă în ce privește brodnicii încă se trage nădejde la convertire⁸⁴. Deci, cert este că sfera de influență în Moldova nu depășea Siretul la momentul respectiv și, în cel mai fericit caz, râul Bistrița.

În 11 octombrie 1234 Grigore al IX-lea confirmă hotarele diecezei cumanilor și în 24 octombrie 1234 îl roagă pe Bela să ridice o biserică cumanilor, biserică ce ar fi putut fi cea de pe Multo, despre care o să vorbim mai jos. În 14 noiembrie îl roagă pe Bela, coregent, să readucă vlahii din Cumania sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei pentru că ascultă de pseudo-episcopi de rit grec. Tot aici se spune că numeroși unguri și sași trec pentru a trăi cu vlahii din Cumania, din act înțelegându-se că doar preoții sunt numiți schismatici, nu românii⁸⁵. Dacă au trecut în fostul județ Săcuieni sau în bazinul Trotușului e imposibil de spus, cel mai probabil în ambele, fiind un act ce ne arată statornicia și puterea de atracție a românilor extracarpatici. Nu doar Cumania este vizată de această politică, în timpul unei campanii din Bulgaria se menționează dreptul legatului apostolic de a numi episcopi în 7 iunie 1238⁸⁶ ce ar privi Țara Severinului.

Tot acest proces a fost dat peste cap de invazia mongolă. Avem confirmarea invaziei mongolilor în Ungaria din 18 mai 1241⁸⁷. Urmările invaziei sunt clare, Episcopia Cumaniei este distrusă,

⁷⁸ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 188.

⁷⁹ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁰ Pal Engel, *The Realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary. 895-1526*, Andrew Ayton (ed.), New York, Ed. I.B. Tauris, 2001, p. 95.

⁸¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 189.

⁸² Pal Engel, *op. cit.*, p. 95.

⁸³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 189, 190.

⁸⁴ *Ibidem*, act. 205; DRH D, I (1222-1456), act. 6.

⁸⁵ *Ibidem*, act. 9; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 228, 229, 230.

⁸⁶ *Ibidem*, act. 262.

⁸⁷ *Ibidem*, act. 275; DIREH I (1199-1345), act. 145, 146, 147.

Ungaria și Transilvania parțial distruse⁸⁸, dovadă fiind și actele de cancelarie tot mai puține. Totuși, invazia tătară nu oprește misionarismul catolic, avem în 1245 menționați călugării minoriți ce vor călători în Cumania cu ordine să predice, boteze și să ierte păcatele⁸⁹. Misionarismul îi includea și pe dominicani, iar hanul tătarilor este invitat să se convertească, în cadrul misiunii lui Pian del Carpine⁹⁰.

Invazia mongolă ne-a oferit și un ajutor în interpretarea realităților politice din Moldova. Din timpul invaziei mongole aflăm și granița nord-estică a Cumaniei, râul Siret, precum și că partea ce ne interesează din Moldova nu exista ca stat și nu făcea parte din Episcopia Cumaniei. O armată condusă de Cadan a făcut drum de trei zile prin pădurile dintre Rusia și Cumania și a ajuns la *Rudana*, unde se afla o mulțime de popor, apoi Bochetor, împreună cu alți hani, a trecut fluviul *Sereth* și a ajuns în țara episcopului cumanilor de a supus oastea ce se strânsese la luptă și au început să ocupe țara în întregime⁹¹. Deci, din aceste relatări, rezultă destul de clar că centrul viitorului stat moldav nu a aparținut de Rusia, nici de Cumania, ci era într-o zonă de frontieră împădurită, iar vlahii ce au luptat cu tătarii sunt cei din Cumania și Severin, un aspect foarte important pentru dezlegarea viitoarelor menționări. Rashid al-Din spune că mongolii lui Bökhek au confruntat kara-ulagh a lui Miselav⁹², lupta e menționată și în Voskresenkaja. De asemenea cronica Rimată a lui Filip de Mousket menționează că regele din țara vlahilor i-a învins pe mongoli la trecători în 1242⁹³, bătălie identificată de Madgearu în munții Stara Planina⁹⁴.

Miselav a fost identificat cu Seneslau, corect după Papacostea, de către Decei⁹⁵, Spinei îl poziționează undeva în Transilvania și respinge teoria din cauza traseului⁹⁶, C.A Macartney

⁸⁸ Mihail Roller (coord.), *Documente privind istoria României. Veacul XIII. C. Transilvania (1251-1300)*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, act. 91 [în continuare DIR C XIII, II (1251-1300)], act. 91; DIREH I (1199-1345), act. 176.

⁸⁹ *Ibidem*, act. 172, 174.

⁹⁰ *Ibidem*, act. 179, 180; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 7, 10.

⁹¹ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Cântecul de Jale de Rogeriu*, vol. V-VI, București, Editura Bucovina, 1935, p. 72.

⁹² Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 37.

⁹³ Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Fundația culturală română, 1996, p. 163.

⁹⁴ Alexandru Madgearu, *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Boston, Brill, 2017, p. 231.

⁹⁵ Șerban Papacostea, *Românii în sec XIII, Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 65.

⁹⁶ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI - XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 162.

identifica pe Miseslav cu Miczyslav de Opole⁹⁷ și Valahia Neagră cu Moldova sau Galiția. Cert este că ultima identificare în privința Valahiei Negre pomenite este greu de admis, fiindcă Valahia Neagră desemna cel mai probabil zona de la sud de Carpați, unde avem surse pentru existența unor state, pe când în Moldova avem menționate păduri. De asemenea, din actele privitoare la Cumania, niciodată nu reiese prezența unui stat în Moldova, iar Blakia, sau Valahia era pe atunci considerată Bulgaria, nu Muntenia pentru a împinge identificarea Valahiei Negre spre nord. Din aceste relatări putem fi măcar relativ siguri că în Moldova nu exista o organizare clară, probabil nici târguri, altfel zona nu ar fi descrisă ca pădure, pe când Muntenia se află la începutul drumului său către statalitate.

Din timpul invaziei mongole a Ungariei, ne mai sunt pomeniți *olleraci* și *siculi* ce păzeau pasurile Carpaților, conform lui Tholemeus de Lucca⁹⁸, însă aceasta mențiune se prea poate referi la românii din Transilvania în principal, dar fără a exclude pe cei din Moldova sud-vestică și Muntenia nord-estică. O altă discuție s-a purtat în jurul unei mențiuni din 1246, când Giovanni Pian del Carpinii îl întâlnește pe ducele Olaha la ieșirea din Cumania⁹⁹. Brătianu susținea că acel duce, probabil, era un român, fie din Galiția, fie din fosta Episcopie a Cumaniei (Moldova)¹⁰⁰. Și Spinei susține că ducele Olaha este un duce român și că era numit rutean, fiindcă era ortodox¹⁰¹, mai ales că Oleg Ingvarevici era singurul principe rus cu numele Oleg din acea perioadă. Gheorghe Brătianu face o adevărată construcție ce ar susține că Olaha era un duce vasal cneazului Roman în contextul legendei lui Roman și Vlahata. De reținut este că nu doar o influență maghiară putea da Olaha, ci și limba ruteană locală, Oleh. Prezența lui h nu a fost mai târzie de 1229 în unele zone ucrainene, iar spiratizarea lui g s-a produs după 1157 și înainte de 1215, deși cronologia aceasta este contestată¹⁰².

⁹⁷ C. A. Macartney, *Where Was "Black Wallachia" in the Thirteenth Century?*, în „The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”, nr. 2, 1940, p. 200.

⁹⁸ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, p. 143.

⁹⁹ Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, *Culegere de documente privind istoria românilor. Secolele IV-XVI*, ed. a II-a, București, Editura Universității din București, 2006, p. 88.

¹⁰⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980, pp. 169-172.

¹⁰¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 189.

¹⁰² Gheorge Y. Shevelov, *On the Chronology of h and the New g in Ukrainian*, în „Harvard Ukrainian Studies”, vol. 1, nr. 2, 1977, pp. 144, 146; Andrii Danylenko,

Ca argument în plus, Spinei aduce în discuție o menționare, la Rubruck, ce a călătorit între 1253-1255 în stepa cumană¹⁰³, a legăturii tributare dintre vlahi și tătari, mai precis, oferirea de către vlahi a unor daruri, lucru ce ar întări susținerea că ducele Olaha putea fi vlah. Sursa nu numai că enumeră vlahii (blac) printre cei ce ar oferi cadouri, dar și localizează tabăra lui Sartach, fiul lui Batu, pe acel drum urmat de vlahi¹⁰⁴, drum ce se afla la 3 zile de Etilia (Volga)¹⁰⁵, între Don și Etilia. Mai mult, sursa lămurește și ce sunt illacii și blacii; lângă Pascatur (păscăneț) sunt Illac, care sunt tot una cu Blac, însă tătarii nu pot pronunța sunetul B, și din ei se trag cei care sunt în Țara lui Assan¹⁰⁶.

Acestea fiind spuse, trebuie să fim precauți cu interpretarea. Ea se bazează pe prezumția că diplomatul ar fi confundat etnia cu numele și apoi etnia cu religia, deși lumea ortodoxă le era cunoscută în epocă și misiunea avea ca scop strângerea de informații. În ce privește denumirea de olahi a românilor, ce ar sta la baza identificării, ea este mai rar întâlnită¹⁰⁷ în prima parte și la mijlocul secolului al XIII-lea. Ducele, chiar dacă ar fi fost olah, e mult mai plauzibil ca el să fie localizat în Muntenia, care avea formațiuni menționate, iar la Rubruck se prea poate să vorbim și despre cadouri aduse de liderii din Bulgaria¹⁰⁸, iar între țările vecine ale Cumaniei, doar Rutenia și Ungaria sunt menționate la vest, astfel un lider foarte puternic român nu exista în Moldova¹⁰⁹.

După invazie, Bela al IV dăruiește teritoriile Cumaniei, mai mult nominal, cavalerilor ioaniți în 2 iunie 1247. Cumania conținea țara voievodului Seneslau, ce este cel mai probabil continuatoarea țării de peste munții înzăpeziți, ea nefiind controlată direct de ioaniți¹¹⁰. Nominal, fiindcă din actul dat în 11 noiembrie 1250¹¹¹

From g to h and again to g in Ukrainian between the West European and Byzantine tradition?, în „Die Welt der Slaven”, vol. 50, nr. 1, 2005, p. 37 și urm.

¹⁰³ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 19, 189.

¹⁰⁴ Francisque Michel, Thomas Wright, *Relations des voyages de Guillaume de Rubruk, Bernard le Sage et Sæwulf, publiées en entier pour la première fois d'après les manuscrits de Cambridge, de Leyde et de Londres*, Paris, Editions Bourgone et Martinet, 1889, p. 67.

¹⁰⁵ William Woodville Rockhill (trad.), *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine*, London, Ed. Redford Press, 1900, p. 101.

¹⁰⁶ Francisque Michel, Thomas Wright, *op. cit.*, p. 79.

¹⁰⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 285.

¹⁰⁸ Alexandru Madgearu, *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*, Boston, Brill, 2017, p. 234.

¹⁰⁹ Giovanni DiPlano Carpini, *The story of the Mongols whom we call the Tartars*, Erik Hildinger (trad.), Boston, Branden Publishing Company, 1996, p. 103.

¹¹⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 10; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 285.

¹¹¹ *Ibidem*, act. 296.

reiese că Bela al IV-lea încă se teme de tătari, deci aducerea ioaniților nu a schimbat dinamica în Cumania; Ungaria fiind înconjurată de necredincioși, printre care ruteni, cumani, brodnici, lucru ce ar fi fost confirmat și de restaurarea cetății Sântului Spirit în 1251 din marginea Transilvaniei¹¹², dacă actul nu ar fi un fals al contelui Kemeny¹¹³. Actul din 11 noiembrie este foarte important, fiindcă din enumerare aflăm vecinii Ungariei, pe ruteni, cumani și brodnici la est, și că *Ruscia*, Cumania și Bulgaria sunt supuse tătarilor. Mai mult, regele descrie un plan prin care vrea să ia în posesie Valea Dunării, de la Cazane până la vărsare, pentru a apăra regatul de tătari, confirmând că ruta principală de invazie era prin Muntenia (cel puțin în zonă), iar aria de interes din Cumania este Muntenia, nu Moldova, dacă mai era necesar. În ce privește românii din Moldova, o mențiune interesantă e cea din 21 noiembrie 1276; Thomas Tuscus, în *Faptele împăraților și papilor*¹¹⁴, ne transmite că Ottokar al II al Boemiei nu se poate baza pe brutei (ruteni sau pruteni), fiindcă erau în război cu blacii, localizați de istorici în Moldova¹¹⁵ sau Maramureș¹¹⁶.

Desigur, ar fi de vorbit și despre colonizarea cumanilor în Ungaria, ce constituiau o universitate *Comanorum*. Aceste acte ne arată că acei cumani nu erau încă creștinați și aceasta o să țină până în 1279, cel puțin¹¹⁷, că ei constituiau un pericol intern pentru regat împreună cu schismaticii¹¹⁸, în ciuda susținerilor contrare¹¹⁹.

Cumanii au fost adunați între Dunăre și Tisa și, mai ales, în zona râurilor Mureș, Tisa și Criș pentru a fi așezați în locuințe stabile și a lua religia catolică, ne spune un act din 1279¹²⁰. Din cercetare reiese și o asemănare între legenda originii moroșenilor din cronica moldo-rusă și dania pentru cumani, ce primesc teritorii cam în aceeași zonă, primesc soții maghiare. De asemenea, este important de spus că acei cumani se revoltă până în 1283 și fug clandestin spre spațiul extracarpatic¹²¹, fiind readuși de rege înapoi

¹¹² DIREH I (1199-1345), act. 192.

¹¹³ Martin Rady, *The Forgeries of Baron Jozsef Kemeny*, în „SEER”, vol. 71, nr. 1, 1993, p. 113.

¹¹⁴ Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, *op. cit.*, p. 90.

¹¹⁵ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, Brodnicii*, vol. XII, București, Editura Bucovina, 1938, p. 32; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 189.

¹¹⁶ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 143.

¹¹⁷ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 63, 228.

¹¹⁸ DIREH I (1199-1345), act. 341, 346, 349, 350, 375, 401, 411.

¹¹⁹ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 29.

¹²⁰ *Ibidem*, act. 236.

¹²¹ DIREH I (1199-1345), act. 344, 360, 363, 370, 390; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 277, 288, 309, 333, 343, 354, 365.

cu ajutorul baronilor și nobililor de la granițele tătarilor, pe care niciun antecesor nu le-a mai trecut de la marea invazie din 1241¹²².

Nu le-a trecut, deși în 25 iunie 1265 Clement al IV-lea poruncea arhiepiscopilor de Strigoniu și Calocsa să predice cruciada împotriva celor ce invadau ținuturile creștine vecine cu Ungaria și Polonia pentru a le supune după obiceiul lor¹²³. Campania regelui împotriva cumanilor fugiți peste munți a avut ca urmare o invazie tătară în interiorul Ungariei¹²⁴, pericolul menținându-se constant, regatul fiind slăbit, depopulat și înconjurat de schismatici, eretici și păgâni, ultima plângere pe acest subiect fiind în 1304¹²⁵. O asemenea fugă, precum și menționarea constantă a cumanilor ce luptă împreună cu vlahii, ar fi putut da o infuzie de elite în spațiul românesc și toponimia cumană din spațiul montan, fiindcă nu toți cumanii au fost întorși înapoi¹²⁶. Ne putem gândi la familia lui Basarab sau antecesorii familiei Coman de Moisei, toponime precum Toroiaga, ce ar putea conține cuvântul cuman pentru copil¹²⁷, ce ar aminti de Vârful Copilașul¹²⁸.

Revenind la Cumania extracarpatică, Papa Nicolae al III-lea în 7 octombrie 1279 invită pe legatul apostolic¹²⁹ din Ungaria, Filip, episcop de Ferno, să cerceteze veniturile episcopiei din orașul de pe/din Multo. Cercetări ce nu vin dintr-o cucerire, ci fiindcă minorității și predicatorii aveau nevoie de o bază în misiunea lor din zona tătară, relevat de câteva acte emise până în timpul lui Benedict al XI-lea¹³⁰. Actul¹³¹ e deosebit de important, fiindcă ne arată că orașul de Multo, așezat la hotarele tătarilor, a fost distrus și nu mai sunt locuitori catolici în zonă. În baza acestui act, Iorga a concluzionat că Multo este Mylco¹³², deci Episcopia Cumaniei ar fi tot una cu a Milcoviei. Papa Nicolae al III-lea poruncește prelaților,

¹²² *Ibidem*, act. 333.

¹²³ *Ibidem*, act. 70.

¹²⁴ DRH D, I (1222-1456), act. 13, 14; DIREH I (1199-1345), act. 397, 405.

¹²⁵ *Ibidem*, act. 435, 444, 445, 446.

¹²⁶ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor, Cronica Ungurilor de Simon Keza*, vol. IV, București, Editura Bucovina, 1935, p. 109; András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80.

¹²⁷ <https://en.wiktionary.org/wiki/%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B9#Kumyk>. Accesat la 19 noiembrie 2024.

¹²⁸ Mihai Hotea, *Munții Maramureșului, Studiu de Geografie Umană*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 37.

¹²⁹ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 216.

¹³⁰ *Ibidem*, act. 219; DIREH I (1199-1345), act. 337, 388, 448.

¹³¹ *Ibidem*, act. 345; DRH D, I (1222-1456), act. 12; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 238.

¹³² *Ca episcopia din Milcov e aceiasi cu a Cumanilor se vede limpede din această scrisoare a mei: Nicolae al III-lea catre legatul din 1279 : << Cum autem nullus sit ibi ... et civitas de Mylco (nu multo !), în Nicolae Iorga, Studii și Documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-II, București, Editura I. V. Socec, 1901, p. XIX.

conventurilor și capitlurilor din Ungaria, Polonia și Cumania și din alte țări vecine să se supună lui Filip episcop de Ferno, precum și poporului Ungariei să îl ajute¹³³. Mai departe, Filip¹³⁴ confirmă actele vechi privitoare la țara Bârsei din 1211, precum și împăratul Rudolf în 1280 cele din 1222¹³⁵, însă aventura din Cumania nu este fructificată, și fiindcă ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și prima parte a secolului al XIV-lea reprezintă vârful dominației mongole în Europa de Sud-Est. Nogai, având centrul la Isaccea după 1260, își extinde puterea până la Porțile de Fier, dispărând banii de Severin în 1291¹³⁶, astfel, posibilele cuceriri ale lui Ludovic Cumanul, dacă ele au existat, nu pot susține ideea adoptată de o parte din istoriografie că descălecatul lui Dragoș s-a produs în secolul XIII.

În acte din perioadă sunt menționați și *vlacorum*, cu precizarea *ubique existentium*¹³⁷, ce ar transmite că românii nu aveau o țară a lor în 1288, amintind de *Olacorum etiam ubique et a quocumque provenientium* din 1256¹³⁸. Astfel, menționarea ereticilor și schismaticilor ca dușmani interiori sau exteriori ai Ungariei nu ar trebui să ne intereseze în ce privește existența unui stat românesc în Moldova, cel puțin nu a unuia relevant ce ar fi putut purta campanii¹³⁹.

O altă mențiune a românilor relevantă pentru cercetare e din 1300-1301 în cronica lui Baibars, acolo se spune că Tunguz și Taz¹⁴⁰ s-au îndreptat spre țările vlahilor și rușilor cu armele, iar Joga și-ar fi găsit refugiu în țara vlahilor (alanilor după Ibn Chadum). Deși Spinei localizează din nou o țară a vlahilor în Moldova nordică, credem că sursa e mai importantă din altă perspectivă și ar putea fi un argument pentru o posibilă identificare a iașilor cu brodnicii.

Misionarismul catolic și poate ofensiva regatului se întesesc la începutul secolului al XIV-lea, în 1304 se trimit frați predicatori în Cumania unde se află episcopi de lege grecească, în 1307 Gentilius este numit legat apostolic în Cumania și părțile învecinate¹⁴¹, iar în 1314 Papa Clement al V-lea acordă¹⁴² iertarea păcatelor celor care

¹³³ DIREH I (1199-1345), act. 347; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 217.

¹³⁴ *Ibidem*, act. 220.

¹³⁵ DIREH I (1199-1345), act. 354.

¹³⁶ Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1988, p. 27.

¹³⁷ DIREH I (1199-1345), act. 388; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 341.

¹³⁸ *Ibidem*, act. 19.

¹³⁹ DIREH I (1199-1345), act. 398, 400, 401.

¹⁴⁰ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 190-191.

¹⁴¹ DIREH I (1199-1345), act. 448, 449.

¹⁴² *Ibidem*, act. 453.

vor muri în luptă în părțile adiacente Ungariei împotriva schismaticilor și tătarilor, popoare ce fac incursiuni continue în Ungaria. Actul vine în contextul războiului dintre Carol Robert și baroni¹⁴³, astfel raidurile, cel mai probabil, au fost făcute în acest context, poate în alianță cu baronii. Însă aceste mențiuni nu pot proba o extindere trainică a Ungariei în Cumania, dioceza încă avea un administrator; în 1327 Papa Ioan XXII numește pe călugărul minorit Lucae de Castello ca administrator al Episcopiei Cumanilor în locul decedatului Leon¹⁴⁴. Totuși, după Rădvan, *Descriptio Europae Orientalis* din 1308 menționează râurile Siret și Prut, ce ar aparține Ungariei¹⁴⁵, dar, în fapt, sunt menționate râuri ce par din Maramureș și din vecinătate; *Vysic, Thecu, Thalabintul, Thiscia*¹⁴⁶, după care apar *Soget* (Sighet?) și *Purut*, urmate de *Lapis*, iar la regiuni Cumania, Milcovia, Moldova nu apar, între secui și Severin existând *Sicurrite* (*Siturrice, Sicirrice*).

Probabil regatul dorea să controleze Muntenia, ca în vechea strategie adoptată încă de după invazia mongolă. Dar această strategie a creat tensiuni în timp, fiindcă Muntenia avea un lider puternic acum. La 18 iunie 1325 ni se spune că Ștefan, fiul lui Parabuh, l-a ponegriț pe Carol Robert, susținând că puterea regelui nu poate întru nimic să stea împotriva și nu se compară cu puterea lui Basarab¹⁴⁷. Acest lucru ne arată că lungul drum de circa un secol al formării Munteniei a ajuns la apogeu, iar conflictul pentru Severin menționat în 27 martie 1329¹⁴⁸ are ca finalitate înfrângerea cruntă a lui Carol Robert la Posada consemnată de actele ulterioare¹⁴⁹.

Însă, este de remarcat, dacă dăm crezare surselor, că înfrângerea de la Posada a fost simultană unei victorii împotriva tătarilor. Despre ea ne vorbește actul din 5 august 1331 a lui Papa Ioan al XXII-lea, care îl felicită pe rege pentru victorie¹⁵⁰. Este un act extrem de important în înțelegerea situației din Moldova, fiindcă după Posada și victoria contra tătarilor, actele nu mai vorbesc despre o Episcopie a Cumaniei, ci de una a Milcoviei¹⁵¹.

¹⁴³ Pal Engel, *op. cit.*, p. 131.

¹⁴⁴ DIREH I (1199-1345), act. 478.

¹⁴⁵ Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea - începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 329.

¹⁴⁶ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Descrierea Europei Orientale de geograful anonim*, vol. II, București, Editura Bucovina, 1934, pp. 29-31.

¹⁴⁷ DRH D, I (1222-1456), act. 16.

¹⁴⁸ *Ibidem*, act. 18.

¹⁴⁹ *Ibidem*, act. 19, 25, 26, 27, 28.

¹⁵⁰ *Ibidem*, act. 21.

¹⁵¹ *Ibidem*, act. 22.

Revenind puțin la discuția despre Episcopia Cumaniei, Siretul delimita granița estică, după Spinei, Trotușul, cea nordică, iar Buzăul cea sud-vestică, dioceza conținând și colțul de sud-est al Transilvaniei, fiind menționată Corona în *Catalogus Ninivensis II*¹⁵². Binder mergea într-o altă direcție, identifica Cumania propriu-zisă cu teritoriul dintre Olt și Prahova¹⁵³. Existau opinii, în trecut, că dioceza s-ar fi extins mult mai la nord și populația maghiară a Moldovei ar fi fost colonizată încă din timpul lui Bela al IV-lea, pe la 1250, Cetatea Neamț supraveghind acest teritoriu și fiind fondată de teutonii rămași printre secui¹⁵⁴. Dar din descoperirile arheologice și acte nu se poate susține așa ceva. Ce se poate susține este că jurisdicția episcopiei se extindea cert de la râul Olt, până la râul Siret, iar spre Moldova, probabil până la Bistrița. După cum am văzut, regatul avea un punct fortificat la Bâta Doamnei și efortul catolicilor viza și brodnicii, deci este greu de crezut că o altă autoritate ecleziastică și-ar fi exercitat o jurisdicție extracarpatică. Dar aceasta, desigur, nu înseamnă că de la Olt, până la Bistrița vorbim despre exercitarea unui autorități politice și că Cumania cu înțelesul de țară s-ar fi întins până la râul Bistrița, ea fiind echivalentă cu Muntenia în mare parte.

În ce privește amplasarea reședinței episcopiei, lucrurile nu au fost lămurite, singura mențiune trimitând la Multo, ce a fost interpretat ca Mylco, adică Milcov de către Iorga. Când Episcopia Milcoviei este refăcută la 1518¹⁵⁵, Mihail al II al Milcovului se declară *Episcopus Ecclesiae Milkoviensi Cathedralis rehni Moldaviensi*. El, pe lângă că reia tema distrugerii episcopiei, ne spune că numele nu este cunoscut pentru mulți și îi cheamă la biserica din Trotuș cu hramul Sf. Fecioare Maria pe viitorii săi supuși, fiind cea mai aproape de Milcov¹⁵⁶. Una dintre potențialele amplasări, Mănăstirea Mera, nu a dezvăluit nimic în acest sens, primele construcții ar fi de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁵⁷, iar în apropiere de Milcov, singura pistă ar fi presupusa existență a unei

¹⁵² Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 69 -70; Idem, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, p. 154; Idem, *Episcopia Cumanilor, Coordonate. Evoluție*, în „Arheologia Moldovei”, vol. XXX, 2007, p. 169.

¹⁵³ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) II*, în „Acta Siculica”, vol. II, 1996, p. 35.

¹⁵⁴ Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, tom. XXVII, 1905, p. 285.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 316.

¹⁵⁶ *Ibidem*, pp. 318-319.

¹⁵⁷ Lelia Pavel, *Mănăstirea Mera*, în „Cronica Vrancei”, vol. 8, 2008, p. 58, <http://ran.cimec.ro/sel.asp?codran=176695.01>, Accesat la 19 noiembrie 2024; <https://cronica.cimec.ro/detalii.asp?k=2019>, Accesat la 19 noiembrie 2024.

biserici de secol XIII la Dălhăuți¹⁵⁸. Deci, probabil, pretențiile episcopului se bazau mai mult pe acte vechi și nu cunoștințe reale.

Alegerea Milcovului ca amplasament al sediului episcopiei este cel puțin interesantă, râul fiind destul de izolat de pasurile principale din Carpați, deci greu de apărut de către Ungaria, iar în zona Carpaților de Curbură nu prea există morminte cumane, Spinei enumeră două¹⁵⁹. Pe plan arheologic, singurul loc ce ar fi avut o biserică din prima parte a secolului al XIII-lea este Câmpulung, unde biserica Cloașterul din Câmpulung ar fi fost construită puțin înainte de 1241, luând în considerare planul ei reconstituit¹⁶⁰. În plus, hramul bisericii fiind *beate virginis*¹⁶¹, obiectivul este de luat în calcul, chiar dacă autorii susțin că este vorba de Sf. Elisabeta, fiica lui Andrei al-II-lea¹⁶². Bela al IV-lea putea construi după 1234¹⁶³ o biserică cu hramul acesta, încă din 1232 Conrad de Marburg dedică două altare cultului Elisabetei în capela spitalului, fiind canonizată în 27 mai 1235¹⁶⁴, presupunând că pregătirile construcției au durat, dar Elisabeta nu era virgină¹⁶⁵. Astfel, hramul inițial de la Cloașterul trebuia să fie al Fecioarei Maria.

În opinia noastră, credem că Iorga s-a grăbit puțin când a identificat Multo cu Milcovul. Dacă admitem că numele este transcris greșit, am putea să luăm în considerare o apropiere semantică a lui *multo* (munitus) de *castrum munitissimum*¹⁶⁶. La fel, nu este exclus să fie doar un munto corupt, în fond, zona se afla peste munți, e numită Muscel, dintr-o regiune numită Muntenia de către moldoveni, cel puțin, având și o puzderie de munticele numite mal, sens păstrat în limba albaneză¹⁶⁷, ce puteau contribui la confuzie. Ce putem reține este că Episcopia Cumaniei și-a avut inima în Muntenia veche, eforturile pentru a identifica sediul trebuiau să aibă în vedere acest aspect, poate cu o concentrare pe

¹⁵⁸ Aurel Nicodei, *Cercetarea arheologică medievală și bisericile de zid din Vrancea*, în „Cronica Vrancei”, vol. 2, 2001, p. 27.

¹⁵⁹ Victor Spinei, *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în „Arheologia Moldovei”, XXX, 2007, p. 171.

¹⁶⁰ Maria Muțescu, Alexandru Muțescu, *Cloașterul Câmpulungean*, în „ARGESSIS”, tom. IV, 2000, p. 120.

¹⁶¹ DRH D, I (1222-1456), act. 68.

¹⁶² Maria Muțescu, Alexandru Muțescu, *op. cit.*, pp. 128, 131.

¹⁶³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 229.

¹⁶⁴ Kenneth Baxter Wolf, *The life and afterlife of St. Elizabeth of Hungary, Testimony from her canonization hearings*, New York, Oxford University Press, 2010, pp. X, 5.

¹⁶⁵ *Ibidem*, pp. 46, 63.

¹⁶⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 206.

¹⁶⁷ Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Boston, Brill, 1998, p. 243, <https://archive.org/details/albanian-etymological-dictionary/page/243/mode/1up?view=theater>. Accesat la 19 noiembrie 2024.

Câmpulung, chiar dacă nu este total exclus ca o biserică și un oraș să fi existat și mai aproape de stepa Bugeacului.

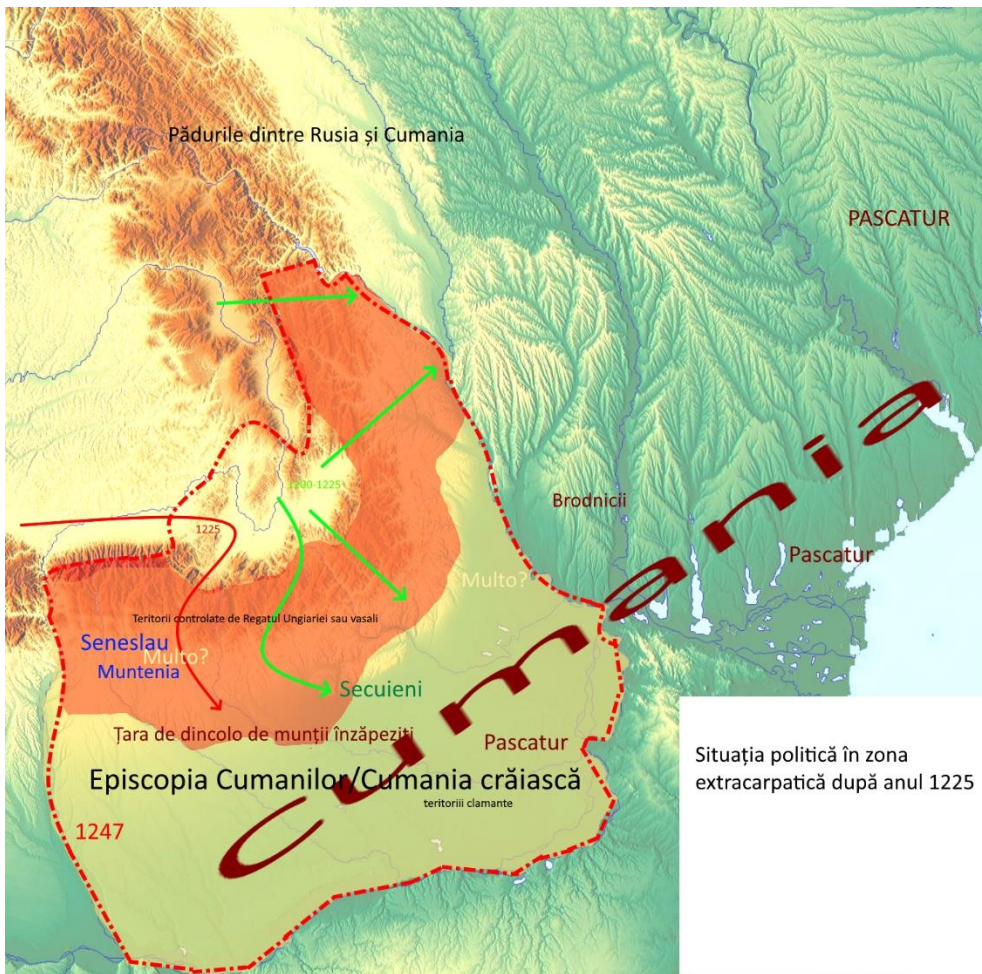
Deși relatările cu privire la Țara Bârsei și Cumania sau altele din perioadă sunt folosite de istoriografie pentru a argumenta diverse ipoteze în privința realităților politice, religioase sau sociale din Moldova dinainte de descălecare, chiar situează Episcopia Cumaniei în sudul Moldovei¹⁶⁸, din sursele analizate se poate observa că Moldova nu se afla în epicentrul relatărilor despre Cumania, ci Muntenia, fapt apreciat ca atare și de Pavel Binder¹⁶⁹. Acest secol de istorie documentată sau narată poate argumenta doar procesul de cristalizare a unor entități politice în Muntenia. Voievodatul lui Seneslau, ce a continuat țara de peste munții înzăpeziți, iese învingător și fondează Țara Românească. Prioritatea localizării românilor menționați în contextul Cumaniei trebuie să o aibă Muntenia, iar în cazul surselor orientale, chiar și Bulgaria. Enumerarea unor valahii după Rusia nu este un argument solid că am vorbi despre valahii în Moldova, fiindcă se vorbea despre învecinări în sens general, pe care le putem corobora cu actele despre Cumania. Valahia principală era mult mai cunoscuta Bulgaria, nu Muntenia, valahiile nordice ne putând fi împinse în Moldova fără argumente în baza contextul politic.

Interpretarea noastră este susținută și de poemul lui Rudolf de Ems, din care aflăm că valhii și vlachii locuiau dincolo de munții de zăpadă, localizare ce ne amintește de numele Munteniei din documente¹⁷⁰. De asemenea, aceste erori de poziționare din istoriografie poate au privat zona Brașovului și Muscelului de o cercetarea mai serioasă în ce privește Cruceburg și identificarea sediului Episcopiei Cumaniei, cetății de peste munții înzăpeziți. Desigur, românii au existat în Moldova, dar nu am putut determina existența unor formațiuni politice relevante sau a unui context geopolitic care să pună bazele statului moldovean, în secolul al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, până la confruntarea decisivă de la Posada. Centrul viitorului stat este apreciat în singura sursă precisă ca o zonă împădurită dintre Cumania și Rusia.

¹⁶⁸ Pal Engel, *op. cit.*, p. 95.

¹⁶⁹ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) II*, în „Acta Siculica”, vol. II, 1996, p. 34.

¹⁷⁰ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Românii în poezia medievală*, vol. III, București, Editura Bucovina, 1935, p. 12.

ROMANIAN VOTERS IN TRANSYLVANIA AND HUNGARY. THE 1881-1884 ELECTORAL SURVEY BY THE ROMANIAN NATIONAL PARTY*

Vlad Popovici*, Raluca Rus**

Abstract

The study analyses the electoral statistics compiled by the Romanian National Party between 1881 and 1884, with the aim to identify how the internal organization of the party functioned, the details of its relationship with local leaders and voters, and to understand why, despite the existence of a Romanian electoral majority in several dozen electoral districts, the results in parliamentary elections were always below expectations. The conclusions underline the fact that, despite a good internal organization at the top, the relationship with the leaders in the territory remained difficult, while the relationship with the Romanian electorate was burdened by the precarious political culture of the latter, as well as by the obstinacy of the passivist tactics, which generated a rift between the voters and the party leadership, facilitating the success of the election fraud practices.

Keywords: *parliamentary elections; Transylvania; Hungary; electoral rolls.*

Sources and status of the overall research on the topic

Most studies of the electoral process in Hungary and Transylvania before 1918 are either collections of election results, or prosopographies of those elected, or local case studies, at best micro-historical.¹ Less attention has been paid to the most numerous actors in the electoral process, i.e. the voters – mostly rural. The question of the ethnic and social profile of the electorate in dualist Hungary has been a matter of debate both at the time and in historiography. Until 1918, the arguments were accompanied by figures and calculations, mostly in the press and in electoral or

* Lecturer, Ph.D., Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca, vlad.popovici@ubbcluj.ro

** Independent researcher, Ph.D., botos_raluca@yahoo.com

* This study was published in the framework of the project K 134378 Parliamentarism in the Dualist Period from a Regional Perspective, supported by Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH).

¹ A recent overview of the literature focused on the Romanians in Transylvania, including pamphlets and brochures, in Vlad Popovici, *A románok és a magyar országgyűlési választások a 20. század elején*, in “Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok” Vol.1, No. 1, 2023, pp. 31-55.

political pamphlets, as they were related to the necessity and consequences of changing the electoral legislation. Subsequently, at least in Romanian historiography, the approach to the subject remained narrow and one-sided, focusing on the discrepancy between the demographic share of Romanians and their representation in the electorate – perceived as one of the main reasons for the political difficulties and failures of the Romanian National Party. Figures, percentages, and data were not missing from the historiographical argumentation, but in most cases they referred to the number of voters present at the polls in one electoral district or another in which Romanians were running and not to the overall situation at regional level.² In the absence of credible vintage statistics, the latter would have required an analysis of the main sources: the nominal electoral rolls.

The voters' lists were compiled locally, based on the fulfilment by the citizens of communes and towns of the criteria laid down in the electoral legislation. The main categories ensuring electoral rights in Hungary and Transylvania from 1848 to 1918 were: "old right" (i.e. the right to vote on the basis of nobiliary status); ownership of dwellings in towns or agricultural land; the amount of tax paid according to income from land, landed property or profession, the possession of a university degree or equivalent for the professions of priest and teacher and, a special, less studied category, which applied only in Transylvania, voting "by chimney" – i.e., the delegation of two electors for every 100 dwellings in which there were no voters according to the other categories. The financial amount of the value and size of property and taxes, as well as other details related to the exercise of the right to vote, changed over time in 1848, 1874, 1898 and 1913, but broadly speaking the categories remained the same.³

After being drafted at the local level, the electoral rolls were verified by the county or town administration, and then sent to the

² Most detailed figures by Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, Fundația Cele Trei Crișuri, 1995, pp. 79-80, 94-96, 152-153.

³ An issue detailed comprehensively in the recent literature. See József Pap, *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848-1918)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2017, pp. 129-153; Judit Pál, "Parliament and the Political System in Hungary during the Dualist Period", in J. Pál et alii (eds.), *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865-1918)*, Berlin, Peter Lang, 2018, pp. 25-30; József Pap, *The Development of Representative Suffrage in Hungary in the mid-19th Century*, in "Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historia", Vol. 15, 2018, pp. 137-158.

Royal Hungarian Ministry of the Interior for validation.⁴ Given some of the criteria underlying the right to vote (income and property) as well as the inherent deaths, these lists had to be updated annually, but in practice interest seems to have been higher only in election years. Citizens could contest their own absence from the electoral rolls, as well as the presence of persons they considered not to meet the criteria laid down by the law, with the appeals being judged in the first instance by the local administrative representation and in the second instance by the court. All this made the process of “tidying” the electoral rolls a relatively slow one, which sometimes hindered the extraction of accurate statistical data, even though the lists were (theoretically) public. In September 1880, the lawyer Alexandru Filip from Abrud / Abrudbánya⁵ informed the Central Electoral Committee (CEC) of the Romanian National Party of Transylvania (RNPT) that

“The Hungarians have lodged complaints against 10 Romanians, which, although the central committee [i.e., the local commission compiling the lists], composed of Romanians, will reject them, it is still to be believed that the Supreme Court will find them to be well-founded. 5 Hungarians have asked to be received among the electors, which will probably be rejected by the central committee.”⁶

Starting in the 1870s, electoral rolls in Hungary and Transylvania began to contain a standardized set of information including the name of the person entitled to vote, place of residence, profession, age and category of voting right. Based on these lists, the parties and candidates made their electoral calculations, assessed their chances of success and, especially during the election period, the press also used these lists to project various figures, the accuracy of which was sometimes questionable. For example, an excerpt from the official list of voters in the city of Sibiu / Nagyszeben / Hermannstadt, dated December 26, 1883, mentions

⁴ Romanian National Central Historical Archives in Bucharest, Fund *Comitetul Național Român Sibiu* (The Romanian National Committee in Sibiu), file 2, sheet 7 (henceforth: RNCHAB-RNC).

⁵ Throughout the paper, localities are mentioned by today’s placenames (i.e., Romanian, with Hungarian and German versions also listed at first use), while counties, administrative and electoral districts are mentioned by nineteenth century official names (i.e., Hungarian, with Romanian and German versions also listed at first use).

⁶ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 3.

120 Romanian voters.⁷ A few months later, on May 25, 1884, Dumitru Comșa, secretary of the CEC, registered in the same city 100 Romanian voters in electoral district I and 97 in electoral district II.⁸ The difference was most probably due to the fact that 1884 being an election year, the interest in the accuracy of the lists increased. After the election period had passed, copies of the electoral rolls were kept in the county or town archives, but in practice no one was directly interested in these endless strings of names and dates until the next parliamentary or county elections (the voters were the same for local and parliamentary elections). Some of them have survived to this day and for some counties there are complete sets of electoral rolls from before 1918 and even from the inter-war period – but the situation varies from county to county and there is no consolidated catalogue for the whole of Transylvania.⁹

Given that the preservation has been uneven and the amount of information in the lists is immense, historians have shown little interest in them, although their longitudinal analysis would allow to map the geographical and social evolution of the right to vote in the Transylvanian countryside between 1867 and 1918, to correlate the right to vote with indicators such as profession or age, and to follow the transformations of the legal basis of the right to vote and the composition of the voting body. In combination with other types of longitudinal sources, such as parish registers, or with narrative sources from the period (electoral brochures, press articles, memoirs and correspondence) voter lists may even allow testing the relationship between the electoral process and family or occupational clusters. However, the amount of work required to extract and standardize the data, as well as the time-consuming nature of such cross-analyses, have been a major demotivating factor. If we consider, for historical Transylvania alone, the presence of several tens of thousands of voters at each election, a database for the period 1867–1918 with more than 600,000 records would be required (this is the minimum estimate). While it is feasible to consider manual data extraction for research at the electoral district or county level, for an overall analysis at the level of the former

⁷ RNCHAB-RNC, f. 1/IV, s. 86-89.

⁸ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 101.

⁹ E.g., for the counties of Alsó-Fehér (Alba de Jos) and Hunyad (Hunedoara) the electoral rolls are almost completely preserved in the county archives: Romanian National Archives, Alba County Service, Fund of the Alba County Prefect's Office, Central Electoral Office, inventory no. 366, files: 1/1869–30/1915; Romanian National Archives, Hunedoara County Service, Fund of the Hunedoara County Prefect's Office, files: 3/1892, 9/1899, 2/1901, 1/1904, 17/1904, 15/1905, 26/1906, 24/1908-1909, 25/1908-1909.

province or Hungary it is obvious that automated extraction of information by using Handwritten OCR is required. Even if, for the moment, one cannot expect such research to be carried out at the regional level, mainly because of the large amount of information to be processed (i.e., digitized), exploring and testing potential directions of analysis is necessary in order to arouse the interest of researchers in finding the best methodological and technical solutions to approach the topic.

In addition to the huge amount of information, an additional reason for the reluctance of historians was probably the fact that the official lists were compiled using Hungarian versions of names, which makes it difficult and sometimes even impossible to ethnically separate all those nominated. Therefore, although since 1878 the library of the Hungarian Parliament has kept numerical records of voters down to the electoral district level,¹⁰ to date there is no statistical projection of the ethnic and professional profile of voters in parliamentary or county elections in Transylvania, nor is it feasible to make any ethnic statistics on the basis of the official lists alone. At the beginning of the twentieth century, Szivák Imre's work was published, in which a statistic of voters according to the basis of the right to vote is presented, but his figures do not go down to the level of localities, referring only to constituencies.¹¹ References to electoral statistics also appear in the political propaganda works of the national movement, but with the same summarizing character.¹²

Sources that go down to the local level and provide ethnic breakdowns and statistics are few and their reliability remains questionable. Occasionally, correspondence from the election period appears in the press of the time in which the author also provides statistics based on personal observations or calculations. More detailed are usually the election brochures published by the various candidates, which sometimes contain, for certain constituencies, data down to the local level and sometimes even nominal data

¹⁰ Library of the Hungarian Parliament, *Sommás kimutatás az ország összes választókerületeiben összeírt országgyűlési képviselőválasztók száma között mutatkozó különbségről és a végleges névjegyzékbe felvett választók számáról 1878–1916 években*, Budapest, s.n., 1878–1916.

¹¹ Imre Szivák, *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíráskodás codexe. Kiegészítve az összeférhetlenségi és mentelmi jog, a parlamenti reform kérdésével, az új házszabályokkal, az összes törvényhatóságok választási fuvardíj-szabályrendeleteivel, a választókerületek és választók statisztikájával stb. Közjogi anyaggyűjtemény*, Budapest, Athenaeum, 1901.

¹² Eugen Brote, *Cestiunea română în Transivania și Ungaria. Un memoriu politic cu 67 anexe și o hartă*, București, Tipografia Națională, 1895, Annexes 6–7 (Annexes, pp. 12–23).

collected by the campaign teams of the various candidates.¹³ Given their polemical nature, however, both categories of sources must always be approached cautiously.

This landscape of sources is complemented by a particular category, almost completely ignored until now: the internal statistics of the Romanian National Party in Transylvania (1880–1881) and the subsequent statistics of the Romanian National Party in Transylvania and Hungary (RNP). They were the result of the initiative of the Central Electoral Committee, and their role was to help the party leadership decide the most effective electoral strategy. However, as the information began to be received and consolidated, some of the party leaders, and especially George Bariț, started to perceive other potential argumentative uses. How these statistics differ from other sources, and what historiographical added value they bring, will be discussed below.

The electoral survey of the Romanian National Party in Transylvania in 1880-1881

In the late 1870s, the Romanian National Party in Transylvania was going through a period of relative crisis. The electoral passivity that had already lasted for a decade had led to a rift between the party leadership and the electorate. Some Romanian voters were going to the polls anyway, attracted by pecuniary benefits or simply by the possibility of exercising their right to vote. General passivity could not be enforced, Romanian candidates – admittedly, very few – were consistently elected in various constituencies in historical Transylvania.¹⁴ Attendance at party

¹³ Selectively: Aurel Cosma, *Ocna la 26 ianuarie 1905. Lupta Partidului Național Român și datele referitoare la alegerea de deputat dietal*, Arad, George Nichin, 1905; *Biruința dela Chișineu a domnului Ioan Russu Șirianu, deputatul Chișineului*, Arad, Tribuna, 1905; *Din luptele noastre naționale. Alegerea protopopului Vasile Damian de deputat dietal la Baia de Criș în 26 și 27 ianuarie 1905*, Orăștie, Tipografia Nouă, 1905; *Lupta de la Ighiu data în ziua de 26 ianuarie 1905 în jurul d-lui Dr. Alexandru Vajda-Voevod pentru a zmulge cercul electoral din mâna străinilor și a-l cuceri pentru un deputat cu program național român, descrisă de un martor ocular*, Orăștie, Tipografia Nouă, 1905; *Organizarea Partidului și a clubului dietal al naționalităților* Arad, George Nichin, 1905; *Alegerea de deputat dela Năsăud în 5 maiu 1906*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1906; Coriolan Meseșian, *Pro memoria din prilegiul alegerilor de deputați în Ungaria, anul 1910*, Șimleu, Victoria, 1910; *Lupta noastră de la Ighiu, în 1 iunie 1910. Alegerea de deputat*, Orăștie, Tipografia Nouă, 1910; *Lupta de la 2 iunie 1910 st. n. în cercul electoral Șomcuta Mare, de Sentinela română*, Brașov, Tipografia Mureșianu, 1910.

¹⁴ E.g.: Ioachim Mureșianu 1872, Naszód I electoral district; Petru Nemeș 1872, Kolozs county, Alsó kerület (the lower electoral district); Nicolae Strevoiu 1878, Brassó II electoral district. An overview of the electoral results for Transylvania in Judit Pál et alii (eds.), *Parliamentary Elections*, pp. 75–166.

conferences was dwindling, reaching a few dozen people in 1878.¹⁵ Concurrently, following the administrative reform of the year 1876, a redrawing of the electoral districts took place in 1877, bringing important changes to the political and electoral landscape.¹⁶ In this context, the members of the party leadership (CEC) elected in 1878 decided to assess the share of Romanians in the electorate of the province in an attempt to establish a strategy for the 1881 elections – a strategy that included rebuilding the party’s organizational base by setting up electoral committees in each electoral district. The minutes of the CEC meeting of October 26, 1879 are explicit in this respect. The members of the party leadership identified about two dozen “trustworthy men” in Transylvania, to whom they sent a written request, asking:

“a. To ensure in every legal way that all Romanians who have the right to vote will register in the electoral rolls; this being the fundamental political right of every citizen, being able to use it to good advantage when the occasion arises, and political constellations require it. The right entered on the electoral rolls remains a right even if the entitled person does not use it. Therefore, registration on the electoral roll is always necessary.

b. To inform themselves and properly get accurate and positive data from the electoral rolls about the total number of voters in each electoral district in the respective county and in particular about the number of Romanian voters in comparison with the number of voters of other nationalities; so that the number of Romanian voters, the number of Hungarian voters and the number of Saxon voters is obvious.

c. The sub-committees shall report on this to the central electoral committee in Sibiu.”¹⁷

Lack of experience played its part, as those to whom the request was sent included residents of municipalities that were not county seats, and therefore only had access to local electoral rolls. Replies, on the other hand, were slow in coming. A new appeal to trustworthy persons, written on February 13, 1880, largely echoed the demands of the message in October. On the margin of the draft,

¹⁵ “Telegraful Român”, 36, 1878, No. 82, 18 July, p. 326.

¹⁶ József Pap, *Parliamentary Representatives*, pp. 146–153.

¹⁷ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 2-3.

one of the committee members (G. Bariț or E. Brote)¹⁸ added the question: “could not it be printed in 35-40 copies?”, to which the party president Nicolae Popea replied in writing: “I think it would be better to have it multiplied by handwriting” - probably to keep the initiative as veiled as possible from the authorities.¹⁹

At the committee meeting of July 19, 1880, it was noted that “only about five people have replied so far”. Visarion Roman proposed to send a new request from the committee, with a deadline of September 30, 1880, which was done.²⁰ From a later report we learn that by July 19, Vasile M. Moldovan from Dicosânmărtin / Târnăveni / Dicsőszentmárton and Augustin Horșia from Sighișoara/Segesvár/Schäßsburg, who had sent the requested data, as well as Nicolae Strevoiu, MP in Budapest (who had announced that he was denied access to the electoral rolls by the Ministry of the Interior)²¹ and Artemie Publiu Alexi from Năsăud / Naszód (who requested a postponement) had replied to the initial request.²²

The party’s “Protocol of exhibits” (list of incoming correspondence) for the year 1880 shows that a good part of the local leaders responded to the July request after the deadline of September 30, 1880, some even at the beginning of 1881. On the other hand, there is no certainty that all their letters contained the requested data (Cf., Alexi).²³ At its meeting on January 4, 1881 the committee decided to send a third “invitation” to the “trustworthy men” to provide the requested data and to initiate the organization of local committees in their constituencies.²⁴

It remains unclear if, before the summer of 1881, when the elections were held, data collection had managed to cover the entire area of Transylvania inhabited by Romanians (practically all counties in Transylvania except some areas in the Székelyland). Starting with the second call, local leaders were asked by the party leadership to organize local electoral committees in each electoral district, which probably contributed to demotivating some of them, affecting data collection. On the other hand, not all the correspondence received was kept in the party archive. For the county of Kolozs / Cojocna, and the city of Cluj / Kolozsvár / Klausenburg, for example, the lists were sent by Grigore Silași, they are mentioned in the internal reports and in the “Protocol of exhibits”, but they were not

¹⁸ The second letter of the signature is B. The first letter can be either E. or G.

¹⁹ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 4-5.

²⁰ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 7.

²¹ RNCHAB-RNC, f. 21, s. 68-69.

²² RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 14v.

²³ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 31.

²⁴ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 33-34.

preserved.²⁵ In other places, local leaders sent data fitted to the electoral geography before 1878, such as in Sebeş / Szászsebes / Mühlbach, from where Nicolae Cristea sent the number of voters separately for the constituencies Szászsebes I (rural area) and Szászsebes II (town). These two had functioned separately until 1878 but had been reunited after the redrawing of constituencies because of the administrative reform of 1876 (when five villages from the former Saxon see of Reußmarkt / Miercurea were also added).²⁶

Data collection was hampered by the fact that there was a lack of interest and even a feeling of distrust among Romanian voters, some of whom did not understand why this statistic was being compiled, even though it was being done by their own national leaders. To meet these sensitivities, the RNPT leadership prepared a standardized response and sent it to local representatives:

“It has been observed [in] the meantime that some voters are in doubt and ask for what purpose those extracts from the electoral rolls are being requested. Should there be any in your electoral district who are in doubt on this matter, you are fraternally requested not to hesitate to assure them that no harm can come to the electors, much less to our nation, from this simple collection of statistical data.”²⁷

After the unification of the Romanian political parties in Transylvania and Hungary in 1881,²⁸ on the occasion of the parliamentary elections of 1884, a new data collection was attempted, now extended to the western and northern counties (i.e., the lands inhabited by Romanians in Eastern Hungary and the Banat). However, the results, at least those preserved, were even less satisfactory than in 1881 in terms of geographical coverage. In addition, some of the documents preserved in the party archive are mere lists of names and figures, lacking the accompanying letters and even chronological markers, which makes it hard to establish if the figures are from 1881 or from 1884. One such situation is that of the Maros-Torda / Mureş-Turda county, from which a non-

²⁵ RNCHAB-RNC, f. 7, s. 2-3.

²⁶ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 35.

²⁷ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 12.

²⁸ Bujor Surdu, *Conferința de constituire a Partidului Național Român din Ungaria (1881)*, în “Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, No. XI, 1968, pp. 307–325; Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12–14 mai 1881*, în “Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia”, XV, 1970, fasciculus 1, pp. 91–107.

nominal list of voters has been preserved, with the ethnic distribution by localities and constituencies, but it is not clear whether it was compiled in 1881 or in 1884 (more likely in 1884).²⁹ Similarly, from Torda-Aranyos / Turda-Arieş county two lists with different statistical data were preserved. One of them can be dated with certainty in the fall of 1880,³⁰ which makes the second one probably from 1884.³¹ For Hunyad / Hunedoara county three statistics have been preserved, two dated 1880,³² respectively 1884³³, the third undated, but its figures matching the official statistics of the Hungarian Parliament for 1887 (probably a local initiative, since there is no other clue for the party leadership asking for electoral statistics in 1887).³⁴

In other cases, the registration figures contain obvious miscalculations, probably caused by carelessness of the compilers. For the Dés / Dej electoral district, Szolnok-Doboka / Solnoc-Dăbâca county, the table sent to the party leadership in 1881 records a total of 1189 voters (matching the Parliament's statistics), but the ethnic detailing mentions 1063 Romanian voters and 626 Hungarian and other nationalities – figures which far exceed the total of 1189 and whose ethnic distribution is not realistic for the town of Dej in the 1880s.³⁵ The most likely figures are 563 Romanian voters and 626 Hungarians and other nationalities, the error most probably appearing during the transfer of the compiler's mental calculations on paper: $563 + 626 = 1189$, of which the order of thousands has been transferred to the number of Romanians, resulting in 1063 instead of 563.

There is also the situation in which not only the figures sent by two correspondents from the same county differ, but also the realities described in the narrative. On September 7, 1880, Nicolae Gaetan, a lawyer in Aiud / Nagyenyed, told the CCE that

“in the county of Lower Alba, as it is today, there are 4 constituencies:

1. the electoral district of Aiud has 672 voters of which Aiud alone gives 313 – therefore the vast majority is on the Hungarian side;
2. the electoral district of Uioara [n.n., Ocna Mureş/Marosujvár] has 594 voters, the

²⁹ RNCHAB-RNC, f. 11, s. 50-54.

³⁰ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 8; f. 20, s. 73.

³¹ RNCHAB-RNC, f. 20, s. 71.

³² RNCHAB-RNC, f. 2, s. 7v.

³³ RNCHAB-RNC, f. 9, s. 51.

³⁴ RNCHAB-RNC, f. 9, s. 158.

³⁵ RNCHAB-RNC, f. 15, s. 4.

administrative districts of Uioara, Ciumbrud [n.n., Csombord], Păuca [n.n., Pokáfalva] and the communes of Bucerdea [n.n., Bucerdea Grânoasă/Búzásbocsárd] and Cistei [n.n., Oláhcsesztve] in the administrative district of Blaj [n.n., Balázsfalva]. In this electoral district there are many Saxons who always vote with the Hungarians, Romanians are in a minority;

3. the electoral district of Ighiu [n.n., Magyarigen] counts 523 voters, including here Ighiu and Roșia Montană [n.n., Verespatak] with a significant number of gentry and Jews – Romanians are here also in minority;

4. the electoral district of Vințu de Jos [n.n., Alvinc] has 904 voters, including gentry from Vințu de Jos and Sângătin [n.n., Kis Enyed], and Romanians are in the minority here.”³⁶

A few months later, Ioan Antonelli, president of the RNPT's county committee, provided the figures for 1881 (see Appendix 1).³⁷ The numerical differences can be explained by the updating of the lists in the election year, as mentioned above, and in some electoral districts they amount to dozens of voters. When it comes to the ethnic structure, however, Antonelli counts only Hungarians in the electoral district of Marosujvár, while Gaetan explicitly mentions that a good number of the voters there were Saxons who, it is true, “always vote Hungarian”. Ethnicity, or at least the ethnicity of the non-Romanians, seems to be a subjective matter for Antonelli, pertaining more to political orientation than genealogy or language. He also mentions in his comments that Jewish voters were counted together with Hungarians. In this respect the situation differs from correspondent to correspondent. Nicolae Gaetan, who was more circumspect, explicitly stated: “Extracting the names of the voters according to the three nationalities in a tabulated form has not yet been successful, because the name of the voter alone could not provide a reliable clue.”³⁸ In the same county, in the urban electoral district of Abrudbanya, the lawyer Alexandru Filip strived to provide both ethnic labelling and political orientation, using both clear ethnonyms (“Romanian”, “Hungarian”, “Jewish”) and terms such as: “Hungarianized German”, “renegade Romanian”, “untrusty

³⁶ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 5.

³⁷ RNCHAB-RNC, f. 18, s. 10.

³⁸ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 5.

Romanian, pressured by Ebergenyi Mozes”.³⁹ It is therefore possible that in other electoral lists from the party archive, in which the information was recorded in less detail, the ethnic category “Romanian” actually included only those Romanians who were certainly known to be reliable from a political point of view.

To summarize the above: the Romanian national parties in Transylvania and Hungary initiated in 1881 and 1884 actions to collect statistical data on the ethnic distribution of voters, based on the official electoral rolls. The results do not seem to have been satisfactory even at the time (the geographical coverage remained incomplete, the subject was not publicly discussed, and did not materialize into a clear electoral strategy) and only some of these data have survived to this day. To complicate matters further, the way of data collection differs from county to county and, moreover, the ethnic labels seem to differ depending on the political perspective of the person who compiled the statistics. Even contemporaries, such as N. Gaetan, have expressed misgivings about using absolute ethnic labels based on the onomastics in the lists. What seems certain is that those in the “Romanians” category are those persons with the right to vote who were known to be of Romanian ethnicity and were not directly associated with Hungarian political parties. But do these fragments of information help us, as historians, to draw more general conclusions about the Romanian voting body in Transylvania at the end of the nineteenth century? We will try to answer this question in what follows.

Learnings from a statistical patchwork, then and now

As we mentioned earlier, the geographical coverage of the materials collected by the members of the CEC remained incomplete even at the time of their gathering, and some of them were lost over time (we know from correspondence of the existence of nominal lists for several counties, which unfortunately have not been preserved). In October 1880, George Barițiu summarized the figures received so far:

“Although some of this information contained in my report is of great value for the purpose before us, yet I do not dare to draw any valuable corollary from it, until accurate information is received from all the other electoral districts in which there are Romanian inhabitants.

³⁹ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 11-13.

What I am taking the liberty of proposing to the honourable Committee on this occasion is only that it would be kind enough to take the necessary measures for a third time in order to obtain conspects of voters in all the electoral districts in which Romanians are present, and all the more so since there are very few of the 75 electoral districts in Transylvania in which there are no Romanian inhabitants. If there are Romanian voters among them, we will only be able to find out from our fellow members of the intelligent class who live in the various electoral centres.

In Transylvania there are 16 counties, and in the seats of those counties there are to be sought firstly reliable men, because the electoral lists of the respective districts are gathered by those counties; in the same way also in the privileged cities which form an electoral district of their own."⁴⁰

We don't know how for how many electoral districts the data was received, but the ones that reached us are distributed as following:

- for the years 1880-1881, 11 counties in Transylvania (Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Hunyad, Szolnok-Doboka, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Háromszék, Torda-Aranyos);
- for the years 1883-1884 data sent from the counties of Beszterce-Naszód, Brassó, Háromszék (one electoral district), Hunyad, Maros-Torda (without the city of Târgu Mureş / Marosvásárhely), Szeben (partially), Torda-Aranyos, Krassó-Szörény, Szatmár – without the city of Szatmárnémeti – and Szilágy;
- for the year 1887 only data from Hunyad county have been preserved.

In total, data were kept for 72 (48%) of the 150 electoral districts in Transylvania and Eastern Hungary belonging to counties and to cities enjoying the right to form an electoral district of their own, that are currently part of Romania. The figures differ slightly from year to year, but the percentages are identical or, in a few cases, show minor variations (1-2 percentage points), so in the following we will refer to both the data kept for 1881, and to those for 1883–1884, where the 1881 were not preserved, in order to reconstruct as complete a picture as possible of the electoral geography. The complete data can be consulted in the annexes of the

⁴⁰ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 8v.

study. In order to relate the percentage of voters to the demographic situation at the time, we used data from the 1880 census structured according to the electoral geography.⁴¹

In the quantitative analyses, the main research question was whether correlations can be identified at electoral district level between the percentage of Romanians in the total population and the percentage of Romanians in the voting population?

Graph 1. Share of Romanian voters vs. Romanian population

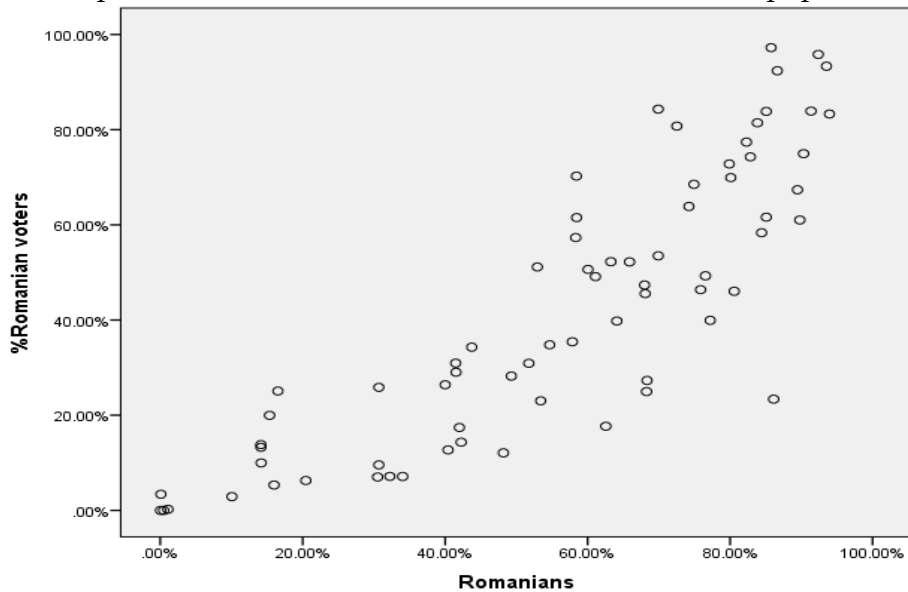

Table 1. Pearson correlation coefficient (r) between the percentage of Romanian voters and the Romanian population

		% Romanian voters	% Romanians
% Romanian voters	Pearson Correlation	1	.853**
	Sig. (2-tailed)		.000

⁴¹ We express our deepest gratitude to Prof. Dr. József Pap, from Eszterházy Károly Catholic University in Eger, who has kindly allowed us to make use of the dataset of consolidated data of the 1880 population census and electoral districts' structure, compiled within the framework of the project K 134378 "Parliamentarism in the Dualist Period from a Regional Perspective". For a wider use of this dataset, which covers the whole dualist period and represents an invaluable tool for the study of Hungary's (and Transylvania's) electoral history, see also: József Pap, "The spatiality of parliamentarism in the age of dualism", in Máté Gál, Annamária Kónya, Gergely Péterffy (eds.), *1918: End and Beginning*, Presov, Presovskej Univerzity, 2020, pp. 97–123.

	N	71	71
% Romanian voters	Pearson Correlation	.853**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	71	72

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).⁴²

From Graph 1 (projected using SPSS), we can observe, on the whole, the existence of a linear relationship between the percentage of the Romanian population in the electoral districts and the percentage of Romanian voters. There is a positive association between the two variables (the above-average values of one tend to accompany the above-average values of the other even when the below-average values tend to appear together). For example, in the elections of 1880, in the electoral district Kőrösbánya/Baia de Criș, the share of the Romanian population was 92% and the share of Romanian voters was 96%. A similar example is the electoral district Kisnyíres / Mesteacăn (Szolnok-Doboka county), where 94% of the population were Romanians, and the share of Romanian voters in 1881 was 93%.

Even so, overall, for the 72 electoral districts for which information was preserved, Romanian voters were, in percentage terms, lower than the Romanian population, with an average difference of 14% (see Annex 2). This average, however, was the result of major differences by geography and social structure. In Krassó-Szörény and Szatmár, there were electoral districts where the share of Romanian voters outnumbered that of Romanians in the total population by up to 14% (e.g., Románbogsán / Bocșa, Krassó-Szörény, 84% vs. 70%). In Transylvania, such situations only occurred in the electoral districts of Fogaras (Fogaras County, 97% vs. 86%) and Kőrösbánya (Hunyad county, 96% vs. 92%). These constituencies were dominated by Romanians anyway, so the percentage difference did not have a major impact on the ethnic balance at the polls.

However, out of a total of 72 constituencies, situations of the above type occur in only 13 cases. In another 27 constituencies the difference in favour of the total population was at most equal to the average (1%-14%), while in 23 constituencies the differences between the percentage of Romanian voters and that of the Romanian population ranged between 15%-30%. Finally, in seven other cases, these differences were between 35% and 63%. It is

⁴² In this case, the correlation (relative to the r statistic) takes the value .853. The widely used rules specified by Cohen consider a correlation of r=1 as low, r=3 as moderate and r=5 as high. In our case we see a high positive correlation.

worth mentioning these last cases, due to their exceptional nature: Déva / Deva (35%), Szentágota / Agnita / Agnetheln (36%), Nagyenyed / Aiud (37%), Torda / Turda (41%), Nagydisznód / Cisnădie / Heltau (43%), Újegyház / Nocrich (45%), Torockó / Remetea (63%). Apart from Szentágota, in all other electoral districts the Romanian population reached percentages between 63% and 86%.

What were the factors behind this situation? Most likely a combination of the ethnic profile of the electoral districts and the presence of urban centres. Of the 30 electoral districts where the difference in percentage points between the Romanian population and Romanian voters exceeds the average (15%-63%), 13 were located in the former King's Land (thus economically, socially and sometimes also demographically dominated by Saxons), and 13 others host a traditional urban centre. Cumulatively, 19 electoral circles out of 30 fulfil at least one of the two conditions, which seem to make the majority of the Romanian population unable to reach the economic level required for the franchise. G. Bariț in his comments to the members of the Central Electoral Committee, referring to the fact that in the electoral districts of Szentágota / Agnita and Kóhalm / Cohalm, out of 212 Romanian voters, 107 were priests, teachers and public notaries (i.e., there were only 105 Romanian voters on the basis of other than professional-intellectual rights out of a population of tens of thousands), underlines that "...in combination with other statistical data from those counties is very significant and deserves to be taken into close consideration".⁴³ In some of these micro-areas the backwardness of the Romanian population was not only material, but also educational, as evidenced by the very low number of university students compared to other Romanian areas in Transylvania, and by the difficulty of Romanians to penetrate the functional Saxon networks in urban centres.⁴⁴

⁴³ RNCHAB-RNC, f. 1/I, s. 14v.

⁴⁴ Vlad Popovici, *Considerații privind funcționarii publici români din Transilvania. Studiu de caz: comitatul Sibiu și scaunele săsești care l-au format (1861-1918)*, in "Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca Series Historica”, No. 55, 2016, pp. 169–173. An ethnic disparity also underlined by József Pap, *Parliamentary Representatives*, p. 162.

Graph 2. Share of Romanian voters vs. literacy level

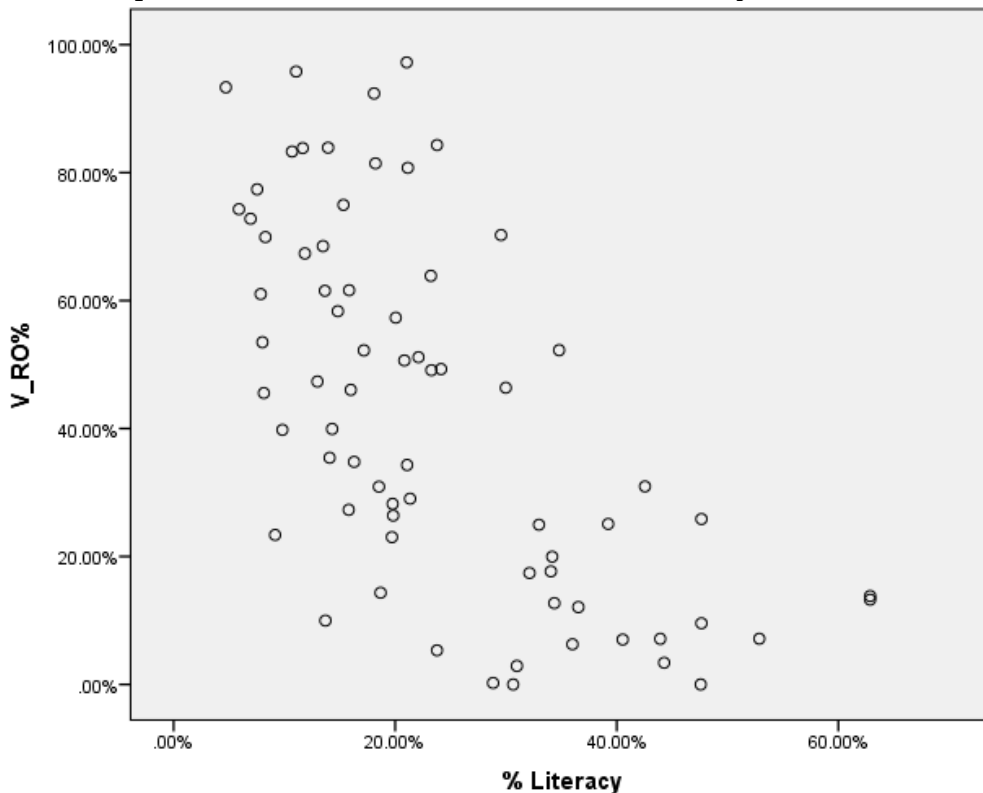

Table 2. Pearson correlation coefficient (r) between the share of Romanian voters and literacy

		% Romanian voters	% Literacy
% Romanian voters	Pearson Correlation	1	-.649**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	72	72
% Literacy	Pearson Correlation	-.649**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	72	72

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Starting from these premises, we also tried to test the relationship between the share of Romanians in the total population, the literacy rate, and the share of Romanians in the voting population. The results were as expected, namely that there was a negative linear association (inversely proportional) between the share of Romanian

voters and the overall rate of literacy: the lower the literacy level, the higher the share of Romanian voters. For example, in the electoral district of Baia de Criş (Hunyad county) the literacy rate was 5% while the share of Romanian voters was 93%. In Sibiu, however, the literacy rate was over 60%, while the percentage of Romanian voters only reached 14%. In general in the electoral districts inhabited by Saxons, where the literacy rate was over 40% (Brassó / Braşov / Kronstadt, Szeben / Sibiu/ Hermannstadt, Medgyes / Mediaş/ Mediasch, Segesvár / Sighişoara / Schäßburg), the share of Romanian voters was low, averaging 11%. Of course, beyond descriptive statistics, in the absence of nominative sources, it is almost impossible to say how many of the voters were actually illiterate. But if one takes into account the results of previously published nominative analyses for 1919,⁴⁵ as well as the general statistics of the time⁴⁶ it can be safely assumed that forty years earlier the situation could only have been more precarious and that, most probably, a large part of the Romanian voters who enjoyed franchise based on property or taxing grounds were illiterate.

An adjacent discussion, which complements the picture of the social origin of Romanian voters, and adds an interesting perspective on their overall smaller share compared to the demographic situation, concerns the right to vote based on nobiliary status – the so-called “old right”, because it applied only to those who had exercised it before 1869 and, as a result, the number of voters in this category was naturally constantly decreasing due to mortality. There were areas in Transylvania where the percentage of Romanians with noble status was high: Fogaras, areas in the county of Hunyad (especially the electoral district of Hâtszeg / Haţeg), or the former district of Kővár / Cetatea de Piatra. The same G. Bariţ underlined the importance of this aspect in the medium and long term, as these voters would physically disappear over the course of the next two decades:

“in this county [n.n., Fogaras] it would be desirable to open two rubrics separating the boyars [n.n., the traditional name of the local gentry in the area] from non-nobles. Until 1872 in the district of Fogaras there were 2989 boyar voters from both electoral

⁴⁵ Vlad Popovici, “The Reorganization of the Romanian National Party in Rural Areas of Lower Alba County prior to Parliamentary Elections in 1919”, in Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt (eds.), *Politics and Peasants in Interwar Romania. Perceptions, Mentalities, Proaganda*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2017, p. 345.

⁴⁶ Sorin Radu, *Electoralul din România în anii democraţiei parlamentare (1919-1937)*, Iaşi, Institutul European, 2004, p. 92.

districts, therefore almost three thousand, and the number of all the others only 453 gathered from 78 communes, together with those incorporated in 1862 from the district of Brassó, meaning 11 from Brassó, then Zărnești [n.n., Zernest], Tohanul vechi [n.n., Ótohán / Alt-Tohan], Tohanul nou, Cârțișoara [n.n., Kercpatak/Kleinkertz], some of which have 200 to 630 families, and yet only 453 voters came out of all those, together with 2 delegates from each commune.”⁴⁷

Before that physical disappearance, however, the high percentage of Romanian voters on the basis of the “old right”⁴⁸ signaled, together with the high percentage of voters with higher education, the fragility of the Romanian electoral body in historical Transylvania, which included too few voters enjoying franchise on the basis of tax or property – that is, those characteristics that would have ensured long-term consistency, increased independence from the authorities, and a higher degree of resistance to electoral corruption.

“In these five districts [n.n., the electoral districts of Hunyad county] it can be seen that from the multitude of communes in which there are no nobles, there are barely 1-2, 3 to 10 voters.”⁴⁹

Despite these unfavourable premises, the group of electoral districts in which Romanians appear to be at a strong statistical disadvantage (more than 14% difference in percentage points between overall population and voters) includes six districts in which Romanians retain the majority of voters: Magyarigen / Ighiu (61%), Szászváros / Orăștie (58%), Naszód / Năsăud (62%), Hunyad / Hunedoara (67%), Marosludas / Luduș (53%) and Alsóárpás / Arpașul de Jos (75%). The number of electoral districts with a Romanian electoral majority increases to 15 out of 27 in the group with differences between 1%-14% to the disadvantage of Romanians, while the group in which Romanians were electorally advantaged by 1%-14% also includes 8 such districts. In total, out of the 72

⁴⁷ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 8v.

⁴⁸ See also the discussion on “old right” in general and its impact in the shaping of the electoral body in József Pap, *Parliamentary Representatives*, pp. 137–141, pp. 162–163. In 1872, according to the Székely MP Balázs Orbán, the number of Romanians voting based on the “old right” (i.e., nobility status) was ca. 30.000 (Ibid., p. 145).

⁴⁹ RNCHAB-RNC, f. 2, s. 7v.

electoral districts for which information has been preserved, the Romanian political leaders of the time considered that there was a Romanian electoral majority in 29, of which 15 in historical Transylvania and 14 in Krassó-Szörény, Szatmár and Szilágy (we recall that the data for the extra-Transylvanian area is limited to these three counties).

29 electoral districts is not at all few, given that in the geographical area left uncovered there were most certainly other electoral districts with demographic majorities and Romanian voters (as evidenced by the electoral results of the time). A realistic estimate would be somewhere between 40 and 50 such electoral districts, in which over 50% of the voters were Romanians. Hence, the question naturally arises: why have been the electoral results of the Romanian National Party so poor, both in the 1880s and later, after the official renunciation of passivism in 1905?

Conclusions

We will try to answer this question in the conclusions of the study.

We have seen so far that the RNPT leadership had, before the 1881 merger, both the intention to gain a clear perspective on electoral statistics at the local level, and to organize the party locally by creating committees in each electoral district. The first initiative got off to a slow start and seems to have had some degree of success only due to the insistences of the leadership. G. Bariț, however, did not seem satisfied with the statistical overview he got. We believe that if the initiative would have been a success, this would certainly have been reflected in the Memorial of 1882, where he instead provides only general statistical data on the number and situation of voters.⁵⁰ Opposition from the authorities, and the lack of interest or ineptitude of local leaders were among the most frequent reasons for delays or ignoring requests sent by the party leadership. The documents also record a reluctance on the part of the electorate, which illustrates both the precarious political culture of the Romanian electorate and their questionable relationship with local nationalist leaders.

The same complex of factors certainly affected local organization. The documents speak of hindrances and hassles from the authorities, but also of a lack of interest on the part of the great

⁵⁰ George Bariț, *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferenței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele din 12, 13 și 14 maiu st.n. 1881 prin comitetul său esmis cu acea ocaziune*, Ed. a 2-a, Sibiu, W. Krafft, 1882, pp. 83-84.

mass of voters. The party archives confirm that the 1881 merger mobilized energies among local nationalist elites, but it is impossible to say what was the degree of involvement of the Romanian electorate. In the period covered by the archive (ca. 1880-1893), the local organizations seem to have functioned well, but without managing to mobilize a large number of voters. This is only natural, given that passivism, elevated to the status of official NRP policy in 1881, deprived the mass of voters of one of the most important rights they could exercise, as well as of the benefits that accompanied election campaigns and voting. The nationalist idealism trumpeted in the newspapers was contradicted by electoral practice. Although there are still no clear statistics on Romanian voter turnout before 1905, both the presence of Romanian government or independent candidates, and the high turnout in some electoral districts (impossible to achieve without Romanian voters) are strong arguments for the dissonance between the idealistic desires of the NRP leadership and the grass-roots electoral practice. A decent share of Romanian voters went to the polls and cast their vote for the candidate who persuaded them, by various means, to do so, regardless the latter's ethnicity. The desire for a bolder political involvement also manifested among the elite, various attempts to organize a Romanian party of a moderate-governmental orientation taking place between 1881 and 1887.⁵¹

However, the reluctance of the NRP leadership towards electoral involvement was justified not only by programmatic, principled reasons, but also by the difficulty of obtaining positive results. In a rapidly professionalizing political environment,⁵² pecuniary benefits, corruption and electoral abuses had a greater impact on voters than nationalist discourses and impulses. The success of the Romanian "governmental" candidates in Banat and Eastern Hungary, which completely ousted nationalist candidates between 1887 and 1905, is a case in point.⁵³ The demographic criterion, which ensured an electoral majority in a few dozen constituencies, appears in this light as insufficient, in the absence of electoral education and economic and professional independence. Nationalism was definitely not the only political driving force, nor seemed to have been the strongest – at least in the case of Romanians. Nationalist speeches, no matter how spirited, were no substitute for the financial and human resources required for a

⁵¹ Ovidiu Iudean, *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881-1918)*, Cluj-Napoca, Mega, 2016, pp. 67-84.

⁵² András Cieger, "Politics as a Profession in Nineteenth Century Hungary?", in *Parlamentarische Kulturen in Europa: Lebenswelten von Abgeordneten. Parlamente in Europa*, Düsseldorf, Droste, 2014, pp. 105-116.

⁵³ Ovidiu Iudean, *op.cit.*, pp. 17-66.

successful campaign; they were less effective in countering administrative pressures and election fraud practices,⁵⁴ and almost completely lost their value when the opponent was a Romanian, supported by the ruling party. The results were seen in the 1905-1910 elections in many constituencies with Romanian demographic and electoral majorities.⁵⁵

In addition to revealing a broader spectrum of electoral impulses than the purely nationalist one, the data provided by the NRP electoral survey also indicate that it is not feasible to try to infer ethnic voter percentages solely based on demographics. The former can fluctuate, as we have seen, in both directions – although more likely, for Romanians from historical Transylvania, in the direction of under-representation. The same data emphasize the social structure of the voting body, dominated in many constituencies by the rural intelligentsia (priests, teachers, notaries public) or by the traditional local elite (the gentry), which increased the under-representation of the great mass of Romanian subsistence farmers and raises additional questions about the situation at the beginning of the twentieth century, as well as about the political culture and horizon of those enfranchised by the introduction of universal male suffrage in 1919.

Last, but not least, the data collected between 1880 and 1884 highlight the micro-zonal discrepancies within the Romanian ethnic group, especially in southern Transylvania, on the former King's Land, whose Romanian inhabitants seem to have been unable to get out of the social and electoral shadow of the Saxons. These discrepancies, as well as the possible impact of the Orthodox and Greek-Catholic confessional structures on the composition of the voting body, however, need to be studied separately, through much more detailed comparative analysis.

⁵⁴ Selectively: András Geró, *The Hungarian Parliament (1867-1918). A Mirage of Power*, New York, Columbia University Press, 1997, pp. 57-105; A. Cieger, *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2011; Judit Pál, "Electoral Corruption in Austro-Hungarian Transylvania at the Beginning of the Dualist Period (1867-1872)", in Frédéric Monier, Olivier Dard, Jens Ivo Engels (eds.), *Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine. 2. Les coulisses du politique à l'époque contemporaine XIXe-XXe siècles*, Paris, Armand Colin (Recherches), 2014, pp. 107-126; Aliaksandr Pihanau, *The Hungarian Royal Gendarmerie and Political Violence in "Happy Peaceful Times" (1881-1914)*, in "Crime, Histoire & Sociétés. Crime, History & Societies", 25, No. 1, 2021, pp. 85-110.

⁵⁵ Stelian Mândruț, *Mișcarea națională*, pp. 79-80, 94-96, 152-153.

Annex 1. Ethnic statistics of the voters (1881–1884) according to reports received from the territory by the Central Electoral Committee of the Romanian National Party⁵⁶

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Alsó-Fehér (Alba de Jos)	Abrudbánya (Abrud)	84	49%	87	51%			171	1881
Alsó-Fehér	Alvinc (Vințu de Jos)	551	70%	237	30%	99	138	788	1881
Alsó-Fehér	Magyarigen (Ighiu)	321	61%	205	39%	205		526	1881
Alsó-Fehér	Marosújvár (Uioara)	242	40%	366	60%	366		608	1881
Alsó-Fehér	Nagyenyed (Aiud)	250	40%	376	60%	376		626	1881
Alsó-Fehér	Vizakna (Ocna Sibiului)	174	52%	159	48%	159		333	1880
Beszterce-Naszód (Bistrița-Năsăud)	Beszterce (Bistrița)	147	13%	1010	87%	56	899	1157	1881
Beszterce-Naszód	Naszód (Năsăud)	456	62%	284	38%		78	740	1881
Brassó (Brașov)	Brassó I. (Brașov I)	95	10%	898	90%			993	1883-1884
Brassó	Brassó II. (Brașov II)	218	26%	625	74%			843	1883-1884

⁵⁶ Compiled based on the information provided by RNCHAB-RNC, f. 1/I, 1/IV, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

⁵⁷ HU voters + GE voters + others.

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Brassó	Szászhermány (Härman)	212	31%	473	69%			685	1883-1884
Brassó	Vidombák (Ghimbav)	50	7%	650	93%			700	1883-1884
Fogaras (Făgăraș)	Alsóárpás (Arpașu de Jos)	1063	75%	355	25%			1418	
Fogaras	Fogaras (Făgăraș)	1657	97%	47	3%			1704	
Háromszék (Trei Scaune)	Bereck (Brețcu)	132	26%	368	74%	368		500	1881
Háromszék	Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc)	0	0%	675	100%			675	1881
Háromszék	Kovászna (Covasna)	50	3%	1677	97%			1727	1881
Háromszék	Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe)	“well represented”	N/A	N/A	N/A			409	1881
Hunyad (Hunedoara)	Déva (Deva)	605	46%	709	54%	709		1314	1880
Hunyad	Dobra (Dobra)	374	83%	75	17%	75		449	1880
Hunyad	Hátszeg (Hațeg)	1172	84%	226	16%	226		1398	1880
Hunyad	Kőrösbánya (Baia de Criș)	1121	96%	49	4%	49		1170	1880

Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881-1884 Electoral Survey by the Romanian National Party

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Hunyad	Szászváros (Orăștie)	416	58%	297	42%	165	132	713	1880
Hunyad	Vajdahunyad (Hunedoara)	803	67%	389	33%	379	10	1192	1880
Kis-Küküllő (Târnava Mică)	Balavásár (Bălăușeri)	191	29%	467	71%	322	145	658	1880
Kis-Küküllő	Dicsőszentmárton (Târnăveni)	383	35%	718	65%	326	392	1101	1880
Kis-Küküllő	Erzsébetváros (Dumbrăveni)	15	6%	224	94%			239	1881
Krassó-Szörény (Caraș-Severin)	Facset (Făget)	1262	84%	242	16%			1504	1884
Krassó-Szörény	Karánsebes (Caransebeș)	5331	81%	1215	19%			6546	1884
Krassó-Szörény	Lugos (Lugoj)	1497	64%	847	36%			2344	1884
Krassó-Szörény	Nagyzorlenc (Zorlențu Mare)	2283	81%	544	19%			2827	1884
Krassó-Szörény	Oravica (Oravița)	2153	70%	912	30%			3065	1884
Krassó-Szörény	Románbogsán (Bocșa)	2210	84%	411	16%			2621	1884
Krassó-Szörény	Szászkaánya (Sasca Montană)	1455	92%	120	8%			1575	1884
Maros-Torda (Mureș-Turda)	Ákosfalva (Acățari)	85	5%	1508	95%			1593	1884

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Maros-Torda	Gernyeszeg (Gornești)	319	31%	713	69%			1032	1884
Maros-Torda	Mezőség (Câmpia)	185	14%	1106	86%			1291	1884
Maros-Torda	Nyárádszereda (Miercurea Nirajului)	6	0%	2570	100%			2576	1884
Maros-Torda	Szászrégen (Reghinul Săsesc)	207	23%	692	77%			899	1884
Nagy-Küküllő (Târnava Mare)	Kóhalom (Rupea)	108	17%	512	83%			620	1880
Nagy-Küküllő	Medgyes (Mediaș)	63	7%	821	93%			884	1880
Nagy-Küküllő	Segesvár (Sighișoara)	59	7%	781	93%			840	1880
Nagy-Küküllő	Szentágota (Agnita)	104	12%	756	88%			860	1880
Szatmár (Sătmar)	Aranyosmedgyes (Medieșu Auri)	1600	62%	1000	38%			2600	1884
Szatmár	Csenger	510	20%	2044	80%			2554	1884
Szatmár	Fehérgyarmat	120	3%	3418	97%			3538	1884
Szatmár	Krassó (Cărășeu)	1966	57%	1464	43%			3430	1884
Szatmár	Mátészalka	0	0%	2049	100%			2049	1884

Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881-1884 Electoral Survey by the Romanian National Party

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Szatmár	Nagybánya (Baia Mare)	670	51%	653	49%			1323	1884
Szatmár	Nagykároly (Carei)	703	25%	2099	75%			2802	1884
Szatmár	Nagysomkút (Șomcuta Mare)	2000	69%	919	31%			2919	1884
Szeben (Sibiu)	Kereszténysziget (Cristian)	339	46%	392	54%	2	390	731	1881
Szeben	Nagydisznód (Cisnădie)	194	25%	583	75%	0	583	777	1881
Szeben	Nagyszeben I. (Sibiu I)	100	13%		0%			754	1883
Szeben	Nagyszeben II. (Sibiu II)	97	14%		0%			702	1883
Szeben	Szászsebes (Sebeș)	420	49%	432	51%	29	403	852	1881
Szeben	Újegyház (Nocrich)	105	18%	489	82%	5	484	594	1881
Szilágy (Sălaj)	Diósad (Dioșod)	1105	35%	2014	65%			3119	1884
Szilágy	Szilágycseh (Cehu Silvaniei)	1672	73%	625	27%			2297	1884
Szilágy	Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei)	886	34%	1697	66%			2583	1884

County	Electoral district	RO voters	RO voters %	Non-RO voters⁵⁷	Non-RO voters %	HU voters	GE voters	Total no. of voters	Year
Szilágy	Tasnád (Tășnad)	1135	51%	1084	49%			2219	1884
Szilágy	Zilah (Zalău)	1119	52%	1024	48%			2143	1884
Szolnok-Doboka (Solnoc-Dăbâca)	Bethlen (Beclean)	450	46%	538	54%			988	1881
Szolnok-Doboka	Dés (Dej)	563	47%	626	53%			1189	1881
Szolnok-Doboka	Magyarlâpos (Târgu Lăpuș)	1616	77%	472	23%			2088	1881
Szolnok-Doboka	Nagyiklód (Iclod)	907	74%	314	26%			1221	1881
Szolnok-Doboka	Nagy Ilonda / Kisnyíres (Ileanda Mare / Mesteacăn)	672	93%	48	7%			720	1881
Szolnok-Doboka	Szék (Sic)	46	10%	415	90%	414	1	461	1881
Torda-Aranyos (Turda-Arieș)	Felvinc (Unirea I)	479	28%	1218	72%			1697	1884
Torda-Aranyos	Marosludas (Luduș)	636	53%	553	47%			1189	1884
Torda-Aranyos	Torda (Turda)	270	27%	719	73%			989	1884
Torda-Aranyos	Torockó (Remetea)	104	23%	341	77%			445	1884

Annex 2. Share of Romanian voters, share of Romanian population and rate of literacy for the electoral districts surveyed

County	Electoral district	RO voters	Romanian population	Difference in percentage points	Rate of literacy
Krassó-Szörény	Románbogsán	84%	70%	-14%	24%
Krassó-Szörény	Oravica	70%	58%	-12%	30%
Fogaras	Fogaras	97%	86%	-11%	21%
Szatmár	Nagykároly	25%	17%	-9%	39%
Krassó-Szörény	Nagyzorlenc	81%	73%	-8%	21%
Krassó-Szörény	Szászkaánya	92%	87%	-6%	18%
Szatmár	Csenger	20%	15%	-5%	34%
Hunyad	Kőrösbánya	96%	92%	-3%	11%
Szatmár	Fehérgyarmat	3%	0%	-3%	44%
Szatmár	Aranyosmedgyes	62%	58%	-3%	14%
Szatmár	Mátészalka	0%	0%	0%	31%
Szolnok-Doboka	Nagyllonda / Kisnyíres	93%	94%	0%	5%
Szeben	Nagyszeben II.	14%	14%	0%	63%
Háromszékek	Kézdivásárhely	0%	0%	0%	48%
Maros-Torda	Nyáradszereda	0%	1%	1%	29%
Szeben	Nagyszeben I.	13%	14%	1%	63%
Háromszékek	Sepsiszentgyörgy	0%	1%	1%	51%
Szatmár	Krassó	57%	58%	1%	20%
Hunyad	Hátszeg	84%	85%	1%	12%
Szilágy	Tasnád	51%	53%	2%	22%
Krassó-Szörény	Karánsebes	81%	84%	2%	18%
Szolnok-Doboka	Szék	10%	14%	4%	14%
Brassó	Brassó II.	26%	31%	5%	48%
Szolnok-Doboka	Magyarláros	77%	82%	5%	8%
Szatmár	Nagysomkút	69%	75%	6%	13%
Szilágy	Szilágycseh	73%	80%	7%	7%

County	Electoral district	RO voters	Romanian population	Difference in percentage points	Rate of literacy
Háromszék	Kovászna	3%	10%	7%	31%
Krassó-Szörény	Facset	84%	91%	7%	14%
Szolnok-Doboka	Nagyiklód	74%	83%	9%	6%
Szatmár	Nagybánya	51%	60%	9%	21%
Szilágy	Szilágysomlyó	34%	44%	9%	21%
Krassó-Szörény	Lugos	64%	74%	10%	23%
Brassó	Szászhermány	31%	41%	11%	43%
Maros-Torda	Ákosfalva	5%	16%	11%	24%
Hunyad	Dobra	83%	94%	11%	11%
Alsó-Fehér	Alvinc	70%	81%	11%	8%
Alsó-Fehér	Vizakna	52%	63%	11%	35%
Alsó-Fehér	Abrudbánya	49%	61%	12%	23%
Kis-Küküllő	Balavásár	29%	42%	12%	21%
Háromszék	Bereck	26%	40%	14%	20%
Szilágy	Zilah	52%	66%	14%	17%
Kis-Küküllő	Erzsébetváros	6%	20%	14%	36%
Fogarás	Alsóárpás	75%	90%	15%	15%
Torda-Aranyos	Marosludas	53%	70%	16%	8%
Kis-Küküllő	Dicsőszentmárton	35%	55%	20%	16%
Szolnok-Doboka	Dés	47%	68%	21%	13%
Maros-Torda	Gernyeszeg	31%	52%	21%	19%
Torda-Aranyos	Felvinc	28%	49%	21%	20%
Brassó	Brassó I.	10%	31%	21%	48%
Hunyad	Vajdahunyad	67%	89%	22%	12%
Szilágy	Diósad	35%	58%	22%	14%
Szolnok-Doboka	Bethlen	46%	68%	23%	8%

Romanian Voters in Transylvania and Hungary. The 1881-1884 Electoral Survey by the Romanian National Party

County	Electoral district	RO voters	Romanian population	Difference in percentage points	Rate of literacy
Beszterce-Naszód	Naszód	62%	85%	23%	16%
Nagy-Küküllő	Segesvár	7%	31%	23%	41%
Alsó-Fehér	Marosújvár	40%	64%	24%	10%
Nagy-Küküllő	Kóhalom	17%	42%	25%	32%
Brassó	Vidombák	7%	32%	25%	53%
Hunyad	Szászváros	58%	84%	26%	15%
Nagy-Küküllő	Medgyes	7%	34%	27%	44%
Szeben	Szászsebes	49%	77%	27%	24%
Beszterce-Naszód	Beszterce	13%	40%	28%	34%
Maros-Torda	Marosvásárhely, Mezőség	14%	42%	28%	19%
Alsó-Fehér	Magyarigen	61%	90%	29%	8%
Szeben	Kereszténysziget	46%	76%	29%	30%
Maros-Torda	Szászrégen	23%	53%	30%	20%
Hunyad	Déva	46%	81%	35%	16%
Nagy-Küküllő	Szentágota	12%	48%	36%	37%
Alsó-Fehér	Nagyenyed	40%	77%	37%	14%
Torda-Aranyos	Torda	27%	68%	41%	16%
Szeben	Nagydisznód	25%	68%	43%	33%
Szeben	Újgyház	18%	63%	45%	34%
Torda-Aranyos	Torockó	23%	86%	63%	9%

LUMEA RURALĂ ȘI RĂZBOAIELE ROMÂNIEI MODERNE. PRELIMINARIILE UNEI CERCETĂRI DE ISTORIE CULTURALĂ*

Gheorghe Negustor*

Abstract

The Rural World and the Wars of Modern Romania. Preliminaries of a Cultural History Research

In the modern period, or rather towards its end, there were three wars in which the army of the young Romanian state also participated. The first was the Russo-Turkish War of 1877-1878, or the War of Independence, as it is known in the specialized literature in the Romanian space. The next conflict in which the Romanian army took part, but without being engaged in combat, was the Second Balkan War, and the third participation was the First World War. In this article, I would like to outline some research directions regarding how the Romanian rural world was related to and, especially, how these wars affected it. This approach is carried out from a cultural history perspective, a more complex approach to the subject, not only in terms of the way of seeing things, but also through the diversity of sources used. Thus, this study proposes preliminary research trajectories of this generous topic, wishing to develop it into a more elaborate approach.

Keywords: *Romanian modernity; rural world; violence and war; habitat and everyday life; poverty; death.*

Tendențele din istoriografia ultimelor decenii se remarcă printr-o re poziționare a cercetărilor dedicate istoriei militare, cu precădere conflictelor. Actorii statali și militari, oamenii politici și generalii, marile bătălii și consecințele lor care beneficiau de o atenție generoasă, încep să piardă teren în fața unor noi teme, cel puțin la fel de interesante. Și ne gândim la doar câteva dintre ele: viața cotidiană a soldaților, atitudinea în fața morții, alimentație și loisir, răniți, refugiați și prizonieri, copiii, femeile și orfanii, corespondența și memorialistica războiului, doliu și comemorare, și multe altele. Toate acestea aduc o paradigmă nouă în cercetarea istorică și în apetitul pentru cunoașterea profundă a ceea ce

* Ph.D., Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, gnegustor@gmail.com

* Acest articol este dedicat memoriei profesorului Barbu Ștefănescu, cel care a reliefat ca nimeni altul imaginea și cotidianul lumii țărănești de odinioară.

înseamnă războiul și violența. Desigur, gustul pentru „vechea istorie militară” și, mai ales, pentru marii eroi și bătălii a continuat să-și dezvăluie savoarea. Dar tendința pentru o istorie a sensibilului este cea care caracterizează acest nou discurs. El ni se dezvăluie cu toate manifestările sale, specifice indivizilor în vremuri de război, pentru a se poziționa într-o vastă muncă de cercetare cu ramificații treptate spre toate istoriografiile naționale. În această direcție istoriografică numită, așa cum vom vedea, *antropologie istorică* și, mai târziu, *istorie culturală*, se încadrează și subiectul cercetării pe care îl propunem. Este vorba despre lumea rurală românească și modul cum o influențează conflictele din perioada României moderne. Trebuie menționat faptul că „războaiele României moderne” se referă la Războiul de Independență (Războiul ruso-turc cum este cunoscut în istoriografia internațională), care afectează profund lumea rurală românească, Războiul din 1913, cu consecințe mai puțin grave și, bineînțeles, Primul Război Mondial care marchează întreaga societate, iar consecințele asupra satului românesc sunt devastatoare. Acest articol face parte dintr-un proiect mai amplu dedicat subiectului, iar paginile care vor urma doresc să traseze câteva direcții principale care vor fi aprofundate ulterior.

Considerații preliminare: despre metode, concepte și surse

Cercetarea pe care o propun pornește de la scrierile și șantierul de lucru pe care profesorul Barbu Ștefănescu le-a dedicat lumii rurale, îndeosebi fenomenul violenței și al tulburărilor unei societăți, provocate de conflicte militare și de soldații aflați în trecere sau cantonați ocazional în zonă. Desigur, regretatul istoric s-a ocupat cu precădere de zona Transilvaniei și perioade istorice puțin diferite. Totuși, din punct de vedere al metodei, al bibliografiei uzitate și al perspectivelor de interpretare, publicațiile în cauză rămân reperi importante în istoriografia românească pentru cine abordează astfel de subiecte. În special volumul *Între pâini* dedică o parte consistentă abordării metodologice și familiarizării cu diferitele teorii lansate de istorici consacrați din Occident, așa cum este R. Muchembled, J. Le Goff, P. Aries ș. a. Iată ce afirmă din acest punct de vedere: „Ca atare, istoricul lumii rurale se află la intersecția a două tendințialități: este din ce în ce mai convins de avantajele de documentare și de interpretare oferite de o disciplină cu competențe și experiență în cercetarea oralității, pe de altă parte, este chemat să

nu uite nici o clipă că specificul muncii sale este raportarea omenirii la durată, în mod inevitabil la evoluție, la schimbare”¹.

Cheia de lectură a subiectului este exprimată prin paradigma *istorie antropologică*, pe care Barbu Ștefănescu o preferă în locul *antropologiei istorice*, pentru că exprimă mai bine ideea schimbării în perioada lungă². În această durată lungă braudeliană se încadrează cercetarea de față, dar cu un specific aparte. Ea discută evenimente majore din cotidianul satului românesc, evenimente care îi întrerup, uneori cu brutalitate, viața obișnuită, pentru a arunca această existență a ruralului în tenebrele violenței și ale distrugerii. Datorită analizei societății românești din perspectiva continuității modului de conviețuire a lumii rurale, metoda de lucru este cea specifică antropologiei istorice. Totuși, am propus încă din titlu denumirea de *istorie culturală* pentru că analiza noastră se focalizează pe evenimente marcante, în cazul de față războiul, care întrerup această existență continuă și afectează întreaga societate. Cele trei conflicte comportă anumite reacții și atitudini, schimbări bruște apar în viața indivizilor, fenomene ca foamea, moartea, deportarea, prizonieratul, violența de orie fel, lipsa brațelor la munca sezonieră, fac acum parte din noul cotidian instaurat de război. Toate acestea produc un întreg arsenal de surse, pe care istoricul le are la dispoziție. Apar și categorii noi de izvoare, valorificate admirabil de istoricii mentalului colectiv și al sensibilului: scrierile literare, corespondența și memorialistica de război, numeroasele mărturii care privesc doliul și practicile comemorative, multitudinea de producții artistice și vizuale și lista este deschisă. Toate acestea oferă posibilitatea istoricului să se îndrepte spre o istorie completă a subiectului tratat printr-o metodologie specifică și o „viziune antropologică și culturală”, așa cum excelent a găsit de cuviință să îmbine cele două tendințe istoriografice cunoscutul specialist francez Stéphane Audoin-Rouzeau³. Desigur, în mare, cele două curente se suprapun în multe privințe, însă, așa cum au demonstrat-o teoreticienii, istoria culturală integrează o abordare mai complexă, atât din perspectiva surselor, cât și a surprinderii unor manifestări și atitudini prin prisma practicilor culturale⁴. Însă, în cele mai multe cazuri, antropologia războiului sau istoria culturală a războiului se întrepătrund în analizele istoricilor, fără

¹ Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Cluj-Napoca, Editura Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 23.

² *Ibidem*, pp. 24-25.

³ Stéphane Audoin-Rouzeau, *Războiul redescoperit: 1914-1918*, Traducere de Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță, Îngrijirea ediției și prefață de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014, p. 19.

⁴ O excelentă sinteză în Toader Nicoară, *Antropologia istorică. Perspective contemporane*, în „Caiete de antropologie istorică”, Anul XIX, nr. 36/2020, pp. 5-11.

diferențieri vizibile. Temele predominante, care au ca numitor comun *violența*, abordează impactul devastator pe care îl suferă indivizii și comunitățile în timpul mai scurt sau mai lung al unui conflict. Cercetările antropologice pornesc de la suferința și metamorfozele pe care le îndură corpul și întreaga ființă a omului afectat de război; de la atitudinile și modificările comportamentale, la suferințele și practicile cotidiene private sau publice, rezultate în urma evenimentului violent⁵.

Pentru a înțelege mai bine aceste abordări și direcții înspre ceea ce numim istoria culturală, vom da un singur exemplu elocvent. În anul 2002, la celebrul Memorial de la Péronne, unde s-a constituit un grup dinamic de specialiști asupra Marelui Război și care a dat o nouă turnură cercetărilor primei conflagrații mondiale, are loc un colocviu cu tema generică de „istoria culturală a Marelui Război”. Trei ani mai târziu, sub coordonarea lui Jean-Jacques Becker, apare și volumul de studii al participanților la conferință⁶. Printre autori regăsim unii dintre cei mai apreciați specialiști, dacă nu cei mai mari, asupra istoriei primei conflagrații mondiale. Pe lângă cunoscutul J.-J. Becker, îi găsim pe John Horne, Hew Strachan, David Stevenson, Annette Becker, Susanne Brandt, Christophe Prochasson, Gerd Krumeich și alții la fel de valoroși în istoriografia internațională. Temele propuse de ei, sub egida „istoriei culturale” se remarcă printr-o diversitate a unghiurilor de analiză și a subiectelor cercetate, dar sunt legate printr-o abordare culturală, interdisciplinară din punct de vedere al metodologiei. Se remarcă astfel, abordări privind istoricii și războiul, tendințele din istoriografia franceză a Marelui Război, istoria militară și etapele sale, o istorie a reprezentărilor pornind de la mărturiile și scriitura de război, la manifestările artistice, religioase și culturale. Avem apoi un peisaj creionat în jurul conceptului de istorie culturală în care se remarcă aportul disciplinelor vecine care își aduc contribuția prin metodă și specialiști la acest construct istoriografic cultural. Vorbim despre o arheologie antropologică a războiului, aportul științelor diverse la război, istoria de gen și rolul femeii în conflict, științele juridice și psihiatria, microistoria și rolul ei la marea istorie a evenimentului epocal care a zguduit lumea secolului XX. Toate aceste tematici prezentate au rolul de a ne ajuta să înțelegem mai bine ce se dorește prin istoria culturală, care sunt direcțiile prin care

⁵ Stéphane Audoin-Rouzeau, *Histoire culturelle du phénomène guerrier au XXe siècle et questionnement anthropologique*, în „L'histoire culturelle du contemporain”, sous la direction de Laurent Martin et Sylvain Venayre, Paris, Nouveau Monde éditions, 2005, pp. 409-420.

⁶ *Histoire culturelle de la Grande Guerre*, sous la direction de Jean-Jacques Becker et du Centre de Recherche de L'Historial de la Grande Guerre (Péronne-Somme), Paris, Armand Colin, 2005.

se remarcă în peisajul istoriografiei mondiale și ce aduce nou în apanajul normelor metodologice pe care le impune. Desigur, așa cum am mai precizat, ea reprezintă drumul bătătorit de antropologia istorică, dorindu-și o abordare mai culturală, în care perspectiva interdisciplinară să fie mai bine evidențiată. De altfel, în prefața la volumul amintit mai sus, Jean-Jacques Becker preciza că acest demers tinde spre o abordare nouă la nivelul reprezentărilor, cu cercetări pe baza mărturiilor, a scrierilor literare, prin artă și religie, prin tot ceea ce presupune și cuprinde muzeografia cu întregul arsenal de obiecte și mărturii din război ca și depozitar al memoriei acestuia. În continuare, istoricul francez menționează alte discipline ce pot ajuta istoricul în reconstituirea sa: dreptul, istoria științelor, psihiatria, antropologia, medicina și lista este deschisă⁷.

Această grilă de lectură a **surselor** poate fi aplicată cu succes, credem noi, tuturor conflictelor care au generat suferință și traume indivizilor și comunităților afectate. În acest context antropologia ruralului intră în contact cu istoria culturală a războiului și poate oferi rezultate remarcabile pentru istorici. Sintagma de istorie culturală se aplică cu predilecție nu numai perspectivelor de cercetare și interpretare, ci și categoriilor de surse folosite de istoric. Desigur, nu pot fi evitate documentele de arhivă cu toate categoriile de surse disponibile. Toate cele trei evenimente la care fac referire (Războiul de Independență, Al Doilea Război Balcanic și Marele Război) oferă încă fonduri generoase, parțial sau deloc cercetate. În special arhivele locale cu referire la lumea românească rurală și modul cum a trăit acele timpuri teribile. Credem că pe viitor, o mai bună cercetare a acestora va putea oferi o panoramă complexă a celor trei evenimente din societatea românească modernă. Apoi, vin colecțiile de documente publicate constant, de-a lungul timpului cu mai multă sau mai puțină generozitate. Aici societatea românească mai are încă mult de recuperat. Digitalizarea lor ar reprezenta un câștig cultural remarcabil.

Presă, diverse periodice și reviste tematice, dar și alte gazete cu specific militar oferă o panoramă mai mult sau mai puțin subiectivă asupra unor întâmplări, fenomene, personaje, atitudini din anii războaielor. De mult ori părtinitoare, ea rămâne o sursă importantă pentru că a reușit în perioada la care facem referire în cercetarea noastră să aducă viața de pe front în casele oamenilor, în cafenele, saloane și parcuri. Prin publicarea listelor de răniți și decedați, parcurgerea unui ziar se făcea cu puternice emoții și spaimă. În continuare vine întreaga memorialistică și corespondență, ce abundă în informații și trăiri personale, și oferă o

⁷ Jean-Jacques Becker, *Introduction. Quinze ans d'histoire culturelle de la Grande Guerre*, în *op. cit.*, pp. 7-8.

imagine mai aproape de realitatea tragică a respectivilor ani. Ele sunt surse ce ne aduc în universul sensibilității intime a combatanților, în angoasa ce cuprinde atât pe combatanți, cât și pe cei rămași acasă. Puse cap la cap, oferă o panoramă mai aproape de realitate a modului cum suportă și cum se raportează lumea rurală la evenimentele glorioase pentru țară, dar cu impact tragic, de multe ori, pentru țărani și satele de pe cuprinsul țării. Nici orașele nu au fost ferite, mai ales în timpul Primului Război Mondial, când tot cuprinsul țării a suferit trauma produsă de conflict.

O altă categorie de surse sunt cele literare, atât Războiul de Independență, cât și Primul Război Mondial abundă în astfel de creații. Dacă primul se relevă în ode și imagini eroizante, glorioase, specifice unei națiuni tinere, dar și perioadei romantice în care se desfășoară, Marele Război este reliefat într-o cheie mai realistă, în care tragismul și traumele provocate de război sunt surprinse cu acuratețe de poeți, romancieri sau artiști. De aici și până la fotografie, cinematografie este doar un pas. Vizualul ca sursă istorică este, de altfel, astăzi o tendință tot mai atractivă printre cercetători. Desigur, nu putem ocoli izvoarele născute din practicile comemorative, cele ale doliului, care se remarcă, prin mesajele profunde, de impact pe care le transmit: grandoare eroismului pe de o parte și, pe de altă parte, imensitatea durerii cauzată de dispariția celor dragi. Aici intră cimitirele militare, monumente, plăci comemorative, epitafuri, necrologuri etc.

Toate aceste categorii de surse ne ajută să obținem o perspectivă complexă, așa cum am spus, a realității lumii rurale din Vechiul Regat în cele trei războaie. Ele se diversifică și evoluează, asemenea întregului arsenal de arme uzitate în conflicte, sub impactul modernizării accelerate. O analiză excelentă asupra impactului pe care modernitatea o are asupra caracterului distructiv al războiului o face istoricul italian Antonio Gibelli, în cartea sa *L'officina della guerra*⁸. În acest volum, autorul reușește să surprindă, într-o perspectivă inovatoare, modul cum războiul modern, afectează în special lumea rurală, prin distrugerile provocate de lupte, prin lipsirea forței de muncă a micilor comunități, prin restricțiile și rechizițiile constante, prin „ruperea” tinerilor înrolați de mediul lor familial și familiar, a pierderilor nemaipomenite de vieți omenești. Pe scurt, lumea satului este profund tulburată de grozăviile Primului Război Mondial.

În ceea ce ne privește, pornind de la toate aspectele menționate sumar mai sus, cu metodele oferite cu generozitate de

⁸ Antonio Gibelli, *L'officina della guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, Torino, Bollati Boringhieri, 2007; în special prima parte *Introduzione. Guerra e modernità*.

istorici consacrați și paleta de surse cel puțin la fel de diversificată pentru perioada cercetată, dorim să oferim o panoramă cât mai aproape de realitate asupra modului cum societatea rurală românească trăiește și experimentează traumele războiului modern, cu toate cele trei episoade menționate. Întregul demers se va face cu metodologia concepută pentru studierea Marelui Război, așa cum a fost prezentată pe scurt până acum. Menționăm că metamorfozele suferite de istoriografie în anii șaizeci și șaptezeci ai secolului XX, în direcția antropologiei istorice și, mai apoi, a istoriei culturale au fost opera studioșilor care aveau ca preocupări/sau printre preocupări și acest eveniment marcant de la începutul veacului trecut. Dinspre ei vine direcția novatoare pentru istoriografie, iar grila de cercetare oferită de ei cu succes poate fi aplicată și pe celelalte evenimente ce au în prim plan războiul și violența, indiferent de perioada istorică în care au loc.

Lumea rurală românească, armata și modernitatea, o scurtă privire

Scurtul periplu prin care am încercat să reliefăm panorama perspectivei istoriografice asupra modului cum abordăm tema cercetării noastre, se dorește în primul rând o clarificare a acestui tip de demers. Pentru că, într-un conflict militar, de durată mai scurtă sau ani de zile, nu doar desfășurarea ostilităților, actele de bravură sau înțelegerile încheiate între diverși actori contează. Așa cum am văzut, există o multitudine de teme care pot fi cercetate pentru a putea înțelege întregul eșafodaj de mecanisme și reprezentări care întregesc tabloul unei comunități, fie ea un sat sau o națiune întreagă. Din acest motiv, credem că pentru a înțelege mai bine Războiul de Independență, de exemplu, prin narațiunile istoricilor sau ale martorilor direcți, sau prin poeziile elogioase ale unor Vasile Alecsandri sau Octavian Goga, trebuie să cunoaștem, măcar parțial, societatea de atunci. Cine sunt cei care participă la conflict? Cum trăiește țărănimea un asemenea eveniment? Care sunt problemele pe care un conflict de o asemenea dimensiune le aduce satului și țăranilor ruși brusc din cotidianul propriului univers al existenței? Cum se adaptează o lume conservatoare, „împietrită în timp”, la noile provocări? Care sunt reprezentările mentale ale fiilor de țărani ajunși pe câmpul de luptă față de ororile de la tot pasul? Cum suportă lumea rurală necesitățile și lipsurile tot mai apăsătoare cauzate de conflict? Cum sunt reintegrați cei întorși de pe front în universul local? Care sunt practicile comemorative specifice acestei lumi, diverse din anumite puncte de vedere de la o zonă la altă? Sunt doar câteva întrebări de cercetare care pot fi aplicate și celorlalte evenimente la care ne referim în

prezentul articol. Totodată, interesul nostru se îndreaptă și spre schimbările care survin la nivel comportamental și mintal în lumea țărănească de la primul război analizat și până la sfârșitul Marelui Război. Această analiză, în durată lungă, ne ajută să înțelegem mai bine impactul războiului și a modernității în viața micilor comunități rurale.

Așadar, pe baza cercetărilor și a statisticilor de până acum putem creiona imaginea unei lumi, ce își trăia existența fără schimbări bruște în timpul unei generații, iar orizontul de conviețuire se reducea la familie, mica comunitate din jur și unele deplasări, care rareori se întâmpla să fie la o depărtare de zeci de kilometri față de casă. Ion Bulei ne spune că la 1900 existau în Regatul României 262 de comune rurale și 9475 de sate și cătune, care erau lipite comunelor pentru a putea fi administrate mai eficient⁹. Depindea mult meseria celui în cauză. Modernizarea, și implicit industrializarea și urbanizarea societății românești s-a făcut în ritmuri diferite și destul de greoi. În anul 1912, cu un an înainte de Al Doilea Război Balcanic și la numai doi de începerea primei conflagrații mondiale, aproape 80 % din populația țării lucra în agricultură¹⁰. Asta înseamnă că într-o formă sau alta, țăranul român presta zi de zi la munca câmpului pentru traiul zilnic ce asigura subzistența familiei. Desigur, era ajutat de copii și, de cele mai multe ori, de soția care trebuia să se ocupe și de copiii mici sau mai mari. În perioada cuprinsă între 1862-1915, suprafața arabilă crește considerabil față de deceniile anterioare, de la 46,6 la 73,2 % din totalul suprafeței agricole. Această creștere se face în detrimentul suprafețelor de fânețe naturale care scad de la 12,8 la 4,7 % și a pășunilor și golurilor de munte, care scad de la 38,6 la 19,8 %¹¹.

În ceea ce privește populația, desigur, că predomină mediul rural. La 1877, Vechiul Regat avea o populație de 4. 479.813 locuitori, pentru ca în anul 1912, aproape de Războiul balcanic și izbucnirea Marelui Război, să avem 7. 160. 682 locuitori¹². La 1860, populația urbană era de 17,6% - 82,4 % rural, în 1899, avem 18,8% cu 81,2 %, iar în 1930, 20,1 % cu 79,9%. Vedem că urbanizarea s-a produs greu, procentele fiind apropiate în toată această perioadă¹³.

În privința populației, am luat ca reper anul 1899, recensământul din 1859/1860 nu a avut o rubrică dedicată învățământului/alfabetizării populației. Astfel, avem la final de veac

⁹ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 98.

¹⁰ Gheorghe Iacob, *România de la 1859-1939: împliniri și limite ale modernizării*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 177.

¹¹ *Ibidem*, p. 179.

¹² *Ibidem*, p. 233.

¹³ *Ibidem*, pp. 238-239.

XIX, 1.034.412 știutori de carte, ceea ce reprezintă 22 % și 3.659.691 analfabeți, deci 78 %. Există diferențe semnificative, după cum ne așteptăm, în privința raportului urban-rural: 49,4 % alfabetizați la orașe, în timp ce în lumea satelor procentul era de doar 15,2 %. Adică 3.188.011, 84, 1 % nu știau carte¹⁴.

În perioada următoare cunoaștem o creștere semnificativă, pentru că în 1912, procentul celor alfabetizați este de 39,3 % din totalul populației Vechiului Regat.

Între Războiul de Independență și Războiul balcanic din 1913, avem o societate rurală cuprinsă de numeroase frământări. Creșterea demografică a fost însoțită de o sărăcire constantă, datorată fărâmițării proprietăților, împărțite între copii. Îndelungata perioadă de pace a dus la o creștere demografică în ciuda unei mortalități infantile încă foarte ridicate, accentuata lipsă a unor venituri stabile. Astfel, această perioadă este marcată de nemulțumiri generale și revolte, începând cu anul 1888 și culminând cu 1907¹⁵. Principalele probleme identificate de istoricul Bogdan Murgescu sunt: pământul puțin, condițiile defavorabile de lucru pe moșiile marilor proprietari, casele construite din pământ și nuiele predominau față de cele din materiale durabile, mortalitate infantilă, nivel scăzut de alfabetizare, alcoolismul și pelagra, care „făceau ravagii”¹⁶.

În acest tablou, deloc mirific, dar aflat într-un proces de modernizare structurală și etapizată, lumea rurală românească este ruptă din ritmurile ei specifice și aruncată în neliniștea și involburarea celor trei războaie, la sfârșitul cărora va ieși profund marcată și, în multe cazuri, transformată la nivel mental și habitual.

Armata națională se afla la vremea respectivă în plin proces de organizare, instruire, echipare. Lucrurile nu mergeau cum s-ar fi dorit; era o armată tânără, românii neavând dreptul la o armată profesionistă în deceniile anterioare. Să vedem, foarte pe scurt, care au fost principalele repere și direcții privind modernizarea armatei române. În 13 iunie 1868 este votată *Legea pentru organizarea armatei*, care integra în organizarea armatei toate persoanele de sex masculin, între 17 și 50 de ani¹⁷. Această lege din 1868, cu modificările modernizatoare din anii 1872 și 1874, reprezenta o mixtură a tradiției militare românești cu organizarea militară

¹⁴ *Ibidem*, pp. 265-266.

¹⁵ *Ibidem*, p. 41.

¹⁶ Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010, p. 125.

¹⁷ Sergiu Iosipescu, „Armată și societate, reformă și modernizare în România secolului al XIX-lea”, în vol. *Reforma militară și societatea în România (1878-2008): relaționări externe și determinări naționale*, coord. Petre Otu, București, Editura Militară, 2009, p. 27.

prusacă. Desigur, lucrurile au fost adaptate specificului românesc. Pe scurt, exista un nucleu permanent și formațiuni teritoriale, axate pe principiul „națiunii armate”. Acest lucru se potrivea unei națiuni tinere, de dimensiuni relativ mici și fără resurse considerabile pentru a întreține o armată permanentă¹⁸.

După războiul de Independență, prin legile dintre anii 1908-1914, are loc o reorganizare a armatei. Se păstrează sistemul mixt de organizare, dar apar componente noi, care dinamizează spiritul armatei românești: *armata activă, rezerva armatei active și miliția*¹⁹.

Legea pentru organizarea armatei din anul 1908 a produs schimbări semnificative. Deja nu mai avem denumirile de dorobanți și călărași, ci s-au contopit în ceea ce se numea infanterie. S-au păstrat contingentele de călărași, datorită faptului că necesarul de cabaline era asigurat de sate. Generalul Grigore Crăiniceanu afirma: „Călărașii formează un element admirabil pentru ridicarea rasei cailor în țară. Părinții țăranilor au început a crește ei înșiși cai pentru fii lor, viitorii călărași. Astăzi, la țară, călărașii fac mândria satelor”²⁰. Tot acum se păstrează vechea concepție prin care fiecare bărbat apt era obligat să îndeplinească serviciul militar. Limitele de vârstă au fost 21-40 de ani. Între 19 și 21 de ani se făcea instrucția preregimentară, stabilită la 30 de duminici pe an. Astfel, forța de muncă rămânea disponibilă în zilele lucrătoare. În ceea ce privește durata, avem acum următoarele date: 7 ani în activitate, 5 în rezervă, 3 în miliții și 4 în armata teritorială. La infanterie s-a redus la 2 ani serviciul militar, astfel că s-a dublat numărul celor recrutați²¹. Această lege se va modifica în 1910.

Serviciul militar obligatoriu a fost instituit prin legea recrutării din 1876, ce avea la bază art. 118 din Constituția de la 1866. Erau excluși străinii și tinerii cu antecedente penale. Legea s-a modificat până în 1913, dar caracterul obligatoriu a rămas. Au fost schimbări de structură, de durată și de reorganizare a funcționării armatei. Vârsta de încorporare a fost 21 de ani, iar durata serviciului sub arme, cu toate formele sale, a fost de 25 de ani. Adică, până la 46 ani. Până în 1882 recrutarea s-a făcut pe unități administrativ teritoriale – județe, plăși, comune – atât pentru armata permanentă, cât și cea teritorială. Începând cu anul 1882, recrutarea se făcea pe regiuni de corpuri de armată pentru cea permanentă și pe județe pentru cea teritorială. Modalitățile de

¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

¹⁹ Maria Georgescu, *Reforma organismului militar între modelul francez și cel german (1878-1916)*, în *Ibidem*, p. 54.

²⁰ *Ibidem*, p. 65; Generalul Grigore Crăiniceanu, *Despre istoria armatei române*, în Academia Română, *Discurs de recepție*, vol. IV (1907-1919), București, Editura Academiei Române, p. 364.

²¹ *Ibidem*, p. 66.

recrutare erau: prin conscripție – toți tinerii cu vârsta între 21 și 30 de ani se prezentau la tragerea la sorti în ședință publică; înrolare de bună voie și reangajare. Voluntarii trebuiau să aibă vârsta între 18 și 21 de ani. După această vârstă, nu mai participau la tragerile la sorti și erau trecuți la rezerva armeei unde serviseră. După izbucnirea primului război balcanic, s-au luat măsuri importante: bugetul pentru achiziții a crescut considerabil, s-au votat mai multe credite pentru achiziționarea de armament, a crescut de la 21 la 25 ani durata serviciului militar²².

Lumea rurală și războiul

Războiul Ruso-Turc/Războiul de Independență (1877-1878). În general populația a răspuns afirmativ la ordinul de mobilizare, deși problemele gospodăriei erau mai importante pe moment decât plecarea la un război despre care nu știau prea multe sau chiar nimic. O bună parte, însă, de rezerviști nu au răspuns apelului sau au făcut-o foarte greu, siliți fiind de autorități. Generalul Radu Rosetti prezintă o statistică sugestivă în acest sens. Pentru concentrarea cerută de autoritățile militare în toamna anului 1876, în jur de 40 % dintre rezerviști nu s-au prezentat. În perioada mobilizării, 1 iunie 1877 – 31 august 1878, din cei 65 999 de soldați și ofițeri ai armatei de campanie, doar 244 au avut sentințe de condamnare pentru dezertare, 4 pentru automutilare și 6 pentru nesupunere.²³

La o populație de 5 073 000 locuitori, au fost mobilizați în jur de 100 de mii de oameni, ceea ce reprezenta un procentaj de 1,9 %, apropiat de a altor state, cum era Rusia care avea un procentaj de 2 %, Austro-Ungaria de 2,9 %. Doar Franța atingea cifra de 4 %. Spre comparație, în Primul Război Mondial, cifrele erau undeva între 10 și 20 %²⁴. Datorită lipsei dotării din armată, în special a corturilor pentru adăpostire, o parte din trupă a fost adăpostită în casele civililor, la ordinul strict al autorităților, provocând o situație dificilă pentru locuitorii satelor de lângă Dunăre²⁵. Încă nu exista o legislație clară, uniformizată a legii mobilizării. Străinii, de orice natură, proprietari, meseriași, arendași și comercianți erau scutiți prin lege de rechiziții făcute pentru armată, astfel că tot greul a căzut pe populația autohtonă. Nu a fost un efort colectiv pentru

²² *Ibidem*.

²³ *Participarea populației civile la războiul din 1877-1878*, de generalul R. Rosetti, preluat din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tomul XXIII, Mem. 10, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului – Imprimeria Națională, 1941, pp. 2-3.

²⁴ *Ibidem*, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, pp. 6-7.

război, așa cum s-a întâmplat între anii 1916-1920. Totuși, o parte dintre ei se alătură populației românești în efortul considerabil de donații²⁶.

Dacă luptele nu au fost prea intense pentru o perioadă îndelungată, viața pe front a fost destul de dificilă pentru soldații români. La începutul campaniei s-au confruntat cu căldurile foarte mari din diversele zone ale frontului, apoi, răcirea vremii i-a prins fără echipamentul necesar, iar frigul a provocat numeroase probleme trupei. Dar cele mai dificile situații au fost cauzate de lipsa corespunzătoare a hranei, datorită distanței de locurile de aprovizionare, a lipsurilor cauzate de condițiile de front, de necesitățile cerute de armata rusă, dar și de jafurile pe care turcii le făcuseră luni de zile, cât a ținut conflictul²⁷.

Autorul redă două episoade comice în care sunt implicați doi dorobanți români. Acestea reflectă exemplar atitudinea săteanul român, fără experiență militară, față de moarte și violență. Unul împușcă din greșeală un turc, care moare. Apoi, o perioadă de timp are muștrări de conștiință pentru omor, spunând că nu a fost atacat de turc, dar a tras doar să-l sperie. La răspunsul ofițerului că a făcut bine, că turcul avea în pivniță pistoale și pușcă și l-ar fi omorât, dorobanțul a răspuns: „Așa, da de ce să mă omoare, Domnule Căpitan, că doar eu nu i-am făcut nimic? Și, zău, îmi pare rău că l-am omorât!”. Apoi, în cursul zilei un post de soldați români este atacat de turci. Un dorobanț este luat prin surprindere de un turc care face tot posibilul să-i smulgă arma din mâini. Un ofițer român îi vede și strigă dorobanțului să-l împuște pe turc, acesta fuge, fără a fi împușcat, deși ofițerul insistă la dorobanț: „- <<Trage în el soldat!>>, dar acesta își potrivea hainele deranjate în timpul luptei și răspunde, că de ce să-l omoare, că doar nu i-a făcut nimica, <<a șuguit și el cu mine, să vadă dacă-s tare!>>”²⁸.

Am prezentat aceste exemple elocvente pentru mentalitatea țărănească și războinică a soldaților în acest război, primul la care luau parte și care avea o miză deosebit de importantă pentru tânăra națiune română, câștigarea independenței. Câteva considerente se desprind din datele prezentate, dar și din lectura surselor acestui eveniment important. Putem lesne observa că lumea rurală este prezentă și ia parte la acest război neașteptat. Modul de desfășurare, situația din țară și necesitățile conflictului implică în mod profund această lume. Sunt prezenți fiii de țărani care sunt înrolați și pregătiți pentru o prea scurtă perioadă de timp ca să

²⁶ *Ibidem*, pp. 10-11.

²⁷ Paul D. Popescu, *Ploieștii și Prahova în vremea dobândirii independenței de stat a României (1871-1878)*, Ploiești, Editura Ploiești-Mileniul III, 2002, pp. 152-156.

²⁸ *Ibidem*, pp. 36-37.

putem vorbi de soldați profesioniști. Morții și răniții de pe urma războiului vor afecta considerabil, nu numai prin durerea pricinuită celor dragi, dar și prin lipsirea gospodăriilor de brațe de muncă pentru câțiva ani buni, până frații mai mici vor crește, acolo unde a fost cazul²⁹. Atât în acest război, cât și în prima conflagrație mondială, soldații au manifestat atitudini de frică, de sensibilitate mare față de exigențele draconice din armată și, mai ales, față de dorul de cei dragi și spaima de moarte. Dezertările, fuga din armată au fost fenomene normale pentru toate statele implicate vreodată în război. Pentru această perioadă, Antonio Gibelli afirmă că dezertarea și fuga reprezintă reacția tradițională a lumii țărănești la intervenția statului în viața personală – obligațiile individului față de armată, de la epoca napoleoniană s-au manifestat prin forme de vagabondaj și emigrare. Apariția conșcripțiilor obligatorii a reprezentat un obstacol în calea mobilității de acest gen³⁰. Cartiruirea contingentelor militare în localitățile rurale, măsurile de carantină, rechizițiile și donațiile către armată au reprezentat acțiuni care au slăbit mult satul românesc, și așa încercat de multe lipsuri. Este o constatare generală din sursele memorialistice sau opiniile contemporanilor acestui conflict. Realizarea unuia dintre dezideratele naționale, obținerea Independenței a mai atenuat din impactul războiului în societatea românească în general și pentru lumea rurală în particular.

Războiul din 1913. După izbucnirea Primului Război Balcanic, măsuri semnificative au afectat pozitiv bugetul pentru achiziții (s-au votat mai multe credite pentru achiziționarea de armament), iar durata serviciului militar a crescut de la 21 la 25 ani. La 3 iulie 1913, armata română a fost mobilizată și la 10 iulie guvernul României a transmis Bulgariei un ultimatum de încetare a ostilităților împotriva Serbiei. Mobilizarea a dezvăluit slaba echipare: armate de operații număra 417 720 militari, dintre care 8 693 ofițeri. În momentul mobilizării echipamentul ajungea pentru 260 000 soldați, pantalonii pentru 341 000, ranițe pentru 308 000³¹. Strategia din Bulgaria a fost mai degrabă un eșec: trimiterea a trei corpuri de armată pe valea Iskerului în direcția Sofia, rezultând o lungime foarte mare a coloanelor și dificultăți reale de aprovizionare. Mai mult, epidemia de holeră ce exista în rândul trupelor bulgare a făcut circa 1000 de morți printre militarii români. Au fost două cauze esențiale: folosirea echipamentului infectat al armatei bulgare

²⁹ O privire generală asupra morții și atitudinilor față de moarte la soldații români din acest conflict în: Gheorghe Negustor, *Soldatul român și atitudinea în fața morții (I): Războiul de Independență*, în „Caiete de Antropologie Istorică”, Anul XXI, nr. 1 (40)/Ianuarie-iunie 2022, Cluj-Napoca, Editura Accent, pp. 67-82.

³⁰ Antonio Gibelli, *op. cit.*, p. 77.

³¹ *Participarea populației civile ...*, p. 85.

și vaccinarea târzie antiholerică, dar care a avut apoi efecte benefice³². Numărul de victime nu se știe cu exactitate, astăzi specialiștii oferă cifre aproximative, în jur de 100 de victime rezultate în urma ciocnirilor cu inamicul și între 1000 -1600 de morți din cauza holerei³³. Acest lucru a fost posibil probabil și din cauza slabei înzestrări spre deloc cu materiale sanitare³⁴.

Ceea ce caracterizează acest război, de scurtă durată de altfel, în comparație cu ce va urma nu peste mult timp, este numărul mic de victime omenеști ca urmare a luptelor. Spaima care a cuprins întreaga societate a fost față de epidemia de holeră. Măsurile luate, alături de mobilizarea ce a precedat această campanie, au avut un efect considerabil în rândul populației țărănești. Mulți au trăit și își aduceau aminte de războiul din anii 1877-1878, cu impact considerabil asupra lumii rurale, dar și a societății în general. Se așteptau la aceeași poveste, dacă nu mai rău. Oricum, micile localități de pe Dunăre, de la granița cu Bulgaria vor fi cele mai afectate în acest conflict.

Marele Război. Când lumea părea că se îndreaptă spre o pace îndelungată și se credea că problemele Balcanilor au fost rezolvate prin pacea de la București (1913), un alt mare război izbucnea în anul următor. Va fi un război cum nu a mai existat, prin durata și intensitatea luptelor, prin armamentul modern utilizat și, mai ales, prin impactul devastator asupra lumii. Un număr nemaiauzit de morți, răniți și dispăruți va umple listele la finalul primei conflagrații mondiale. Și numărătoarea continuă și astăzi, pentru că în mai multe state arhivele au fost distruse în anii de conflict și multe statistici au rămas incerte³⁵. Primul Război Mondial este conflictul care bulversează întreaga lume. După o perioadă de acalmie, de avans tehnologic și modernizare într-un ritm susținut, lumea europeană și apoi întreg mapamondul se vor trezi atrași în cel mai distrugător conflict. Oamenii satelor, chiar muntenii, obișnuiți cu vicisitudinile vieții, am crede că se vor adapta mai ușor la viața de pe câmpul de luptă. Dar Primul Război Mondial a fost un război atipic, în care ființa umană, oricât de puternică și experimentată, nu a putut face față războiului modern, distrugător. Ian Kershaw

³² *Ibidem*, p. 86.

³³ Ligia Livadă-Cadeschi, „O boală mai distrugătoare decât războiul: epidemia de holeră din 1913”, în Constantin Ardeleanu (ed.), *De la ciurma lui Caragea la holera balcanică: epidemii, carantine și sănătate publică în epoca modernă*, București, Editura Humanitas, 2024, p. 300.

³⁴ Petre Otu, „Considerații privind capacitatea operativă și acțiunile Armatei Române în anul 1913”, în vol. *Al Doilea Război Balcanic (1913)*, coord. Mihail E. Ionescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Militară, 2014, p. 134.

³⁵ Pentru o înțelegere corectă a impactului demografic pe care l-a avut războiul prim mondial, recomand Jean-Marc Rohrbasser (ed.), *Boulversements démographiques de la Grande Guerre*, Paris, Ined, 2014.

descrie cel mai bine acest aspect: „Carnea și oasele omului se găseau puse în fața unor mașinării de ucis. Soldații înfruntau artileria grea, mitraliere, puști cu foc rapid, mortiere de tranșee, explozibili puternici, grenade, aruncătoare de flăcări și gaze toxice”³⁶. Peste 73 de milioane de indivizi au fost mobilizați în acest conflict mare, iar dintre aceștia aproape 10 milioane și jumătate îi reprezintă morții și dispăruții³⁷.

Ca și în alte țări beligerante, societatea românească este profund marcată de participarea la război. Lumea rurală trăiește vremuri aproape apocaliptice. Tinerii, și apoi chiar tații de vârstă a doua sunt mobilizați și trimiși pe câmpul de luptă. Satele cad repede într-o situație apăsătoare datorită problemelor specifice unui război de durată: foametea, lipsurile materiale, lipsa forței de muncă, jafurile și violența, rechizițiile și cererea de donații care veneau periodic, veștile teribile de la cei dragi, ocupația străină, refugiul, supraaglomerația într-o Moldovă bântuită de foamete, boli, epidemii, război, debandadă, violență și moarte. La începutul refugiului spre Iași, în decembrie 1916, pictorul Costin Petrescu descrie sumbru situația celor care călătoreau cu trenul într-o aglomerație de nedescris și condiții dintre cele mai rele: „În sfârșit, joi de dimineață, pe un timp rece și umed, lungul nostru convoi de vagoane se oprește la vreun kilometru de Focșani. Dintr-însul încep să coboare pâlcuri, pâlcuri de femei, copii și bărbați supti de oboseală, înnegriți de fum, zbârliți de frig și foame, cu ochii încercuți de urmele nesomnului și ale suferințelor. Mai ales bieții copilași păreau că li s-a stins și puterea să mai poată plânge, vineți la față, triști și cu ochii inundați de un fel de lichid ce nu erau lacrimi”³⁸. Astfel de tablouri vor putea fi văzute pe tot cuprinsul țării, iar lumea rurală va fi inundată de tragismul acestui război. Curând epidemiile și luptele vor umple dealuri și trecători, sate și orașe cu cadavrele combatanților și ale civililor. Un volum interesant, *Războiul de fiecare zi*, care surprinde secvențe ale vieții cotidiene ale românilor între anii 1914-1919 a fost publicat în anul 2018 și are meritul de a aduce o perspectivă nouă, de istorie culturală în istoriografia românească³⁹.

³⁶ Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-1949*, Traducere din limba engleză de Alexandru Țirdea, București, Editura Litera, 2017, p. 74.

³⁷ Jay Winter, „Victimes de la guerre: morts, blessés et invalides”, (Traduction Arnaud Regnaud), în *Encyclopédie de la Grande Guerre 1914-1918. Histoire et culture*, Sous la direction de Stéphane Audoin-Rouzeau et Jean-Jacques Becker, Paris, Bayard, 2004, p. 1077.

³⁸ Costin Petrescu, *Însemnările unui pictor refugiat. La Iași în timpul războiului: 1916-1917*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 49.

³⁹ *Războiul de fiecare zi. Viața cotidiană în tranșee și în spatele frontului în Primul Război Mondial (1914-1919)*, coord. Bogdan Popa și Radu Tudorancea, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018.

Aveam de-a face cu un război total în care noile tehnologii își vor arăta dinții perfizi cu care vor sfărteca milioanele de trupuri. Toți cei implicați în război suferă. Combatanții se întorc acasă, dacă vor scăpa cu viață, cu trauma psihică greu de vindecat. Metaforele de *fraktură* și *traumă* folosite în istoria Marelui Război, provin din limbajul clinic, din patologia corpului și a minții și indică „o leziune violentă”, o rană ce se va putea trata, dar care va lăsa un semn de neuitat. Semnificația lor se va extinde asupra experienței de război ca și o ruptură a continuității existențiale și istorice⁴⁰.

Concluzii

Acest scurt periplu printr-o temă generoasă cronologic, tematic și istoriografic a reprezentat o încercare de re poziționare istoriografică prin apropierea a două subiecte mari: *războiul* și *lumea rurală*. Această interacțiune se produce sub pecetea unei modernizări lente pentru lumea satului românesc, dar în ritmuri mai dinamice pentru industria de armament a marilor puteri. Ruralul predomina societatea românească în toată această perioadă cuprinsă între 1877-1919, când au loc cele trei conflicte militare la care armata română ia parte. Desigur, întreaga națiune și societate este afectată de pe urma războiului. Însă, satele și locuitorii acestora experimentează aceste evenimente într-un mod aparte, iar impactul negativ este mai mare. Particularitățile rezultă din cotidianul lumii țărănești, din dinamica și specificul ei în raport cu lumea urbană, mai conectată la nou și la tot ce însemna modernizare. Pentru sătean, al cărui orizont se rezuma la treburile câmpului și cele specifice gospodăriei, impactul cu mobilizarea și lumea războiului a fost năprasnic. Mulți dintre ei nu își părăsiseră localitățile natale niciodată. Nici măcar să meargă până în cel mai apropiat oraș. Astfel că ruptura produsă de mobilizare, când a trebuit să își părăsească universul existenței și să meargă spre necunoscut a fost extrem de dură. Mulți s-au adaptat, alții nu. Am văzut exemplul din Războiul de Independență, când gândul lor era la treburile câmpului. Mai chinuitoare a fost existența în anii primei conflagrații mondiale. Durata a fost mult mai mare, iar impactul devastator al războiului mult mai puternic. Am văzut și cum moartea, rănirea sau dispariția provoacă traume iremediabile familiei și cunoscuților. Însă dinamica ruralului este afectată de lipsa forței de muncă. Tocmai cei mai în putere, care duceau greul în gospodărie, erau acum plecați sau dispăruți. Pentru eroismul lor, scriitorii și artiștii perioadei romantice, când are loc conflictul dintre anii 1877-1878, compun opere cu puternic impact emoțional, scoțând în evidență virtuțile și

⁴⁰ Antonio Gibelli, *op. cit.*, p. 64.

înlăcărarea de care au dat dovadă în acele vremuri grele. Eroismul capătă dimensiuni nemaîntâlnite. Ei sunt cei care și-au adus aportul la dobândirea Independenței mult visate, deci meritau din plin toate laudele. Vasile Alecsandri, Octavian Goga sau George Coșbuc sunt doar câțiva dintre autorii care creează sursele unei istorii culturale a războiului. Marele Război va da o nouă dimensiune acestui fenomen. De această dată, mulți dintre oamenii de cultură vor lupta și vor pieri pe front sau în spitale⁴¹. Însă dimensiunea culturală nu mai este una eroizantă, de înlăcărare patriotică. Apar producțiile de factură pesimistă, de atitudine negativă față de război și față de ororile pe care le produce. Tot acum, sursele vizuale fac parte din cotidianul războiului - pictori, fotografi, sculptori, și mulți alții vor immortaliza ambele fațete ale luptei. Iar lumea țărănească nu va lipsi din acest tablou complex.

⁴¹ Un demers salutar este volumul *Citind Marele Război. Antologia scriitorilor căzuți*, Selecție, prefață, fișe bibliografice și note de Dan Gulea, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2017.

UN GAZETAR AL BLAJULUI DE ODINIOARĂ: IULIU MAIOR ȘI „UNIREA POPORULUI” (1919-1945)

Corina Teodor*

Abstract

A Journalist of Old Time Blaj: Iuliu Maior and „Unirea poporului” (1919-1945)

Professor Iuliu Maior, born in Reghin in 1886 into a family with a long-standing Greek-Catholic tradition, spent most of his life in Blaj as a teacher and journalist. This study focuses only a segment of his journalistic activity, specifically that related to “Unirea poporului”, the publication he founded in 1919 alongside his friend Alexandru Lupeanu-Melin. Maior maintained a close connection with the publication throughout his life, initially as an editor and later as director, until his death. The issues of this publication feature numerous articles bearing his signature, covering topics such as news from the life of the Catholic Church, portraits of ecclesiastical figures, sermons, moral and religious teachings, reviews, and more. My analysis focused on the main themes addressed by the author, the role of this publication in educating its readers, the challenges Maior faced as a journalist, and his position within the broader context of the journalism of his time.

Keywords: *Iuliu Maior; interwar press; educating readers; the role of reading; the message on morality and identity.*

Reîntoarcerea la acest reprezentant al elitei intelectuale ardelene, astăzi aproape uitat, ca atâția alții, după ce în urmă cu mai bine de un deceniu publicasem un studiu despre broșurile și manualele ce i-au purtat semnătura¹, are scopul de a evidenția profilul gazetarului care a fost, reflectând îndeosebi asupra articolelor publicate în gazeta *Unirea poporului* din Blaj. Nu a fost singura publicație în care numele lui Iuliu Maior a apărut, dar a fost cu siguranță cea cu care s-a identificat cel mai mult, încă de la apariția ei, la 30 ianuarie 1919, când sugerase și titlul pe care urma să-l poarte, inițial ca supliment al ziarului oficial al bisericii greco-

* Professor, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences, and Technology of Târgu Mureș, corina.teodor@umfst.ro

¹ Corina Teodor, *Il professore Iuliu Maior. Dalla cattedra all'ambone*, în „Studia Universitatis Petru Maior”, seria Historia, Târgu Mureș, 2012, nr.1/12, pp. 39-46.

catolice, *Unirea* din Blaj². Am selectat-o pe aceasta și fiindcă a fost gazeta pe care a coordonat-o încă de la înființare și până la moartea sa, deci mai bine de 25 de ani, ceea ce poate ilustra și implicarea sa directă în tot ceea ce presupunea activitatea editorială, dar și adaptarea discursului în conformitate cu reacțiile și interesul cititorilor. De asemenea, a fost gazeta care a demonstrat însemnătatea unei colaborări exemplare, așa cum a fost cea cu Alexandru Lupeanu-Melin, pe care l-a secondat în redacție până la decesul acestuia, iar mai apoi i-a preluat responsabilitățile de director și redactor principal³.

Înainte de analiza propriu-zisă a profilului de gazetar al lui Iuliu Maior, să facem o succintă incursiune în biografia sa intelectuală. Născut la 13 iulie 1886, la Reghin, într-o familie cu veche tradiție greco-catolică, fiu al învățătorului Gheorghe Maior și frate al viitorului fizician Augustin Maior, Iuliu Maior a urmat cursurile gimnaziale în orașul natal, apoi la Tîrgu Mureș (1897-1905). Ca mulți alții din generația sa și-a desăvârșit formația intelectuală la Seminarul din Blaj (1905-1909), apoi la Universitatea din Budapesta, în cadrul Facultății de Litere, cu specializarea latină și germană (1909-1912). Anii ce au urmat în biografia sa au fost indisolubil legați de centrul spiritual al greco-catolicilor, Blajul. Spirit inovator, a îmbinat cariera didactică (de profesor la Școala pedagogică, între anii 1912-1920, la Liceul Sf. Vasile din 1920 până în 1931, mai apoi la Școala superioară între 1931-1939) cu cea misionară și administrativ-religioasă (preot din 1920, canonic mitropolitan între anii 1939-1945)⁴ și, nu în ultimul rând, cu cea jurnalistică. Colaborator la mai multe gazete (*Unirea*, *Cultura creștină*), a înființat împreună cu Alexandru Lupeanu-Melin⁵ *Unirea poporului* și *Calendarul de la Blaj*, al căror redactor a fost până la dispariția sa, la finele anului 1945.

O radiografiere completă a activității intelectualului greco-catolic ar impune atât chestionarea fondului arhivistic, pentru a surprinde efectele pastorației sale, cât și analiza contribuției sale livești și gazetărești. Limitându-ne deocamdată la ultimele două

² Traian Dragoș, *25 de ani de muncă. Dare de seamă*, în „Unirea poporului”, an XXV, nr. 52, Crăciun 1943, p. 3.

³ Iuliu Maior, *Într-al 25 an de apariție*, în „Unirea poporului”, an XXV, nr. 1-2, 10 ianuarie 1943, p. 1.

⁴ Date biografice despre Iuliu Maior la Nicolae Comșa, Teodor Seiceanu, *Dascălii Blajului*, București, Editura Demiurg, 1994, pp. 156-157; Grigore Ploșteanu, „Iuliu Maior”, în vol. *Reghinul cultural*, II, Reghin, 1990, pp. 161-162; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, pp. 241-242.

⁵ Acestuia Iuliu Maior îi dedică un sensibil portret: *Al. Lupeanu-Melin (necrolog)*, în „Calendarul din Blaj”, tom XV, 1938, p. 52.

dimensiuni, încercând să intuim care a fost mesajul său educativ, trebuie să precizăm că Iuliu Maior făcea parte din categoria gazetarilor pentru care această modalitate de comunicare se insera în existența sa cotidiană, de aceea au rămas în urma sa sute de pagini scrise, sub formă de lucrări și articole în periodicele vremii.

Este de menționat și faptul că majoritatea lucrărilor pe care le-a publicat au făcut parte din colecția *Cărțile bunului creștin*, oferind imaginea celor două grupuri socio-profesionale cărora li s-a adresat: parohii greco-catolici și credincioșii, în special cei din multicolora lume rurală. Ele au fost publicate inițial, în foileton, în paginile *Unirii poporului*, așa că amintita gazetă a fost un prim mijloc de radiografiere a interesului cititorilor, dar și a dorinței autorului de a atrage atenția asupra panseurilor sale diverse, în marea lor majoritate cu conținut religios, educativ, moral și național. Încercând o clasificare, se poate spune că tematica abordată de aceste articole, iar ulterior lucrări ale lui Iuliu Maior, viza domeniul liturgic (*Tâlcuirea apostolilor din toate duminicile de peste an*, *Tâlcuirea evangheliilor din toate duminicile de peste an*, *Sf. Liturghie-jertfa legii Noi*, *Tâlcuirea evangheliilor din toate sărbătorile de peste an*), omiletic (*Cele șapte cuvinte de pe cruce ale lui Isus*, *54 de predici scurte pentru popor*), dogmatic (*Taina spovedaniei*, *Darul lui Dumnezeu*, *Taina tainelor*, *sfânta cuminecătură*), precum și cel al moralei (*Despre păcat*, *Cărticica mirilor*, *Cărticica soților de căsătorie*, *Cum să ne creștem copiii*)⁶. Adiacent, abordase și teme de istoria bisericii (*Legea strămoșească*, *Din viața vechilor creștini*), evident de pe pozițiile partizane ale confesiunii căreia îi aparținea, cea greco-catolică.

Cum textele din colecția *Cărțile bunului creștin* au fost inițial transmise cititorilor prin intermediul paginilor *Unirii poporului*, gazeta săptămânală, gândită ca un supliment al *Unirii* din Blaj, a fost extrem de utilă în a atrage atenția publicului asupra frânturilor de etică și morală, asupra pildelor religioase selectate de gazetar, pentru a fi pe gustul unei palete diverse de cititori. Inițial texte ale unor articole de câteva paragrafe, întinse pe maxim 1-2 pagini de gazetă, ușor de lecturat și mai ales de meditat pe marginea conținutului, au fost abia ulterior reunite sub forma broșurilor mai sus menționate.

Se detașează și rigurozitatea încadrării acestei dinamici editoriale într-un program bine articulat. Drumul de la articolele din rubrica „Grăunțe sufletești” din gazeta *Unirea poporului* la lucrări autonome a fost argumentat tocmai prin reacțiile cititorilor, evident favorabile: „îndemnat de câțiva binevoitori și de scrisorile cetitorilor, cărora le-a făcut plăcere cetindu-le, m-am hotărât să le scot și în

⁶ A mai scris lucrările: *Fiți desăvârșiți*, *Bolșevicii și biserica*, *Adevărata fericire*.

broșură, ca să le poată ceti și cei care nu sunt abonați ai gazetei”⁷. Anticipând reacția pozitivă a cititorilor, Iuliu Maior proiectase deja din anul 1924 coordonatele altor volume: „întrucât însă broșurica ar avea trecere, și așa avea nădejde că cele viitoare s-ar trece în și mai multe exemplare, așa da la tipar numaidecât încă trei broșuri, pe care le am gata”⁸.

Conștient de faptul că demersul început ar putea avea finalitatea dorită doar dacă în jurul autorului s-ar ralia și alți slujitori ai altarului, Iuliu Maior înțelege să colaboreze cu aceștia, recomandându-le asumarea unui dublu rol, de difuzori ai broșurilor în lumea satului și de „cenzori” ai lor: „cu dragoste sunt rugați să-și spună liber părerile ce le au despre această primă încercare”⁹. Care au fost efectele acestui apel o demonstrează faptul că începând cu anul 1939 autorul iniția reeditarea principalelor broșuri, ce rezultaseră din travaliul săptămânal, gazetăresc, într-o variantă revăzută.

La scurtă vreme de la debutul colecției *Cărțile bunului creștin*, în anul 1925, în autoprezentarea făcută la cartea *Darul lui Dumnezeu*, profesorul Iuliu Maior a individualizat în acel prezumtiv univers al cititorilor personajul ce întruchipa esența lumii rurale: plugarul. Într-o evocare ce amintea de lirismul lui Octavian Goga, dar care ilustra relația indisolubilă între autor – text – cititori își dezvăluia nuanțele patetice ale unui discurs care elogia valorile lumii rurale: „niște cărțicele ieftine, menite să fie citite de toată lumea, dar mai cu seamă de *plugarul nostru* [s.m.], care este talpa țării și care, prin ele, se va alipi tot mai mult de Dumnezeu și de biserică, de aceste izvoare dătătoare de viață”¹⁰.

Prin broșurile ce-i poartă semnătura, din colecția *Cărțile bunului creștin*, Iuliu Maior a reușit să ofere un îndreptar al vieții, un vademecum al credincioșilor în momentele de cumpănă. Conștient că utilitatea acestor texte se va produce doar dacă intrau în orizontul lecturii, Iuliu Maior a subliniat utilitatea lecturii, în plan intelectual, dar mai ales moral, prin metamorfozarea vieții celor ce s-au oprit asupra paginilor respective: „cetiți deci cu luare aminte cele ce se scriu în cărticica aceasta despre taina pocăinței, cetiți-o, dar mai cu seamă urmați-o, și vă asigur că veți fi fericiți, mai fericiți decât copiii cei nevinovați, despre care Mântuitorul lumii a spus că a unora ca acestora este împărăția ceriurilor”¹¹.

⁷ Iuliu Maior, *Despre păcat*, ed. I, Blaj, 1924, p. 6.

⁸ *Ibidem*, coperta III. Totuși programul nu va fi urmat în ordinea enunțată, cartea despre sărbători fiind de exemplu a noua, nu a patra din serie.

⁹ *Ibidem*, coperta IV.

¹⁰ Idem, *Darul lui Dumnezeu*, Blaj, 1925, coperta III.

¹¹ Idem, *Taina spovedaniei*, Blaj, 1928, p. 8.

Faptul că Iuliu Maior făcea parte și din lumea clericală, dar că reușise în anii de studii de la Budapesta să-și aprofundeze lecturile, transpare ușor din cântărirea surselor de inspirație folosite în aceste lucrări de popularizare. Evident, o referință esențială, cum era de așteptat, a reprezentat-o *Biblia*, pasaje întregi fiind deciptate de multe ori, pentru a fi înțelese de cititorii de toate vârstele și din toate mediile. Însuși autorul preciza valoarea acestui izvor fundamental: „nou n-am spus nimic, cel mult haina e a mea, adevărurile sunt ale Sf. Scripturi”¹². Au devenit apoi suport argumentativ al ideilor sale numeroase pasaje și trimiteri la texte ce aparțineau primilor autori creștini, lecturi ce intrau desigur în orizontul formativ al unui absolvent al seminarului blăjean: Ioan Gură de Aur, Sf. Augustin, Tertulian, Ambrozie etc. au fost citați frecvent de Iuliu Maior. Complementar, a apelat la pilde istorice, evident la cele cu mesaj moral, rezumându-le și integrându-le în discursul său drept repere cu rost educativ: este ceea ce face amintind, bunăoară, de ruptura regelui englez Henric VIII de biserica catolică¹³, de inițierea Reformei de către Luther¹⁴, de asediul Vienei (1683)¹⁵, precum și atunci când a inserat secvențe din biografii catolice, ca cea a lui Carol Quintul, a lui Ignățiu de Loyola¹⁶ etc. Nu întotdeauna referințele bibliografice au fost menționate de Iuliu Maior, mai ales atunci când părea a fi vorba de cunoștințe de cultură generală, dar exemplelor insolite gazetarul le-a precizat de fiecare dată proveniența. Așa făcea, spre exemplu, atunci când povestea o întâmplare petrecută prin 1899, conform relatărilor din *Corriere di Napoli* din anul 1938. Iuliu Maior nu s-a lăsat ghidat doar de secvențe din biografii celebre, apelând și la exemple din viața semenilor, ce nu aveau până la un punct nimic spectacular, dar cu care cititorilor săi le era mult mai facil să se identifice¹⁷.

Dacă ar fi să mai zăbovim puțin la substanța câtorva din lucrările sale, cu siguranță de neocolit este *Legea strămoșească*. Prin tematica abordată, broșurii îi erau atribuite rosturi identitare, rezumând secvențe din trecutul confesiunii greco-catolice. Trebuie menționat și faptul că Iuliu Maior a fost mai degrabă un difuzor al ideilor cuprinse în cartea mitropolitului Vasile Suci, *Dogmatica fundamentală*, decât un autor original. Convins de importanța

¹² Idem, *Despre păcat*, Blaj, 1924, p. 6.

¹³ Idem, *Cărticica soților de căsătorie*, Blaj, 1937, pp. 2-5.

¹⁴ Idem, *Darul lui Dumnezeu*, Blaj, 1925, p. 17.

¹⁵ Idem, *54 de predici scurte pentru popor*, Blaj, 1938, p. 197.

¹⁶ Idem, *Darul lui Dumnezeu*, Blaj, 1925, p. 10.

¹⁷ Idem, *54 de predici scurte pentru popor*, Blaj, 1938, p. 55. „La 28 ian. 1899 polițistul Ph. Barone s-a certat într-un mod cât se poate de urât cu nevastă sa...” și istorioara continuă cu scepticismul acestuia față de Fecioara Maria, dar și cu pedeapsa divină de care a avut parte.

textului ierarhului, Iuliu Maior apelează la această soluție tocmai pentru a extinde cercul de cititori, dincolo de cei cu „carte multă”: „m-am hotărât să o tălmăcesc pe înțelesul tuturor, așa ca nimenea dintre cei ce vor ceti această tălmăcire (și ar fi bine să o cetească tot Românul care știe ceti carte și s-o cetească și celor neștiutori de carte) să nu mai rămână nedumerit...”¹⁸.

Fiind vorba de o problematică crucială pentru biserica greco-catolică, gestul lui Iuliu Maior are fireasca obediență a preotului ce considera judecățile ierarhului ca fiind imbatabile. Cartea urmează linia istoriografiei greco-catolice în legătură cu relațiile dintre ortodocși și greco-catolici. Leimotivul trecerii în masă a românilor ardeleni la catolicism, reiterat constant de istoriografia romantică ardeleană, pare a fi un fundament ideatic de neclintit, atâta vreme cât putea fi identificat și în discursul istoriografic ortodox: „dar să lăsăm să vorbească istoria, pe care nu noi, ci chiar bărbații de știință ortodocși au scris-o. *Toată lumea știe* (s.n.) că Românii ardeleni au trecut cu toții la 1700 la legea Mamei Romei celei vechi”¹⁹. Acest aranjament confesional ar fi fost răsturnat abia în urma acțiunii călugărilor veniți din Vechiul Regat, „așa că o mare parte a poporului românesc din Ardeal și Banat, aproape jumătate, iar a trecut la legea ortodoxă”²⁰.

Privind spre rădăcini, pentru a opera, într-o puternică tradiție istoriografică, cu elementele dreptului istoric, Iuliu Maior a încercat să reliefeze legăturile religioase ale românilor cu Occidentul catolic încă de la început. S-a folosit în acest demers de silogismul demonstrativ al mitropolitului Suci: astfel, a selectat nu citate din lucrările istoricilor uniți, ci fraze aparținând istoricilor ortodocși, adică cele ale lui A. D. Xenopol, Emil Panaitescu, Nicolae Dobrescu, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Ștefan Meteș, care au fost utilizate pentru a susține pledoaria gazetarului ardelean pentru originea catolică a „legii strămoșești”. Dar exagerările au fost evidente, iar rigoarea științifică avusese de suferit din cauza confesionalismului, de care nici unul, nici celălalt nu s-au putut delimita. Nici Iuliu Maior, nici mitropolitul Suci nu au apelat la bogata operă istorică a lui Augustin Bunea, iar motivul nu era greu de intuit: „ca nu cumva să zică cineva dacă le-am fi scos din mărturisirile învățaților uniți, că tragem focul la oala noastră”²¹.

Cartea se adresa în mod evident cititorilor greco-catolici, care erau îndemnați și să încerce convertirea ortodocșilor: „avem datoria

¹⁸ Idem, *Legea strămoșească*, Blaj, 1928, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 6.

²⁰ *Ibidem*, pp. 6-7.

²¹ *Ibidem*, p. 104. Lui Bunea i se rezervă abia în încheiere locul cuvenit, ca și concluzii fiind reprodus articolul său din numărul aniversar din *Unirea*, din 1900.

sfântă de a lumina pe frații noștri ortodocși și de a-i atrage, prin mijloacele cinstite, la legea aceasta, care va trebui să fie oarecând legea comună a tuturor Românilor”²². Aluzia era transparentă la problema unirii celor două biserici românești din Ardeal, care a fost adesea pusă pe tapet în deceniile interbelice.

Pe de altă parte, prin textele sale, Iuliu Maior s-a străduit să ofere un suport informativ unei categorii distincte de cititori: preoțimea. În acest sens, reflecțiile sale cu conținut omiletic, care au fost inițial difuzate tot prin intermediul rubricii „Grăunțe sufletești” din *Unirea poporului*, au prins contur sub forma mai multor lucrări. Astfel, *Cele șapte cuvinte de pe cruce ale lui Isus* ofereau modelul pentru șapte predici pentru postul mare. „Cuvintele”, rostiri christice culese din evangheliile lui Ioan, Luca și Matei, induceau o stare emoțională, prin momentul religios special la care se făcea aluzie, ultimele imagini christice din viața terestră, cât și prin profunzimea semantică. De exemplu, a patra predică (sau „al patrulea cuvânt”), ce pleacă de la terifianta invocare divină, „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai lsat”, era transpusă într-o compoziție rotundă, prin revenirea în încheiere la aceeași meditație, care de astă dată trebuia să aparțină cititorilor, nu personajului divin²³.

O altă lucrare, ce conține predici pentru toate duminicile de peste an, *54 de predici scurte pentru popor*, abordează o tematică mult mai largă, iar ca manieră de construcție a interferat citatele apostolice cu ceea ce probabil aștepta să audă enoriașul de la parohul său în anul 1938, venind duminica în biserică²⁴. Adevăruri universale, valabile dincolo de limitele spațiale și temporale, s-au asociat cu particularizări ale stărilor de lucruri ardelen. Interesantă este dubla postură în care se situează Iuliu Maior, autor, dar totodată slujitor al amvonului, ce nu ezită să scruteze din interior situația materială a acestei categorii socio-profesionale după 1918.

Văzută în ansamblu, opera livrescă a profesorului Maior poartă însă semnele unei distonanțe, comparativ cu dinamica de idei a vremii. În primele decenii postbelice, când spiritul critic făcea carieră în lumea științifică europeană, textele sale poartă stigmatul romantismului, al curentului ce în scrisul istoric ecleziastic ardelean fusese surclasat de giroarea lui Augustin Bunea.

Dar talentul narativ nu lipsește, textele sale înscriindu-se din acest punct de vedere în același registru ca și cele ale altor congeneri, Alexandru Lupeanu-Melin, Ion Agârbiceanu, Ilie Dăianu, Ion Clopoțel, Dumitru Neda, Coriolan Suciu ș.a., pe care-i putem

²² *Ibidem*, p. 105.

²³ *Idem*, *Cele șapte cuvinte de pe cruce ale lui Isus*, Blaj, 1938, pp. 30-39.

²⁴ *Idem*, *54 de predici scurte pentru popor*, Blaj, 1938, *passim*.

regăsi în paginile acelorași gazete. Tradiționalist, chiar la modul excesiv, Iuliu Maior nu a ezitat să întoarcă spatele modernității, chiar să blameze viciile asociate stilului de viață urban și să idealizeze lumea rurală, ale cărei rădăcini le purta.

Iuliu Maior se considera mesagerul unei misiuni de purificare a satului de toate „inovațiile intelectuale” ce veneau dinspre mediul citadin. Era partizanul lecturii, dar al uneia selective, din registrul textelor din colecția pe care o coordona. Asta deoarece considera că alte cărți, chiar reviste ardelenene, ar fi distrugătoare pentru spirit: „astăzi gazetele și cărțile cele mai multe nu se scriu din dragoste către cititori, ci din poftă de câștig... Până mai bine de curând în Ardeal nu era așa. A fi gazetar însemna pe vremuri a te jertfi pentru neam. Astăzi înseamnă, în afară de câteva cazuri cinstite, a câștiga bani... Feriți-vă deci de lupii îmbrăcați în piele de oaie, nu citiți ziare și cărți necinstite, ci, înainte de a le cumpăra, cereți sfatul preotului”²⁵. Antinomia sat/ oraș era semnalizată într-un mod alarmant, prin alte primejdii ce puteau tulbura conștiințele urbane: cinematograful și teatrul²⁶.

Și totuși, dincolo de aceste rezerve, putem încerca să secvenționăm planul educativ gândit de profesorul blăjean, în profunzimea lui. Iuliu Maior a oferit în primul rând elementele de bază pentru o educație religioasă, raportându-se la realitatea parohială. Efortul său de a ordona viața religioasă conform normelor bisericii pe care o reprezenta se vede din maniera în care a explicat semnificația unor practici creștine (botezul, spovedania, cununia etc.), ca și din felul în care considera că respectarea acestora putea deveni un suport al redresării morale: „când neamul nostru va avea cât mai mulți preoți buni, când spovedania se va face și la noi nu numai o dată, ci cel puțin de patru ori pe an, atunci neamul românesc se va ridica la o mărire și bunăstare nemaipomenită înainte, multele furturi și hoții se vor împuțina, atât la cei de sus cât și la poporul de jos, iar binecuvântarea lui Dumnezeu se va pogori asupra noastră, ca o rază binefăcătoare, și noi vom deveni nu numai un popor cinstit și cumsecade, ci și de temut de toți vecinii și de toate neamurile”²⁷.

Un fundament educativ presupunea și operarea corectă cu termeni bisericesti, chiar dacă pe acest teren uneori tentația autorului era vădit latinizantă. Alteori, explicațiile aduse erau valabile atât pentru practica greco-catolică, cât și pentru cea ortodoxă. Este cazul cărților românești de cult, iar Iuliu Maior nu ezită să explice semnificația și rolul *Liturghierului*, *Apostolului*,

²⁵ Idem, *Despre păcat*, Blaj, 1924, p. 63.

²⁶ *Ibidem*, pp. 62-63.

²⁷ Idem, *Taina spovedaniei*, Blaj, 1928, pp. 118-119.

Mineiului sau *Molitvelnicului*. Dinspre această terminologie religioasă autorul evadează spre limbajul cititorilor. Nu întâmplător, oferă adesea sinonime sau explicații lexicale. În special, cartea *Legea strămoșească*, cu un limbaj mai puțin accesibil, conține și astfel de imixtiuni explicative. Preluând un fragment din Eugen Lovinescu, adăuga propriile explicații în text: „cel mai activ (*cel care lucrează*) ferment (*dospeală*) al orientalizării a fost însă ortodoxismul. Într-o vreme în care deosebiriile dintre popoare se făceau mai mult prin religie decât prin rasă (*varietate a speciei omenești*), el ne-a aruncat în primejdia contopirii în marea masă (*grămadă*) a slavilor de sud și apoi de est (*răsărit*)”²⁸.

Dar mesajul educativ nu se oprea aici. Esențiale erau pentru Iuliu Maior cunoașterea și respectarea valorilor etice. Într-o lume ce avea nevoie de modele, acestea se puteau găsi chiar în interiorul ei. Orice comunitate trebuia să încerce să se automodeleze, iar preotul, dar și primarul sau învățătorul, trebuiau să devină personaje pozitive. Cercul se putea lărgi, credea Iuliu Maior, datorită modelului patern din orice familie: „dorim să vedem o schimbare spre bine în lume? S-o începem cu noi înșine... Că părinții sunt cei mai chemați să dea pildă bună, nici nu mai trebuie s-o spunem”²⁹.

Așadar, o bogată încărcătură educativă ascundea toate lucrările din colecția *Cărțile bunului creștin*. Impactul exact pe care l-au avut ele în mediul greco-catolic este greu de spus, totuși transpar câteva repere dinspre lumea cititorilor. Chiar dacă unele din aceste mărturisiri sunt trecute sub pavăza anonimatului, pot releva maniera în care a funcționat raportul text – autor – cititori. Recomandările făcute par a conține meditațiile celui ce a încheiat o lectură și poate împărtăși această experiență și celorlalți. Este important de subliniat și asocierea între titularul rubricii „Grăunțe sufletești” de la *Unirea poporului* și broșurile din colecția *Cărțile bunului creștin*: „Cine n-a auzit de „Cărțile Bunului Creștin” pe care le tipărește la Blaj Păr. Iuliu Maior? În aceste cărți mici la vedere, dar cu multe învățături creștinești, găsești fel de fel de lucruri folositoare bunului creștin. Le recomandăm tuturor, căci sunt de mare folos sufletesc. Găsești acolo cărți despre sfintele taine, despre sfânta Biserică, despre datoriile creștinești, despre creșterea copiilor și despre multe alte lucruri. Toate sunt scrise frumos și sunt foarte bune”³⁰.

²⁸ Idem, *Legea strămoșească*, Blaj, 1928, p. 74. Parantezele din text îi aparțin lui Iuliu Maior, citatul lui Lovinescu.

²⁹ Idem, *54 de predici scurte pentru popor*, Blaj, 1938, pp. 100-101.

³⁰ Un colaborator, *După 25 de ani de muncă*, în *Unirea poporului*, an XXV, nr. 22, 30 mai 1943, p. 5.

Se mai adaugă recomandările repetate pentru colecția „Cărțile bunului creștin”, inserate pe ultimele pagini ale numerelor gazetei *Unirea poporului* sau sugestiile pentru premiile rezervate școlărilor, la final de an școlar: „Cele mai bune și mai ieftine cărți de premiu de sfârșit de an școlar sunt fără îndoială „Cărțile Bunului Creștin” care apar la Blaj, și sunt scrise de pâr. profesor Iuliu Maior”³¹. În plus, faptul că aceste broșuri s-au bucurat de audiență între cititori o demonstrează chiar ideea reeditării colecției.

Spirit pragmatic, atent la dialogul preot – comunitate, Iuliu Maior n-a pozat într-un erudit, ci a dorit să fie un educator meticolos. Acest detaliu rezultă și din alte zeci de articole publicate în „Unirea poporului” și care nu au mai fost reluate sub formă de broșură. Îi întâlnim numele aproape în fiecare număr al gazetei, cu consecvență, până prin anul 1943, când starea sa de sănătate devenise tot mai fragilă. Semnează diferit, fie cu numele său, cu inițialele I.M. sau cu Părintele Iuliu, Pâr. Iuliu, folosind această strategie mai ales atunci când mai multe comentarii/articole din același număr de gazetă au fost asumate de el.

Tematica acestor articole din *Unirea poporului* este una extrem de vastă, de la secvențe de viață cotidiană, cum sunt cele legate de întâlnirea sa cu preoții sași din Sighișoara în primăvara anului 1932³², la situația școlilor confesionale³³, la amintirea dureroasă și după un deceniu a Marelui Război și stigmatele purtate de cei care traversaseră această experiență³⁴, dezacordurile cu ortodocșii, pe varii teme³⁵ ori identitatea confesiunii căreia îi aparținea și rolul ei cultural și identitar³⁶. Nu au lipsit nici recomandările livești ale unor lucrări utile în primul rând preoților, dar și credincioșilor ce traversau momente delicate ale existenței³⁷,

³¹ „Unirea poporului”, an XVIII, nr. 25, 21 iunie 1936, p. 8.

³² I.M., *O pildă de la sași*, în „Unirea poporului”, an XIV, nr. 25, 19 iunie 1932, p. 1.

³³ I.M., *Școala confesională*, în „Unirea poporului”, an X, nr. 4, 22 ianuarie 1928, p. 1. Deplânge secularizarea acestora, elogiind rolul lor educativ și religios pentru ardeleni.

³⁴ Părintele Iuliu, *Necazurile războiului*, în „Unirea poporului”, an XIII, nr. 28, 19 iulie 1931, p. 2. Războiul a fost „o școală de suferință”.

³⁵ Legate de legea cultelor, de instalarea ca patriarh a lui Miron Cristea sau de unirea bisericilor. Iuliu Maior, *Lupta confesională*, în „Unirea poporului”, an X, nr. 6, 5 februarie 1928, p. 1; Pâr. Iuliu, *O neînțelegere*, în „Unirea poporului”, an VII, nr. 45, 8 noiembrie 1925, p. 1.

³⁶ Iuliu Maior, *Istoricii Al. Lapedatu, A. D. Xenopol și Nicolae Iorga despre foloasele unirii*, în „Unirea poporului”, an X, nr.34, 26 august 1928, pp. 2-3. Articolul are un rol argumentativ, reproducând citate din operele acestor istorici, în general locuri comune în istoriografice.

³⁷ Recomanda, de exemplu, cartea episcopului francez Emile Bougaud, în varianta românească editată de Ilie Dăianu, *Creștinismul și timpurile prezente*. Părintele Iuliu, *Durerea*, în „Unirea poporului”, an XIII, nr. 4, 25 ianuarie 1931, p. 2. Semnala apariția cărții Reginei Maria, *Țara mea*, în traducerea lui Iorga. I.M., „Țara mea”. O

nici secvențele memorialistice³⁸ ori reflecțiile despre destinul unor români din alte geografii, bunăoară din America³⁹.

S-ar părea, foiletonând textele articolelor sale, că nici un episod din frământările comunității religioase greco-catolice nu a fost trecut cu vederea sau oricum, nu l-a lăsat indiferent pe acest profesor al Blajului. Uneori, când era vorba despre cei pe care i-a cunoscut, implicarea emoțională nu avea cum să lipsească. De exemplu, evocându-l pe mitropolitul Vasile Suci, la câteva zile de la moartea sa, asociază gestul acestuia de maximă generozitate și bunăvoință, din anul 1925, de care a beneficiat și el, atunci când a fost între pelerinii plecați la Roma, pe spesele bisericii, „ca să facem în catedrala Sfântului Petru, slujbă românească”⁴⁰.

Un moment important, care a ocupat mai multe numere din *Unirea poporului*, a fost cel dedicat mitropolitului Ioan Vancea, la comemorarea a cinci decenii de la moartea sa. Dincolo de ceremonialurile religioase, la care Iuliu Maior a participat, a inserat pe prima pagină a publicației un medalion biografic, evidențiind meritele acestuia în plan administrativ, educativ, ecleziastic și național, proiectând astfel în rândul cititorilor o imagine imaculată a fostului ierarh, socotit „al doilea întemeietor al Blajului”⁴¹.

Omagiul pe care blăjenii i l-au adus lui Inochentie Micu, cu o întârziere datorată perioadei dificile în care se înscria, în anul 1943, la 250 de ani de la nașterea sa (sic!), i-a oferit lui Iuliu Maior prilejul de a creiona o imagine sintetică, cu câteva embleme memorabile, evidențiind rolul său cultural, politic și național. Dar mai ales, de a asocia trecutul cu prezentul, în speranța unui viitor mai senin. Textul nu uzitează de prea multe detalii biografice, dar își propune sensibilizarea cititorilor, căci suferința prezentului pare a fi la fel de încărcată de dramatism ca și cea din veacul al XVIII-lea: „Inocențiu Micu Clain a fost un uriaș, pe care încă nu-l cunoaștem deplin și nici nu-l știm prețui; un luceafăr, a cărui lumină încă n-o putem

carte scrisă de M.S. Regina Maria, în „Unirea poporului”, an XXIX, nr. 81, 17 aprilie 1919, p. 3.

³⁸ Participarea sa la reuniunea învățătorilor de la Sibiu (Iuliu Maior, *Adunarea învățătorilor*, în „Unirea poporului”, an XXIX, nr. 48, 6 martie 1919, p. 2) sau vizita în Basarabia în vara anului 1919, după ce fost prezent la Iași la adunarea profesorilor și învățătorilor (Iuliu Maior, *Din Basarabia*, în „Unirea poporului”, an XXIX, nr. 153, 24 iulie 1919, p. 3). Pentru anul 1919 s-a păstrat numerotarea veche a publicației, asociată cu gazeta mamă, „Unirea”, abia din 1920 a apărut o numerotare nouă a acestei gazete.

³⁹ Iuliu Maior, *Românii din America*, în „Unirea poporului”, an XXIX, nr. 220, 16 octombrie 1919, pp. 1-2.

⁴⁰ Părintele Iuliu, *Mitropolitul Vasile ca gospodar*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 7, 17 februarie 1935, p. 1.

⁴¹ Iuliu Maior, *50 de ani de la moartea mitrop. Vancea*, în „Unirea poporului”, an XXIV, nr. 31, 2 august 1942, p. 1.

pătrunde; un visător cum rar s-au născut alții și un om cu caracter de fier cum puțini s-au prăsit alții din sânul neamului nostru”⁴².

Aceste rememorări, la care se adaugă multe altele⁴³, au ritmicitatea inerentă unor comemorări „rotunde”, iar pentru gazetarul Iuliu Maior au fost și un exercițiu de a recurge la memoria celor ce îi mai purtau în amintire. De asemenea, au fost un prilej de a răsfoi câteva secvențe din trecutul bisericii greco-catolice, cu gândul de a sintetiza momentele încărcate de semnificație pentru cititorii mai tineri.

Apartenența la lumea catolică făcea inevitabil ca periodic, în momente legate de schimbările survenite la Roma ori de anumite celebrări pontificale⁴⁴, privirile gazetarilor să se îndrepte spre acest oraș emblematic. Astfel, alegerea noului papă Pius XII în primăvara anului 1939, apoi instalarea sa au devenit o știre importantă pentru a fi consemnată de către Iuliu Maior, chiar și printr-un canal indirect, ca preluare a informației din paginile ziarului *România*⁴⁵. Gazetarul a subliniat totodată, în repetate rânduri, importanța instituției pontificale, ca reper identitar al lumii catolice, inclusiv ca reper identitar al bisericii căreia îi aparținea: „Iar noi, Românii uniți, suntem fericiți că ne numărăm printre aceste patru sute de milioane și că din lumina primită la Roma am dat întreg neamului românesc lumină și moralitate, și suntem siguri, că vom continua să o dăm și de aci înainte, atâta vreme cât va mai trăi și numai unul singur dintre noi pe acest pământ”⁴⁶.

Nici evenimentele istorice nu trec neconsemnate de harnicul jurnalist ardelean, atât atunci când era vorba de memoria unor episoade istorice majore, cât și atunci când era vorba de istoria trăită. Astfel, unirea din 1918 a prilejuit, la fiecare deceniu care a trecut, un memento din partea istoricilor și jurnaliștilor, evocările fiind sinonime cu mărturisiri de istorie trăită. Astfel, dacă în revistele vremii din anul 1923 sau în 1928, momentul de la 1 decembrie 1918 a fost rememorat de Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu sau Ștefan Meteș ș.a., la trecerea a două decenii, în anul 1938, a fost rândul lui Iuliu Maior să depene „firul de păianjen al memoriei” și să adauge contururi personale acestui

⁴² Idem, *Marele nostru Inochențiu*, în „Unirea poporului”, an XXV, nr. 20, 16 mai 1943, p. 1.

⁴³ De exemplu, cea a lui Cipariu, în prezența celor mai importanți jurnaliști ai momentului, reuniți la Blaj, la o întrunire sindicală. Cf. S. Orian, *Serbarea ziaristilor*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 21, 26 mai 1935, pp. 1-4.

⁴⁴ Un text laudativ la adresa papei Pius XI a publicat la aniversarea a 16 ani de pontificat. Iuliu Maior, *16 ani de domnie ai Preafericitului Părinte de la Roma*, în „Unirea poporului”, an XX, nr. 7, 13 februarie 1938, p. 1.

⁴⁵ Idem, *Avem Papă*, în „Unirea poporului”, an XXI, nr. 11-12, 19 martie 1939, pp. 1-3.

⁴⁶ Idem, „*Tu ești Petru...*”, în „Unirea poporului”, an XXV, nr. 26, 27 iunie 1943, p. 2.

episod cu mare încărcătură națională și politică. Prezent la întâlnirile preliminare ale lui Iuliu Maniu cu ardelenii, tânărul profesor Maior s-a aflat la 1 decembrie la Alba Iulia, unde venise cu două zile înainte, „să aud tot ce se discută acolo”, ca delegat oficial: „Eram, vezi Doamne, și eu deputat atunci, reprezentând, la marea adunare, Reuniunea învățătorilor gr. catolici din Arhidieceză”⁴⁷. Dincolo de detaliile inconfortabile legate de condițiile de cazare și de transport, de înghesuiala din Sala Unirii, timpul care a trecut i-a augmentat mai ales amintirile pozitive, comparabile cu ceea ce au oferit și alți memorialiști ai momentului, de la imaginea senină și patriarhală a lui Gheorghe Pop de Băsești la emoția colectivă și entuziasmul general al tuturor celor prezenți în acea zi la Alba Iulia.

Al doilea război mondial și-a făcut loc în numeroase notițe și mențiuni, iar Iuliu Maior s-a alăturat cu câteva reflecții personale prilejuite de sărbătoarea de Crăciun a anului 1939, marcată de incertitudinile existențiale. Editorialul pe care l-a scris poartă amprenta amărăciunii cu care încheie bilanțul propriei activități, iar Crăciunul își acutizează simbolistica: „un Crăciun stricat, un Crăciun necăjit, un Crăciun dureros, un Crăciun amar pentru multe milioane de oameni”⁴⁸. Un mesaj profund ancorat în realitatea resimțită, prin care încercase de fapt să-și îmbărbăteze cumva cititorii. Situația părea cu atât mai dramatică cu cât era vorba despre o generație care trecea prin două conflagrații mondiale, iar consecințele primului război mondial asupra destinelor umane erau încă acute în anul 1939⁴⁹.

Ca și gazetar Iuliu Maior s-a confruntat și cu situații dificile, una dintre acestea fiind legată de moartea prietenului Alexandru Lupeanu-Melin, în toamna anului 1937, alături de care dusesse încă de la început dificultatea muncii redacționale și administrative la *Unirea poporului*. Perioada imediat următoare a fost una în care, copleșit de dificultățile financiare, se vede pus în situația de a adresa repetate apeluri către abonații rău platnici, explicând public și motivele impasului cu care se confrunta: „Amândoi conducătorii acestei gazete au făcut bine până de curând marea greșeală de a trimite această gazetă tuturor celor ce ne-au cerut-o, chiar și după ce mai mulți ani de-a rândul nu ne-au mai plătit-o. Neuitatul meu

⁴⁷ Idem, *Amintiri de la 1 decembrie 1918*, în „Unirea poporului”, an XX, nr. 49, 4 decembrie 1938, p. 1.

⁴⁸ Idem, *Crăciunul, sărbătoarea păcii*, în „Unirea poporului”, an XXI, nr. 52, Crăciun 1939, p. 1.

⁴⁹ Iuliu Maior a înfățișat cazul unui țaran român din Lunca, întors acasă din prizonieratul rusesc după mai bine de două decenii, pe care îl invitase la redacție ca să-i istorisească vicisitudinile propriului destin. Cf. Idem, *A venit acasă din Rusia după 22 de ani de înstrăinare*, în „Unirea poporului”, an XXI, nr. 4, 22 ianuarie 1939, p. 4.

prieten [Lupeanu Melin] era de părere că cetitorii noștri nu ne vor trage pe sfoară, nu ne vor lăsa în încurcătură și oarecând totuși ne vor plăti cu ceea ce ne-au rămas datori. Eu eram de altă părere, și anume: cine plătește să citească, iar cine nu, să nu mai primească gazeta. Însă, ca să nu avem neplăceri împreună, am lăsat după el”⁵⁰.

Subiectul nu era nou, fiindcă îl regăsim și în câteva apeluri anterioare semnate de Lupeanu-Melin, care, ca și director al *Unirii poporului*, reclama restanțe de câțiva ani la plata abonamentelor, „chiar și obraze subțiri care de 7-8-10 ani nu și-au plătit restanțele, în zadar ne-am rugat și i-am provocat și cu buna și cu răul”⁵¹. Probabil neînțelegerile s-au ivit și fiindcă inițial, timp de câteva numere, *Unirea poporului* apăruse ca un „număr poporal” al *Unirii*, trimis tuturor abonaților *Unirii*, devenind apoi gazetă separată. Doar că de astă dată, rămas director și redactor principal, Iuliu Maior a trebuit să găsească singur o soluție.

Dacă din punct de vedere redacțional se ocupase și anterior, în câteva reprize, aproape singur de bunul mers al *Unirii poporului*, îndeosebi din anul 1935, pe timpul bolii profesorului Lupeanu-Melin, după ce a preluat conducerea gazetei⁵², problemele financiare l-au frământat îndelung. Astfel că apelurile către cititori au devenit tot mai frecvente. Trecerea câte unui an din existența publicației era prilej de reflecții și de încercări de a reduce datoriile către tipografie. Cititorii care nu s-au conformat somațiilor repetate nu păreau prea receptivi la toate demersurile sale redacționale: „oricât i-am rugat, oricât i-am provocat, n-au voit să înțeleagă că a primi o gazetă, a o citi și a nu o plăti este o nedreptate strigătoare la cer după răzbunare”⁵³. În cele din urmă soluția care a funcționat a fost cea a prezumtivei chemări în instanță a abonaților restanțieri sau a amenințării cu publicarea numelor lor în paginile gazetei⁵⁴. Poșta redacției a oferit periodic mențiuni nominale ale celor ce se abonaseră și trimiseseră banii pe adresa redacției, preoți, învățători, mici comercianți, soții de învățători, așa încât era evident că din rândul acelorași categorii proveneau și cititorii restanțieri.

Pe de altă parte, preferând să se mențină în orizontul exemplilor pozitive, dincolo de listele periodice ale abonaților curenți, Iuliu Maior a încercat să apeleze la alte exemple din Ardeal,

⁵⁰ Idem, *O rugare către cetitorii acestei gazete*, în „Unirea poporului”, an XIX, nr. 43, 24 octombrie 1937, p. 1.

⁵¹ Alexandru Lupeanu-Melin, *Către cetitori*, în „Unirea poporului”, an XIV, nr. 22, 29 mai 1932, p. 1.

⁵² De la numărul 43, din 24 octombrie 1937.

⁵³ Iuliu Maior, *În pragul anului al 21-lea*, în „Unirea poporului”, an XXI, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 1.

⁵⁴ *O rugare către cetitori*, în „Unirea poporului”, an XXI, nr. 7, 12 februarie 1939, p. 6.

din comunitățile maghiare și săsești. Astfel, acest demers comparativ a evidențiat de ce presa maghiară și săsească nu traversa un moment la fel de critic. Dacă în anul 1940 încă mai erau restanțieri la plata abonamentului la gazeta pe care o conducea, în schimb în cazul publicațiilor maghiare și săsești abonamentele se onorau doar în cazul bunilor plătitori, altminteri „îndată ce nu le plătește cineva, o lună, două, le sistează gazeta”⁵⁵. Desigur, această situație s-a datorat și faptului că *Unirea poporului* a fost de la început o publicație care nu a beneficiat de nicio finanțare de la stat și al cărei flux editorial s-a datorat unor eforturi particulare, fiind tipărită „pe barba și pe răspunderea noastră proprie”⁵⁶.

Nu puține au fost și mențiunile favorabile despre utilitatea gazetei, venite din partea categoriilor predilecte de cititori, care probabil aveau și rolul de a susține moral însemnătatea acestei publicații de duminică. Teodor Megieșan, unul din profesorii ce așteptau cu interes apariția numărului săptămânal, menționa despre *Unirea poporului* că „a slujit și mulțumit cu scumpătate toate așteptările cetitorilor săi”⁵⁷. Nu au lipsit nici evidențierile rolului asumat de unii parohi în a crește numărul de abonați, facilitând apropierea propriilor enoriași de această publicație. Metodele folosite de aceștia au fost diverse, pornind de la sublinierea, cu insistență, a importanței lecturii, inclusiv a lecturii gazetelor⁵⁸, până la altele, mai pragmatice⁵⁹.

Această problemă a datoriilor restante ajunge să fie pentru Iuliu Maior o odisee fără sfârșit. Treptat, energia sa se mai diluează, iar amărăciunea și uzura și-au făcut loc în bilanțul său anual. Bunăoară, la începutul anului 1942, atunci când cuantifica tot ce au însemnat cei 23 de ani la *Unirea poporului*, conchidea: „23 de ani de griji și de necazuri cu trimiterea gazetei, cu încasarea banilor, cu provocarea cetitorilor neglijenți, cu provocarea prin avocat a celor

⁵⁵ Iuliu Maior, *În pragul anului al 22-lea*, în „Unirea poporului”, an XXII, nr. 1, 7 ianuarie 1940, p. 1.

⁵⁶ Idem, *Pe pragul anului al 20-lea*, în „Unirea poporului”, an XX, nr. 1, 2 ianuarie 1938, pp. 1-2. Gazetarul menționa că Alexandru Lupeanu-Melin lăsase prin testament dreptul de co-proprietar al „Unirii poporului” călugărilor bazilieni, dar atâta vreme cât Iuliu Maior era într-o stare fizică bună proprietatea era exclusiv a sa.

⁵⁷ Teodor Megieșan, *Un glas din popor. „Unirea poporului” către cetitorii ei*, în „Unirea poporului”, an XXII, nr. 2, 14 ianuarie 1940, p. 1.

⁵⁸ Așa făcuse Traian Mârza din Coșar, reușind să strângă 52 de abonați din cele 125 de case din parohia sa. *Cum a câștigat un preot 52 de abonați pentru „Unirea poporului”*, în „Unirea poporului”, an XXII, nr. 3, 21 ianuarie 1940, p. 3.

⁵⁹ Protopopul Gheorghe Cosma din Dragomirești (Maramureș) le promisese tuturor celor ce-l vor ajuta să transporte fânul din porția canonică acasă, că le va face un abonament la „Unirea poporului”, plătind în final 1600 lei, în acest scop, adică aproximativ 10 abonamente. *Vezi Cum a câștigat un preot abonați pentru gazetă*, în „Unirea poporului”, an XXII, nr. 7, 18 februarie 1940, p. 3.

răuvoitori, cu amenințarea celor ticăloși! 23 de ani de pierdere continuă, de nerăsplătirea muncitorilor noștri cu condeiu! 23 de ani de continuă teamă și grijă că, ba azi, ba mâine, nu va mai vrea să ne crediteze tipograful!”⁶⁰. Dar și reverberațiile de pe scena politică au fost evidente, căci arbitrajul de la Viena din vara anului 1940 adusesese alte probleme, în condițiile în care o parte a cititorilor rămăseseră în teritoriul cedat, de aceea s-a făcut apel la abonamente suplimentare, precum și la restrângerea personalului gazetei, o parte din responsabilități fiind preluate chiar de membrii familiei sale⁶¹.

Iuliu Maior a fost un personaj din tipologia spiritelor active, atent la tot ceea ce se întâmpla în jurul său, încercând să-și îndeplinească cu conștiinciozitate și onestitate sarcinile asumate. Un om activ, pe care presa îl surprindea constant la diverse evenimente culturale și religioase din Ardeal⁶². Un spirit curios, care nu a ezitat să facă o călătorie la Maglavit, în vara anului 1935, pentru a culege de la oamenii locului impresii despre fenomenele petrecute acolo, având o scurtă întâlnire și cu Petru Lupu, „care mi s-a părut un om citav la cap și vrednic de credință”⁶³.

În ansamblu, prin întreaga sa activitate gazetărească, de o originalitate și o valoare inegală însă, Iuliu Maior se recomandă ca un spirit pragmatic, un educator și un dinamizator al vieții religioase din Transilvania interbelică.

Imaginea cu care a rămas în amintirea blăjenilor nu a fost în primul rând cea de preot sau de canonic, ci cea de gazetar: „L-am cunoscut bine. În uriașa sa muncă de gazetar, i-am oferit micul meu

⁶⁰ Iuliu Maior, *Noul an al gazetei*, în „Unirea poporului”, an XXIV, nr. 1, 4 ianuarie 1942, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1.

⁶² De exemplu, limitându-ne atenția la câteva luni de zile, în primăvara anului 1935 Iuliu Maior a făcut parte din programul misiunilor sfinte, predicând în mai multe localități din vicariatul Făgărașului (În „Unirea poporului”, an XVII, nr. 13, 31 martie 1935, p. 1). În vara anului 1935 a participat la pelerinajul anual de la Mănăstirea Bixad și a fost impresionat de forța credinței marianice (Iuliu Maior, *Marele pelerinaj de la mănăstirea Bicsadului*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 34, 25 august 1935, pp. 1-2). La începutul lunii octombrie a fost trimis în zona secuimii, pentru a celebra misiunile populare, constatând condiția precară a preoșimii greco-catolice de acolo (Iuliu Maior, *Românii din Secuime*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 41, 13 octombrie 1935, p. 1). În decembrie 1935 s-a aflat la Cluj, la reuniunea gazetarilor ardeleni (*Sărbătorirea gazetarilor ardeleni*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 51-52, la Crăciun 1935, p. 4).

⁶³ După călătoria la Maglavit, Iuliu Maior a încercat să se documenteze pe tema vindecărilor miraculoase, apelând la câteva lucrări teologice. Dar nu s-a pripit să formuleze concluzii vizavi de „cazul Maglavit”, relatările sale încercând să asocieze rațiunea cu credința. Iuliu Maior, *Ce-am văzut la Maglavit*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 34, 25 august 1935, pp. 2-3; *Ibidem*, în „Unirea poporului”, an XVII, nr. 25, 1 septembrie 1935, pp. 2-5.

ajutor de câte ori mi s-a dat prilejul. L-am cercetat des, îndeosebi în anii din urmă. Totdeauna l-am găsit la masa de lucru. Muncea mult. Pentru apariția regulată a gazetei, pierdea nopți întregi. Nu cunoștea oboseala. Nici un rând din articolele publicate în gazetă nu scăpa fără să-1 fi citit măcar o dată. Corecta, ștergea uneori rânduri întregi din manuscrisele primite și nu lăsa să vadă lumina tiparului decât ceea ce credea el că poate potoli setea de învățatură a săteanului”⁶⁴.

Imaginea sa în pragul morții este așadar cea a gazetarului frământat de problemele inerente legate de bunul mers al gazetei sale de suflet: „Din grijile de toate zilele, *Unirea poporului* și hârtia au fost pentru Iuliu Maior veșnica preocupare. Cruce a gazetarului creștin, ce l-a însoțit până-n mormânt. Cu câteva minute înainte de a muri, când Vlădica Vasile al Bucureștilor l-a cercetat în Clinica din Cluj, Iuliu Maior, deși era cu totul consumat de suferințe — n-a ntrebat nici de medicamente, nici de penicilină, nici de altceva, ci de hârtie: <Făcut-ai rost de hârtie>?”⁶⁵.

Gazeta *Unirea poporului* și-a mai continuat existența încă câțiva ani, până ce cortina a căzut peste tot ceea ce avusese legătură cu biserica greco-catolică. Alți gazetari au preluat ștafeta (Sever Barbu, Ioan Vultur, Nicolae Comșa etc.), încă de prin 1943, când articolele scrise de Iuliu Maior au început să se rărească. Dar începând cu anul 1946, când redactor principal a fost numit Ion Pop Câmpeanu, iar proprietar a rămas fiul regretatului Iuliu Maior, *Unirea poporului* și-a pierdut din dinamismul de odinioară și din diversitatea materialelor, mesajul „popular” diluându-se treptat, pe măsură ce ideologia noului regim câștiga tot mai mult teren.

⁶⁴ P. P. Baci, *A plecat dintre noi*, în „Unirea poporului”, an XXVII, nr. 48-52, Crăciun 1945, p. 3.

⁶⁵ Aurel Aldea, *Grija păr. Iuliu Maior pentru „Unirea poporului”*, în „Unirea poporului”, an XXVII, nr. 48-52, Crăciun 1945, p. 3.

**DE CE ȘI CUM A RESPINS GUVERNUL ROMÂN
INIȚIATIVELE ALIAȚILOR OCCIDENTALI DE
IDENTIFICARE A OPȚIUNILOR BILATERALE DE
IMPLEMENTARE A GARANȚIILOR DIN 13 APRILIE 1939***

Mihai Țurcanu*

Abstract

Why and How Did the Romanian Government Reject the Western Allies' Efforts to Explore Bilateral Solutions for Implementing the Guarantees of April 13, 1939

The present study focuses on how the Romanian government rejected Western Allies' initiatives to sign military conventions that would complement the security guarantees of April 13, 1939, and, in fact, specify how those French and British declarations would be implemented. The study does not address Romania's equally negative attitude towards Anglo-French attempts to connect Romania to the European security architecture that the Western Powers were seeking to build, including through the westward reorientation of the 1921 Polish-Romanian Alliance and by trying to persuade Turkey to also provide security guarantees to Romania, following the Anglo-French model, and thus compelling the government in Ankara to assume, in relation to Eastern Europe, other security obligations beyond those stipulated by the Balkan Entente Treaty. The security guarantees offered by the British to Romania in April 1939 were reluctantly given and only partially aligned with British objectives. While the British government aimed for an agreement that would include Poland and Romania in a European security system against Germany, King Carol II and Gafencu refused any concrete commitments, preferring a unilateral guarantee. This "success" of Romanian diplomacy was a compromise that failed to secure genuine support from Britain and France while deepening Germany's distrust. Subsequent attempts by the Romanian government to obtain security guarantees from Germany were met with scepticism, and Romania's refusal to participate in bilateral discussions for the implementation of the guarantees undermined confidence in its ability to play an active role within Western alliances. Ultimately, the lack of a coherent foreign policy and the refusal to firmly engage alongside the Allies left Romania vulnerable to the geopolitical challenges of the ensuing period.

Keywords: April 13, 1939 guarantees; Second World War; Romania; England; France.

* Scientific Researcher, Ph.D., History Institute of the National University of Moldova, mihai.turcanu@live.com

Maniera de acordare a garanțiilor de securitate occidentale a contravenit într-o măsură semnificativă, obiectivelor strategice ale Franței și mai ales ale Angliei, care a urmărit angajarea cu Bucureștiul în cadrul unui sistem internațional de securitate în care românii le-ar fi revenit obligațiuni concrete prin reorientarea către vest a Alianței româno-polone din 1921. Dacă România ar fi dat curs propunerii britanice de reorientare către vest a alianței polono-române, în virtutea garanțiilor acordate Poloniei la 31 martie, atunci un atac german asupra celei din urmă ar fi atras automat după sine intrarea României în război de partea Angliei. Este clar că guvernul lui Chamberlain vedea lucrurile anume în felul acesta, chiar premierul britanic arătând în ședința guvernului său din 30 martie că prin acea propunere ca și prin demersurile adresate polonezilor, cabinetul de la Londra „urmărea realizarea unui acord între Polonia, România, Franța și noi înșine, prin care dacă Germania ar fi acționat într-un mod ce amenința independența Poloniei sau a României, toți semnatarii și-ar fi oferit sprijinul țării atacate” și că un asemenea acord trebuia încheiat public, pentru a putea servi în calitate de instrument de descurajare¹. Carol însă, din frica de a nu participa la ceea ce Gafencu considera a fi o „altă încercare de încercuire a Reich-ului”² a respins această propunere, solicitând ca garanțiile acordate Poloniei să nu angajeze România împotriva Germaniei³. Prin urmare și după cum remarcă și alți cercetători ai acestor probleme, între ceea ce-și doreau englezii și românii – unii de la ceilalți, exista o deosebire „de fond”⁴: faptul că zisele garanții au fost pînă la urmă acordate, după cum își doreau Gafencu și Carol, „spontan” și „unilateral”, adică fără nici un fel de obligațiuni pentru statul român și contrar proiectelor guvernului britanic, s-a datorat mai curînd slăbiciunii francezilor care au cedat în fața insistenței românești și a presiunilor psihologice generate de evoluția rapidă a situației internaționale începînd cu 15 martie 1939, decît forței argumentelor românilor.

Iată, așadar, cum au fost acordate de către englezi mult-discutatele garanții din 13 aprilie 1939: fără nici un fel de tragere de

* This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS - UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 - National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Mcf. Anglia, rola 55, *Pr. vb. al ședinței guvernului britanic din 30 martie 1939*, r. 5.

² Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 106.

³ Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu (relațiile germano-române, 1938-1944)*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 72.

⁴ Denis Fabian, *Relațiile româno-engleze (1918-1940)*, teză de doctorat, Chișinău, 2008, p. 112.

inimă⁵, dar într-o manieră care a corespuns cu totul obiectivelor și așteptărilor guvernului lui Carol. Ea însă nu a corespuns decât foarte puțin celor ale guvernului britanic care, prin aceasta, nu câștigau decât o povară, dar nu și un sprijin în efortul lor de îndiguire a nazismului; documentele interne românești de dată ulterioară confirmă faptul că, departe de a avea intenția de a contribui la efortul de îndiguire a nazismului, în afacerea garanțiilor „...grija constantă a României [a fost] de a nu fi considerată că participă la un sistem de încercuire a Germaniei”, iar în nota oficială de acceptare a garanțiilor, guvernul român ținea să arate că „asemenea manifestații, *din orice parte ar veni* [subl. n.], statornicesc o atmosferă de încredere și de bună înțelegere, de care toate popoarele au atâta nevoie”⁶.

Guvernul român a apreciat maniera de acordare a garanțiilor anglo-franceze drept un succes al diplomației sale. Astfel, Gafencu arăta, la doar două zile după primirea garanțiilor, că „...declarațiile făcute de Chamberlain și Daladier...[care] ne-au fost date pur și simplu...corespund întocmai în fond și în formă cerințelor noastre”⁷. La Consiliul de coroană din 15 aprilie 1939 nu s-au găsit decât cuvinte de laudă pentru acest „succes” al politicii externe românești, Iorga comparând acordarea unilaterală a garanției cu evenimentele din 1866⁸. Acest „succes” însă nu poate fi considerat ca atare decât dacă înseși obiectivele pe termen scurt și mediu cărora aceste garanții le-au corespuns erau formulate în cadrul unei strategii corecte și în concordanță cu realitatea, ceea ce nu se poate spune despre „politica de echilibru” care a avut rezultatul opus celui urmărit: prin această politică de a sta în două luni, Carol nu a reșit să-și asigure sprijinul și simpatia reală a britanicilor, reușind în schimb să-și atragă și mai mult neîncrederea și ostilitatea nemților, care mai târziu, în circumstanțe mai favorabile pentru ei, i-au amintit lui Carol de aceste erori, ale căror consecințe au trebuit însă plătite de români ca popor; și nu doar nemții, dar și italienii n-au ratat ulterior nici o ocazie de a imputa României faptul că, mai întâi, a acceptat aceste garanții, iar apoi – că nu le-a dezavuat, în contrast cu Ungaria, care nu intrase în astfel de aranjamente cu

⁵ Astfel, anunțându-i pe francezi cu privire la acceptarea solicitării lor, Halifax totuși le arăta că guvernul britanic rămânea la părerea că acordarea de garanții României în acele circumstanțe era nepotrivită: *Halifax către Phipps, nr. 151 din 13 aprilie 1939*, în *Documents on British Foreign Policy, Third Series*, v. 5, Londra, 1952, p. 107.

⁶ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României Fond E.9 al doilea Război mondial, *Chestiunea garanției engleze acordată României*, referat din 2 decembrie 1941, v. 314, f. 274-275.

⁷ *Ibidem*, f. 21-22.

⁸ Marian Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice. 1939-1947*, București, Editura Univers Științific, 2005, p. 35.

puterile occidentale⁹. Faptul că garanțiile de securitate au fost acordate anume în maniera unilaterală dorită de români a avut pentru aceștia nu doar dezavantajul că ea reprezenta un document politic declarativ, fără valoare juridică, ce putea fi revizuit sau repudiat oricând dar și pe acela că formularea conținutului ei și interpretarea aceluși conținut erau, în acest fel, lăsate în totalitate la discreția Londrei și Parisului, lucru pe care românii au ajuns să-l regrete după semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov și a implementării prevederilor acestuia de către sovietici.

Deocamdată însă, imediat după acordarea garanțiilor, guvernul lui Carol căuta, după cum au observat istoricii britanicii - „în mod ridicol”¹⁰, să-i convingă pe nemți de faptul că acele garanții ar fi fost acordate României împotriva voinței sale. Interesant este însă de observat faptul că, în retorica oficială românească de după iunie 1940 și până la fuga lui Carol din România, mitul precum că garanțiile britanice și franceze ar fi fost oferite împotriva acordului României (sau că ele cel puțin ar fi fost date fără a fi cerute), a devenit un leitmotiv. În condițiile în care e demonstrat contrariul acestei teze¹¹, faptul că la ea aveau totuși să adere autoritățile române nu poate fi explicat decât prin prisma ipotezei că ele doreau cu orice preț să evite a-și asuma responsabilitatea pentru propriile erori în materie de politică externă.

Presa britanică a remarcat și ea că „chestiunea acordării de garanții României este cam dubioasă, întrucât aceasta acceptă orice garanții, de la orice țară și în orice împrejurare” și explicând nu fără o oarecare pertinentă această „strategie” prin faptul că după demiterea lui Titulescu, României i-a lipsit o politică externă cu o direcție clar-definită¹². Totodată, aceea că guvernul român a refuzat să se implice în orice fel de negocieri bilaterale și a ținut ca aceste garanții să le fie acordate în manieră categoric unilaterală, a

⁹ A.M.A.E.R., Fond E.9 al doilea Război mondial, *Chestiunea garanției engleze acordată României*, referat din 2 decembrie 1941, v. 314, f. 275.

¹⁰ Carlile Aylmer Macartney, Alan Warwick Palmer, *Independent Eastern Europe*, New York, 1966, pp. 406-407, apud Sorin Arhire, *Marea Britanie și România (1936-1941)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 120.

¹¹ De pildă, pe 14 aprilie, primul ministru A. Călinescu declara că „România a aflat cu o vie mulțumire declarația prin care Primul Ministru britanic o asigură țării noastre în caz de nevoie, întreaga asistență a Angliei.... Declarațiile prin care în mod spontan și în termeni prietenești care ne-au mișcat, Franța și Anglia sprijină pașnicele noastre străduințe, sunt o contribuție prețioasă la opera de consolidare a păcii generale. Asemenea manifestații, din orice parte ar veni, statornicesc o atmosferă de încredere și de bună înțelegere de care toate popoarele au atâta nevoie”: *Declarația lui Călinescu din 14 aprilie 1939*, A.M.A.E.R., Fond, 71/România, vol. 6, fila 257.

¹² *Revista presei de Dimănescu*, 12 iunie 1939 în A.M.A.E., fond 71/Anglia, v. 18, f. 193.

însemnat că el nu putea avea niciun cuvânt de spus nici asupra formei și nici asupra conținutului de fond al garanției, lucru pe care în câteva luni avea să ajungă să-l regrete; însă în martie-aprilie, după cum am mai arătat, Carol ținea cu orice preț să evite să poarte discuții ce „ar fi angajat guvernul român pe calea unor negocieri din care n-ar fi putut rezulta decât luarea unor angajamente și [subl. M. Ț.] din partea României – lucru ce [Guvernul român] ținea să-l evite”¹³, (Sursele documentare interne de la A.M.A.E.R. confirmă, în repetate rânduri¹⁴, faptul că Cretzianu a plecat la Paris și Londra anume cu misiunea de a obține niște garanții făcute „în termeni care să nu vizeze pe nimeni”, „să nu ațâțe Germana”, să nu îmbrace forma unor pacte bilaterale (din dorința de a evita asumarea oricărui angajament sau responsabilități) și ca aceste garanții să nu fie legate în nici un fel de înțelegerile de asistență mutuală între Polonia și Puterile Occidentale; în acest mod, Carol și miniștrii săi își închipuiau că ar putea fi arhitecții unui „sistem [care] ar avea avantajul că ar putea într-un caz fericit să fie extins, Germania participând în rîndul statelor garante”¹⁵. După acordarea garanțiilor, ministrul Germaniei la București i-a declarat lui Gafencu că era „nedemn, pentru o țară atât de mare ca România să facă recurs la un astfel de sprijin”, comparând protecția oferită de britanici cu cea a unei umbrele, care, adăuga amenințător Fabricius, nu i-au scăpat pe Negus, Schuschnigg sau Beneș. Gafencu, de cealaltă parte, s-a grăbit să-l asigure pe neamț că el a acceptat garanția numai după

¹³ *Referat at M.A.S. cu privire la adresa secretă nr. 7621/III din 29 octombrie 1939 a Marelui Stat Major al Armatei române cu referință la problema garanțiilor, A.M.A.E.R., Fond 71/România, v. 7, f. 286-287; În acest sens, Călinescu l-a asigurat personal și „emfatic” pe Fabricius de faptul că Cretzianu fusese trimis la Londra și Paris pentru a lămuri clar guvernelor din acele capitale că „România nu va încheia niciun acord care ar putea să o implice în politica britanică de încercuire a Germaniei”: Fabricius către M.G.E., nr. 183 din 14 aprilie 1939, în D.G.F.P., Series D (1937-1945), vol. 6, Last months of peace. March-August 1939, Londra, 1954, p. 237.*

¹⁴ Astfel Gafencu arăta la 14 aprilie 1939 și legației României de la Berlin că „În legătură cu declarațiile franceze și engleze de asistență ținem să vă arătăm următoarele: fiind informați că cele două state occidentale urmăresc să întindă sistemul lor de asistență și asupra noastră, am ținut să preîntâmpinăm [subl.n.] prin acțiunea noastră diplomatică orice propunere care ar fi putut părea o încercare de încercuire a Germaniei sau un act neprietenesc față de Reich. Pentru a coordona acțiunea noastră în cele două capitale occidentale, am trimis pe domnul Secretar General Cretzianu care a arătat la Paris că nu socotim potrivit să încheiem pacte bilaterale... Avem convingerea că, grație acțiunii noastre diplomatice am reușit să nu ne aflăm astăzi decât în fața unor declarațiuni spontane și unilaterale de asistență care nu sunt îndreptate împotriva nimănui, care nu pot ofensa pe nimeni...”: A.M.A.E.R., fond 71/Dosare Speciale, Gafencu către legația României la Berlin, nr. 23948 din 14 aprilie 1939, v. 347, f. 95-96.

¹⁵ A.M.A.E.R., fond E.9 al doilea Război mondial, Chestiunea garanției engleze acordată României, referat din 2 decembrie 1941, v. 314, f. 274.

„reflecția matură care l-a convins că ea nu putea dăuna relațiilor [României] cu Reich-ul” și că guvernul român considera garanția britanică ca fiind îndreptată doar contra pretențiilor vecinilor revizionişti ai României și nu contra Germaniei, de vreme ce el, guvernul român, era chipurile convins de intențiile bune ale Berlinului, Gafencu adăugând că „România ar fi încântată, dacă guvernul german ar face și el o astfel de declarație de garanție în favoarea României”¹⁶. Aceste demersuri au fost reluate de Gafencu cu ocazia vizitei sale la Berlin, unde a participat la festivitățile prilejuite de aniversarea zilei de naștere a lui Hitler. Cu acea ocazie, Gafencu, conform ambadorului român de la Berlin, s-a declarat „foarte satisfăcut de întrevvedereea sa cu Hitler în ceea ce ținea de relațiile româno-germane”¹⁷ și a încercat să-i determine pe germani să acorde și ei garanții de securitate României¹⁸. Însă tot sursele românești confirmă faptul că nemții nu au apreciat gestul guvernului român de a refuza să se angajeze în relații de reciprocitate cu Aliații occidentali, Goering lăsând, de pildă, fără nici un răspuns sugestia-declarație făcută atunci de Gafencu precum că „suntem gata să ne desăvârșim printr-o garanție germană sistemul nostru de siguranță”¹⁹, chiar dacă se știe că anterior (dar și după această dată) același personaj lăsase le sugerase românilor (care se pare că îl crezuseră pe cuvânt) aceea că Berlinul ar fi fost pregătit să ofere garanții de securitate Bucureștiului²⁰. Cât de departe de

¹⁶ *Fabricius către M.G.E., nr. 183 din 14 aprilie 1939, în Documents on German Foreign Policy, Series D (1937-1945), vol. 6, Last months of peace. March-August 1939, Londra, 1954, pp. 236-237.*

¹⁷ *Ogilvie-Forbes către Halifax, nr. 315 din 21 aprilie 1939, în D.B.F.P., Third Series, v. 5, Londra, p. 264.*

¹⁸ Rebecca Haynes, *op.cit.*, p. 108.

¹⁹ A.M.A.E.R., Fond E.9 al doilea Război mondial, *Chestiunea garanției engleze acordată României*, referat din 2 decembrie 1941, v. 314, f. 275.

²⁰ Această sugestie Goering a făcut-o prin Wohlthat la 25 aprilie, neamțul arătându-i ambadorului român de la Berlin – Crutzescu, că Goering îi transmitea (iar Weizsäcker susținea și el părerea) că Hitler putea lua în calcul posibilitatea oferirii unei asemenea declarații în bine-cunoscutul său discurs din Reichstag ce urma să aibă loc la 28 aprilie și în care Hitler intenționa să răspundă solicitării lui Roosevelt de a garanta că Germania nu intenționa să atace o serie de state, printre care și România. Goering îi transmitea lui Gafencu că o declarație a lui Hitler de oferire, cu acea ocazie, a unor garanții de securitate României ar fi putut fi „...nespus de mult înlesnită de o lămurire prealabilă din partea noastră, precizând într-un chip oarecare, fie chiar printr-un articol într-un ziar oficios, dar în mod deschis și de notorietate publică, că România nu înțelege nici într-un caz să intre în vreo combinațiune îndreptată principial în contra Reich-ului”: A.M.A.E.R., Fond 71/Dosare speciale, *Crutzescu către M.A.S., nr. 39253 din 26 aprilie 1939*, v. 347, f. 421-422. Gafencu s-a conformat cererii germane, publicând în ziarul său „Timpul” un astfel de articol (scris, cum îi era obiceiul, probabil, tot de el, dar sub pseudonim), iar Goering s-a arătat satisfăcut promițându-i lui Crutzescu (care i l-a adus la cunoștință până a fi publicat) să i-l arate lui Hitler. Weizsäcker însă s-a

realitate erau aceste închipuiri ale lui Carol, Călinescu și Gafencu despre posibilitatea primirii unor garanții de securitate germane a fost demonstrat fără drept de apel de evenimentele ce au urmat. Însă zvonurile cu privire la faptul că guvernul român căuta să obțină o astfel de garanție de la nemți ajunseseră inclusiv la Londra și la Paris, unde, îi arăta Thierry lui Călinescu, ele produseseeră „iritare”²¹.

Chiar dacă britanicii și francezii au eșuat în tentativa lor de cuplare a României la sistemul european de securitate până la oferirea garanțiilor, totuși ei n-au renunțat la această inițiativă nici după 13 aprilie. Un aspect deosebit de important pentru problema evoluției garanțiilor ține de faptul că guvernul român, după acordarea garanțiilor, a respins inițiativa guvernului francez de a iniția, la nivel de stat major, tratative româno-franceze care să stabilească modalitățile precise prin care garanțiile puteau fi puse în practică²²; acest lucru românii probabil că l-au regretat mai târziu, mai ales în situația în care negocierea unei convenții militare în vederea aplicării garanțiilor ar fi fost cea mai bună ocazie pentru români de a înțelege și a stabili în termeni lipsiți de echivoc și încă de pe atunci care putea fi valoarea acelor garanții în eventualitatea unei amenințări sovietice. Această propunere a avut loc la sfârșitul lui aprilie 1939, când Gafencu se afla în vizită la Paris, Bonnet cerând guvernului român să primească „în timpul cel mai scurt un general francez pentru a cerceta împreună cu conducătorii armatei noastre măsurile tehnice necesare pentru a face eficace garanția acordată de Franța României”. Gafencu, care exact în aceeași

arătat mirat, afișând o atitudine de surprindere și declarându-i că nu Goering decidea cursul de politică externă a Germaniei, ci Ministerul de externe și că nu avea nici un rost „să pomenească despre inițiativa d-lui Wohlthat despre care de altfel nu avea nicio cunoștință”. Interesant este că, Crutzescu n-a interpretat întregul episod drept o manevră diplomatică și o cursă în care căzuse Gafencu, ci ca pe o „manifestare a rivalității între cei doi mai apropiați sfătuitoari ai Fuhrerului”; Gafencu și-a dat seama foarte curând de cele ce s-au petrecut de fapt, dându-i indicații lui Crutzescu ca, în contactele sale cu Weizsäcker, să nu mai ridice chestiunea: Idem, *Crutzescu către M.A.S., nr. 39263 din 27 aprilie 1939*, f. 444-445; Idem, „*Timpul*” din 28 aprilie 1939, f. 452; Idem, *Gafencu (de la Paris) către M.A.S., nr. 281 in 29 aprilie 1939*. Un oarecare interes prezintă și faptul că, atunci când polonezii au aflat că, la Berlin, Gafencu a cerut garanții de la Hitler și și-au exprimat îngrijorarea în acest sens, M.A.S. le-a transmis în mod intenționat eronat polonezilor că „Gafencu n-a ridicat această chestiune în cursul convorbirilor sale de la Berlin și că nici n-am dat instrucțiuni Legației noastre din Germania să ceară o asemenea garanție”: Idem, *Nota lui Cretzianu asupra convorbirilor din 28 și 29 aprilie de la M.A.S. cu Racinsky (ambasadorul Poloniei)*, f. 349.

²¹ A.M.A.E.R., fond 71/România 1920-1944, *Nota lui Călinescu asupra convorbirii sale cu Hoare, din 3 mai 1939*, v. 7, f. 5-6.

²² A.M.A.E.R., Fond 71/România, *Referat at M.A.S. cu privire la adresa secretă nr. 7621/III din 29 octombrie 1939 a Marelui Stat Major al Armatei române cu referință la problema garanțiilor*, v. 7, f. 286.

perioadă căuta să obțină garanții de securitate de la Hitler, îi arăta Călinescu că el și cu Tătărescu erau împotriva unui asemenea pas „care ar putea pricinui bănuiele în unele state”, dar că, întrucât acea propunere „era greu de refuzat”, ar fi fost indicat totuși să accepte o vizită în tranzit și neoficială a generalului francez (pe atunci deja în rezervă) Weygand²³.

Ca urmare, generalul Weygand s-a aflat în misiune specială în România în zilele de 4-6 mai 1939²⁴, ocazie cu care a purtat tratative la care au mai participat doar ambasadorul francez, premierul Călinescu, Florea Țenescu – șeful Statului major al armatei și care au fost prezidate de rege. Acele tratative nu le-am putut descoperi în sursele românești, dar, în schimb, ele se găsesc reflectate în sursele franceze. Cu acea ocazie, „Generalul [Weygand] a dezvăluit avantajele constituirii unui front oriental puternic, capabil să facă Germania să bată în retragere în fața dificultăților purtării unui război pe două fronturi și a întrebat dacă România accepta să participe la formarea aceluia front. Răspunsul guvernului român fu negativ”²⁵. Aceleași surse oferă și dovada documentară a faptului că nu frica față de sovietici, așa cum au arătat unii autori²⁶, determinase acea atitudine, întrucât Călinescu afirma răspicat că (la acea dată) România percepea singura sursă de pericol ca fiind „Puterile Centrale”, dar că guvernul român nu dorea să dea curs invitației franceze din motivul că un asemenea pas era o „provocare” la adresa Germaniei și o acțiune „de pregătire a încercuirii acesteia” și care ar fi putut s-o facă pe cea din urmă „să se arunce” asupra României, Carol adăugând că el, chipurile, n-ar fi avut dreptul să-și

²³ A.M.A.E.R., Fond 71/Dosare speciale, *Gafencu (de la Paris) către M.A.S., nr. 291 din 29 aprilie 1939*, v 347, f. 491-492.

²⁴ A.M.A.E.R., Fond 71/Dosare speciale, *Călinescu către Gafencu (la Paris), nr. 27482 din 30 aprilie 1939*, v 347, f. 501.

²⁵ *Rapport du General Weygand sur sa mission à Bucarest*, A.N.I.C., fond Mcf. Franța, r. 295.

²⁶ De pildă, S. Miloiu arată, în legătură cu părerea destul de precisă a R. Haynes precum că principalul scop al lui Gafencu din vara lui 1939 era acela de a evita atragerea României în planurile britanice de creare a unui bloc antigerman în Europa de est, că, dacă așa stătuseră într-adevăr lucrurile, atunci ele se datorau atât fricii în raport cu Germania cât și celei în raport cu U.R.S.S. Miloiu nu deslușește cum anume a ajuns la acea concluzie. E adevărat că problema Basarabiei a fost invocată de români pentru a respinge posibilitățile de cooperare cu sovieticii în timpul crizei sudete sau în contextul negocierilor trilaterale anglo-franco-sovietice din 1939, însă nu știm de dovezi care să arate că, până la semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov, dar mai ales până la intrarea sovieticilor în Polonia, România se temea de o agresiune sau percepea vreo amenințare sovietică (nu că ea n-ar fi existat, dar aceasta este altceva) și că acea temere ar fi influențat raporturile sale cu Anglia de până la 23 august 1939: Silviu Miloiu, „Building the Eastern Front? The British policy towards Romania, Finland, and Estonia (March 1939-March 1940)”, în *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene*, coord. Mioara Anton ș.a., București, Editura Cetatea de Scaun, 2006, p. 174.

ia un angajament atât de periculos pentru țara sa și că prefera „să intervină atunci când ar fi sosit momentul” fără a se lega în vreun fel de Alianții și că în felul acesta din urmă, România ar fi putut fi de mai mult folos cauzei comune, intrând în luptă „într-un moment favorabil și cu armata proaspătă”²⁷. Weygand a remarcat că o asemenea atitudine părea a fi în contradicție cu determinarea afișată de guvernul român de a-și apăra țara cu orice preț în cazul unui atac și l-a întrebat pe rege ce ar fi făcut totuși România dacă ar fi fost atacată Polonia. Fără a-i răspunde direct lui Weygand, Carol a arătat acestuia deschis că „armata română nu era în stare să poarte un război serios și de durată”, ea neavând decât 15 divizii de infanterie și 3 de cavalerie apte de campanie, dar că nici acelea nu aveau echipament antitanc și antiaerian²⁸. Weygand n-a reușit să-i convingă pe români de faptul că intrată în război de partea Franței, care ar fi imobilizat un număr foarte mare de forțe germane pe frontul de vest, România „nu risca prea mult” dacă se implica încă din debutul conflictului dar că, procedând altminteri, ea ar fi făcut jocul adversarului. Astfel, Weygand n-a putut să-i determine pe români să accepte transformarea garanțiilor de securitate în raporturi de securitate bilaterale ferme, printr-o convenție militară ce ar fi definit în termeni precizi modalitățile de implementare a acelor garanții. Impresia cu care francezul a plecat de la București în urma eșecului misiunii sale era că, spre deosebire de Turcia unde fusese anterior se pare că în scopuri asemănătoare²⁹, în România el

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Documentele franceze ale Ministerului războiului confirmă aceste date, adăugând și faptul că România nu avea decât un singur regiment din tancuri de tipul F.T.1918 (alte 40 de tancuri R35 erau în curs de livrare), echipament „slab” de apărare antitanc și puțină muniție în acest scop, iar pentru apărarea antiaeriană nu avea decât mitraliere și doar 10 tunuri de tipul Vickers de 75 mm și o forță de „aviație mediocră” alcătuită din 260 avioane în mare parte învechite: Ministère de la Defense Nationale de de la Guerre, *Information du President. Analyse d'une etude de l'Etat-Major de l'Armee sur les dispositions militaires prises par les etats de l'Europe sud-orientale, 24 noiembrie[?] 1939*, A.N.I.C., fond Microfilme Franța, r. 295. Referitor la acele tancuri și la instructorii militari francezi din România vezi și: A.M.A.E.R., fond 71/E.9 al doilea Război mondial, *Nota din 4 octombrie 1939 (nesemnată)*, v. 104, f. 181-182.

²⁹ Una din concluziile cu care a plecat Weygand de la turci reflecta convingerea acestora din urmă cu privire la necesitatea integrării sovieticilor în viitorul sistem de securitate, turcii apreciind că un atare pas era atât în interesul lor, cât și al românilor și al polonezilor, corespunzând totodată și necesității ca, în eventualitatea unui conflict, U.R.S.S. să fie și ea nevoită să se implice și să nu-și poată menține intactă armata, în timp ce celelalte țări europene se distrugau reciproc, pentru ca mai apoi Moscova să nu poată profita de slăbiciunea generală pentru a-și impune voința prin forță în Europa: A.N.I.C., Fond Microfilme Franța, *Note prise au cours de l'entretien franco-britannique du 20 mai 1939 entre M. Daladier, M. Georges Bonnet et Lord Halifax de passage à Paris se rendant à Geneve*, r. 295.

găsise doar „șovăială și slăbiciune, bazate pe credința eronată că toate pregătirile de acțiune [subl. M. Ț.] ca și orice cooperare cu rușii constituie un pericol deoarece pot fi considerate de Germania drept provocări în măsură să declanșeze războiul” Weygand mai adăugând că acea „lașitate era totuși parțial justificată de mediocritatea forțelor militare ale României”³⁰. În acele circumstanțe francezii probabil că au avut ocazia să se convingă de faptul că reticența britanică din martie-aprilie de a acorda garanții de securitate României fără ca aceasta din urmă să se angajeze în raporturi ferme de securitate cu Londra și Parisul prin implicarea în proiectele anglo-franceze în calitate de furnizor de securitate³¹, fusese întemeiată, la fel ca și temerea britanică că, odată ce acele garanții unilaterale aveau să fie acordate, englezii și francezii s-ar fi pomenit lipsiți de orice pârghii pentru a determina Bucureștiul să-și modifice poziția într-un sens favorabil cauzei îngrădirii expansiunii naziste.

La începutul lui mai, în pofida deselor asigurări făcute de români cu privire la solidaritatea cu Alianții occidentali, în discuțiile celor dintâi cu reprezentanții celor de pe urmă, începea să se fie strecurată din ce în ce mai insistent ideea necesității păstrării neutralității României, argumentul (e drept, nelipsit de adevăr) fiind starea inadecvată a armatei române³². La 6 mai 1939, Călinescu i-a asigurat pe Thierry și pe generalul Weygand, cu ocazia vizitei acestuia la București, că într-un război european generalizat România avea să găsească de partea Angliei și Franței, adăugând însă că situația din 1939 era diferită de cea din 1916, întrucât „la acea vreme, România avea numai de câștigat dacă intra în război pentru a-și contura granițele etnice; astăzi, dimpotrivă, aspiră doar la păstrarea patrimoniului său și caută mai ales să nu-și creeze adversari”³³. Atunci însă când s-a purces la discutarea modalităților de implementare a garanțiilor de securitate, Carol a subliniat necesitatea urgentă a accelerării livrărilor de arme și echipament militar către armata română, declarându-le francezilor că în situația existentă el nu avea să-și lase „țara să se implice într-un război care în câteva săptămâni va duce la zdrobirea armatei sale și la ocuparea teritoriului său. În starea actuală a forțelor noastre nu suntem capabili să ne apărăm”; Călinescu a precizat că „era esențial ca Anglia și Franța să completeze dotarea armatei române”³⁴, aceasta

³⁰ *Ibidem*, *Rapport du General Weygand sur sa mission à Bucarest* (nedatat).

³¹ *Halifax către Phipps*, nr. 876 din 12 aprilie 1939, în *D.B.F.P., Third Series*, v. 5, Londra, 1952, p. 95.

³² *Thierry către Bonnet*, D. n° 299 din 7 mai 1939, în *D.D.F., 2e série, 1936-1939*, vol. 16, Paris, 1983, pp. 213-214

³³ *Thierry către Bonnet*, T. n° 538 din 6 mai 1939, în *D.D.F., 2e série, 1936-1939*, vol. 16, Paris, 1983, pp. 198-203 (v. și notele de subsol).

³⁴ *Ibidem*.

însemnând, în viziunea omului de stat român, modalitatea de a trece la fapte la capitolul implementării garanțiile anglo-franceze. În ce privește alte posibilități, cu acea ocazie, Călinescu a confirmat încă odată, făcând trimitere la pericolul provocării unei invazii germane, refuzul României de a semna vreun acord de securitate cu sovieticii, dar și faptul că, în eventualitatea izbucnirii conflictului, România ar fi fost „fericită” să primească ajutor material sovietic, fără a permite însă intrarea trupelor U.R.S.S. pe teritoriul său. Cu acea ocazie, Carol și Călinescu le-au declarat francezilor că ei dispuneau de informații care îi făcea să fie siguri de faptul că, dacă România accepta să semneze un acord cu sovieticii, ea ar fi fost invadată „de îndată” de către Germania, Carol declarând atunci că el nu dorea să joace rolul de paratrăsnet în furtuna ce se anunța. Francezii remarcău că temerile regelui și premierului erau atât de mari, încât ei n-au acordat mare importanță argumentului francez că, dacă România continua să refuze a discuta cu sovieticii, ea risca, pe aceasta cale, să provoace o apropiere sovieto-germană și, în eventualitatea conflictului, să piardă Basarabia și poate că și alte teritorii românești. Aceleași temeri, care-și aveau rădăcina în conștientizarea propriei slăbiciuni, îi împiedicau pe români să realizeze forța argumentului francez că mai curând frica pe care o demonstrau în raport cu Germania (de pildă, atunci când era vorba de posibilitatea semnării unui acord cu sovieticii) era de natură să atragă un comportament agresiv, decât o atitudine ce ar fi putut fi interpretată ca fiind chiar și sfidătoare. Thierry concluziona că, în acea situație, era inutil să încerce a le prezenta românilor situația de pe poziția franceză a unui stat puternic și bine înarmat, respectivele argumente neavând nicio greutate în acea stare de spirit a românilor și că situația nu putea să se schimbe, iar conducătorii români - „să capete energie” decât dacă Alianții occidentali ar fi utilizat „toate mijloacele posibile” pentru a înzestra armata română; altminteri, România avea să-și urmeze în continuare strategia de politică externă impusă de propria-i slăbiciune și pe care Thierry o caracteriza foarte nimerit drept aceea „de a se face uitată”³⁵.

Ambasada Franței nota, în acea perioadă, în raport cu diferența de perspectivă asupra situației internaționale între România - pe de o parte, și Anglia și Franța - de cealaltă parte, că în ceea ce privea „fondul problemei”, românii vedea lucrurile exact așa cum le vedeau și englezii sau francezii. Problema era însă (din punctul lui Thierry de vedere) că cei dintâi, „tot atât de iuți la entuziasm ca și la disperare... nu puteau să-și armonizeze gândurile cu acțiunile întrucît se aflau sub imperiul fricii inspirate de

³⁵ *Ibidem.*

Germania hitleristă³⁶. Cu toate acestea, ambasadorul francez considera că politica lui Gafencu urmărea, ce-i drept cu foarte mare prudență, să mențină România în tabăra țărilor care se opuneau unei noi agresiuni. Din acest punct de vedere și după cum îi declarase lui Thierry chiar Gafencu, acesta din urmă prefera să urmeze o politică externă „paralelă” și cu scopuri identice cu cea a Alianților occidentali, decât o politică comună cu aceștia, în cadrul unui „sistem unitar”, iar prin această abordare, estima ambasadorul francez, ministrul român de externe căuta să-și lase deschisă o portiță de scăpare în eventualitatea în care lucrurile s-ar fi desfășurat după un scenariu favorabil Axei; evenimentele ulterioare au demonstrat că această strategie s-a dovedit a fi greșită, iar această politică „paralelă”, începând cu primăvara anului 1940, avea să le fie de foarte multe ori adusă aminte românilor de către nemți³⁷.

După acordarea Garanției, guvernul român a respins nu doar toate tentativele franceze de consolidare a legăturilor politico-militare cu Alianții occidentali anume în scopul identificării modalităților concrete de implementare a ziselor garanții. La sfârșitul lunii mai, Halifax a susținut inițiativa atașatului militar britanic de la București – Macnab, de a invita o misiune militară românească în Anglia³⁸, după cum a susținut și sugestia ministrului britanic de la București – R. Hoare, de a antrena, în Anglia, un număr de piloți români, sugestie pe care a readresat-o Consiliului Forțelor Aeriene³⁹. Departamentul britanic de război a fost de acord să-l invite pe Șeful Statului major al Armatei Române⁴⁰. Țenescu, șeful Statului major, le-a mulțumit, în iulie 1939, britanicilor pentru invitație, menționând că își dorea s-o poată onora cât de curând, însă a refuzat-o pe motiv că atâta timp cât situația internațională rămânea tensionată, regele nu-i permitea să părăsească țara⁴¹. În realitate însă, cauza pentru care Carol nu l-a lăsat pe F. Țenescu să meargă în Anglia e mai degrabă aceeași pe care am arătat-o mai devreme, adică aceea de a refuza să se lase atras în discuții în vederea stabilirii condițiilor tehnice și militare în care România ar fi putut coopera cu Alianții.

Faptul că în mai-iunie 1939 guvernul român a refuzat posibilitatea semnării unor acorduri militare cu Alianții occidentali,

³⁶ *Ibidem*, Thierry către Bonnet, D. n° 382 din 19 iunie 1939, pp. 900-901.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A.N.I.C., Fond Microfilme Anglia, E.M.B Ingram (Șeful Departamentului Europei de Sud) către Subsecretarul de stat pentru război, 23 mai 1939, inventar 3494, r. 281.

³⁹ *Ibidem*, E.M.B Ingram (Șeful Departamentului Europei de Sud) către Subsecretarul de stat pentru forțele aeriene, 23 mai 1939.

⁴⁰ *Ibidem*, Departamentul de Război către Ingram, 0167/713 din 9 iunie 1939; *Ibidem*, Macnab către Departamentul de Război, 7 aprilie 1939.

⁴¹ *Ibidem*, Le Rougetel către Ingram, nr. 135.12.13 din 14 iulie 1939.

care să fi reglementat modalitățile de implementare a garanțiilor din aprilie, se găsește confirmat în corespondența din octombrie 1939 a M.A.S. cu Statul Major al armatei române, în care diplomații români le arătau militarilor că acele inițiative occidentale au fost respinse pentru că „guvernul român n-a crezut că este în interesul țării să accepte încheierea unor asemenea pacte”⁴². Circumstanțele negocierilor turco-sovietice din toamna anului 1939 și a semnării Tratatului de asistență anglo-franco-turc din 19 octombrie au stârnit inclusiv îngrijorarea Statului major al armatei române, care anume în legătură cu aceste evoluții se interesa la M.A.S. despre impactul lor asupra garanțiilor de securitate anglo-franceze, însă diplomații români au fost nevoiți să recunoască aceea că, întrucât România refuzase în martie-aprilie, „din motive de ordin politic”, să se angajeze în discuții trilaterale ce ar fi rezultat în înțelegeri tripartite (așa cum era cea semnată de englezi și francezi cu Turcia), ea „nu putea supune garanția anglo-franceză unui examen precis, astfel cum am fi putut-o face [în cazul unui] tratat izvorât din negocieri între părțile contractante”⁴³; în aceste circumstanțe, oficialii de la M.A.S. erau de părere că România nu putea face mare lucru pentru a influența Franța și Anglia, care era „singure judecătore în privința întinderii garanțiilor ce ne-a dat în privința modului lor de aplicare și în privința duratei lor”⁴⁴ și admiteau totodată că țările aliate erau în mod „...evident *libere oricând* [subl. n.] să retragă garanția pe care ne-au dat-o în mod unilateral. Ele se vor putea baza oricând pe cutare sau cutare acțiune a noastră pe care ar socoti-o contrară intereselor lor pentru a-și retrage garanția”⁴⁵.

Ceea ce prezintă interes în legătură cu atitudinea din octombrie 1939 a diplomaților români față de aceste probleme este că nivelul lor de înțelegere a respectivelor aspecte rămăsese la fel de redus ca și în mai. Diplomații români s-au opus propunerii, formulată, după invazia sovietică a Poloniei, de către Statul major al armatei române de a discuta cu Franța, Anglia și Turcia atât forma cât și natura ajutorului concret pe care acestea l-ar fi putut acorda statului român în eventualitate unei amenințări venind dinspre Rusia, Germania, Ungaria, Bulgaria, sau ca urmare a vreunei coaliții dintre o parte din aceste state constituite în scopul agresiunii contra României. Ministerul român de externe s-a opus fiindcă conducerea sa considera că un asemenea pas ar fi contravenit

⁴² A.M.A.E.R., Fond 71/România, *Referat at M.A.S. cu privire la adresa secretă nr. 7621/III din 29 octombrie 1939 a Marelui Stat Major al Armatei române cu referință la problema garanțiilor*, v. 7, f. 286.

⁴³ *Ibidem*, f. 287.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 287.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 294.

întregii politici „de echilibru” promovate până în acel moment întrucât ei credeau că englezii și francezii ar fi profitat de ocazie pentru a cere inițierea acelor tratative la nivel de stat major pe care guvernul lui Carol le-a refuzat în mai, iar în condițiile războiului acest lucru putea fi interpretat drept o părăsire a neutralității; M.A.S. considera că discuțiile militarilor români cu cei francezi și englezi comportau riscuri prea serioase în raport cu situația de securitate a României, pe care ei, în mod evident, dar nefondat, nu o considerau a fi într-atât de compromisă⁴⁶. Vedem prin urmare că politica României, chiar și în fața conturării clare a amenințării sovietice, nu se schimbase în mod esențial în octombrie față de mai, când guvernul lui Carol refuzase să-i lase pe militarii români să se angajeze în discuții concrete cu cei occidentali în vederea stabilirii detaliilor modalității de aplicare a garanțiilor, dar cel puțin diplomații români recunoșteau că acele tratative la nivel de Stat Major „ne-ar fi adus desigur toate lămuririle în privința aplicării garanției”⁴⁷. Dacă însă la sfârșitul lui octombrie 1939, guvernul român încă mai insista contra discuțiilor tehnico-militare cu Aliații occidentali în raport cu problema garanțiilor de securitate, *alegând* să creadă asigurărilor mincinoase ale sovieticilor cu privire la intențiile acestora, atunci la mai puțin de o lună de la aceste evenimente, în contextul invaziei sovietice a Finlandei, conducerea României avea să ajungă să regrete respectiva atitudine. În decembrie 1939 avea să se dovedească că guvernul român se înșelase în așteptările sale privitoare la ceea ce puteau însemna pentru București respectivele garanții de securitate și că acea înșelare fusese de fapt o autoînșelare, întrucât insistând să primească zisele garanții anume în forma în care au fost ele au fost până la urmă acordate, conducerea României și-a întins ea singură o cursă în care, până la urmă, a și căzut.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 292-294.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 287.

GENEZA REDACTĂRII A CELEI DE-A TREIA PĂRȚI A SECRETULUI DE LA FÁTIMA. ÎNDOIELI, ANGOASE ȘI SUFERINȚE ALE SOREI LÚCIA MARIA DAS DORES ÎN CURSUL CELEI DE-A DOUA JUMĂTĂȚI A ANULUI 1943 LA TUY. O CONTROVERSĂ ISTORICĂ

Álvaro Albornoz Castro*

Abstract

The Genesis of the Writing of the Third Part of the Secret of Fátima. Doubts, Anguish, and Sufferings of Sister Lúcia Maria das Dores During the Second Half of 1943 in Tuy. A Historical Controversy

This research explores the historical conditions that facilitated the redaction of the so-called third part of the Secret of Fátima, focusing on the circumstances and experiences of the main protagonist, Sister Lúcia. The drafting and concatenation of the events surrounding the famous document is due to an amalgam of historical, spiritual, and ecclesiastical factors that created a favorable context for the expression and formalization of Sister Lúcia's messages. This paper also reveals a contradiction between the testimonies in the diary of the Carmelite convent of Coimbra and the research of Sebastião Martins dos Reis and António Maria Martins, suggesting inconsistencies in the account of events, which underlines the need for a critical and objective analysis of historical sources, highlighting the complexity of examining sources that relate to inner experiences within the discipline of religious studies in the Catholic framework.

Keywords: *Fátima Apparitions; Sister Lúcia; Apparition of the Virgin Mary; Third Secret of Fátima; Private revelations.*

Introducere

Viața sorei Lúcia Maria das Dores se înscrie în cadrul experiențelor care pot fi înțelese drept *fenomene extraordinare ale Bisericii Catolice*. Astfel de fenomene au reprezentat o constantă care, în nu puține ocazii, au ajuns să marcheze direcția politicilor atât teologice, cât și instituționale ale aparatului canonic al Bisericii. În această sferă a extraordinarului, printre fenomenele care au îmbrățișat experiența supranaturală a Bisericii Catolice, de mare importanță istorică este acel fenomen a cărei protagonistă este

* Ph.D., Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, alvaroalbornozcastro@gmail.com

Fecioara Maria, eveniment cunoscut și sub numele de *mariofanie*. Aceste fenomene sunt legate de evenimente considerate din punct de vedere teologic *supranaturale*, în care indivizi din diverse locuri și perioade susțin că au avut *viziuni* și au primit *mesaje de la Fecioara Maria*, preluând rolul pe care noi îl înțelegem ca fiind cel de *văzător*. Astfel de indivizi, încadrați într-un peisaj religios, exercită rolul social de mediatori autentici între dorințele și misiunile cerului și transmiterea și împlinirea lor pe pământ; mesajele, viziunile și profețiile transmise de văzători în diferite spații istorice, însoțite uneori de fenomene clasificate drept *miracole*, au un impact profund și determină credința martorilor, transformând arhitectura culturală a spațiului local într-un spațiu sacru, iar influența lor se extinde la întregul peisaj catolic prin rețele de pietate care se perpetuează generațional sub forma unui cult autorizat și însoțit de practici devoționale. Astfel de fenomene își vor găsi o continuare importantă cu ocazia evenimentului din 1917, cunoscut în lumea catolică sub numele de *Aparițiile de la Fátima*, și anume: manifestarea *Fecioarei Maria* într-un sat îndepărtat al Portugaliei la trei copii săteni analfabeți, în fiecare a 13-a zi, timp de șase luni la rând, începând cu 13 mai și încheindu-se la 13 octombrie cu așa-numitul „miracol al Soarelui”, la care au fost martori peste 70.000 de oameni. În acest sens, ultima protagonistă supraviețuitoare a fenomenului în chestiune, Lúcia de Jesus, va juca un rol extraordinar în redefinirea întregii înțelegeri a *aparițiilor Fecioarei și ale văzătorilor* în contextul religiei catolice din întreaga lume. Prin implicațiile sale religioase și politice, viața soriei Lúcia de Jesus, care mai târziu va deveni călugăriță în cadrul Congregației Surorilor Sfintei Dorotea în Spania luând numele de *sora Maria das Dores*, va continua, între anii 1925-1944, să raporteze experiențe mistice extraordinare precum și *apariții ale Fecioarei Maria* însoțite de mesaje profetice și secrete privind decursul doctrinal și moral al Bisericii. Acesta este contextul în care lucrarea noastră analizează astfel de mesaje escatologice ale soriei Lúcia *Maria das Dores*, îndeosebi, geneza așa-numitei *a treia părți a secretului de la Fátima*. Redactarea documentului în chestiune de către sora Lúcia în anul 1944 va influența, vrând-nevrând, politicile ecleziastice ale Bisericii Catolice la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea și nu numai, amestecând devoțiunea și politica într-un sincretism spiritual apocaliptic în care direcțiile doctrinale ale Bisericii vor ajunge să fie interpolate, redimensionate și măsurate conform speculațiilor în jurul documentului cunoscut sub numele de „al treilea secret de la Fátima”. Acest document care urma să fie dezvăluit în 1960, va dovedi atât importanța fenomenului cunoscut sub numele de *Aparițiile de la Fátima* în istoria Bisericii Catolice în secolul al XX-lea, cât și rolul preponderent profetic jucat de o

Geneza redactării a celei de-a Treia Părți a Secretului de la Fátima. Îndoieli, angoase și suferințe ale sorei Lúcia Maria das Dores în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1943 la Tuy. O controversă istorică

călugăriță care raporta primirea de *mesaje și secrete supranaturale cu conținut escatologic al căror expeditor este însuși Cerul.*

În acest sens, cercetarea noastră a pornit de la următoarele întrebări preliminare: care au fost circumstanțele istorice care au făcut posibilă redactarea documentului cunoscut sub numele de *cel de-al treilea secret de la Fátima*? Care a fost rolul actorilor din ierarhia ecleziastică implicați în redactarea documentului de către protagonistă? Cât de fiabile sunt sursele actuale care prezintă relatările oficiale cu privire la redactarea documentului? În acest context, viața spirituală a sorei Lúcia va juca un rol important, deoarece redactarea controversatului document va depinde în totalitate de anumiți factori fizici și morali ai văzătoarei. Lucrarea de față își propune, așadar, să analizeze pentru prima dată în detaliu, pornind de la corespondența sorei Lúcia Maria das Dores, evenimentele care au făcut posibilă geneza celebrului document, luând în considerare circumstanțele fizice, morale și spirituale ale autoarei, contextul ecleziastic precum și o analiză critică a datelor istorice care au stat la baza elaborării documentului în chestiune, care va deveni un semnal de alarmă sau un testament de interpolare exortativă a sorei Lúcia adresat atât ierarhiei ecleziastice, cât și întregii lumi în legătură cu traseul temporal al Bisericii Catolice în a doua jumătate a secolului XX.

Pleurezia și infecțiile. Starea de sănătate a Lúciei se deteriorează

Circumstanțele specifice ale scrierii celei *de-a treia părți* a așa-numitului *secret de la Fátima* vor fi strâns legate de starea de sănătate fizică a sorei Lúcia în casa congregației Surorilor Sfintei Doroteea la Tuy. Scrierea celei de-a treia părți a așa-numitului *secret de la Fátima* va avea loc la câțiva ani după redactarea oficială de către Lúcia a primelor două părți ale *secretului*, pe 31 august 1941 într-un manuscris destinat episcopului de Leiria și care va fi cunoscut mai târziu sub numele de *a Treia Memorie*¹. Aceste prime

¹ Scrisa Lúcia în 1941 la cererea episcopului de Leiria: „...julgo que conserva V. Ex.cia Rev.ma do Senhor Padre José Bernardo Gonçalves, na em que me manda escrever ao Santo Padre. Um dos pontos que me indica é a revelação do segredo. Algo disse, mas para não alongar mais esse escrito que devia ser breve, limitei-me ao indispensável, deixando a Deus a oportunidade d'um momento mais favorável. [...] Bem o segredo consta de três coisas distintas, duas das quais vou revelar. A primeira foi pois a vista do inferno.” („...Cred că păstrați, Excelența Voastră, o scrisoare de la părintele José Bernardo Gonçalves, în care îmi spune să îi scriu Sfântului Părinte. Unul dintre punctele pe care mi le indică este dezvăluirea secretului. Am spus ceva, dar pentru a nu lungi această[...] scriere, care ar trebui să fie scurtă, m-am limitat la esențial, lăsând lui Dumnezeu ocazia unui moment mai prielnic Ei bine, secretul constă din trei lucruri diferite, dintre care voi dezvălui două. Primul a fost vederea

două părți descriu experiențele trăite de Lúcia și de verișorii acesteia în 1917, constând în celebra *viziune a iadului* precum și în *devoțiunea față de Inima Neprihănită a Mariei*, concomitent cu catastrofele pe care le va suferi lumea *din cauza erorilor Rusiei*², dacă această devoțiune nu va fi adoptată și răspândită.³

iadului”). Cuvintele Fecioarei Maria exprimate de Lúcia au fost următoarele: „*Visteis o inferno, para onde vão as almas dos pobres pecadores; para as salvar, Deus quer estabelecer no mundo a devoção a Meu Imaculado Coração. Se fizerem o que Eu vos disser, salvar-se-ão muitas almas e terão paz. A guerra vai acabar. Mas se não deixarem de ofender a Deus, no reinado de Pio XI começará outra pior. Quando virdes uma noite, alumiada por uma luz desconhecida, sabeis que é o grande sinal que Deus vos dá de que vai punir o mundo de seus crimes, por meio da guerra, da fome e de perseguições à Igreja e ao Santo Padre...*” („*Ați văzut iadul, unde se duc sufletele sârmanilor păcătoși; pentru a le salva, Dumnezeu vrea să instaureze în lume devoțiunea față de Inima mea Neprihănită. Dacă veți face ceea ce vă spun, multe suflete vor fi salvate și veți avea pace. Războiul se va sfârși. Dar dacă nu încetați să îl mai jigniți pe Dumnezeu, în timpul domniei lui Pius al XI-lea va începe unul mai rău. Când veți vedea o noapte luminată de o lumină necunoscută, să știți că este marele semn pe care vi-l dă Dumnezeu că va pedepsi lumea pentru crimele sale prin război, foamete și persecutarea Bisericii și a Sfântului Părinte...*”). Lúcia de Jesus, *Memorias da Irmã Lúcia, compilação do Pe. Luís Kondor, SVD. Introdução e notas do P. Dr. Joaquín M. Alonso, CMF e do P. Dr. Luciano Cristino, Fatima, Vice-Postulação, 1990, p. 103.* * Toate traducerile din portugheză în limba română aparțin autorului articolului.

² Continuarea celei de-a doua părți a *secretului* privind persecuția Bisericii și erorile Rusiei este următoarea: „*...sabeis que é o grande sinal que Deus vos dá de que vai punir o mundo de seus crimes, por meio da guerra, da fome e de perseguições à Igreja e ao Santo Padre. Para a impedir, virei pedir a consagração da Rússia a Meu Imaculado Coração e a Comunhão reparadora nos primeiros sábados. Se atenderem a Meus pedidos, a Rússia se converterá e terão paz; se não, espalhará seus erros pelo mundo, promovendo guerras e perseguições à Igreja. Os bons serão martirizados, o Santo Padre terá muito que sofrer, várias nações serão aniquiladas. Por fim, o Meu Imaculado Coração triunfará. O Santo Padre consagrar-Me-á a Rússia que se converterá e será concedido ao mundo algum tempo de paz. Em Portugal se conservará sempre o dogma da Fé, etc. Isto não o digais a ninguém. Ao Francisco, sim, podeis dizê-lo.*” („*...să știți că este marele semn pe care vi-l dă Dumnezeu că va pedepsi lumea pentru crimele sale prin război, foamete și persecutarea Bisericii și a Sfântului Părinte... Pentru a o împiedica, voi veni să cer consacrarea Rusiei Inimii mele Neprihănite și împărtașania reparatoare din primele sâmbete. Dacă veți ține cont de cererile mele, Rusia se va converti și veți avea pace; dacă nu, își va răspândi erorile în întreaga lume, promovând războaie și persecuții ale Bisericii. Cei buni vor fi martirizați, Sfântul Părinte va avea mult de suferit, mai multe națiuni vor fi anihilate. În cele din urmă, Inima Neprihănită va birui. Sfântul Părinte îmi va consacra Rusia, care se va converti, iar lumii i se va acorda o perioadă de pace. Dogma credinței va fi întotdeauna păstrată în Portugalia etc... Să nu spuneți nimănui acest lucru. Puteți să-i spuneți lui Francisc.*”). *Ibidem*, p. 105.

³ Legătura dintre secretul din iulie 1917 și promisiunile ulterioare făcute Luciei este evidențiată de Sebastião Martins dos Reis: „A promessa de 13 de Julho de 1917 - «Virei pedir a consagração da Rússia ao meu Imaculado Coração, e a comunhão reparadora nos primeiros sábados», -cumpru-a a Senhora nas Aparições posteriores de 1925, 1926 e 1929, precisando concretamente o modo de satisfazer à urgência contínua da reparação exigida”, Sebastião Martins dos Reis, *Síntese Crítica*

La câțiva ani după scrierea primelor două părți ale *secretului*, în a doua jumătate a anului 1943, odată cu îngrijorările sale profetice legate de viitorul Spaniei, sănătatea sorei Lúcia va slăbi într-un ritm rapid de la începutul aceluiași an cu sușuri și coborâșuri semnificative, iar viața ei va fi pusă sub semnul întrebării generând o mare îngrijorare în cerul celor apropiați. Aceștia din urmă vor activa toate mecanismele disponibile pentru ca vazătoarea să nu părăsească această lume fără să lase în scris ceea ce a păzit cu atâta zel, și anume *ultima parte a secretului care i-a fost încredințat în timpul fenomenelor din 1917 cunoscute sub numele de Aparițiile de la Fatima*.

În ciuda stării de sănătate relativ bune a Lúciei, în afara unor anumite probleme bronșice, călugărita din Tuy va avea nevoie de perioade sistematice de odihnă în anumite localități spaniole, precum Pontevedra, La Troja și Rianjo. Dar starea ei se va înrăutăți în vara anului 1943. Până atunci, o pleurezie neglijent tratată va evolua într-o formă gravă însoțită de temperaturi foarte ridicate și de recidive constante. Starea sorei Lúcia devenise gravă și ea însăși la începutul lunii iunie 1943 va scrie episcopului de Leiria, monseniorul José Alves Correia da Silva, următoarele:

„Poate că toate acestea sunt începutul sfârșitului și mă bucur. Este bine că, în timp ce misiunea mea pe pământ se apropie de sfârșit, Bunul Dumnezeu pregătește calea spre cer”⁴.

Din cauza stării sale critice de sănătate, sora Lúcia a petrecut două luni la pat⁵, și tocmai din acest motiv monseniorul José Alves Correia da Silva va fi alarmat în legătură cu sănătatea călugăriței și chiar temându-se pentru viața ei. În timpul bolii vazătoarei, s-a înregistrat o ușoară îmbunătățire a stării sale și probabil că în această perioadă episcopul de Leiria i-a scris cu scopul de a consemna noi elemente despre verișoara sa Jacinta Marto pentru a fi folosite la o nouă ediție a cărții părintelui José Galamba de Oliveira despre cea mai „mică vazătoare” Jacinta⁶. Cu toate acestea,

da Fátima. Incidências e repercussões, Lisboa, Ramos, Alonso et Moita LDA, 1967, p. 101.

⁴ Joaquín María Alonso, *La Verdad sobre el Secreto de Fátima*, Madrid, Centro Mariano, 1976, p.30.

⁵ António Maria Martins, *Documentos de Fátima*, Porto, Editorial L.E, 1976, p. 497. Scrisoare de la sora Lúcia către părintele José Aparicio da Silva din 2 august 1943, trimisă de la Tuy. Expeditorul informează despre starea ei delicată de sănătate și despre alte probleme de conștiință.

⁶ Anecdota apariției cărții *Jacinta, Florinhas de Fátima*, de José Galamba de Oliveira, este tocmai povestită de monseniorul José Alves Correia da Silva: „*Como apareceu este livro? Preguntar-se-à? Dos três videntes, não conheci os mais pequeninos. Francisco e Jacinta tinham falecido, quando tomei pose da Diocese de Leiria. Quando da trasladação do caixãozinho de Jacinta, de Vila Nova de Ourem para a Fátima, enviei uma das fotografias a Irma Maria Lúcia de Jesus. Agradeceu-*

Lúcia va suferi o nouă recidivă însoțită de temperaturi ridicate și scuiări de sânge; situație care se va agrava și din cauza unei infecții provocate de o injecție. Însăși sora Lúcia va comenta la începutul lunii iunie 1943: „Mă ridic puțin și starea mea pare să se îmbunătățească, dar febra nu se oprește și nici scuipatul cu sânge nu se oprește...”⁷.

La începutul lunii august, se va produce din nou o ușoară ameliorare și Lúcia îi va scrie confesorului ei plecat într-o misiune în Brazilia, părintelui José da Silva Aparício, pe 2 august:

„J.M.J⁸

Prea Stimate Părinte Aparício

Sunt în convalescență după o boală care m-a ținut la pat mai bine de două luni: o pneumonie, cauzată de o pleurezie lichidă și, în sfârșit, o infecție provocată de o injecție. Acum am doar câteva linii de febră, care vor trece cu timpul, cu voia lui Dumnezeu.

[...]

În ceea ce mă privește, eu merg complet abandonată în mâinile lui Dumnezeu. Urmăresc evenimentele pe măsură ce se desfășoară, căutând doar să fac voia Sa preasfântă în toate, manifestată direct sau indirect prin cei care Îl reprezintă. Mă doare să public atât de multe lucruri pe care m-am străduit atât de mult să le ascund, dar dacă acest biet sacrificiu al meu face ceva pentru slava Lui și pentru binele sufletelor, sunt mulțumită. Nu am nicio altă dorință. Vă

ma e, na sua carta, havia o seguinte trecho: «Agradeço reconhecidíssima as fotografias. Quanto as estimo, não posso dizer. Em especial a de Jacinta eu queria, mesmo a fotografia, tirar aqueles panos que a cobrem para vê-la toda; estava como numa impaciência de descobrir o rosto do cadáver, sem me dar conta de que era um retrato; estava meio abstracta, tal era a minha alegria de voltar a ver a mais íntima amiga de criança. Tenho esperança de que o Senhor, para glória da Santíssima Virgem, lhe concederá a auréola da santidade. Ela era criança só de anos. No demais, sabia já praticar a virtude e mostrar a Deus e à Santíssima Virgem o seu amor, pela prática do sacrifício. A' sua companhia devo em parte, a conservação da minha inocência. E' admirável como ela compreendeu o espírito de oração e sacrifício que a Santíssima Virgem nos recomendou. Quantas vezes, no meio da mais animada brincadeira, ela dizia: agora não brincamos mais, fazemos este sacrifício pela conversão dos pecadores. Outras vezes, quando tínhamos a fruta nas mãos, dizia: não comamos, demo-la a um pobrezinho pela conversão dum pecador, etc. Por estes e outros sem conto, conservo dela grande estima de santidade.»

Pedi-lhe então que escrevesse os pormenores do que se lembrasse. Obtida licença das suas superiores, mandou-me uns apontamentos que o Ver. Dr. José Galamba de Oliveira, professor do Seminário de Leiria, ordenou, a meu pedido.”, José Galamba de Oliveira, Jacinta. Florinhas de Fátima. Episódios inéditos das aparições de Nossa Senhora, 2da ed., Fátima, Editura Santuário da Fátima, 1938, pp. 7-9.

⁷ François de Marie des Anges, *Sœur Lucie. Confidente du Cœur Immaculé de Marie*, Saint-Parres-Lès-Vaudes, La Contre-Réforme Catholique, 2014, p. 245.

⁸ În codurile religioase folosite de surorile Congregației Sfintei Dorothea, inițialele J.M.J. reprezintă „Jesus, Maria, Jose”.

Geneza redactării a celei de-a Treia Părți a Secretului de la Fátima. Îndoieli, angoase și suferințe ale sorei Lúcia Maria das Dors în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1943 la Tuy. O controversă istorică

*mulțumesc pentru rugăciunile Dvs., de care am atâta nevoie. Nu sunteți uitat în sârmanele mele rugăciuni...”*⁹.

Deocamdată nu știm la ce „lucruri pe care intenționa să le ascundă” se referea Lúcia. Cu toate acestea, este foarte probabil ca văzătoarea să se simtă încolțită de insistența cvasi-sistematică a superiorilor de a dezvoltă lucruri noi despre viața Jacintei Marto. Problema pentru Lúcia consta, așadar, în faptul că fiecare nou eveniment din viața copilei văzătoare de la Fátima ar implica dezvoltarea unor informații care au tot mai multă legătură cu *topos-ul* secretului și, prin urmare, cu *a treia parte a acestuia*. Există, de asemenea, posibilitatea ca, într-adevăr, o solicitare directă a datei de dezvoltare a celei *de-a treia părți a secretului* să fi venit din partea superiorilor¹⁰. Cu toate acestea, din cauza detaliilor spirituale care au înconjurat redactarea aceluși document, este posibil să afirmăm cu mare certitudine că până în prima jumătate a anului 1943 nu au existat în viața sorei Lúcia tentative de cereri cu scopul de a dezvoltă informații care ar putea fi legate de așa-numitei *a treia părți a secretului de la Fátima*.

Geneza redactării: Galamba de Oliveira și întâlnirea de la Valença do Minho

Cercetătorul Michele de la Sainte Trinité¹¹, datorită unei surse sub forma unei scrisori de la părintele José Galamba de Oliveira adresată autorului și datată 19 martie 1984, dezvoltă o anecdotă importantă în care sunt implicați episcopul de Leiria, expeditorul însuși, anume părintele Galamba de Oliveira și tocmai sora Lúcia. Este vorba despre întâlnirea dintre părintele Galamba de Oliveira, monseniorul José Alves Correia da Silva și sora Lúcia în Valença do Minho care se desfășoară după cum urmează¹².

⁹ António Maria Martins, *op.cit.*, p. 497.

¹⁰ Aceasta este opinia lui Michele de la Saint Trinité: „Sœur Lucie fait-elle seulement allusion aux nouvelles notes sur Jacinthe qui lui sont demandées? Ou bien a-t-il déjà été question d'autre chose? Nous ne pouvons rien affirmer avec certitude. Mais il est possible qu'un entretien très important au sujet du troisième Secret ait eu lieu à ce moment, précisément pendant ces quelques jours d'août où la santé de sœur Lucie s'était améliorée”, Michele de la Saint Trinité, *Toute la vérité sur Fatima. vol. III. Le Troisième Secret*, Saint-Parres-Lès-Vaudes, La Contre-Réforme Catholique, 1986, p. 33.

¹¹ Cercetător catolic aparținând mișcării religioase catolice contrarevoluționare franceze numită *Ligue de la contre-réforme catholique* fondată de preotul și teologul Georges de Nantes cu scopul de a genera o contrapondere la reformele doctrinare, liturgice și morale propuse de Conciliul Vatican II.

¹² Michele de la Sainte Trinité omite o sursă fundamentală pentru reconstituirea acestei întâlniri, și anume relatarea făcută de însăși sora Lúcia în prefața celei *de-a treia memorii*, unde ea însăși descrie întâlnirea din Valença do Minho. Nu înțelegem de ce cercetătorul francez a trecut cu vederea acest document atât de important

În timp ce monseniorul José Alves Correia da Silva se afla în casa sa de retragere din Formigueira, lângă Braga, împreună cu părintele Galamba de Oliveira, ambii clerici au simțit nevoia să o întâlnească pe sora Lúcia în Valença do Minho¹³. Sora Lúcia a plecat din Tuy cu autorizația superiorilor și cu sănătatea ceva mai refăcută, dar nu complet însănătoșită. Lúcia a trecut apoi de la vama spaniolă la cea portugheză, ajungând în cele din urmă la *Asilo Fonseca*: o școală de fete administrată de congregația franciscană. Tocmai la *Asilo Fonseca* va fi locul în care se va petrece întâlnirea istorică dintre episcopul de Leiria, părintele Galamba și sora Lúcia.

La *Asilo Fonseca*, monseniorul José Alves Correia da Silva se va întâlni cu superiorul locului în aceeași încăpere în care se aflau toți implicații; *Don José* era așezat într-un fotoliu, în timp ce în aceeași încăpere părintele Galamba de Oliveira o intervievea pe sora Lúcia, așezată și ea într-unul din colțuri, astfel încât ambele conversații - cea a episcopului cu superiorul și cea a Lúciei cu părintele Galamba - se desfășurau concomitent¹⁴. Potrivit puținelor surse despre această ermetică întâlnire din Valença do Minho - printre care se numără mărturia monseniorului João Pereira Venâncio către jurnalistul António Valdemar de la *Diário de Notícias*¹⁵ - părintele Galamba a întrebat-o atunci pe Lúcia: „*De ce nu ne dezvăluieți a treia parte a Secretului de la Nossa Senhora? Ne-ați putea spune acum?*”. La care Lúcia a răspuns cu cuvinte surprinzătoare pentru episcopul de Leiria: „*Acum, dacă monseniorul*

pentru subiectul în cauză. Cu toate acestea, detaliile povestite de Lúcia și reconstituirea făcută de Michele de la Sainte Trinité coincid în mare măsură, ceea ce ne apropie de o reconstituire mai sigură a evenimentului în cauză.

¹³ Ápio Garcia, *Bodas de Ouro de Fátima. 1917-1967*. Lisboa, José Pereira de Almeida Editores, 1967, p. 74.

¹⁴ Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 34.

¹⁵ Un trimis al ziarului portughez *Diário de Notícias*, António Valdemar, din cauza unor chestiuni încă neelucidate legate de celebrul al *Treilea Secret*, l-a intervievat în Palatul Episcopal din Leiria pe succesorul monseniorului José Alves Correia da Silva, João Pereira Venâncio, în legătură cu mai multe subiecte legate de Fátima, printre care și circumstanțele scrierii celebrului document. În acest interviu, episodul care a avut loc în Valença do Minho iese la iveală:

„Em que circunstâncias Lúcia escreveu esse documento?”

- *D. José Alves Correia da Silva encontrava-se em Braga e foi, entretanto, a Valença, a fim de se avistar com Lúcia, que estava em Tuy. Na companhia do prelado de Leiria estava o cônego José Galamba de Oliveira, que perguntou à Lúcia o motivo por que não revelava a terceira parte do «segredo», ao que ela apontou para D. José Alves Correia da Silva, dizendo que, se ele consentisse, ela, naquele momento, o revelaria. D. José Alves Correia da Silva, então disse: «Nessas coisas não me meto.»*

O cônego José Galamba de Oliveira sugeriu que, nesse caso, a vidente poderia escrever. Assim, Lúcia redigiu, depois, a terceira parte do «segredo» de Fátima.”, „Onde está o «Segredo de Fátima». Resposta ao Enviado Especial.”, Ápio Garcia, *op.cit.*, p. 74.

ar vrea, aș putea să vi le spun¹⁶. La finalul interviului dintre superioara Azilului Fonseca și Episcopul de Leiria, părintele Galamba de Oliveira se va întoarce către monseniorul José Alves Correia da Silva pentru a spune următoarele: „Monsenior! Sora Lúcia a spus că, dacă doriți, poate dezvălui acum a treia parte a Secretului¹⁷. Acest lucru este confirmat și de Lúcia însăși, subliniind că locul dialogului a fost tocmai la Valença do Minho¹⁸, reafirmând faptul că părintele Galamba de Oliveira insistase asupra conținutului informațiilor pe care ea trebuia să le furnizeze, așa cum a cerut Episcopul de Leiria în legătură cu reformularea unei relatări a aparițiilor:¹⁹

„Spuneți-i, domnule Episcop”, spunea Excelența Sa [Jose Galamba de Oliveira] cu puțin timp în urmă la Valença. - Domnule Episcop, spuneți-i să scrie totul. Că altfel o să petreacă mult timp în purgatoriu pentru că a tăcut atâtea lucruri!²⁰ [...] *Domnule Episcop, spuneți-i să zică totul, totul; să nu ascundă nimic...*²¹.

Răspunsul evaziv al episcopului nu a venit cu întârziere²² și acest lucru nu ar trebui să surprindă, având în vedere respectul prelatului pentru cele mai delicate chestiuni legate de Fátima²³. În consecință, prudența lui Dom José în fața întrebării oarecum

¹⁶ Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 33.

¹⁷ Ápio Garcia, *loc.cit.*

¹⁸ „...dizia, há pouco, em Valença ...”, Lúcia de Jesus, *Memorias da Irmã Lúcia*, *op.cit.*, p. 151.

¹⁹ „ Depois de V. Ex.cia Rev.ma, em particular, me ter mandado escrever as aparições do Anjo, com todos os seus detalhes e pormenores e, quanto me seja possível, até com os próprios feitos íntimos, vem o Senhor Dr. Galamba a pedir também a ordem de me mandar escrever as aparições de Nossa Senhora”. *Ibidem*.

²⁰ „Mande-lhe, Senhor Bispo – dizia, há pouco, em Valença, Sua Rev.cia. – Ó Senhor Bispo, mande-lhe que escreva tudo, mas tudo. Que há-de dar muitas voltas no purgatório por ter calado tanta coisa!”, *ibidem*. Sor Lúcia răspunde la comentariul părintelui Galamba de Oliveira: „Do purgatório, nesse sentido, não tenho o menor receio. Obedeci sempre. E a obediência não tem pena nem castigo. Primeiro, obedeci aos movimentos íntimos do Espírito Santo; depois, às ordens dos que em Seu nome me falavam. Foi esta mesma a primeira ordem e conselho que, por meio de V. Ex.cia Rev.ma, o bom Deus Se dignou dar-me”. *Ibidem*.

²¹ „Senhor Bispo, mande-lhe que diga tudo, tudo; que não oculte nada...”. *Ibidem*.

²² „Por otra parte, y ya en una ocasión parecida, en que alguno de la Curia quería que don José impusiese una orden a la Hermana Lucía, el señor Obispo había respondido: «En asuntos de secretos no me meto», Joaquín Maria Alonso, *op.cit.*, p. 32.

²³ Joaquin Maria Alonso aduce o mărturie despre prudența monseniorului da Silva: „O Ano Jubilar de 1942, com ressonância mundial, aumentou o desejo de conhecer a totalidade do segredo. O senhor Bispo de Leiria, Dom José, sempre muito respeitoso para com o mistério de Fátima, não dá mostras de querer intervir. apesar dos insistentes pedidos que pessoas da sua confiança lhe fazem ante o perigo de uma desparição repentina de Lúcia”. *Idem*, *O segredo de Fátima*, in “Fátima 50”, ano I-nr. 6, 13.10.1967, p 11.

imprudente a preotului iezuit a fost categorică. Lúcia însăși confirmă răspunsul monseniorului José Alves:

„Și *Excelența Voastră, asistat, cu siguranță, de Divinul Spirit Sfânt, a pronunțat sentința:*

– *Asta eu nu o fac. În treburi despre secrete eu nu mă bag...*”²⁴.

Părintele Galamba, văzând reticența lui *Dom José* pe această temă, l-a rugat pe episcop ca o ultimă alternativă pentru ca văzătoarea să consemneze informația respectivă într-un document. Părintele Galamba a cerut cel puțin această posibilitate: „*să o noteze pe o bucată de hârtie pe care Excelența Voastră o va păstra într-un plic sigilat*”. Aceasta este, așadar, geneza ideii istorice de a scrie un document care va ajunge să fie cunoscut sub denumirea celebră de *al treilea secret de la Fátima*²⁵.

Data acestei anecdote nu poate fi dedusă cu exactitate. Joaquín María Alonso, care a fost unul dintre cei mai renumiți istorici pe această temă, nu o menționează în scrierile sale²⁶ și nici alți autori, cum ar fi José Geraldes Freire²⁷. Cu toate acestea, însuși

²⁴ „ *E V. Ex.cia Rev.ma, assistido, com certeza, pelo Divino Espírito*” *Santo, pronunciou a sentença:*

– *Isso não mando. Em assuntos de segredos, não me meto.*”, Lúcia de Jesus, *op.cit.*, p.151. Răspunsul episcopului de Leiria a fost o mare ușurare pentru Lúcia: „*Graças a Deus! Qualquer outra ordem ter-me-ia sido uma fonte de perplexidades e escrúpulos. Com uma ordem contrária, perguntar-me-ia a mim mesma, milhares de vezes, a quem devia obedecer: a Deus ou ao Seu representante? E talvez sem encontrar a decisão, permaneceria numa verdadeira tortura íntima.*”, *ibidem*. De fapt, acest episod are o mare relevanță istorică, deoarece va da naștere scrierii care va deveni cunoscută drept cea *de-a IV-a Memorie* a văzătoarei, îndeplinind astfel dorințele părintelui Galamba de Oliveira și ale monseniorului José Alves Correia da Silva, dar fără a dezvălui încă partea ascunsă a *secretului*, pe care văzătoarea nu avea încă nici permisiunea și nici claritatea de a o dezvălui: „*Começo, pois, a minha nova tarefa e cumprirei as ordens de V. Ex.cia Rev.ma e os desejos do Senhor Dr. Galamba. Exceptuando a parte do segredo que, por agora, não me é permitido revelar, direi tudo; advertidamente não deixarei nada. Suponho que poderão esquecer-me apenas alguns pequenos detalhes de mínima importância*”. *Ibidem*.

²⁵ Michele de la Saint Trinité, *loc.cit.*

²⁶ „*E assim se passa também a primeira metade de 1943. Mas, a principio de Agosto desse ano. Lúcia sofre a única doença de certa gravidade de toda a sua vida. Em Leiria recebe-se a notícia com a natural ansiedade. Em fins de Agosto, durante umas relativas melhoras da Lúcia, Dom José decide visitá-la com a clara intenção de fazê-la escrever a terceira «COISA»,*”, Joaquín María Alonso, *O Segredo de Fátima*, p. 11. După cum reiese din text, nici întâlnirea de la *Valença do Minho* nu este menționată.

²⁷ O altă lucrare de referință pe tema celui de-al treilea *secret* este lucrarea lui José Geraldes Freire, intitulată *O segredo de Fátima, a terceira parte é sobre Portugal*, care, de asemenea, nu tratează subiectul. Această lucrare constituie o compilație a unei serii de 35 de articole publicate în săptămânalul *O Distrito de Portalegre* publicate între 4 martie și 11 noiembrie 1977. Cea de-a doua ediție a aceleiași lucrări include materiale dintr-o serie intitulată *Temas de Fatimologia* (Teme de Fatimologie) publicate în același săptămânal între 18 noiembrie 1977 și 31 martie 1978. Textele legate de cel de-al treilea secret provin dintr-o retragere spirituală pe

Michele de la Sainté Trinité l-a interogat pe părintele Galamba de Oliveira deja în vârstă de 81 de ani, cu privire la acest aspect. Astfel, părintele Galamba i-a răspuns în scris cercetătorului francez cu câteva luni înainte de moartea sa, la 19 martie 1984²⁸: „Je ne me souviens pas de la date avec exactitude. Je suis sûr que ce célèbre et si important entretien a eu lieu pendant les vacances d'été, et que sœur Lucie était en bonne santé. D'ailleurs, je ne suis pas allé à Tuy lors de la visite de Mgr l'évêque pendant la maladie de sœur Lucie”²⁹. Punctele cheie ale mărturiei părintelui Galamba pot fi rezumate după cum urmează: 1) starea bună de sănătate a Lúciei la acea vreme; 2) faptul că întâlnirea a avut loc în timpul verii; 3) faptul că părintele José Galamba de Oliveira nu a apărut la Tuy în timpul vizitei monseniorului José în timpul bolii sorei Lúcia³⁰. Aceste informații vor fi importante pentru revizuirea cronologiei evenimentelor legate de redactarea documentului care ne interesează.

După cum am văzut, știm că la sfârșitul lui iulie și începutul lui august din anul 1943, datorită scrisorilor trimise episcopului de Gurza la 26 iulie și părintelui Aparício la 5 august, sora Lúcia se simțea ceva mai bine: „...Acum mai am doar câteva linii de febră, care vor trece cu timpul, Doamne ajută...”³¹. La aceasta se adaugă aceeași mărturie din răspunsul părintelui Galamba de Oliveira către Michele de la Sainté Trinité în 1981: „... sora Lúcia avea o stare de sănătate

care preotul a condus-o în iunie 1975 în Cova da Iria pentru preoții din dieceza de Castelo Branco și Portoalegre. Vezi, J. Pinharanda Gomes, *Padre José Galdes Freire: em louvor de Nossa Senhora*, in “Hvmanitas”, vol.L , 1998, p. 1085.

În cadrul acestor întâlniri, părintele Freire a propus posibilitatea de a formula coniecturi și ipoteze cu privire la conținutul *secretului*, care nu fusese încă dezvăluit. Teza lui Freire, conform căreia cel de-al treilea secret este direct legat de războaiele anticolonialiste care au afectat direct Portugalia, limitează conținutul secretului la o temă naționalistă. În ciuda faptului că este o lucrare de referință, ipotezele textului sunt reduționiste, conformându-se unei interpretări închise paradigmatelor belicoase ale națiunii portugheze. În mod evident, această teză a fost respinsă de majoritatea cercetătorilor, inclusiv de Joaquín María Alonso. În mod curios, la sfârșitul vieții sale, António Maria Martins va adera la ipotezele lui Freire.

²⁸ Părintele Galamba de Oliveira va deceda la Leiria în data de 25 septembrie 1984.

²⁹ Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 34.

³⁰ Biografia Carmelului din Coimbra intitulată *Um caminho sob o olhar de Maria*, oferă o versiune diferită, și anume că părintele Galamba de Oliveira a fost într-adevăr prezent la acea dată, ceea ce nu corespunde adevărului istoric. Vezi Carmelo de Coimbra, *Um caminho sob o olhar de Maria. Biografia da Irmã Lúcia de Jesus e do Coração Imacualdo*, Coimbra, Carmelo de Coimbra, 2013, p. 262.

³¹ „Agora restam-me apenas algumas linhas de febre, que passarão com o tempo, se Deus quiser ...”, António Maria Martins, *op.cit.*, p. 497. Scrisoare de la sora Lúcia către părintele José Aparício da Silva din 2 august 1943, trimisă de la Tuy. Expeditorul va informa despre starea ei delicată de sănătate și despre alte probleme de conștiință.

*bună*³². Dacă celebra întâlnire a avut loc în vara anului 1943, ea nu putea avea loc decât atunci când sănătatea sorei Lúcia dădea semne de însănătoșire, astfel încât văzătoarea trebuie neapărat să fi trecut granița din Spania undeva între jumătatea lunii august și începutul lunii septembrie din același an³³.

Această anecdotă din Valența do Minho este vitală pentru tema ultimei părți a *secretului* din trei motive. În primul rând, această întâlnire ermetică a fost cea care a stat la baza ideii de a-i ordona sorei Lúcia să pună în scris informațiile într-un *plic sigilat*. În al doilea rând, a fost răspunsul pozitiv al Lúciei la scrierea acestei scrisori. În al treilea rând, această manifestare pozitivă a Lúciei pe această temă, în ciuda faptului că monseniorul José Alves Correia da Silva a dat întotdeauna dovadă de o mare rezervă și circumspecție pe această temă, va deschide ușa pentru viitoarea cerere oficială pe care monseniorul José Alves Correia da Silva însuși, folosindu-se de autoritatea sa episcopală, o va adresa Lúciei: „Sans cette repartie de la voyante, «maintenant, si Monseigneur le veut, je puis vous le dire», don José toujours extrêmement réservé, timoré même face à ses responsabilités en ce domaine, n'aurait jamais osé lui demander d'en écrire le texte”³⁴.

Recidiva Lúciei. Vizita urgentă a monseniorului José Alves Correia da Silva la Tuy

La sfârșitul lunii august sau la începutul lui septembrie 1943, probabil din cauza lipsei de odihnă cauzată de călătoria menționată mai sus la Valența do Minho, Lúcia s-a îmbolnăvit din nou într-un mod grav. De data aceasta, boala Lúciei s-a datorat probabil unor infecții prost îngrijite din cauza lipsei de odihnă din timpul verii, împreună cu, cel mai probabil, o injecție neglijent

³² „... sœur Lucie était en bonne santé ...”, Michele de la Saint Trinité, *loc.cit.*

³³ Părintele Joaquín Maria Alonso, în lucrarea sa *La Verdad sobre el secreto de Fátima*, nu menționează deloc această întâlnire: „El señor Obispo de Leiria empieza a preocuparse por la salud de Lucía, y hasta teme por su vida. Y en Julio [, el señor Obispo] le escribe para que haga nuevos apuntes sobre Jacinta, que debían ser utilizados para la nueva edición del librito «Jacinta». Pero cuando [el señor Obispo] se enter a de la recaída [de Lucía], la inquietud invade al señor Obispo y a los que lo rodean en la Curia episcopal: ¿se iría Lucía de esta vida llevándose «su» secreto? Y [el señor Obispo] queda decidido ir a verla, para mandarle escribir esa parte todavía sin redactar. Cuando todo estaba preparado, [se presenta una] segunda infección que sufre Lucía, por la misma razón que antes, y Lucía vuelve a guardar cama. No obstante esto, el señor Obispo se presenta en Tuy a mediados de Septiembre, y habla con Lucía, postrada en cama.”, Joaquín María Alonso, *La Verdad sobre el Secreto de Fátima*, p. 30. Cum se poate vedea, nu există nicio mențiune despre întâlnirea în chestiune.

³⁴ Michele de la Saint Trinité, *loc.cit.*

efectuată³⁵. Aceasta este cea de-a doua infecție a Lúciei într-o perioadă relativ scurtă de timp³⁶. Episcopul de Leiria, José Alves Correia da Silva, va fi serios îngrijorat de starea de sănătate a călugăritei, dar în același timp, preocupările monseniorului José nu se vor îndepărta prea mult de subiectul *Fátima: episcopul de Leiria a considerat că văzătoarea ar trebui să-și încheie socotelile scriind tot ceea ce avea de comunicat omenirii despre Fátima și pe care nu l-a făcut până acum*. În cuvintele lui Alonso: „... Episcopul și cei din jurul său, din Curia episcopală, erau îngrijorați: Lúcia va părăsi această viață luând cu ea secretul «ei»? Și astfel Episcopul a decis să meargă să o vadă cu scopul de a o trimite să scrie acea parte încă nescrisă³⁷. Cu toate acestea, infecția Lúciei s-a dovedit a fi mai intensă decât cea precedentă din cauza unei complicații care i-a afectat piciorul, și anume o a treia infecție. Ea însăși povestește acest lucru într-o scrisoare datată 9 septembrie: „*Chiar mă simțeam mai bine când a apărut a treia infecție din cauza unei alte injecții (...) Nu știu dacă e din cauza oboselii, dar aceasta mi se pare mai dureroasă decât celelalte. răbdare! Este necesar să suferi pentru a obține Raiul pentru atâtea suflete care nu se gândesc la asta...*”³⁸.

Prin urmare, Dom José a sosit la Tuy miercuri, 15 septembrie 1943 pentru a se întâlni cu protejata sa³⁹. Lúcia, ale cărei forțe erau slăbite, nu putea să se ridice din pat și, prin urmare, întâlnirea a trebuit să aibă loc, în mod rezonabil, în infirmerie⁴⁰, iar singurul autorizat să vorbească cu ea a fost monseniorul José Alves Correia

³⁵ Opiniile în această privință sunt diverse. Cf. Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 35.

³⁶ François de Marie des Anges, *op.cit.*, p. 285.

³⁷ „...la inquietud invade al señor Obispo y a los que lo rodean en la Curia Episcopal: ¿se iría Lucía de esta vida llevándose «su» secreto? Y (el señor Obispo) queda decidido ir a verla, para mandarle escribir esa parte todavía sin redactar.”, Joaquín María Alonso, *La Verdad sobre el Tercer Secreto de Fátima*, p. 30.

³⁸ François de Marie des Anges, *loc.cit.*

³⁹ Biografia romanțată a Carmelului din Coimbra susține că episcopul José Alves Correia da Silva a apărut însoțit de părintele Galamba de Oliveira, ceea ce nu corespunde realității. Textul Carmelului din Coimbra relatează: „Despediu-se o Senhor Bispo, e entramos para uma curta visita os que o acompanhavam: o Sr. Dr. José Galamba de Oliveira, o Sr. Dr. Correia, sobrinho do Sr. Bispo, e o Sr. Arcipreste do Valença do Minho”, Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 262. Dar, contrar celor relatate, însuși părintele José Galamba de Oliveira, mulți ani mai târziu va afirma contrariul, anume, părintele Galamba de Oliveira de fapt va nega categoric că l-ar fi însoțit pe episcop în călătoria sa la Tuy: „*Je ne suis pas allé à Tuy lors de la visite de Mgr l'évêque pendant la maladie de soeur Lucie...*”, Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 35. Părintele Joaquín María Alonso susține indirect același lucru, căci în monografia sa consacrată subiectului în cauză, nu menționează prezența părintelui Galamba la Tuy: „A mediados, pues, de Septiembre [,] el señor Obispo de Leiria está en Tuy y habla con Lucía, postrada en el lecho de la enfermería de la Casa”. Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 31.

⁴⁰ *Ibidem*.

da Silva⁴¹. Știm că scopul principal al convorbirii episcopului cu Lúcia în infirmeria Noviciatului din Tuy a fost acela de a-i cere acesteia să scrie cea *de-a treia parte a secretului văzătoarei*⁴²; deși episcopul continua să-și manifeste rezervele, având în vedere starea delicată de sănătate a Lúciei, totuși monseniorul José Alves a dat ordinul mult-așteptat pe un ton prietenos și deloc autoritar⁴³. La această *sugestie* a episcopului de Leiria, Lúcia a răspuns astfel: „...*dacă aș fi vrut, credeam că era în regulă să scriu partea care lipsește din secret, care nu era menită să fie publicată, ci să fie scrisă*”⁴⁴. În acest sens, ceea ce a fost cerut de monseniorul da Silva nu a fost nimic altceva decât o sugestie *prietenoasă pentru văzătoare*, și în niciun caz un ordin expres *încărcat cu autoritatea episcopală* din partea monseniorului da Silva; acest comportament nu a ajutat-o în niciun fel pe sora Lúcia să ia decizia de a pune informația în scris, deoarece forma și tonul șovăitor al solicitării lăsând greutatea deciziei în seama văzătoarei, au pus în șah dorințele voinței Lúciei, anume: *confuzia văzătoarei de a ține în continuare ascuns ceea ce înțelegea că nu trebuia încă dezvăluit, cu ceea ce ar putea fi dezvăluit cu un ordin ecleziastic formal din partea episcopului*.

Cu toate acestea, sănătatea Lúciei, pusă în pericol de cea de-a treia infecție la picior, a trebuit să fie tratată. S-a decis să se opteze pentru o operație și, din acest motiv, Lúcia a fost transferată la Pontevedra în data de 21 septembrie 1943, iar a doua zi a fost

⁴¹ Idem, *O Segredo de Fátima*, p. 11.

⁴² „Sabemos que o principal assunto da conversa foi a redacção da terceira «COISA»”, *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ „...*se eu quisesse achava bem escrever a parte que me falta do segredo, que não era para ser já publicada, mas sim para ficar escrito*”, *Ibidem*. Contrar relatării Lúciei, potrivit lui Joaquín María Alonso, că în acest caz Lúcia găsește bine să scrie textul cu informațiile solicitate, Carmelo de Coimbra, încă o dată, contrazicând adevărul istoric, povestește că Lúcia "nu poate să o facă": „Contra o seu costume, desta vez opõe resistencia a obedecer, dizendo:

Senhor Bispo, eu isso não polsso fazê-lo!

Mas então, não lhe disse Nossa Senhora que siga o caminho que eu lhe indicar?...” , Irmã Lúcia de Jesus e do Coração Imacualdo, *O Meu Caminho*, I, p. 4 (?), apud Carmelo de Coimbra, p. 262 [Aceasta este în mod clar o eroare în ediția portugheză, nu poate fi vorba de pagina 4 a presupusului jurnal].

Pasajul de mai sus amintește de conversația dintre Lúcia și Maica Monfalim în ziua în care, se presupune, Maica Monfalim o convinge pe Lúcia să intre în congregația Sfintei Doroteea în anul 1925, ceea ce, cum am dovedit altundeva, nu corespunde adevărului istoric. În același mod, acest pasaj trebuie eliminat ca fiind în contradicție cu faptele, existând posibilitatea ca acesta să fie o poveste, care, deși apropiată de realitate, să fie totuși ficțiune. Vezi Álvaro Albornoz Castro, *Biografia critică a sorei Lúcia de Jesus Rosa dos Santos în lumina corespondenței sale din perioada 1921-1957*, Teză de doctorat susținută în 2024, coordonator științific Sorin Mitu, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca, p. 667.

spitalizată în clinica doctorului Marescot⁴⁵. Se pare că cea de-a treia infecție a avut un efect benefic asupra sănătății bronșice a Lúciei, deoarece a permis ameliorarea pleureziei sale datorită purulenței pe care infecția o provoca în picior⁴⁶. Operația a avut un rezultat fericit, iar Lúcia a părăsit clinica doctorului Marescot la 26 septembrie pentru a se întoarce la casa surorilor Sfintei Doroteea din strada Travesía de Isabel II din Pontevedra, unde va ocupa aceeași cameră ca și în cazul experiențelor sale din decembrie 1925⁴⁷. Lúcia a stat în cele din urmă câteva zile la Pontevedra și apoi s-a întors la Noviciatul din Tuy, recuperându-și încet sănătatea, cu unele sechele minore în 1944.

Angoasă spirituală sau imposibilitate preternaturală. Lupta interioară a Lúciei

Cu toate acestea, Lúcia va experimenta o tranziție treptată cu privire la preocupările sale care din prima jumătate a anului 1943 au devenit centrul atenției al văzătoarei, și anume, problemele morale și disciplinare ale clerului din Spania. În a doua jumătate a anului 1943 și tot prin intervenția părintelui José Galamba de Oliveira în fața monseniorului José Alves Correia da Silva, centrul de greutate spirituală a văzătoarei se va deplasa spre problema scrierii celei *de-a treia părți a secretului*⁴⁸. Toate aceste amănunte au

⁴⁵ Joaquín María Alonso, *La Verdad sobre el secreto de Fátima*, p. 31.

⁴⁶ *Ibidem*. Cf. Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 36.

⁴⁷ Sora Lúcia va face prima mențiune a experienței sale la 25 decembrie 1925 cunoscută drept „Revelație de la Pontevedra” către superioara sa de atunci, Maria das Dores Maghalães. În această experiență, înțelegă în contextul catolic ca o *revelație privată*, Sfânta Fecioară Maria i s-a arătat înfățișându-i Inima sa Neprihănită înconjurată de spini și cerându-i practicarea devoțiunii reparatoare la Inima sa Neprihănită din primele cinci sâmbete. Este de reținut, însă, că conținutul cvasi-omolog al revelației de la Pontevedra cu privire la *Inima Neprihănită a Mariei* apare cu mai puțină forță în alte revelații din lumea catolică. În acest sens, în timpul practicării *Orei Sfinte*, Berthe Petit, mistică stigmatizată și *terțiară franciscană* de origine belgiană, și, în mod curios, apostol al devoțiunii față de *Inima Îndurerată și Neprihănită a Mariei*, va primi comunicări de la Fecioară legate de *Inima ei*, însă sub ipostaza de „Inimă Îndurerată”: „În 1912, durant l'Heure Sainte, du 24 au 25 Mars, Marie daigna ajouter : Je me suis nommée l'Immaculée Conception. A toi je me nomme la Mère au Cœur Dououreux. Ce titre que veut mon Fils m'est cher entre tous, et c'est par lui qu'il sera accordé, répandu partout, des grâces de miséricorde, de relèvement et de salut”, R.P.I Duffner, *Berthe petit. Tertiaire franciscaine (1870-1943). Un message su Sacre-Cœur en faveur de la devotion au Cœur Doloureux et Immaculé de Marie*, 2 Edition Revue et augmentée, Dillen et Cie, Editeurs, 1950, p. 42.

⁴⁸ Rolul lui José Galamba de Oliveira în ceea ce privește ordinul episcopului la adresa Lúciei și care va determina redactarea documentului în chestiune este evidențiat de José Geraldês Freire: „O receio de que a morte se aproximasse levou o

afectat, fără îndoială, starea psihică a Lúciei. Într-adevăr, la întoarcerea la Tuy, la sfârșitul lunii septembrie, Lúcia s-a confruntat cu problema indeciziei în legătură cu marea cerere a episcopului de Leiria. Dilema călugăriței portugheze în această perioadă se putea rezuma astfel: ce anume trebuia să facă Lúcia, să scrie secretul așa cum i s-a cerut, fără un mandat formal, sau să continue cu presupusă tăcere impusă de Cer? Problema spirituală a Lúciei în acest moment era tocmai incapacitatea ei de a dobândi orice mișcare *din cauza absenței unui ordin formal superior de a acționa, fie din partea episcopului, fie dintr-un mandat direct din „cer”*. După cum subliniază Alonso: „Sora Lúcia nu știa cum să se hotărască între porunca Domnului de a nu scrie și simpla voință a episcopului de Leiria, care lăsa voința Lúciei în deplină libertate”⁴⁹. În acest sens, la două săptămâni după sosirea sa la Tuy, la 10 octombrie 1943, Lúcia i-a scris lui Don António Garcia y Garcia, arhiepiscop de Valladolid, în legătură cu preocupările sale legate de această cerere:

„...mi se pare că faptul de a o scrie înseamnă deja, într-un fel, a o dezvălui [secretul], iar eu nu am încă permisiunea Domnului nostru de a face acest lucru. În orice caz, cum sunt obișnuită să văd voința lui Dumnezeu în dorințele superiorilor, mă uit la ascultare și nu știu ce să fac. Aș prefera o poruncă expresă pe care să mă pot baza în fața lui Dumnezeu și să pot spune cu certitudine: «Poruncește-mi, Doamne». Dar aceste cuvinte: «Dacă sora ar dori» mă tulbură și mă lasă perplexă»⁵⁰.

Sub presiunea acestor circumstanțe sora Lúcia era pusă „în șah”, fiindcă *revelațiile sale cerești* și îndrumări privilegiate dezvăluite în tăcere și reculegere, care de multe ori constituiau o constantă în desfășurarea vieții spirituale a sorei în chestiune, erau în această perioadă complet absente din viața interioară a Lúciei. Prin urmare, viața interioară a Lúciei nu se va bucura de o linie directoare puternică pentru a acționa procedând ca orice călugăriță ascultătoare în rândul paradigmei mistice catolice. În acest sens, Alonso notează cu luciditate: „Es muy curiosa, ciertamente, la seguridad que muestra Lucía en sus comunicaciones con Nuestro Señor, tanto que [esa seguridad] se convierte en regla de vida, si otras normas de la Voluntad de signo de Dios no se interponen.”⁵¹ Prin urmare, ceea ce lipsește pentru a determina decizia călugăriței convalescente este mandatul, fie din partea episcopului, fie confirmarea din cer pentru a putea dezvălui celebrul *secret* „se a

cónego dr. Galamba de Oliveira a incitar o Bispo de Leiria a que desse ordem à Lúcia para escrever «a terceira parte do segredo», José Galdes Freire, *op.cit.*, p. 25.

⁴⁹ Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 32.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 31-32. Cf. François de Marie des Anges, *op.cit.*, p. 286; Michele de la Saint Trinité, *op.cit.*, p. 36.

⁵¹ Joaquín María Alonso, *loc.cit.*

Irmă quizesse...”⁵². În cele din urmă, după o atentă ponderație a lucrurilor, episcopul a dat ordinul expres de a dezvălui restul secretului prin intermediul unei scrisori către Lúcia care va ajunge la destinatar la mijlocul lunii octombrie, potrivit lui Joaquín María Alonso: „Sin embargo, esta vez se trataba de salvar el precioso resto del «Secreto», y el señor Obispo juzgó, finalmente, dar esa orden. Por último, en una carta de mediados de Octubre, don José dio la orden expresa que pedía Lucía. Y ésta se manifestó dispuesta a cumplirla, como siempre, filial y sumisamente”⁵³. În acest sens, sora Lúcia a comentat într-o scrisoare adresată arhiepiscopului de Valladolid, António García y García:

„Mi s-a ordonat să scriu partea din secretul dezvăluit de Sfânta Fecioară în 1917, pe care o țin încă ascunsă din porunca Domnului. Mi s-a spus să o scriu fie în caietele în care mi s-a spus să îmi țin jurnalul spiritual, fie, dacă doresc, [să o scriu] pe o foaie de hârtie și să o pun într-un plic, să îl închid și să îl sigilez”⁵⁴.

Dar dificultățile de scriere nu au încetat odată cu acest ordin. Lúcia a încercat să execute ordinul lui Dom José, dar, dintr-un motiv necunoscut, a fost complet imposibil. Ceea ce reiese din corespondența văzătoarei din a doua jumătate a anului 1943, este o oarecare imposibilitate a călugăriței de a scrie ceea ce i s-a ordonat. Conform informațiilor furnizate de protagonistă, mâna acesteia tremura, iar când scria nu reușea nici măcar să formeze literele. Sora Lúcia nu știa cărei cauze să atribuie o asemenea imposibilitate, mergând până la a spune că ceea ce i se întâmpla nu era altceva decât impresia pe care o simțea atunci când scria ceva care mergea *împotriva ordinelor Maicii Domnului*, chiar dacă o făcea din ascultare⁵⁵. Cu toate acestea, când Lúcia a încercat să scrie cererea fără succes, i-a scris din nou episcopului de Leiria, spunându-i ce se întâmpla. Răspunsul va ajunge curând în mâinile Lúciei, primind o

⁵² Michele de la Sainte Trinité susține de asemenea: „Sœur Lucie ne se décide donc pas à écrire le Secret sans un ordre exprès, par lequel son évêque, au nom de Dieu, lui ordonnerait de le faire. Car, ajoute-t-elle encore, «bien qu'il soit cacheté, [l'écrire], c'est toujours le révéler.», Michele de la Saint Trinité, *loc.cit.*

⁵³ Joaquín María Alonso, *loc.cit.*

⁵⁴ „Me han mandado escribir la parte del secreto revelado por la Santísima Virgen en 1917, y que todavía, por orden del Señor, conservo oculto. Me dicen que lo escriba, o en los cuadernos donde me mandan apuntar mi diario espiritual, o si quisiere, [lo escriba] en una hoja de papel y meterlo dentro de un sobre; cerrarlo y lacrarlo.”, *Ibidem*, p. 33. Cf. Michele de la Sainte Trinité, *loc.cit.*

⁵⁵ Narativa din jurnalul atribuit Lúciei *O meu caminho* susține: „Apenas as forças mo permitiram, quis escrever o que o Senhor Bispo me tinha ordenado, mas não sei explicar o que em mim se passava, tremia-me a mão e não conseguia formar as letras. Isto pode ter sido causado pela impressão que me fazia o ir escrever uma coisa contra as ordens de Nossa Senhora, embora por obediência”⁵⁵. *Irmã Lúcia de Jesus e do Coração Imaculado, O meu caminho*, p. 158 apud Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 264.

scrisoare de la episcopul de Leiria, José Alves Correia da Silva pe 16 octombrie, reînnoind ordinul într-un mod mai formal. Totuși după acest mandat, sora Lucia va continua fără niciun rezultat pozitiv în îndeplinirea ordinului care i-a fost încredințat. De fapt, problemele ciudate ale Lúciei în redactarea documentului vor continua. Cuvintele văzătoarei adresate episcopului de Leiria au fost următoarele:

„Am încercat de mai multe ori să obțin un rezultat mai bun, ceea ce a făcut o anumită impresie asupra mea. I-am scris episcopului de Leiria, spunându-i ce mi se întâmplă. Excelența Sa mi-a răspuns, reînnoind ordinul dat deja, în termeni cu atât mai expresivi, într-o scrisoare datată 16-X-1943. După primirea acestei scrisori, am vrut să scriu din nou, dar nu am reușit încă...”⁵⁶.

În noiembrie, însă, nesiguranța și angoasele Lúciei vor crește și mai mult în legătură cu cererea episcopului de Leiria de a scrie ultima „bucată” din secret. În timp ce văzătoarea era nehotărâtă în legătură cu decizia episcopului, deoarece credea că o astfel de cerere contrazicea dorințele *Cerului*; nici *Cerul însuși*, atât de obișnuit să o călăuzească în timpul prețioaselor sale *Ore Sfinte*, pe care religioasa congregației Sfintei Doroteea le rezerva cu o pioasă evlavie în fiecare noapte de joi spre vineri, nu se manifesta. Practic, în această perioadă sufletul văzătoarei era neconținut într-o tăcere profundă: unde dispăruse *vocea Domnului* în viața interioară a Lúciei? Clarificări sugestive în această privință vin din partea lui Joaquin Maria Alonso: „Pero (Lucía), tal vez acostumbrada a que en otras ocasiones - como hemos visto- el mismo Cielo se le manifestara, confirmando las órdenes de los superiores, esta vez esto no acaba de acontecer, y Lucía sufría dolores de muerte. «El Cielo, sin embargo, por ahora, guarda silencio?»”⁵⁷.

Trecuseră două luni de la primirea ordinului și Lúcia nu făcea niciun progres. De facto, Lucia nu putea scrie ceea ce i se cerea să scrie pe o foaie de hârtie. Va fi atunci când va prinde contur o corespondență importantă cu Don António Garcia y Garcia, administrator apostolic de Tuy și arhiepiscop de Valladolid, care de ceva timp îi fusese și director spiritual și care se lauda cu grija spirituală a văzătoarei: „Prelat ce sunt pentru dumneata și pastor însărcinat cu mântuirea și sfințirea dumitale”⁵⁸. Trebuie remarcat

⁵⁶ „Intentei várias vezes, em conseguir melhor resultado, o que me causou certa impressão. Escrevi ao Sr. Bispo de Leiria, dizendo o que me acontecia. Sua Ex.cia respondeu, renovando a ordem já dada, em termos tal ves mais expressivos, em carta de 16-X-1943. Depois de ter recebido esta carta, quis denovo escrever, mas ainda não o consegui”, *Ibidem*.

⁵⁷ Joaquín María Alonso, *op.cit.*, pp. 32-33.

⁵⁸ „Prelado que soy de usted y Pastor encargado de su salvación y santificación...”, *Ibidem*, p. 35.

faptul că, în a doua jumătate a anului 1943, Lúcia s-a aflat sub conducerea spirituală a câtorva prelați importanți, printre care și episcopul de Leiria, José Alves Correia da Silva, episcopul de Gurza Manuel Maria Ferreira da Silva - care a fost și fostul ei confesor la *Asilo de Vilar* de Porto până în 1925 - împreună cu António Garcia y Garcia arhiepiscop de Valladolid, la care se adaugă influențele directe, mereu pe cale epistolară, ale confesorilor ei din afara Portugaliei, precum părintele José Aparício da Silva⁵⁹ și părintele José Bernardo Gonçalves⁶⁰, ambii preoți iezuiți în misiune, primul în Brazilia și, respectiv, al doilea în Mozambic. În același mod, Lúcia se află și sub influența directă a superiorilor din Noviciatul din Tuy, iar pentru această perioadă, autoritatea directă în Noviciatul Surorilor Sfintei Doroteea era exercitată de Maica Maria do Carmo Cunha Matos, superiora Noviciatului care fusese atașată de Lucia până la punctul de a îi deveni prietenă și confidentă. Dar rolul cel mai important printre directorii ei spirituali a fost jucat de monseniorul António García y García cu care Lúcia a avut un important schimb epistolar în a doua parte a anului 1943 în legătură cu scrierea *secretului* comandat de Dom José. Lúcia însăși i-a scris lui António García y García la începutul lunii decembrie pentru a-i expune dificultățile întâlnite cu privire la imposibilitatea de a scrie ceea ce i se ceruse. Lúcia a scris la 1 decembrie 1943:

„Acest ordin m-a făcut să mă cutremur. Bunul Dumnezeu mi-a poruncit să nu spun nimănui, iar reprezentantul său mi-a spus să scriu: o adevărată luptă se dădea în mine și de aceea am vrut să cer sfatul și direcția înainte de a scrie: vreau să mă supun și sunt hotărâtă să o fac, ghidat de credință. Mi se pare că Dumnezeu însuși este cel care, prin ministrul său, îmi dă această poruncă, dar o îndoială persistă în mintea mea, nu știu dacă gândesc corect și teama

⁵⁹ António Maria Martins, *Fátima e o coração de Maria*, Braga, Editorial Franciscana, 1985, p. 17. Părintele José Aparício da Silva s-a născut în Fundada, Vila de Reis, la 14 februarie 1879. Bucurându-se de o vocație preoțească timpurie, a intrat în Societatea lui Isus la 8 septembrie 1885. După ce va petrece ceva timp în Belgia, va fi mutat în Spania în 1914, când avea 35 de ani. După ce a luat contact cu Lúcia, deși perioada petrecută de părintele Aparício în calitate de confesor ordinar al Institutului Surorilor Sfintei Doroteea din Tuy a fost destul de scurtă din cauza noului său post de Maestru al Novicilor din Oya, la 27 septembrie, întâlnirea dintre cei doi religioși a fost decisivă și a marcat atât viața văzătoareii de la Fátima, cât și propria activitate preoțească a părintelui Aparício. De fapt, preotul iezuit avea să fie unul dintre cei mai mari diseminatori ai devoțiunii reparatoare la Inima Neprihănită a Mariei, mai ales în activitatea sa misionară din Brazilia.

⁶⁰ După plecarea părintelui Aparício de la Noviciatul din Tuy, Lucia îl va întâlni pe preotul iezuit José Bernardo Gonçalves, care devenise recent noul Superior al Iezuiților din casa religioasă a Surorilor Sfintei Doroteea. Această întâlnire avea să aibă o influență importantă, nu numai asupra vieții sorei Lúcia, ci și a întregul proces de desfășurare a *mesajului de la Fatima*. Vezi Alvaro Albornoz Castro, *op.cit.*, p. 329.

*de a merge împotriva poruncii lui Dumnezeu mă face să las pixul jos. De trei ori l-am luat în mână ca să scriu, nu știu ce e cu mine, tremur și nu pot scrie nimic. Mi-e teamă, de asemenea, că întârzierea în îndeplinirea acestui ordin este o lipsă de ascultare. Și bunul Dumnezeu tace acum: se pare că sunt un suflet necunoscut pentru El: răbdare: (sic) El știe bine că singura mea dorință este să nu-l supăr*⁶¹.

Lúcia, prin urmare, confirmă ceea ce spusese după primirea scrisorii din 16 octombrie, susținând că experimentează o adevărată luptă spirituală atunci când încearcă să scrie. Pe măsură ce luna decembrie din 1943 avansa, lupta interioară a Lúciei se accentua și nu se învedera nicio soluție posibilă în rândul dispoziției animice a călugăriței. Despre această situație Joaquín María Alonso subliniază: „A don Antonio García, Lucía le había manifestado los mismos temores que a don José, Obispo de Leiria; es decir, que aquella orden la hacía estremecer, ya que, por una parte, el Señor le había dado una orden de no decir nada a nadie; [y] por otra [parte], su representante le mandaba escribir. Una auténtica lucha interior se traba en ella: ¿quién había de decidir: el carisma o la Jerarquía? Y [Lucía] añadía, pidiendo consejo a don Antonio García, que ya varias veces había querido obedecer [a la Jerarquía] y se había puesto a escribir a la mesa, sin llegar a conseguirlo”⁶². Între timp, Don António García y García, Arhiepiscopul de Valladolid, a sfătuit-o cu prudență pe Lúcia, nedorind să se pronunțe asupra unei chestiuni care era mai degrabă de competența jurisdicției episcopului de Leiria. Astfel stând lucrurile, Don António García y García a sfătuit-o pe călugărița Sfintei Doroteea să îi scrie din nou monseniorului José Alves Correia da Silva pentru a-și mărturisi neputința. Lúcia încercase deja de cinci ori în aceste două luni să scrie *textul secretului*, fără succes, din motive pe care le-a explicat cu lux de amănunte într-o scrisoare pe care i-a adresat-o episcopului

⁶¹ „Esta ordem fez-me estremecer. O bom Deus deu-me ordem de não dizer a ninguém, e o seu representante manda-me que o escreva: uma verdadeira luta se traba no meu interior e eis porque eu desejava, antes que por escrito, pedir conselho e direção de palavra: quero obedecer e a isso estou resolvida, guiando-me pela fé. Parece-me que é o mesmo Deus que, por meio do seu Ministro, me dá esta ordem, mas uma dúvida peranece no meu espírito, não sei se penso bem e o temor de ir contra uma ordem de Deus me faz depor a pena. Três vezes já que nela peguei com o fim de escrever, não sei o que me passa, ponho-me a tremer e não sou capaz de escrever nada. Temo também já, que a demora na execução desta ordem seja uma falta de obediência. E o bom Deus agora guarda silêncio: parece que soy para Ele uma alma desconhecida: paciência: Ele sabe bem que o meu único desejo é não o desgostar”, Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 264. Scrisoare a sorei Lúcia către monseniorul António García y García, Episcop de Valladolid, 1 decembrie 1943, trimisă de la Tuy. Expeditorul abordează problemele legate de formularea documentului care corespunde ultimei părți a secretului.

⁶² Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 33.

de Leiria, ascultând de sfatul directorului ei spiritual, Antonio García y García. Prin urmare, în data de 19 decembrie 1943, sora Lúcia i-a scris monseniorului José Alves Correia despre ceea ce i se întâmpla, explicându-i că cel mai probabil acea imposibilitate de a scrie nu se datora unui fenomen natural sau psihologic:

„Încă nu am scris ceea ce mi-ați ordonat Excelența Voastră: am încercat de cinci ori și nu am reușit; nu știu ce se întâmplă, în momentul în care pun creionul pe hârtie, mâna începe să-mi tremure și nu pot să scriu nicio literă: nu mi se pare o nervozitate firească, pentru că în același moment încep să scriu altceva și mâna mea este stabilă. Nu cred că este vorba nici de teamă morală, pentru că mi-am format conștiința după credință, crezând că Dumnezeu, prin Excelența Voastră, este cel care îmi spune să o fac”⁶³.

Din explicația Lúciei, reiese că văzătoarea a adoptat o abordare științifică a fenomenului, realizând teste care să pună în lumină cauza imposibilității în sine. Văzătoarea afirmă că este vorba de un fenomen eminent fizic, deoarece de fiecare dată când începe să scrie nu reușește să o facă pentru că începe să tremure: *„în momentul în care pun creionul pe hârtie, mâna începe să-mi tremure și nu pot să scriu nicio literă...”⁶⁴*. Lúcia încearcă, pornind de la acest fapt, să scrie altceva și pretinde că are o mână sigură. În același mod, exclude și teama morală, întrucât Lúcia a plasat ipoteza care explică imposibilitatea scrierii pe seama unei frici morale de a ignora poruncile cerului de nu dezvălui încă nimic. Dar această explicație va fi abandonată de Lúcia deoarece ea va mărturisi că are *conștiința curată, acționând conform credinței și ascultării*. Acest lucru arată că văzătoarea însăși studiază fenomenul care i se întâmplă cu scopul de a-l depăși, dar ea însăși nu știe să atribuie cauzele unei astfel de anomalii legate de scrierea informațiilor care i-au fost date în 1917, conform propriei relatări a văzătoarei.

Din scrisoarea din 19 decembrie⁶⁵ reiese că chinurile interioare ale Lúciei nu izvorau dintr-o angoasă umană a cărei

⁶³ „*Ainda não escrevi o que V.Ex.cia Rev.ma me mandou: já o intentei cinco vezes e não fui capaz; não sei o que é, no momento de pousar a pena no papel, põe-se-me a mão a tremer e não sou capaz de escrever letra alguma: parece-me que não é nervoso natural, porque no mesmo instante passo a escrever outra coisa diferente e tenho a mão firme. Medo moral também me parece que não é, porque formei a consciência segundo a fé, crendo que é Deus por meio de V. Ex.cia Rev.ma que mo manda.*”, Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 265. Scrisoare a sorei Lúcia către monseniorul José Alves Correia da Silva, Episcop de Leiria, 19 decembrie 1943, trimisă de la Tuy. Expeditorul discută probleme legate de formularea documentului corespunzător ultimei părți a secretului.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Michele de la Sainte Trinité citează probabil din textul lui Joaquín María Alonso că această scrisoare este datată la 24 decembrie 1943. Citându-l pe J.M. Alonso din

origine ar putea fi considerată pur psihologică. Analizându-și „simptomele”, Lúcia afirmă că mâna îi tremura doar atunci când încerca să scrie ceea ce avea legătură cu respectiva cerere, iar de îndată ce lua stiloul în mână și scria instantaneu altceva, simptomatologia dispărea. Prin urmare, această stranie imposibilitate de a scrie *secretul* și, deci, de a urma porunca episcopului, pe care Lúcia însăși o judecă ca fiind coerentă cu starea ei și ca fiind un ordin de la Dumnezeu prin intermediul episcopului, este cea care o afectează cel mai mult în acea perioadă. Până la Crăciunul din 1943, în ciuda numeroaselor întrebări și a căutării sincere a voinței lui Dumnezeu din partea călugăriței Sfintei Doroteea, Lúcia a găsit curajul de a-i scrie iarași în ziua de Crăciun lui Don Antonio García-García, mulțumindu-i pentru scrisoarea în care ea a găsit o oarecare consolare, căci, după spusele lui Alonso: „Don Antonio consolaba y aconsejaba paciencia a Lucía; ya se pasará esa turbación”⁶⁶. Lúcia va mărturisi prin scris puțin mai târziu lui Don Antonio că nu a primit încă un răspuns de la episcopul de Leiria și că nu a mai încercat să scrie *secretul*. Lúcia a scris la 25 decembrie 1943 următoarele:

„J.M.J

Excelența Sa, Preafericitul Arhiepiscop de Valladolid Antonio García y García

Vă mulțumesc recunoscătoare pentru scrisoarea Excelenței Voastre.

Ce ați spus Excelența Voastră m-a lăsat oarecum ceva mai liniștită. Am făcut deja ceea ce mi-ați spus să fac, și anume să îi scriu Excelenței Sale Episcopul de Leiria, spunându-i ceea ce am pățit. Încă nu am primit un răspuns, dar să fie ce vrea Dumnezeu: nu am încercat să scriu nimic altceva pentru că m-a impresionat atât de mult încât mi-e teamă să iau stiloul în mână în acest scop.

lucrarea sa *La Verdad sobre el secreto de Fátima*, cercetătorul francez afirmă: „En effet, elle ajoutant en demandant conseil à don Garcia, que, plusieurs fois, elle avait voulu obéir, qu'elle s'était assise pour écrire, sans pouvoir le faire. Ce mystérieux empêchement durait encore le 24 décembre 1943, où elle précise, dans une lettre à don Garcia, «que ce phénomène n'était pas dû à des causes naturelles.», Michele de la Sainte Trinité, *op.cit.*, p. 37. Problema este însă, alta. Conținutul scrisorii se aseamănă cu cel al scrisorii trimise monseniorului José Alves la 19 decembrie 1943, deoarece în scrisoarea de Crăciun către António García y García nu se menționează că impresiile legate de imposibilitatea sa de a scrie *secretul* erau de ordin supranatural, ceea ce este cazul în scrisoarea din 19 decembrie către Episcopul de Leiria. Cu siguranță că trebuie să fie vorba de o confuzie și, din motive de economie, datorită ordinii cronologice cât mai exacte posibile a acestei lucrări, afirmăm că scrisoarea autentică privind natura simptomelor Lúciei, adică imposibilitatea ei de a scrie *Scrisoarea*, corespunde scrisorii adresate episcopului de Leiria la 19 ale aceleiași luni.

⁶⁶ Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 34.

Geneza redactării a celei de-a Treia Părți a Secretului de la Fátima. Îndoieli, angoase și suferințe ale sorei Lúcia Maria das Dores în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1943 la Tuy. O controversă istorică

Îl rog din adâncul inimii pe bunul nostru Dumnezeu să acorde Excelenței Voastre și tuturor sufletelor care v-au fost încredințate cele mai mari haruri și binecuvântări din Inima Sa Dumnezeiască pentru noul an.

*Vă rog să mă binecuvândați*⁶⁷.

Scrisorile pe care Lúcia nu le citește

Dar, între decembrie și ianuarie, apare un eveniment ciudat în rutina epistolară a Lúciei, care va influența în mod decisiv următoarea acțiune a văzătoarei în legătură cu problema solicitării episcopului de Leiria de a scrie *textul secretului*: deși corespondența cu Don António Garcia y Garcia datează din prima parte a lunii decembrie, Lúcia nu primește scrisorile decât în a doua săptămână a lunii ianuarie⁶⁸. Cu alte cuvinte, corespondența care o avea ca destinatar pe sora Lúcia și ca expeditor pe Don António Garcia y Garcia a fost interceptată, iar autorul unei astfel de întârzieri în corespondență nu putea fi decât Maica Superioară a Noviciatului din Tuy, Maica Maria do Carmo Cunha Matos. În această privință, Alonso subliniază:

„Esta Madre habrá tenido una intervención — tal vez dudosamente prudente — para que Lucía no recibiese esas comunicaciones tan exquisitamente prudentes de don Antonio García? Si ciertamente [esas comunicaciones] hubieran retrasado la redacción del escrito, lo hubieran garantizado mucho mejor en cuanto a las circunstancias de una redacción reposada y tranquila.

⁶⁷ „Excelentíssimo e Reverendíssimo Senhor Arcebispo de Valladolid D. António García y García

Reconhecida agradeço a carta de V.Ex.cia Rev.ma.

Como o que V. Ex.cia Rev.ma me dizia fiquei algo mais em paz. Já fiz o que me indicou, isto é, escrever a Sua Ex.cia Rev.ma o Senhor Bispo de Leiria, dizendo o que me passa, ainda não tenho resposta, será o que Deus quiser: não intentei escrever mais vez nenhuma que me fez tanta impressão, que parece qu até tenho medo de pegar na pena com esse fim.

Peço muito de coração a nosso bom Deus conceda a V.Ex.cia Rev.ma e a todas as almas que lhe estão confiadas as maiores graças e bênçãos do seu Divino Coração para o novo ano.

Peço se digne abençoar-me.”, Carmelo de Coimbra, *loc.cit.* Scrisoare a sorei Lúcia către monseniorul António Garcia y García, episcop de Valladolid, datată 25 decembrie 1943, trimisă din Tuy. Expeditorul informează că a urmat sfatul primit de la destinatar și a scris episcopului de Leiria. Sunt discutate, de asemenea, probleme legate de redactarea documentului corespunzător ultimei părți a secretului.

⁶⁸ „En efecto, las comunicaciones de don Antonio García a Lucía son de la primera mitad de Diciembre, y Lucía no las recibe hasta en la segunda semana de Enero de 1944, cuando [ella] ya había redactado el escrito en medio de dificultades de espíritu muy fuertes. ¿Hubo en ello [un] especial interés de alguna persona en que Lucía no recibiera esas comunicaciones para no retrasar la redacción [de la parte oculta del secreto]?”, Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 35.

Tenemos la sospecha de que así es...”⁶⁹. Prin urmare, trebuie să se înțeleagă că ultima scrisoare a sorei Lúcia către Don António García y García, scrisă în ajunul Crăciunului din 1943, este o scrisoare oarecum „goală”, deoarece Lúcia nu a fost influențată de corespondența lui Don António García y García, la care ea nu avea încă acces deoarece scrisoarea arhiepiscopului fusese reținută și nu fusese livrată destinatarului. În acest sens, trebuie exclusă orice „influență negativă” a arhiepiscopului de Valladolid în ceea ce privește confundarea văzătoarei sau furnizarea de informații care ar fi putut întârzia sau chiar dăuna redactării documentului, întrucât scrisorile prelatului nu au ajuns în mâinile Lúciei decât în a doua jumătate a lunii ianuarie⁷⁰.

⁶⁹ Joaquín María Alonso continuă: „En efecto, las comunicaciones de don Antonio García a Lucía son de la primera mitad de diciembre, y Lucía no las recibe hasta en la segunda semana de Enero de 1944, cuando [ella] ya había redactado el escrito en medio de dificultades de espíritu muy fuertes. ¿Hubo en ello [un] especial interés de alguna persona en que Lucía no recibiera esas comunicaciones para no retrasar la redacción [de la parte oculta del secreto]?”, *Ibidem*.

⁷⁰ În acest sens, părintele Sebastião Martins dos Reis, în lucrarea sa *O Milagre de Sol e o Segredo de Fátima*, folosindu-se de modul său pasional de a scrie, îl învinovățește pe monseniorul António García y García pentru faptul că Lúcia nu a scris cu mai multă grijă a treia parte a secretului. Același preot merge atât de departe încât sugerează că arhiepiscopul de Valladolid i-a spus în mod explicit sorei Lúcia să nu scrie documentul, deoarece era "secret" și ceea ce este secret nu trebuie dezvăluit. Cităm cuvintele lui Sebastião Martins dos Reis: „A terceira parte, se não teve sorte idêntica teve-a semelhante: D. José Alves Correia da Silva, Bispo de Leiria mandou-lha escrever; porém, o então Administrador Apostólico de Tuy, com quem Lúcia também se dirigia, disse-lhe que o não escrevesse, porque, se era segredo...era segredo!

Encontrava-se a pobre Vidente em grande perplexidade e aflição, em cujo «interim» nada pode redigir, o que a mantinha incerta quanto ao caminho a seguir em face destas ordens opostas, quando recebeu autorização do Céu para escrever a famigerada terceira parte do Segredo...”. Aceste afirmații sunt cu siguranță prezentate cititorului fără a fi citate documente sau surse și, prin urmare, corespund unor afirmații gratuite. De fapt, câteva rânduri mai jos, același cercetător face o gravă eroare în ceea ce privește data scrierii documentului în cauză, atribuindu-i anul 1939, ceea ce este complet greșit: „Redigida a terceira parte do segredo, em 1939, vai começar a aventura da sua prefixada e ansiada revelação.” Datorită documentației disponibile, se știe că documentul a fost scris în ianuarie 1944. Din cauza lipsei de rigurozitate în tratarea informațiilor, nu este posibil să se acorde o valoare științifică unora dintre pasajele autorului care nu sunt susținute de o documentație sigură. Cf. Sebastião Martins dos Reis, *O milagre do sol e o segredo de Fátima : inconseqüências e especulações*. Porto, Edições Salesianas, 1966, p. 121.

Pe de altă parte, Michele de la Sainte Trinité a rămas într-o poziție neutrală în polemica privind rolul jucat de arhiepiscopul de Valladolid, susținând că, dacă Lúcia a scris în cele din urmă documentul, atunci polemica nu se mai justifică: „Qu'est-ce à dire? Puisque Lucie écrivait finalement le Secret en toute paix et tranquillité d'âme, cette réserve ne se justifie pas”, Michele de la Sainte Trinité, *op.cit.*, p. 38, nota, 1.

Clarificări istorice în jurul redactării documentului celui de-al Treilea Secret

Datorită scrisorii redactate de Lúcia monseniorului António García y García în ajunul Crăciunului, știm că la 25 decembrie 1943 textul *secretului* nu fusese încă redactat de văzătoare. Cu toate acestea, după un alt eveniment de o importanță esențială în viața spirituală a Lúciei și, cu siguranță, pentru istoriografia Fátimei, știm că Lúcia a reușit să scrie textul și că, la 9 ianuarie 1944, Văzătoarea i-a scris monseniorului José Alves Correia da Silva vestea pozitivă a împlinirii misiunii sale:

„Am scris deja ceea ce mi-ați ordonat să scriu; Dumnezeu a vrut să mă pună puțin la încercare (,) dar până la urmă asta a fost voia lui: Este sigilată în interiorul unui plic și aceasta în interiorul caietelor...”⁷¹.

Rezultatul fericit al scrierii a devenit în cele din urmă un fapt împlinit și va fi o parte esențială a istoriei Fátimei în viitor. Dar chestiunile istorice care apar în acest moment țin de confirmarea datei exacte de redactare a controversatului document de către Lúcia, împreună cu circumstanțele care au făcut posibilă scrierea documentului: ce a declanșat în cele din urmă scrierea acestei ultime părți a *secretului pe care* Lúcia a considerat absolut imposibil să o scrie în ultimele zile din decembrie? La sfârșitul secolului trecut au existat numeroase dezbateri pe această temă în rândul specialiștilor de la Fátima. Dar, ceea ce era încă ascuns pentru Joaquín María Alonso, pentru alți istorici ai subiectului precum Sebastião Martins dos Reis și António Maria Martins, controversa reieșea mai puțin ermetică. Pentru scopul lucrării noastre avem anumite certitudini posibile care înlătură ceața a ceea ce era tănuț până acum. Astfel, se pune întrebarea: ce circumstanțe au permis redactarea pozitivă a fragmentului *secretului* și când anume a fost redactat? Răspunsul se află într-o analiză a datelor disponibile până în prezent în urma unei reconstituiri a posibilei desfășurări a evenimentelor și a concluziilor trase de cercetători.

La data care ne interesează, adică la sfârșitul lui decembrie și începutul lui ianuarie 1944, Lúcia aștepta un răspuns de la episcopul de Leiria, răspuns care a întârziat, în timp ce ea încerca

⁷¹ „*Já escrevi o que me mandou; Deus quis provar-me um pouco (,) mas afinal era essa a sua vontade: Está lacrada dentro dum envelope e este dentro dos cadernos.*”, Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 274. Scrisoare a sorei Lúcia către monseniorul José Alves Correia da Silva, episcop de Leiria, 9 ianuarie 1944, trimisă de la Tuy. Expeditorul îl informează pe episcopul de Leiria că a scris deja documentul cerut, corespunzător ultimei părți a *secretului* și discută detaliile privind trimiterea acestuia. Cf. Joaquín María Alonso, *O segredo de Fátima*, p. 11.

să rescrie textul, fără succes. După ce călugărița s-a recules în rugăciune și, eventual așa cum obișnuia, după ce a cerut ajutorul Sfintei Fecioare, sora Lúcia a reușit să redacteze documentul. Cu toate acestea, din punctul de vedere al criticii istorice, vor ieși la iveală două versiuni, iar nouă ne revine sarcina de a reda o relatare cât mai obiectivă a evenimentelor. Pentru a face acest lucru, mai întâi va fi necesar să recurgem la textul biografic al Carmelului din Coimbra publicat în anul 2013 intitulat *Um caminho sob o olhar de Maria* referitor la același eveniment⁷², mai ales că lucrarea în cauză se complăce în a cita fragmente din presupusul jurnal spiritual al surorii Lucia, intitulat *O meu caminho*⁷³. Potrivit acestui din urmă text, narațiunea leagă evenimentele după cum urmează: la începutul lunii ianuarie Lúcia se duce la capelă pentru un moment de rugăciune în fața *Sfântului Sacrament*. În capelă și în fața *Tabernacolului*, ea îngenunchează pentru a cere *Domnului să-i spună* care este exact voia Sa. Potrivit relatării de la Carmelul din Coimbra, Lúcia scrie următoarele:

„În timp ce așteptam răspunsul, la 3 ianuarie 1944, am îngenuncheat lângă patul care îmi servește uneori drept masă de scris și am făcut din nou experimentul, fără să obțin nimic; ceea ce m-a frapat cel mai mult a fost că în același moment puteam scrie orice altceva fără dificultate. Am rugat-o atunci pe Fecioara Maria să-mi spună care era voia lui Dumnezeu. Și m-am dus la capelă, era ora 4 după-amiaza, ora la care mă duceam de obicei să vizitez Preasfântul Sacrament, pentru că este ora la care de obicei sunt cel mai singură, și nu știu de ce, dar îmi place să fiu singură cu Isus în Tabernacol.

Acolo am îngenuncheat în mijlocul mesei de împărtășanie și l-am rugat pe Isus să-mi spună care este voia Lui. Obișnuită cum eram să cred că ordinele superiorilor sunt expresia corectă a voinței lui Dumnezeu, nu puteam să cred că nu era așa... Și perplexă, pe jumătate absorbită, sub greutatea unui nor întunecat care părea să planeze asupra mea, cu fața între mâini, am așteptat, fără să știu cum, un răspuns. Apoi am simțit o mână prietenoasă, afectuoasă și maternă care m-a atins pe umăr și am ridicat privirea pentru a o vedea pe scumpa Maică din Ceruri. «Nu-ți fie teamă, Dumnezeu a vrut să-ți încerce ascultarea, credința și umilința, fii liniștită și scrie ceea ce ți se spune, dar nu ceea ce ți se dă să înțelegi din semnificația

⁷² Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 266.

⁷³ Álvaro Alborno Castro, *op.cit.*, p. 82. Biografia în cauză se folosește de un număr mare de fragmente din presupusul jurnal al Luciei intitulat *O meu caminho*, fiind un jurnal autobiografic scris în nu mai puțin de 25 de volume, care va acoperi în special perioada de după *Aparițiile de la Fatima*, împreună cu intrarea ei în Asilo de Vilar din Porto, până la propria bătrânețe. Cf. Ana Margarida Dias da Silva, Leonor Calvão Borges, *O Arquivo Da Irmã Lúcia: Uma Prova De Fé, Escrito Por Obediência*, în „Lusitania Sacra”, n. 45, 2022, p. 56.

acestui. Odată scris, pune-l într-un plic, închide-l și sigilează-l și scrie pe exterior, care nu poate fi deschis decât în 1960, de cardinalul patriarh de Lisabona sau de episcopul de Leiria»⁷⁴.

Este de înțeles, așadar, conform propriului fir narativ al văzătoarei, că evenimentul care a făcut posibilă scrierea definitivă a ultimei bucăți din celebrul *secret* a fost un alt eveniment *supranatural* în viața spirituală a Lúciei. O intervenție decisivă a *Sfintei Fecioare* o îndeamnă să scrie *ceea ce i se poruncește să scrie, dar nu și sensul ei*. În mod similar, ideea conform căreia conținutul *secretului* trebuia să fie păstrat într-un plic sigilat aparține tot revelației pe care Lúcia o atribuie *Sfintei Fecioare*, împreună cu controversatul *adagiu* potrivit căruia plicul care conține *secretul* „*nu poate fi deschis în 1960 decât de cardinalul patriarh de Lisabona sau de episcopul de Leiria*”. Pentru viitorul spiritual al vieții Lúciei, după cum se va vedea, acest din urmă aspect este foarte important.

Potrivit relatării de la Carmelul din Coimbra atribuită scrierii autobiografice a Luciei intitulată „*O meu caminho*”, după ce a primit *aprobarea cerului* pentru a scrie restul *secretului*, Lúcia s-a pus pe treabă și a scris restul *secretului*, nu fără o doză exagerată de dramatism în care nu lipsesc straniile cataclisme apocaliptice și alte figuri de stil care într-un mod straniu nu se regăsesc în alte scrieri ale văzătoarei, ceea ce accentuează caracterul intim al presupusului jurnal. Potrivit relatării din jurnalul în chestiune, Lúcia trebuia a

⁷⁴ *Irmã Lúcia de Jesus e do Coração Imaculado, O meu caminho I*, pp. 158-160, apud Carmelo de Coimbra, *op.cit.*, p. 266. „Enquanto que esperava a resposta, no dia 3-1-1944, ajoelhei-me junto da cama que, por vezes, me serve de mesa para escrever, e de novo fiz a experiência, sem nada conseguir; o que mais me impressionava, era que no mesmo momento escrevia sem dificuldade qualquer outra coisa. Pedi então a Nossa Senhora que me fizesse conhecer qual era a Vontade de Deus. E dirigi-me para a capela, eram as 4h da tarde, hora a que costumava ir fazer a visita ao Santissimo, por ser a hora a que ordinariamente está mais só, e não sei porquê, mas gosto de me encontrar a sós com Jesus no Sacrário. Aí ajoelhei-me no meio, junto ao degrau da mesa da Comunhão e pedi a Jesus que me fizesse conhecer qual era a Sua Vontade. Habituada como estava, a crer que as ordens dos Superiores são a expressão certa da Vontade de Deus, não podia crer que esta o não fosse. E perplexa, meio absorta, sob o peso duma nuvem escura que parecia pairar sobre mim, com o rosto entre as mãos, esperava, sem saber como, uma resposta. Senti então, que uma mão amiga, carinhosa e maternal me toca no ombro, levanto olhar e vejo a querida Mãe do Céu. «Não temas, quis Deus provar a tua obediência, Fé e humildade, está em paz e escreve o que te mandam, não porém o que te é dado entender do seu significado. Depois de escrito, encerra-o num envelope, fecha-o e lacra-o e escreve por fora, que só pode ser aberto em 1960, pelo Sr. Cardeal Patriarca de Lisboa ou pelo Sr. Bispo de Leiria”. Așa cum am mai subliniat, este necesar să tratăm cu mare atenție relatările despre opera Carmelului din Coimbra, în special cele care se referă la presupusul jurnal autobiografic intitulat *O meu caminho* din cauza inconsecvențelor importante deja demonstrate până acum. Vezi Álvaro Albornoz Castro, *op.cit.*, pp. 890-900.

scris secretul la 3 ianuarie 1944 în următoarele pretinse circumstanțe:

„Și mi-am simțit spiritul inundat de o taină de lumină care este Dumnezeu și în El am văzut și am auzit: - Vârful sulitei, ca o flacăra care iese, atinge axa pământului, - Acesta se cutremură: munți, orașe, comune și sate cu locuitorii lor sunt îngropate. Marea, râurile și norii ies din limitele lor, se revarsă, se inundă și mătură într-un vârtej de vânt, locuințe și oameni într-un număr care nu poate fi numărat, este purificarea lumii pentru păcatul în care este cufundată. Ura și ambiția provoacă războiul distrugător! Atunci am simțit ecoul unei voci blânde în inima mea și în spiritul meu: În timp, o singură Credință, un singur Botez, o singură Biserică, Sfântă, Catolică, Apostolică. În veșnicie, Cerul! Acest cuvânt «Rai» mi-a umplut sufletul de pace și fericire, atât de mult încât, aproape fără să-mi dau seama, l-am repetat mult timp: - Rai! Rai! De îndată ce a trecut cea mai mare forță a supranaturalului, m-am dus să scriu, și am făcut-o fără dificultate, la 3 ianuarie 1944, în genunchi, sprijinindu-mă pe patul care mi-a servit de birou.”⁷⁵

Cu toate acestea, în ciuda dramatismului apocaliptic al narațiunii literare, stilizate și retorice a evenimentului, apar câteva probleme legate de cheștiunea faptică a circumstanțelor scrierii documentului. În primul rând, îi datorăm părintelui Dr. Sebastião Martins dos Reis faptul că, înainte de publicarea lucrării Carmelului din Coimba în care sunt publicate astfel de extrase din presupusul jurnal al văzătoarei, a făcut lumină în anii '80 despre celebra apariție a Fecioarei către Lúcia ca element decisiv al redactării secretului. Practic, această revelație a îndemnat-o pe văzătoare să termine ceea ce avea de realizat chiar din luna octombrie din 1943, eliberând într-un fel legăturile spirituale care o împiedicau să îndeplinească acea datorie. Până atunci, această apariție a Fecioarei rămăsese ermetică în literatura fatimistă. Michele de la Sainte Trinité afirmă cu luciditate: „C'est la Vierge Marie qui vint elle-

⁷⁵ *Irmã Lúcia de Jesus e do Coração Imaculado, O meu caminho I*, apud *op.cit.*, p. 267. „E senti o espírito inundado por um mistério de luz que é Deus e N'Ele vi e ouvi, - A ponta da lança como chama que se desprende, toca o eixo da terra, - Ela estremece: montanhas, cidades, vilas e aldeias com os seus moradores são sepultados. O mar, os rios e as nuvens saem dos seus limites, transbordam, inundam e arrastam consigo num redemoinho, moradias e gente em número que não se pode contar, é a purificação do mundo pelo pecado em que se mergulha. O ódio, a ambição provocam a guerra destruidora! Depois senti no palpitar acelerado do coração e no meu espírito o eco duma voz suave que dizia: - No tempo, uma só Fé, um só Batismo, uma só Igreja, Santa, Católica, Apostólica. Na eternidade, o Céu! Esta palavra Céu encheu a minha alma de paz e felicidade, de tal forma que quase sem me dar conta, fiquei repetindo por muito tempo: - O Céu! O Céu! Apenas passou a maior força do sobrenatural, fui escrever e fi-lo sem dificuldade, no dia 3 de Janeiro de 1944, de joelhos apoiada sobre a cama que me serviu de mesa”.

même, par une apparition, dissiper enfin les ténèbres de la voyante et mettre un terme à sa douloureuse épreuve”⁷⁶. Dar contribuția lui Sebastião Martins dos Reis nu constă în informarea publicului interesat de presupusa *Apariție a Fecioarei*; dincolo de evenimentul în sine, ceea ce este relevant pentru cercetarea noastră ca o contribuție la stabilirea obiectivității evenimentului în viața spirituală a Luciei este faptul topografic al întâmplării în sine, adică *locul evenimentului*, dacă acesta a avut cu adevărat loc în viața intimă a sorei Lúcia. În acest sens, Sebastião Martins dos Reis susține că *Apariția Sfintei Fecioare* nu a avut loc în capelă - așa cum susține jurnalul Luciei prezentat de narativa Carmelului din Coimbra - ci și în infirmeria Noviciatului Surorilor Sfintei Doroteea din Tuy. În cuvintele lui Sebastião Martins dos Reis:

„Înainte de această Apariție a Maicii Domnului la Infirmeria din Tuy, Văzătoarea (*sic*) încercase de trei ori să scrie *secretul*, respectând ordinul episcopului José Alves Correia da Silva, dar nu reușise deloc să o facă. Abia după această viziune a reușit să o facă fără cea mai mică dificultate, eliberându-se în același timp de marea perplexitate în care se afla, date fiind atitudinile divergente ale celor doi prelați”⁷⁷.

Istoricul fatimis portughez este de aceeași părere în importanta sa lucrare „Sintese Crítica da Fátima”, reproducând chiar, datorită importanței locului ca *topos fatimologic*, o fotografie a *infirmeriei* din Noviciatul din Tuy ca loc al *Apariției Fecioarei*, unde o îndeamnă pe văzătoare să scrie celebrul document. De fapt, fotografia reprodușă în lucrarea în cauză este însoțită de următorul comentariu:

„Enfarmaria de Tuy - dormitório onde ficava a Irmã Lúcia: Ao fundo, a sua modesta cama de ferro, enconstada à parede, sobre a qual lhe apareceu Nossa Senhora a dizer-lhe que escrevesse O SEGREDO ...famigerado, conforme lhe mandavam”⁷⁸.

Părintele Sebastião Martins dos Reis, într-o eroare metodologică, nu menționează sursa originală de informații care îi permite să afirme cu atâta insistență că locul *Apariției Fecioarei* din ianuarie 1944 a fost *infirmeria Noviciatului din Tuy, și cu siguranță nu capela, așa cum susține textul Carmelului din Coimbra*. Cu toate acestea, greșeala metodologică a părintelui iezuit dos Reis poate fi completată și, în același timp, reparată prin contribuția unui alt

⁷⁶ Michele de la Sainte Trinité, *op.cit.*, p. 39.

⁷⁷ Sebastião Martins dos Reis, *O Milagre do Sol e o Segredo de Fátima. Inconsequências e especulações*, p. 121.

⁷⁸ „Infirmeria de Tuy - Dormitorul Sorei Lúcia: În fundal, modestul ei pat de fier, rezemat de perete, peste care Fecioara Maria i-a apărut pentru a-i spune să scrie celebrul SECRET... așa cum i s-a spus să facă...”, *idem*, *Sintese Crítica de Fátima. Incidências e repercussões*, Lisboa, Ramos, Alonso et Moita LDA, 1967, p. 153.

istoric fatimist. Datorăm această informație prețioasă părintelui António Maria Martins S.J., care în lucrarea sa documentară din 1984 *Novos Documentos de Fátima*, confirmă faptul aceleiași *Apariții a Maicii Domnului către Lúcia* pentru luna ianuarie 1944, prin aducerea la lumină a sursei principale prin care evenimentul este cunoscut în domeniul public cu 29 de ani înainte de publicarea extraselor din jurnalul văzătoarei de către Carmelul din Coimbra.

„Segundo declarações escritas da Madre Cunha Mattos, que fora Superiora da Ir. Lúcia em Tuy e que recebera as confidências mais íntimas da Vidente, Nossa Senhora apareceu à religiosa no dia 2 de Janeiro de 1944 e disse-lhe para escrever a terceira parte do Segredo. Essa aparição deu-se porque a Vidente não sabia o que fazer, dado que o Bispo de Leiria lhe ordenara que o escrevesse e o Arcebispo de Valhadolide, que tomava conta da diocese de Tuy, lhe dizia que não. (Arq. S.M.dos Reis, PD, 95)”⁷⁹.

Din relația dintre această importantă notă a lui António Maria Martins cu declarațiile lui Sebastião Martins dos Reis reiese clar ca este vorba de o informație preluată direct din arhivele pe care părintele Antonio Maria Martins le-a folosit și pe care le citează pentru a-și documenta declarația în chestiune, și anume *arhivele însuși Sebastião Martins dos Reis*. Acest fapt nu înseamnă decât un singur lucru, și încă unul oarecum decisiv în stabilirea obiectivității evenimentului, și anume: principala sursă a părintelui Sebastião Martins dos Reis pentru a documenta faptul că *Fecioara Maria* în ianuarie 1944 ar fi apărut sorei Lúciei în *infirmaria Noviciatului din Tuy și nu în Capela acestuia*, nu este nimeni alta decât Maica Superioară a Noviciatului din Tuy la acea vreme, Maica Maria do Carmo Cunha Matos, care a fost Superioara Lúciei la Tuy din 1943 până în 1946, perioadă care coincide cu datele legate de *redactarea documentului* în cauză.

Dincolo de diferența în datarea cronologică a evenimentului făcută în mod confuz de Maica Cunha Matos, care îl plasează în data de 2 ianuarie, ceea ce este cu adevărat important pentru ancheta noastră nu este altceva decât locul stabilit de sursa evenimentului deoarece este un detaliu dificil de încurcat în memoria confidentului direct al protagonistului unui astfel de eveniment. De fapt, însuși părintele António Maria Martins este cel

⁷⁹ António Maria Martins, *Novos Documentos de Fátima*, Porto, Livraria A.L, 1984, p. XXV. Traducem și pasajul respectiv: „Potrivit declarațiilor scrise ale Maicii Cunha Mattos, care fusese superioara sorei Lúcia la Tuy și care primise cele mai intime confidențe ale văzătoarei, Maica Domnului i-a apărut călugăritei pe 2 ianuarie 1944 și i-a spus să scrie a treia parte a Secretului. Această apariție a avut loc pentru că Văzătoarea nu știa ce să facă, având în vedere că episcopul de Leiria îi ordonase să scrie, iar arhiepiscopul de Valhadolide, care se ocupa de dieceza din Tuy, îi spusese să nu o facă (Arq. S.M.dos Reis, PD, 95)”.

care relatează că au fost declarațiile Maicii Maria do Carmo Cunha Matos, „care primește cele mai intime confidențe ale văzătoarei” („*que fora Superiora da Ir. Lúcia em Tuy e que recebera as confidências mais íntimas da Vidente*”), persoana căreia îi datorăm faptul de a fi raportat istoric pentru prima dată evenimentul spiritual menționat mai sus din viața intimă a sorei Lucia, anume apariția Maicii Domnului în ianuarie 1944, și care ar fi permis scrierea documentului cunoscut drept *al treilea secret de la Fátima*. Cu aceste date la dispoziția noastră, în mod necesar se poate conchide că trebuie să fi fost Lúcia însăși cea care, în mod logic, i-a încredințat Maicii Superioare, care i-a fost în același timp confidentul său intim, *locul exact al apariției: infirmeria noviciatului din Tuy*. În alte cuvinte: Maica Maria do Carmo Cunha Matos a fost cea care a avut privilegiul de a fi prima persoană căreia Lúcia i-a dat informația cu pricina, nu prin scrisoare, ci personal prin *viva voce*. Ne aflăm așadar în fața unui important paradox în care nici măcar impunătorul părinte Joaquin Maria Alonso nu s-a pronunțat, sau cel puțin nu direct, ci doar prin vagi aluzii:

„Por lo demás, ¿cómo comprender las grandes dificultades de Lucía en escribirlo después de haber escrito otras cosas ya enormemente difíciles? Si se hubiera tratado simplemente de anunciar proféticamente nuevos y grandes cataclismos [,] estamos seguros que la Hermana Lucía no hubiera sufrido tales dificultades, cuyo vencimiento exigió una especial intervención del Cielo”⁸⁰.

Dar părintele Alonso nu este lăsat în afara controversei, dezvăluind involuntar inconsecvențe în fragmentele din celebrul *jurnal* prezentat de narativa Carmelului din Coimbra. În lucrarea sa intitulată *La Verdad sobre el Secreto de Fátima*, însuși cercetătorul spaniol susține o informație importantă care, pentru cei care cunosc metoda de lucru meticuloasă și epuizantă a părintelui Alonso, nu poate fi trecută cu vederea: *secretul ar fi fost scris în capela Noviciatului din Tuy*. Această informație este dată de părintele Joaquin Maria Alonso menționând că locul scrierii documentului a fost, de fapt, Capela Noviciatului din Tuy⁸¹, informație confirmată

⁸⁰ Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 80: „Cum să înțelegem, de altfel, marea dificultate a Lúciei de a o scrie, după ce scrisese și alte lucruri care erau deja enorm de dificile? Dacă ar fi fost vorba pur și simplu de a anunța într-un mod profetic noi și mari cataclisme [,] suntem siguri că sora Lúcia nu ar fi suferit astfel de dificultăți, a căror depășire a reclamat o intervenție specială din partea Cerului”. Cf. Michele de la Sainte Trinité, *op.cit.*, p. 39.

⁸¹ „Capilla del Noviciado de Tuy, donde se escribe el Secreto”, *Ibidem*, p. 85. Această informație este extrasă din a doua ediție a lucrării menționate *La Verdad sobre el Secreto de Fátima*, publicată de Ediciones Sol de Fátima, 1988. Aceeași informație poate fi consultată, de asemenea, în a prima ediție a lucrării în chestiune: Joaquin Maria Alonso, *La Verdad sobre el Secreto de Fátima. Fátima sin mitos*, Centro Mariano, Madrid, 1976, p. 75.

totodată și de Michele de la Sainte Trinité: „c'est dans la chapelle de Tuy, où depuis la grandiose théophanie trinitaire du 13 juin 1929 sœur Lucie avait reçu tant d'importantes communications divines, que fut écrit le troisième Secret”⁸².

Aceste informații aruncă noi lumini - și în același timp umbre - asupra acestei chestiuni importante a vieții spirituale a Luciei, făcând-o și mai problematică și complicând imaginea de ansamblu a evenimentului. Cine cunoaște în detaliu lucrările celor doi iezuiți portughezi menționați mai sus, lucrări indispensabile pentru oricine dorește să abordeze cu seriozitate chestiunile legate de Fátima, va fi familiarizat cu nivelul detaliilor și metodologia acestor cercetători. Nu altceva se poate spune despre claretianului spaniol, care este o referință de prim ordin, nu numai datorită erudiției în domeniu și prin lucrările sale fundamentale în această disciplină, ci și pentru că însuși părintele Joaquín María Alonso a executat pentru o perioadă de funcția de arhivist al documentației referitoare la Fátima, (numit chiar de episcopul din Leiria, atunci João Venâncio), ceea ce l-a obligat pe Alonso să cunoască în mod meticulos documentația despre Fátima⁸³. De aceea, în ciuda numărului mic de referințe prezentate, acestea sunt de o importanță capitală pentru o corectă analiză a subiectului, deoarece sunt limpeziri care nu ar fi putut fi găsite fără o documentație prealabilă fiabilă, ca și în cazul Maicii Maria do Carmo Cunha Matos, conform arhivelor părintelui Sebastião Martins dos Reis, a cărui mărturie este fundamentală pentru o clarificare obiectivă a chestiunii.

Prin urmare, până în prezent, avem o nouă problemă paradigmatică care ridică întrebări atât în ceea ce privește locul evenimentului care a permis scrierea documentului, cât și locul scrierii ultimei bucați din *secret*, și anume: **celebra apariție a Fecioarei Maria ar fi avut loc în infirmeria Noviciatului din Tuy, iar secretul ar fi fost redactat în Capela aceluiași Noviciat**. Acest lucru contrastează în mod categoric cu presupusă relatare autobiografică menționată mai sus și redată de Carmelul din Coimbra, anume: **că apariția a avut loc în capelă și că secretul a fost scris de Lúcia sprijinită pe patul care servea drept masă**. Numai critica istorică, confruntând sursele și coroborând veracitatea acestora, va fi în măsură să dea un verdict istoric final al chestiunii. În consecință, avem de-a face cu două versiuni diferite, total contradictorii, care îl conduc pe istoricul evenimentelor de la Fatima pe două căi posibile: (1) o analiză minuțioasă a sincerității văzătoarei în cauză, Lucia de Jesus Rosa

⁸² Michele de la Sainte Trinité, *loc.cit.*

⁸³ Într-adevăr, o mare parte din munca monumentală a *Documentação Crítica de Fátima* i se datorează cercetătorului spaniol.

dos Santos, pornind de la presupunerea conform căreia văzătoarea ar contrazice informațiile scrise în presupusul *jurnal autobiografic, O meu caminho*. În cazul în care judecata morală a văzătoarei, întemeiată pe sinceritatea acesteia cu privire la coerența presupuselor sale experiențe ar fi fezabilă, ar rămâne doar (2) o analiză a veridicității fragmentelor jurnalului prezentat de Carmelul din Coimbra drept autobiografic intitulat *O meu caminho*, plecând de la premisa că un astfel de jurnal, sau cel puțin pasajele în cauză, nu ar fi fost redactate de aceeași persoană identificată ca Lucia de Jesus Rosa dos Santos.

Epilog. Monseniorul José Alves Correia da Silva, păstrătorul secretului. Împrejurările transmiterii documentului către Episcopul de Leiria

După ce ordinul de a scrie partea necunoscută a așa-zisului *al treilea secret* a fost executat, Lúcia a trebuit să anunțe vestea cea bună episcopului de Leiria, care era practic autorul *odiseei* spirituale a sorei Lúcia prin faptul că a fost tocmai el cel care a ordonat redactarea documentului. În Noviciatul surorilor Sfintei Doroteea era permisă activitatea scrisului doar duminică, așa că văzătoarea va trebui să aștepte până duminică, 9 ianuarie din 1944, pentru a-i transmite această veste importantă monseniorului José Alves prin intermediul unei scrisori. Trebuie remarcat faptul că episcopul de Leiria suferea de anumite probleme de sănătate în acea perioadă și se pare că o nouă *comunicare din ceruri* o informează pe Lúcia despre anumite vești destinate în mod particular monseniorului José Alves Correia da Silva cu privire la sănătatea sa, împreună cu alte detalii importante legate de transmiterea plicului cu conținutul dorit. Importantă scrisoare care anunță *scrierea secretului* în data de duminică, 9 ianuarie, este următoarea:

„Tuy 9-01-1944

Excelența Voastră, Domnule Episcop

Cum ziua de 15 se apropie deja, vă scriu acum, ca să ajungeți la timp cu umilele mele felicitări și sărmanele mele rugăciuni: sunt îngrijorată pentru sănătatea Excelenței Voastre. Să dea Dumnezeu să vă faceți bine și ca bolile să nu se agraveze, iar bunul Dumnezeu să se învrednicească să ne arate milă: Acum câteva zile, «am să vă spun asta, presupunând că va fi pe placul Excelenței Voastre», am avut ocazia să cer de la Buna noastră Maică din Ceruri sănătate și viață pentru Excelența Voastră. Și ea mi-a răspuns: «viață da, dar în ceruri». Vă place promisiunea, dle Episcop? Am fost atât de fericită; în Cer este fericirea noastră veșnică. Ce frumos, în Rai pentru totdeauna cu Dumnezeu, în iubirea și harul său. Am scris deja ceea ce mi-ați spus; Dumnezeu a vrut să mă pună puțin la încercare, dar până la urmă

asta a fost voia lui: este sigilat într-un plic, iar acesta se află în interiorul caietelor. Dacă Excelența Voastră dorește să îl trimit, îl voi trimite primului mesager de încredere care trece pe aici, sau dacă Excelența Voastră dorește să fie preluat la Valența, îl voi duce acolo, nu aș vrea totuși să îl trimit prin poștă de teamă să nu se piardă.

Încă o dată, sincerele mele urări de felicitări

și Vă rog să mă binecuvântați.

Cea mai mică servitoare a Excelenței Voastre,

*Maria Lúcia de Jesus R.S.D*⁸⁴.

Din această scrisoare reies două lucruri importante care merită atenția noastră. În primul rând, se pare că Lúcia face o relatare a unei alte *comunicări supranaturale cu Maica Domnului*, care ar putea fi aceeași ocazie în care i se permite să *scrie celebrul secret*, sau chiar nu este exclusă o ocazie diferită. În orice caz, întrucât cunoaștem deja modul de exprimare al văzătoarei, nu ar fi vorba de un mod retoric de a face aluzie la o simplă impresie a sa, ci ar fi mai ales o *nouă presupusă manifestare cerească* purtătoare a unui mesaj particular la adresa monseniorul José Alves Correia da Silva. În al doilea rând, o lectură atentă a textului în cauză dezvăluie grija văzătoarei în ceea ce privește traseul pe care urma să îl parcurgă celebrul document. Această grijă din partea sorei Lúcia, care demonstrează în cele din urmă importanța extremă pe care ea însăși o acorda documentului, va fi vitală pentru soarta istorică a manuscrisului⁸⁵. Pentru sora Lúcia, ceea ce mai rămânea acum de făcut, după procesul redactării, era să facă să ajungă prețiosul document în mâinile destinatarului care nu era altul decât episcopul de Leiria, o întreprindere „deloc ușor în acele vremuri de granițe foarte bine păzite”⁸⁶. Din cauza caracterului delicat al *plicului*, potrivit scrisorii din 9 ianuarie, sora Lúcia nu a acceptat, în mod logic, să îl încredințeze vreunui mesager oarecare, cu atât mai puțin oficiului poștal, de teamă că documentul se poate pierde: „*nu aș vrea totuși să îl trimit prin poștă de teamă să nu se piardă*”⁸⁷. În consecință, ar fi durat luni de zile până să găsească ocazia potrivită pentru a trimite plicul în siguranță la destinatar. În cele din urmă, de comun acord cu José Alves Correia da Silva, arhiepiscopul de

⁸⁴ Carmelo de Coimbra, *op. cit.*, p. 274. Scrisoare de la sora Lúcia către monseniorul José Alves Correia da Silva, 9 ianuarie 1944, trimisă de la Tuy. Expeditorul discută despre starea de sănătate a destinatarului și face aluzie la o posibilă revelație sau la un mesaj primit adresat destinatarului. De asemenea, expeditorul face referire la faptul că a scris a *treia parte a secretului* și ia măsuri de precauție, sugerând posibilități de transmitere a acestuia.

⁸⁵ „Toutefois, le soin extrême qu'elle va prendre pour le transmettre en toute sûreté à son destinataire est un nouvel indice de l'importance exceptionnelle qu'elle accorde à ce document”. Michele de la Saint Trinité, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁶ Joaquín María Alonso, *O Segredo de Fátima*, p. 11.

⁸⁷ *Ibidem*.

atunci al diezezei din Gurza, Manuel Maria Ferreira da Silva⁸⁸, care era de asemenea superior al Societății Misionare din Cucujaes⁸⁹ și fost confesor al Lúciei pe vremea lui *Asilo de Vilar*, a sosit la Valença do Minho sâmbătă, 17 iunie 1944. Monseniorul Manuel Ferreira era însoțit atunci de fratele său, monseniorul José Manuel Ferreira da Silva și părintele Vernocchi, pe atunci director spiritual al Seminarului de Misiuni din Cucujaes, acesta din urmă fără să știe exact despre ce era vorba în gestiunea respectivă; aceste personalități au fost protagoniste și cele responsabile de primirea și transmiterea documentului către monseniorul José Alves Correia da Silva. Sâmbăta următoare, 24 iunie, în timpul octavei sărbătorii *Corpus-ului Christi*, la Asilo de Fonseca, monseniorul Manuel Maria Ferreira da Silva și fratele său, monseniorul José Ferreira da Silva, însoțiți de părintele Vernocchi, s-au întâlnit finalmente cu sora Lúcia. Aceasta din urmă plecase la prânz de la Noviciatul din Tuy, însoțită de câteva surori care, de asemenea, nu știau de misiunea văzătoarei. Întâlnirea a avut loc tot la Asilo de Fonseca, în colegiul surorilor franciscane și, cu mare discreție, Lúcia a înmănat documentul episcopului de Gurza, Manuel Ferreira da Silva⁹⁰, care, în aceeași după-amiază, în mașina condusă de fratele său, José Ferreira da Silva, va ajunge la casa de odihnă a Episcopului de Leiria în *Quinta da Formigueira*. Când au sosit la casa de odihnă a monseniorului José Alves, Manuel Ferreira da Silva va pune direct în mâinile Episcopului de Leiria *prețiosul manuscris*⁹¹ destinat să schimbe istoria Bisericii Catolice din a doua jumătate a secolului XX⁹². Părintele Alonso transmite o mărturie valoroasă a aceluiași frate al episcopului de Gurza, monseniorul José Ferreira da Silva,

⁸⁸ Carmelo de Coimbra, *loc.cit.*

⁸⁹ Michele de la Sainté Trinité, *loc.cit.*

⁹⁰ António Valdemar pentru ziarul portughez *Diário de Notícias*, în interviul său cu succesul monseniorului José Alves Correia da Silva, João Pereira Venâncio, confirmă și participarea monseniorului Manuel Maria Ferreira da Silva, pe atunci episcop de Gurza și un prelat foarte apropiat de Lúcia:

“E quem foi o primeiro depositário dessa carta?”

- Foi o então bispo de Gurza, hoje arcebispo de Cizico, D.Manuel Maria Ferreira da Silva, que, ao tempo, era superior da Sociedade Missionária de Cucujães.

- E porque foi esse prelado o intermediário da terceira parte do «segredo» de Fátima?
- D. Manuel Maria Ferreira da Silva havia sido, quando Lúcia estivera no Asilo do Vilar do Porto, da Congregação das Dóroteias, um dos seus confesores. A partir de então manteve contacto com Lúcia, tendo trocado correspondência com aquela vidente.

- D. Manuel Maria Ferreira da Silva a quem entregou aquele documento ou documentos?

- Directamente a D. José Alves Correia da Silva”, Ápio Garcia, *loc.cit.*

⁹¹ Joaquín María Alonso, *op.cit.*, p. 11.

⁹² José Galdes Freire, *O Segredo de Fátima Fátima. A terceira parte é sobre Portugal?*, p. 27.

tocmai cel care a condus mașina care i-a dus pe prelați de la Valença do Minho la Braga în direcția casei lui Dom José la Formigueira, făcând o relatare a fericitului deznodământ al traseului documentului. Monseniorul José Ferreira mărturisea următoarele:

„... am mers cu dânsul [arhiepiscopul de Cízico] și cu părintele Vernocchi, pe atunci director spiritual la Seminarul Misiunilor din Cucujães, la Valença, unde, la Colegiul franciscan, Lúcia, care era însoțită de o altă soră, i-a dat fratelui meu plicul care conținea secretul. De la Valença, fără ca noi [eu și părintele Vernocchi] să ne dăm seama despre ce era vorba, am venit prin Braga, unde fratele meu i-a înmănat plicul lui Dom José, episcop de Leiria, chiar fără ca noi să ne dăm seama. Am aflat abia mai târziu”⁹³.

În cele din urmă, la 17 iunie 1944, prețiosul manuscris a ajuns în mod solemn și oficial în mâinile autorității ierarhice a diecezei de Leiria. Când monseniorul José Alves a primit documentul sigilat, a primit și o comunicare de la Lúcia, în care văzătoarea făcea câteva sugestii imperative pe care episcopul le va urma întocmai ca pe niște dispoziții autentice *venite din Cer*. Sora Lúcia sugerează următoarele: ca plicul să fie păstrat de însuși Episcopul de Leiria, ca el însuși poate deschide și citi plicul oricând dorește, iar după moartea monseniorului José Alves Correia da Silva, acesta să fie înmănat Cardinalului Patriarh al Lisabonei, la acea vreme, Manuel Gonçalves Cerejeira, și de asemenea, plicul putea fi deschis și secretul revelat publicului după moartea Lúciei dacă acest fapt se întâmpla înainte; dar dacă moartea văzătoarei nu va avea loc până atunci, secretul trebuia să fie deschis și divulgat publicului⁹⁴ în

⁹³ „...eu fui com ele (o Senhor Arcebispo de Cízico) e o Sr. Pe. Vernocchi. então Director Espiritual no Seminário das Missões, de Cucujães, a Valença, onde, no Colégio das Franciscanas, a Lúcia, que vinha acompanhada de outra irmã, entregou ao meu irmão o envelope com o segredo. De Valença, sem que nós (eu e o Pe. Vernocchi) tivéssemos percebido do que se tratava, viemos por Braga, tendo meu irmão entregado o envelope ao Senhor Dom José, Bispo de Leiria, ainda sem que nós tivéssemos percebido. Só o soubemos mais tarde.”, Joaquín María Alonso, *op. cit.* În mod curios, Michele de la Sainte Trinité nu relatează că plicul a fost pus în mâinile episcopului de Leiria, ci vorbește în mod ciudat despre un „caiet”: „Discrètement, la voyante remit à l'évêque de Gurza le cahier dans lequel elle avait glissé l'enveloppe du Secret.”, Michele de la Sainte Trinité, *op. cit.*, p. 40. Ceea ce susține cercetătorul aparținând *Contre-Réforme Catholique* nu poate fi acceptat, în timp ce mărturia monseniorului. Ferreira da Silva, protagonistul evenimentului, vorbește în mod explicit de un singur plic: „entregou ao meu irmão o envelope com o segredo”. Aceasta a fost probabil o omisiune din partea cercetătorului nostru francez.

⁹⁴ În presupusul său jurnal autobiografic, intitulat *O meu caminho*, Lúcia sugerează că al treilea secret ar fi trebuit să fie doar „deschis” abia în anul 1960, și nu făcut public la vremea respectivă de către liderii bisericii, cum ar fi cardinalul patriarh de Lisabona sau episcopul de Leiria. Totuși, alte mărturii și informații oferite de Lúcia însăși vor completa aceste informații, adăugând că secretul era adresat episcopului de Leiria sau Sfântului Părinte și că planul conform indicațiilor Maicii Domnului

data de 1960⁹⁵. Cu toate acestea, deși monseniorul José Alves Correia da Silva a păstrat cu gelozie instrucțiunile Lúciei până la moartea sa, în martie 1957, ezitățile ecleziastice au început imediat după ce monseniorul José Alves a primit plicul, deoarece prelatul de Leiria, atunci când a încercat să transmită plicul Patriarhului de la Lisabona, Manuel Gonçalves Cerejeira, acesta din urmă nu a avut nicio intenție de a-și asuma o astfel de responsabilitate. După cum subliniază Joaquín María Alonso: „... În convorbirile personale dintre Don José și Patriarhul de la Lisabona, Don José a dorit să încredințeze documentul, înainte de moartea sa, Patriarhului, acesta din urmă refuzând întotdeauna să îl primească”⁹⁶. În consecință, din cauza refuzului cardinalului Cerejeira de a prelua documentul controversat, manuscrisul cu *secretul a* continuat să „locuiască” în Curia Episcopală din Leiria, cu monsenior José Alves Correia da Silva în grija acestuia, până când a fost predat Nunțului Apostolic din Lisabona, monseniorul Cento, și apoi transferat la Roma⁹⁷.

Cu toate acestea, se pare că a existat o încercare a monseniorului José de a transmite *secretul* la Roma la începutul anului 1944. Această informație a fost dată de fostul șef al Sfântului Oficiu, Cardinalul Ottaviani. În acest sens, Alonso a argumentat după cum urmează: „Cardinalul Ottaviani ne-a informat că în 1944, când a fost scris *secretul* de la Fátima, a existat o încercare, o anumită indicație, de a-l duce la Roma. Și că aceasta din urmă a judecat oportun ca *secretul* să fie păstrat în Curia episcopală din Leiria”⁹⁸.

După această tentativă, episcopul de Leiria a respectat toate măsurile stabilite de Lúcia pentru a păstra cu prudență textul care conținea *ultima bucată* din *secret*. În consecință, la 8 decembrie

era să fie făcut public în 1960. Vezi *O meu caminho* I, pp. 158-160, apud Carmelo de Coimbra, p. 267.

⁹⁵ „Cuando el señor Obispo de Leiria recibe el documento sellado [,] recibe igualmente una comunicación de Lucía, en donde [ella] le hace algunas sugerencias; por ejemplo, que lo guarde él mismo y que después de su muerte (del Obispo) sea entregado al señor Cardenal Patriarca de Lisboa. Efectivamente, don José así lo comunica al señor Cardenal, recibiendo aquellas sugerencias de Lucía como una orden del Cielo”, Idem, *La Verdad sobre el Secreto de Fátima*, p. 38. De asemenea, José Galdes Freire, adăugând nota importantă a deschiderii și dezvăluirii documentului în 1960: „Sabe-se, por diversas declarações ,que Lúcia estava disposta a dizer o «segredo» ao Sr. Bispo de Leiria, se este lho mandasse; que o Sr. Bispo podia abrir o sobrescrito e ler o «segredo» logo que quisesse; que por morte de D. José o «segredo» deveria passar a mao do Cardeal Cerejeira, Patriarca de Lisboa; que o «segredo» poderia ser aberto logo que Lúcia morresse; que, se a sua morte se não verificasse antes, o «segredo» deveria ser aberto e divulgado em 1960”. José Galdes Freire, *op. cit.*, p. 2.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 56; Cf. Michele de la Sainté Trinité, *op. cit.*, p. 43.

1945, documentul este salvagardat conform condițiilor sugerate de Lúcia. Din punct de vedere material, *acesta* a fost scris pe o singură foaie de hârtie, pusă într-un plic care a fost sigilat. Apoi, același plic va fi reinserat într-un plic mai mare, care de asemenea la rândul lui, va fi sigilat. În acest plic care *conținea plicul cu textul secretului*, episcopul de Leiria va consemna instrucțiunile Lúciei scriindu-le pe plic. Acest lucru este evidențiat de fotografia care îl înfățișează pe însuși monseniorul José Alves Correia da Silva cu celebrul *plic sigilat care conținea documentul secretului* așezat pe o masă, fotografie realizată de M. Panzen, reporter al revistei americane *Life* și publicată la 3 ianuarie 1949. Pe exteriorul plicului se citește următorul text:

„*Acest plic cu conținutul său va fi predat Eminenței Sale Cardinalul Manuel, Patriarhul Lisabonei, după moartea mea. Leiria, 8 decembrie 1945*

José, Episcop de Leiria”⁹⁹.

Plicul a fost în cele din urmă păstrat în Curia episcopală din Leiria¹⁰⁰, păzit de monseniorul José Alves Correia da Silva până în martie 1957, cu câteva luni înaintea survenirii morții sale¹⁰¹. În urma decesului Episcopului din Leiria, plicul a așteptat, în zadar, să fie deschis și publicat în 1960¹⁰².

⁹⁹ „*Este envelope com o seu conteúdo será entregue a Sua Em.cia o Sr. Cardeal D. Manuel, Patriarca de Lisboa, depois da minha morte. Leiria, 8 de Dezembro de 1945. José, Bispo de Leiria*”, *Ibidem*, p. 27.

¹⁰⁰ Ápio Garcia, *Bodas de Ouro de Fátima. 1917-1967*, p. 73.

¹⁰¹ Există o controversă privind conținutul autentic al celui de-al *treilea secret* în anumite cercuri catolice bine documentate care susțin că dezvăluirea celei de-a treia părți nu este încheiată, deoarece textul dezvăluit de Vatican în anul 2000, în timpul lui Ioan Paul al II-lea, nu ar corespunde nici contextului celor două părți anterioare, nici descrierilor istorice ale celor care au avut acces la document. Una dintre cele mai interesante poziții este reprezentată de specialistul francez, Laurent Morlier: „Or, il faut bien le reconnaître, le texte publié par le Vatican ne cadre ni avec le contenu, ni avec le style des deux premières parties. Ce style était simple, très clair, très compréhensible, très concret : dans les deux premières parties, rien d’obscur, rien d’ambigu. Rien que des faits, des noms, des événements, des demandes précises, tout est d’une parfaite netteté. Aucune nécessité de commenter ou d’interpréter. Même la vision de l’enfer de la première partie du Secret n’est pas symbolique et sujette à interprétation. La guerre de 1939 a été prédite de façon précise ; et la sainte Vierge, comme d’ailleurs dans les autres paroles adressées par la suite à soeur Lucie, n’use pas de symboles. Elle est au contraire d’un grand réalisme. Il n’est que de relire les avertissements du 13 juillet 1917. Ils n’ont pas besoin d’une clef de lecture de caractère symbolique !”, Laurent Morlier, *Le troisième secret de Fátima publié par le Vatican le 26 juin 2000 est un faux : en voici les preuves*, Argentré-du-Plessis: Editions DFT, 2001, p. 23. Vezi, de asemenea, Laurent Morlier, *Vrai ou Faux Troisième Secret de Fátima. Réponse au tome IV de “Toute la Vérité sur Fátima”*, Editions D.T.F., 2004.

¹⁰² „Ce secret devait selon les instructions célestes données a la voyante, être public en 1960. Il ne l’a pas été.”, Marc Dem, *Le Troisième Secret de Fátima*. Monaco, Editions du Rocher, 1993. p. 7. Cu privire la unele comentarii privind posibilele

Concluzii

Cercetarea noastră a încercat să ofere o dublă perspectivă istorică, evenimentțială și critică asupra evenimentelor care au înconjurat geneza, redactarea și concatenarea evenimentelor legate de documentul care va deveni cunoscut în istoria Bisericii Catolice în a doua jumătate a secolului XX drept *al Treilea secret de la Fátima*. Redactarea documentului în chestiune a fost posibilă datorită unui amalgam de factori spirituali și ecleziastici, în strânsă corelație cu starea de sănătate a protagonistei, care au creat un context favorabil pentru formalizarea mesajelor deținute de sora Lúcia.

Circumstanțele care au permis scrierea așa-numitului *secret de la Fátima* includ, în primul rând, presiunea ecleziastică exercitată de către José Galamba de Oliveira, a cărui insistență i-a insuflat episcopului de Leiria, José Alves Correia da Silva, hotărârea de a solicita scrierea *secretului* în două faze diferite și bine delimitate. Aceste două faze au fost determinate, la rândul lor, de circumstanțele fizice legate de sănătatea sorei Lúcia la începutul celei de-a doua jumătăți a anului 1943, atunci când văzătoarea suferea de pleurezie și simptome infecțioase constante. Gravitatea bolii sale în septembrie 1943 l-a determinat pe episcopul de Leiria să călătorească din Portugalia până la orașul spaniol Tuy pentru a o ruga pe sora Lúcia să redacteze respectivul document. Această primă fază s-a desfășurat într-o manieră informală, ceea ce a condus-o pe sora Lúcia, în calitate de persoană responsabilă de redactarea documentului, la o serie de dileme și confuzii spirituale cu privire la necesitatea pozitivă a redactării sau pur și simplu la dezmințirea acesteia. A doua fază a cererii de redactare a documentului se va concretiza din cauza confuziei exprimate de protagonist. Având în vedere nesiguranța manifestată de sora Lúcia, José Alves Correia da Silva, exercitându-și autoritatea episcopală, a dat în cele din urmă un mandat formal sorei Lúcia, ordonându-i să scrie *secretul* pe o foaie de hârtie. Prin urmare, trebuie să înțelegem că măsurile ecleziastice luate de episcopul de Leiria cu privire la scrierea de către sora Lúcia a documentului înțeles drept „a treia parte a *secretului* de la Fátima”, au constituit o măsură de protejare a informațiilor furnizate de văzătoare în cazul în care starea ei de sănătate s-ar fi deteriorat. În fond, ordinul de scriere a *secretului* a constituit o măsură în cazul morții văzătoarei, care, în septembrie

alternative care presupun autenticitatea secretului, vezi *Ibidem*, p. 151. De asemenea, vezi lucrarea lui Tosatti: Marco Tosatti, *Il Segreto Non Svelato*, Casale Monferrato, Edizioni Pienme Spa, 2002.

1943, părea dacă nu iminentă, cel puțin suficient de îngrijorătoare pentru ca autoritatea ecleziastică competentă să dorească să protejeze ultimele scrieri importante despre Fátima. Circumstanțele scrierii manuscrisului au fost, de asemenea, turbulente din motive necunoscute și este remarcabil faptul că sora Lúcia însăși nu a avut acces la toată corespondența în cursul lunii decembrie 1943 ca urmare a intervenției unor terțe părți, poate pentru a nu tulbura pacea spirituală a văzătoarei.

În mod analog, cercetarea noastră demonstrează în mod critic complexitatea datelor disponibile în prezent cu privire la circumstanțele care au înconjurat redactarea documentului în cauză. Cercetarea noastră scoate la iveală anumite neconcordanțe între pasajele din jurnalul autobiografic atribuit sorei Lúcia și intitulat *O meu caminho*, în contrast cu informațiile disponibile furnizate de istoricii de referință în domeniul istoriei Fatimei, precum Sebastião Martins dos Reis și António Maria Martins, cu privire la aceleași circumstanțe. Aceste din urmă informații, deși puține la număr, dar importante pentru valoarea lor documentară, arată că există două versiuni diferite ale aceluiași eveniment. Cercetarea noastră demonstrează și evidențiază pentru prima dată contradicțiile dintre narațiunea presupus autobiografică scoasă la lumină de Carmelul din Coimbra în 2013 în opera intitulată *Um caminho sob o olhar de Maria* și mărturiile istorice culese de Sebastião Martins dos Reis direct de la maica Maria do Carmo Cunha Matos, care a fost maica superioară în Noviciatul din Tuy precum și confidentă a sorei Lúcia în perioada de redactare a celebrului document. Aceste fapte impun necesitatea unei abordări critice și riguroase bazate pe confruntarea surselor pentru o înțelegere obiectivă a evenimentelor, care să permită și înțelegerea cauzelor factuale ale eventualelor contradicții din surse, delimitând astfel relatările într-o abordare mai sigură a adevărului obiectiv al faptelor referitoare la viața intimă a sorei Lúcia Maria das Dores.

Cercetarea noastră se dovedește a fi fundamentală pentru înțelegerea genezei unuia dintre cele mai importante și controversate documente aparținând Bisericii Catolice în a doua jumătate a secolului XX. Geneza redactării așa-numitului al *Treilea secret de la Fátima*, împreună cu controversele istorice din jurul redactării sale, ar putea, în același fel, să ofere o nouă evaluare istorică a documentului în cauză, al cărui conținut continuă să genereze controverse până în prezent cu privire la destinul doctrinar al Bisericii Catolice, precum și la viitorul escatologic al omenirii în raport cu instituția ecleziastică romană. Așa-numitul al *Treilea secret de la Fátima* va sfârși, în cele din urmă, prin a fi legat de viața intimă a sorei Lúcia, iar teoriile privind conținutul său nu pot abandona sfera speculațiilor decât în urma unei analize detaliate a

Geneza redactării a celei de-a Treia Părți a Secretului de la Fátima. Îndoieli, angoase și suferințe ale serei Lúcia Maria das Dores în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1943 la Tuy. O controversă istorică

corespondenței cunoscute a serei Lúcia, abordând preocupările sale spirituale, examinând avizele adresate ierarhiei ecleziastice și contrastând aceste puncte cu interogațiile văzătoarei însăși, în special cele cuprinse între anii 1946 și 1957. Aceasta din urmă este, deocamdată, o sarcină viitoare pentru istoricul specializat în problemele legate de Fátima.

**ÎNTRU COMUNITĂȚILE DE LECTURĂ ȘI MEMORIE DIN
PERIOADA INTERBELICĂ ȘI CEA POSTBELICĂ. O PRIVIRE
ASUPRA BIO-BIBLIOGRAFIEI PASTORULUI LUTERAN
ALFRED CSALLNER***

Marian Zăloagă*

Abstract

**Between Interwar and Postwar Reading and Memory
Communities. A Look at the Bio-Bibliography of the Lutheran Pastor
Alfred Csallner**

The present paper investigates the reception of the activity and the works of Adolf Csallner (1895-1992). He was one of the most exponential figures of the eugenic movement which gained audience in the interwar period among the Transylvanian Saxons and stimulated the self-Nazification of Lutheran pastors of various ranks. Csallner started as a man of the church and from that position tilted to more radical völkisch ideas, finally, becoming fascinated by the national - socialist racial ideas and choosing to infuse his works with such ideological idiosyncrasies. In the present paper, I recognize four communities of reading, each having their advocates and an anticipated readership. Hence, the authors of different printings sought to guide and influence its anticipated public to a specific understanding of the career of this Transylvanian Saxon clergyman. First and foremost, I am pursuing the feedback received from the side of the (pan-)/German and Transylvanian Saxon readership from the interwar period who read Csallner's texts at first hand and could be animated by the same essentialist ideas. Secondly, I distinguish between a community of reading which was expected to positively respond to the efforts of rehabilitating Csallner's work in order to defend an entire nazified generation. In relation to this, I reflect on how a diasporic Saxon readership was invited to recuperate Csallner as a martyred man of the church, always in the service of his ethnic group with all the argumentative means available. A third community of reading is constituted by the readers who may have considered Csallner's career and works, by circumstantial bibliographical referencing, hence, portraying him as a eugenicist among others, a veritable exponent for the phenomenon of right-wing radicalization experienced by the ethnic minorities' elites from the post-imperial states. Finally, I identify a fourth community of reading which has been guided to regard Csallner as a racial driven clerical fascist. In short, this paper aims to demonstrate how the profile of an author entangled with the collective identity projects of an ethnic group during interwar and, especially, in post-war eras.

* Scientific Researcher, Ph.D., "Gheorghe Șincai" Institute of Socio-Human Research of the Romanian Academy, marian.zaloaga@academia-cj.ro; zaloagam@yahoo.com

Keywords: *communities of reading; Transylvanian Saxons; clergy; eugenics; Landsmannschaften; deprovincializing historical writing.*

Cercetări recente au arătat că examinarea modurilor de lectură este profund legată de studierea dinamicii existente între actori ce și-au asumat rolul de producător de cunoaștere și diverse colectivități. Analize în această cheie par apte să demonstreze existența unor interdependențe, mai mult sau mai puțin strânse ori deslușit exprimate, dintre relațiile sociale ale unui autor și practicile instituționale¹. Dincolo de valențele educative, personale sau comunitare intrinseci perpetuării comunităților de lectură și a practicilor dezvoltate de acestea, trebuie subliniat că promovarea și/sau modul de consum al anumitor materiale, destinate tiparului și implicit lecturii, reflectă și ideologiile care au marcat/animat, în anumite perioade de timp, acele grupuri². Cercetarea acestora poate ilustra existența unor conflicte culturale sau politice interne sau externe³, care prin medierea textuală, prin recuperarea și reluarea tematică pot marca, pe termen relativ lung, memoria culturală colectivă a unor colectivități. Benedict Anderson, și pe urmele sale atâția alții, au demonstrat convingător că națiunile moderne pot să fie privite ca niște veritabile comunități imaginate care au fost, din etapa emergentă, intrinsec legate și dependente de dezvoltarea pe verticală și orizontală a comunităților de lectură⁴. Prin intermediul acestor canale, antreprenorii etno-culturali, curând cuprinși ei înșiși în galerii de fondatorii ai națiunilor⁵, au creat și consacrat eroi, martiri și au reiterat date despre trecut care, atent triate, trebuiau să servească unor proiecte identitare colective din prezent și viitor.

* Lucrare de plan în cadrul proiectului *Elita clericală între tradiție și modernitate. Biografii reprezentative* desfășurat în cadrul Institutului de cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” din Târgu Mureș.

¹ DeNel Rehberg Sedo, “An Introduction to Reading Communities: Processes and Formations”, în *Reading Communities from Salons to Cyberspace* (ed.) DeNel Rehberg Sedo, London, Palgrave Macmillan, 2011, p. 2.

² *Ibidem*, p. 4.

³ *Ibidem*, p. 11.

⁴ Cf. Benedict Anderson, *Imagined. Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London & New York, Verso, 2006; Angharad Closs Stephens, *The Persistence of Nationalism from Imagined Communities to Urban Encounters*, London & New York, Routledge, 2013, pp. 15-31, 73-88, 111-122; Jason Xidias, *An Analysis of Benedict Anderson’s Imagined Communities*, London & New York, Routledge, 2017.

⁵ Detalii despre felul în care acest curent a pătruns și s-a manifestat în spațiul transilvănean se găsesc în studiile comparative ale autoarelor: Borbála Zsuzsanna Török, *Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*, Leiden & Boston, Brill, 2016, passim; Catherine Horel, *Multicultural Cities of the Habsburg Empire 1880 – 1914. Imagined Communities and Conflictual Encounters*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2023, pp. 161-321.

Cazul etnicilor germani cu rădăcini în zone ce aparțin, de mai bine de un secol statului român - fie că ne referim la cei care au rămas pentru mai multe decenii din secolul XX pe teritoriul dintre aceste granițe sau, dimpotrivă, au emigrat, - este ilustrativ pentru rolul comunităților de lectură în a perpetua o identitate de grup, ca răspuns la dispersarea crescută a acestuia înregistrată pe parcursul secolului XX. Fie că vorbim de lectura presei, a manualelor, a volumelor de autor sau a celor de studii, a corespondenței, a periodicelor academice sau a celor cu caracter de mase, fiecare dintre aceste materiale scrise, în care s-au implicat indivizi sau asociații, pot demonstra că membrii acestui grup etnic, cu un nivel mereu crescut de alfabetizare⁶, realizau că supraviețuirea identității etno-culturale era condiționată de perpetuarea unor comunități de lectură de factură elitară și/sau populară⁷.

Publicații recente ca acelea semnate de cercetători sași și de alte etnii au acoperit o varietate de subiecte plecând de la analiza bogatei publicistici a germanilor de pe teritoriul statului român din secolul XX. Multe dintre ele pot fi privite ca temeinice demonstrații care, prin diversele abordări și prin varietatea de materiale explorate, pot pune în lumină canalele disponibile sașilor din Ardeal în a-și menține vie identitatea colectivă și de a o acorda/ajusta la diverse circumstanțe geo-politice în care comunitatea s-a aflat pe parcursul acestui secol tumultos⁸. În scopul de a reliefa modul în

⁶ Cf. Joachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn: Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2003, pp. 149, 169; Walter König, *Schola seminarium rei publicae. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien*, Köln, Böhlau Verlag, 2005, pp. 9, 51, 80; Victor Karady, „Denominational Inequalities of Elite Training in Transylvania during the Dual Monarchy“, în *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950)*, (ed.) Victor Karady & Borbála Zsuzsanna Török, Cluj-Napoca, EDRC, 2008, pp. 65-94; Rudolf Poledna, „Schimbări socioeconomice la germanii din România în timpul comunismului“, în *Un veac frământat: germanii din România după 1918*, (coord.) Ottmar Trașcă, Remus Gabriel Anghel. Ediția a II-a., Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2019, pp. 263-265.

⁷ DeNel Rehberg Sedo, „An Introduction to Reading Communities...”, p. 19.

⁸ Schuller Anger, *Kontakt und Wirkung. Literarische Tendenzen in den siebenbürgischen Kulturzeitschrift „Klingsor“*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1994; Annemarie Weber, *Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppen-identität einer Minderheit (1944-1971)*, Köln, Böhlau Verlag 2010; Bianca Bican, *Deutschsprachige kulturelle Presse Transsilvaniens. Einblicke in die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts und in die Zwischenkriegszeit*, Münster, Wien, LIT Verlag, 2013; Sacha E. Davis, *Constructing the Volksgemeinschaft: Saxon Particularism and the Myth of the German East, 1919–1933*, în „German Studies Review”, Vol. 39, No. 1, 2016, pp. 41-64; Cristian Cercel, *Romania and the Quest for European Identity Philo-Germanism Without Germans*, London & New York, Routledge, 2019; James Koranyi, *Migrating Memories: Romanian Germans in Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University

care elitele ecleziastice și cele seculare au jonglat cu „trecutul utilizabil”, autori contemporani au realizat meticuloase studii, zăbovind, în mod special, asupra materialelor cu caracter tipărit, de uz intern sau chiar materiale de export, care au fost distribuite pe filiere mai mult sau mai puțin oficiale. Examinând presa, lucrările periodicele cu caracter cultural, științific și ecleziastic, chiar pe cele cu caracter de popularizare precum și pe cele cu vândute scopuri propagandistice, cercetătorii istoriei culturale a sașilor au evidențiat modurile în care, pe parcursul secolului XX, elaborarea unor narațiuni dedicate trecutului, mai mult sau mai puțin îndepărtat, a avut ca mize reiterarea, ranforsarea sau regândirea identității colective.

Dat fiind faptul că, din ce în ce mai frecvent, pe parcursul secolului XX opțiunile argumentative și/sau politice ale liderilor grupului au avut ca referință simbolică, dar și concretă, statul și modelul german⁹, putem afirma că elaborarea, respectiv, organizarea unei serii de evenimente editoriale și / sau comemorative cu conotații identitare, a dobândit un caracter transnațional¹⁰. Peregrinația academică și, ulterior, crescânda migrație motivată politic sau economic, au generat o serie de dileme identitare cărora s-a încercat să li se răspundă prin elaborarea unor publicații cu capacitate variabilă de influențare a imaginii de sine a grupului fracturat între aceia care au optat să rămână în România și

Press, 2021; Corneliu Pintilescu, „The Nazification of the Rural Transylvanian Saxon Press: Case Study – “Landwirtschaftliche Blätter” (1935-1941)”, în *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, (ed.) Sorin Radu & Oliver Jens Schmitt, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholar Publishing, 2017, pp. 483-512; Alois-Richard Kommer, „Publicațiile de presă ale Asociațiilor etnicilor germani emigrați ca mediu de formare a identității acestora”, în *Germanii din România: migrație și patrimoniu cultural după 1945*, (ed.) Mathias Beer, Sorin Radu, Florian Kühner-Wielach, București, Editura Academiei Române, 2019, pp.159-174; Alois - Richard Kommer, „Identitatea sașilor transilvăneni sub presiunea regimului communist în anii 80”, în *Identități Sociale, Culturale, Etnice și Religioase în Comunism*, (ed.) Cosmin Budeancă & Florentin Olteanu, Iași, Editura Polirom, 2015, pp. 284-295; Ioana Florea, *Die deutschsprachige Sportpresse in Siebenbürgen in der Zwischenkriegszeit (1920-1928)*, Cluj-Napoca/ Klausenburg, Klausenburger Universitätsverlag/Presa Universitară Clujeană, 2016.

⁹ Michaela Nowotnick, „Die Karpathen», «Ostland», «Klingsor». *Siebenbürgen und seine Beziehungen zum Literarischen Leben in Deutschland (1907-1939)*, Teza M.A., Humboldt Universität zu Berlin, 2007; Rachel Renz Mattair, *Looking to Themselves: The Tension Between Self-Reliance, Regionalism and Support of Greater Romania within the Saxon Community in Transylvania 1918-1935*, Teza M.A., Central European University, Budapest, 2012; Noémi Hegyi, *Übersetzung und Kulturtransfer in der frühen Zwischenkriegszeit in den Zeitschriften Ostland und Klingsor*, în „Germanistische Beiträge”, 45, (1), 2019, pp. 94-107; Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, pp. 133-153.

¹⁰ J. Koranyi, *Migrating Memories ...*, p. 2.

cei care au decis să plece, în diferitele valuri ale îndelungatului fenomen cunoscut drept *Aussiedlung*¹¹. Totuși, în pofida acestui curent emigraționist - căruia i s-a dat tonul în anii '40 prin intermediul relocărilor (*Umsiedlungen*)¹², - care a luat proporții, cu precădere, în timpul conducerii ceaușiste¹³, legătura cu locurile natale nu a fost niciodată întreruptă, deși polii de referință statală și instituțională s-au multiplicat și intersectat. După cum bine a afirmat James Koranyi, narativele cu rol memorizator, perpetuate prin intermediul materialelor destinate lecturii publicate pe parcursul secolului XX, reflectă dilemele unor subgrupuri etnice, precum cel sășesc sau cel șvăbesc, care s-au preocupat de conservarea și perpetuarea unei identități regionale și chiar locale. Chiar și după emigrarea pe teritoriul statului german federal, resimțită ca un autentic exod, scrierile celor care au părăsit locurile natale au continuat să fie marcate de nostalgia unor situri plasate pe teritoriul statului român. Unul dintre motivele principale consta în dificultatea etnicilor germani plecați din România de a se regăsi identitar în contextul întâlnirii cu diverse expresii ale germanității preexistente pe teritoriul statului german federal post-belic¹⁴.

Narațiunile identitare intrinsec legate de perpetuarea memoriei culturale relevă că antreprenorii etno-politici care s-au îndeletnicit cu scrisul de pe poziții laice sau eclesiastice erau angajați într-o dezbatere ce se purta sub impresia angoasei „disoluției săsimii” (*finis Saxoniae*)¹⁵. Această temere nu era deloc de dată recentă, fiind notabilă încă din perioada interbelică. Marele Război și, mai ales, a doua conflagrație mondială, cu derapajele sale pan-germaniste pe tonalități național-socialiste¹⁶, precum și

¹¹ Hans W. Schoenberg, *Germans from the East: A Study of Their Migration, Resettlement and Subsequent Group History Since 1945*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1970, p. 105. Ortfried Kotzian, „Sonderfall Bundesrepublik Deutschland: Deutscher und doch Migrant – Aussiedler zwischen Identitätsfindung und gesellschaftlicher Akzeptanz“, în *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*, 3–4, (3), 2010, pp. 212–228; Anton Sterbling, „Die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien in die Bundesrepublik Deutschland und andere Migrationsvorgänge in und aus Südosteuropa“, în *Deutschland - ein Einwanderungsland?: Rückblick, Bilanz und neue Fragen*, (ed.) Edda Currie & Tanja Wunderlich, Stuttgart, Lucius, 2001, pp. 197–222.

¹² Cf. Annemarie Weber, *Die geplante Umsiedlung der Rumäniendeutschen 1944–1946 in unveröffentlichten Archivadokument*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 34, 1, 2011, pp. 55–74.

¹³ Hannelore Baier, *Ceaușescu und die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 35/1, 2012, pp. 27–50.

¹⁴ Korani, *Migrating Memories*..., pp. 9, 19.

¹⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹⁶ Cf. Roger Chickering, *We Men Who Feel Most German: A Cultural Study of the Pan-German League, 1886–1914*, London, George Allen & Unwin, 1984; Barry A.

urmările acestuia, prin învingerea Germaniei hitleriste și demararea procesului de denazificare¹⁷ - derulat diferit de ambele părți ale Cortinei de Fier -, au conferit proporții suplimentare acestei proiecții fataliste împărtășite de elitele săsești. Totuși, prin intermediul unei febrile activități publicistice, antreprenori etno-politici sașii relocați în R.F.G. au încercat să atenueze această impresie de disoluție identitară accelerată atât de politicile față de minoritatea germană a statului comunist român, cât și de provocările pe care le presupunea afirmarea unei voci particulare într-un foarte eterogen spațiu public al statului federal german. În acest sens, sașii au făcut uz, în mod mai mult sau mai puțin liber, de canale de comunicare tipărite, în cea mai mare parte publicate grație reorganizării instituționale, concretizate prin apariția unor institute fondate atât în România cât și în Germania¹⁸. Altfel spus, în perioada postbelică sașii aflați de ambele părți ale Cortinei de Fier s-au regăsit în postura de a-și perpetua memoria identitară prin cultură, chiar dacă acest lucru a fost realizat în maniere foarte distincte. Bastioane oficiale erau două institute care au publicat serii de jurnale și cărți, chiar și în condițiile în care apariția acestora a impus compromisuri, tăceri sau acomodări politice și paradigmatiche consimțite sau dimpotrivă impuse.

Opțiuni de lectură și publicul acestora. De la pastorul preocupat cu salvarea neamului, la postura martirului reabilitabil, până la demascarea clericului cu indiscutabile convingeri rasiste

Cazul Alfred Csallner merită abordat din perspectiva receptării activității și a operei sale interbelice și postbelice, discuția pe aceste coordonate putând să fie interesantă deoarece ne permite să reflectăm asupra modului în care memoria colectivă a sașilor a fost și este periodic rescrisă. Cercetarea contextuală a modului în care s-a reluat schițarea bio-bibliografiei sale are capacitatea de a ilustra schimbarea perspectivelor unor generații de lectori cu privire la trecutul recent al membrilor comunității etnice căreia îi aparținea personajul în cauză. Important de reținut este faptul că revenirea personalității și operei sale în atenția comunităților de lectură a tranzitat trei regimuri politice, fiind, până la un punct destul de

Jackisch, *The Pan-German League and Radical Nationalist Politics in Interwar Germany, 1918-39*, Farhan Surrey, Ashgate, 2012.

¹⁷ Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, New York, The Penguin Press, 2005, pp. 52, 56-61, 88, 105, 122, 131, 203.

¹⁸ Rudolf Poledna, *Sint ut sunt, aut non sint? Transformări sociale la sașii ardeleni după 1945. O analiză sociologică din perspectivă sistematică*, Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, pp. 19-21.

avansat, chiar în context postbelic, concomitentă cu angajamentul personal al subiectului nostru în producerea de cunoaștere în serviciul propriului grup etnic.

În esență, activitatea din perioada interbelică a prelatului și a omului de pseudo-știință despre care vom discuta în lucrarea de față, s-a desfășurat într-un context politico-cultural care s-a nazificat treptat¹⁹. Aceste transformări societale nu i-au scutit nici pe oamenii bisericii evanghelice din Ardeal, personaje influente în ghidajul spiritual, cultural și politic al comunităților săsești. Istorici eclesiastici și cei laici vorbesc despre un proces de auto-nazificare a numeroși clerici, lucru depistabil din scrierile, acțiunile și depozitiile lor publice²⁰. Acest fenomen de fundal l-a transformat pe bistrițeanul Alfred Csallner într-un subiect de cercetare, chiar dacă prin acțiunile sale acesta nu e neapărat plasabil în prima linie a sașilor radicalizați politic. Cu toate acestea, numele său se va regăsi, alături de personaje compromise, pe listele persecutorilor comuniști care după preluarea puterii s-au angajat într-o activitate de epurare, în acest proces opresiv numeroși etnici germani fiind etichetați cu termenul generic de „hitleriști”²¹.

¹⁹ Florian Kühner-Wielach, „Drumul spre «Alinierea» la Național-Socialism. Pentru o istorie politică a germanilor din România între 1933 și 1940” în *Un veac frământat...*, pp. 84, 93; Mariana Hausleitner, „Die Radikalisierung von Deutschen in Rumänien vor ihrer Gleichschaltung 1932-1940”, în *Nationalsozialismus und Regionalbewusstsein im östlichen Europa*, (ed.) Burkhard Olschowsky, Ingo Loose, München, De Gruyter, 2016, p. 199; Dirk Schuster, „The National Socialist ‘National Community’ in the ‘Foreign German Community’ through the Example of Transylvanian Saxons and their National Church”, în *In honorem Vasile Ciobanu. Studii privind minoritatea germană din România în secolul XX*, Hermannstadt/Sibiu: Honterus, 2017, pp. 125-147.

²⁰ Ulrich Andreas Wien, „Biserica evanghelică C.A. din România începând cu anul 1918”, în *Un veac frământat...*, pp. 221-225; U. A. Wien, *Above the Abyss. Challenges of the Diaspora Church of the Augsburg Confession in Transylvania from the 19th –21st Century* (Translated by Samuel Brandt), Berlin & Boston, de Gruyter, 2024, 2023, pp. 375, 405, 415, 543; Cristian Cercel, *The relationship between religious and national identity in the case of Transylvanian Saxons (1933–1944)*, în „Nationalities Papers”, Vol. 39, Nr. 2, 2011, pp. 161–180; DOI: 10.1080/00905992.2010.549470; Cornelia Schlarb, „Konfessionspezifische Wahrnehmung des Nationalsozialismus in kirchlichen Publikationen der deutschen Minderheiten in Rumänien in den 1930s Jahren”, în *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel-und Südosteuropa*, (ed.) Mariana Hausleitner & Harald Roth, München, IKGS Verlag, 2006, pp. 133-162.

²¹ Hannelore Baier, *Von der Mitläufer zur Opfergemeinschaft Die wechselhafte Politik des rumänischen Staates der deutschen Minderheit gegenüber und die Auswirkungen auf deren Selbstwahrnehmung*, în „Transylvanian Review”, Vol. XXXI, Supplement Nr. 2 (2022), p.123, 125, 130; A. Weber, *op. cit.*, p. 153; Eduard Eisenburger „Die Rumänien Deutsche Presse in den Jahren des Sozialistischen Aufbaus”, în *Die Zeit in der Zeitung* (ed.) Eduard Eisenburger, Michael Kroner, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p.190.

În lucrarea de față vom evidenția existența a patru comunități de lectură care prin modul de abordare a vieții și operei lui Alfred Csallner au putut și pot influența percepția acestui veritabil antreprenor etno-politic cu *background* clerical care a avut preocupări și proiecte care, ca alonjă și mod de argumentare, depășeau, principial, preocupările și competențele corpului ecleziastic. Totuși, considerăm că ideile sale nu pot fi decuplate de scrierile anterioare sau chiar contemporane ale episcopilor sau vicarilor din fruntea *Landeskirche* care au enunțat existența unor afinități identitare culturale de factură pan-germană²².

Eroul sau, în viziunea altora, anti-eroul asupra căruia s-a oprit atenția unor generații de cititori cu aplecare către cercetarea istoriei s-a născut în Bistrița în 1895, fiind membru al unei familii foarte influente dintr-un areal locuit, timp de veacuri, de comunități compacte de sași. După terminarea gimnaziului din orașul natal, Alfred Csallner studia, asemeni multor etnici sași, la universități din Budapesta, Viena și Berlin, iar la reîntoarcerea în patrie a activat ca și cadru didactic în gimnaziul din Bistrița, apoi, la școala de fete din Sighișoara. Din 1923 intra în rândurile preoțimii, fiind paroh în localități precum Ruja, Slimnic și Șura Mică. Anul 1936 reprezenta un an de turnură în cariera sa, căci era momentul în care renunța să mai servească ca preot pentru a se dedica exclusiv cercetărilor dedicate populației și aspectelor legate de propășirea economică a propriului neam. Csallner va considera atractiv să se subordoneze lui Fritz Fabritius - liderul Mișcării de întrajutorare național-socialiste din România (*Nationalsozialistischen Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumänien*) -, ocupând poziția de Șef al Biroului Național de Statistică, Politica Populației și Planificarea Familială. Diferențe de opinie cu Andreas Schmidt „*Volkgruppenführer*” al Grupului Etnic German din România, au condus la suspendarea activității sale de cercetare, în 1943 biroul condus de el fiind desființat. În pofida acestei disensiuni endogene, după 23 August 1944, când România întorcea armele împotriva Germaniei Naziste, Csallner ajungea în captivitate în lagărul de deținuți politici de la Târgu Jiu, pentru ca după eliberare să servească ca administrator parohial în localități rurale precum Ruja, Dârlos, Petiș. După război, viața nu i-a fost fără griji, fiind permanent interogat și arestat, chiar și după pensionare și relocarea sa în Sibiu. În 1974 reușea totuși să capete permisiunea de a emigra în Germania Federală. Abia ajuns pe teritoriul german federal se reunea în 1975 cu foști camarazi de

²² Florian Kühner -Wielach, *Kultur und Werte, Blut und Boden Siebenbürgisch-sächsische Biopolitik in den „langen“ 1920er-Jahren*, în „Transylvanian Review”, Vol. XXXII, No. 1 2023, pp. 63-85; U.A. Wien, *Above the Abyss...*, pp. 30, 33, 43 -61, 405.

idei, luând parte alături de Alfred Bonfert, Wolfram Bruckner, Kaspar Hügel, Josef „Sepp” Schmidt, Michael Stocker și Heinrich Zillich - figuri exponențiale pentru cercul *Arbeitsgemeinschaft für südostdeutsche Volks- und Heimatforschung*- la dezbateri publice despre destinul sașilor. În 1982, era onorat prin decernarea premiul cultural al *Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen*.

O privire de ansamblu asupra bio-bibliografiei lui Alfred Csallner evidențiază un nedisimulat angajament al acestuia în viața comunitară a săsimii. Primele referințe care-l privesc pot să fie depistate în anualele școlare din Bistrița unde acesta și-a efectuat studiile preuniversitare și, ulterior, a și predat. Din aceste materiale, destinate lecturii personalului ce superviza sectorul educațional săsesc, aflăm că învățăcelul bistrițean se implica în serbări școlare și că se afla printre elevii care obțineau rezultate bune, iar acestea îl recomandau pentru stipendii oferite de către susținători locali ai învățământului confesional²³. Puțini câți erau, cititorii acestor materiale puteau afla despre activitatea sa de tânăr cadru didactic, fapt atestat de prezența numelui său în rapoartele publice școlare în care figura ca suplinitor în aceeași instituție de învățământ²⁴. În anii ce au urmat Primului Război Mondial îl regăsim în presa interbelică locală cu primele eseuri²⁵ care relevau preocupări statistice legate de evoluția populației din arealul bistrițean. Mentorul său, Heinrich Siegmund, un protejat al bisericii evanghelice²⁶, îi stimula angajamentul prin menționarea cercetărilor sale în articole publicate în ziarul central al bisericii evanghelice²⁷. Ca pastor luteran, el însuși ajunge în paginile acestui organ de presă al Bisericii Evanghelice din Ardeal, semnând o serie de articole pe teme care sensibilizau autoritățile bisericești, mai ales acelea legate de

²³ Georg Fischer, *Chronik des Gymnasiums, der Knabenbürgerschule und der Knabenelementarschule*, în „Evangelischen Obergymnasiums Bistritz”, 1912, p. 34.

²⁴ Albert Berger, *Schulnachrichten über das Gymnasium, die Knabenbürger- und Elementarschule für das Schuljahr 1919-20*, în „Evangelischen Obergymnasiums Bistritz”, 1919, pp. 3-4; Richard Alberti, *Schulnachrichten über die evang. Mädchen-Elementar- und Bürgerschule A. B. für das Schuljahr 1919-20*, în „Evangelischen Obergymnasiums, Bistritz”, 1919, pp. 12-13.

²⁵ Alfred Csallner, *Die Schüler der Bistritzer evangelisch-sächsischen Schulen (Eine Statistik seit 1852)*, în „Bistritzer Deutsche Zeitung”, Nr. 72, 1919, f.p.; Alfred Csallner, *Der völkische Charakter der Gemeinden Mönchschorf, Moritzdorf, Tatsch und Ungersdorf*, în „Bistritzer Deutsche Zeitung”, Nr. 62, 1920, p. 3.

²⁶ Tudor Georgescu, *The Eugenic Fortress. The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, Budapeșt & New York, Central European University Press, 2016, pp. 29-69.

²⁷ Dr. Heinrich Siegmund, *Bericht über den Stand der Fürsorge im Jahre 1924*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 49, 1925, p. 587.

stimularea natalității²⁸. Cercetări dedicate aceleiași chestiuni erau reluate și publicate în periodicul condus de el însuși *Blätter für Kinderfrohe* din 1929²⁹. Însă, cu tot *background*-ul său clerical și ulterioara susținere primită din partea liderilor aflați în conflict cu liderii ecleziastici, nu era intangibil, ci, chiar criticat pentru re poziționarea sa ideologică. În acest sens trebuie citit eseu din oficiosul bisericesc, publicat în 1939, în care i se replica pe un ton muștrător, ca unui pastor dezertor și rătăcit, deoarece punctele sale de vedere aduseseră atingere liniei de gândire, prestigiului și activității sociale a bisericii din care provenea³⁰. Reapare pasager, când deja instituția bisericii se afla în corzi, numele său fiind pomenit într-un comunicat de presă în contextul unor numiri operate de *Volksgruppenleiter*-ul Wolfram Bruckner³¹. Cu toată protecția de care părea să beneficieze din partea lui Fritz Fabritius, presa ardeleană îl pomenea și în contextul unui scandal dezonorant, fiind denunțat că a adus prejudicii patrimoniului bisericii din Stolzenburg prin amanetarea unor covoare orientale expuse în interiorul spațiului sacru³².

O serie de articole din presa laică îl pomeneau pe Alfred Csallner în postura de preot paroh care, fie era înscăunat în diverse parohii, fie participa la investitura în funcție a altor colegi, ocazii în care, punctual, încerca să vorbească public despre îngrijorările și totodată interesele sale de cercetare³³. Prima dintre propriile investiții ca paroh nu era trecută cu vederea, relatându-se despre ea în organul bisericii evanghelice³⁴. Presa laică a vremii îi rezerva coloane pentru publicarea unor materiale cu caracter ficțional, scrise într-un ton elegiac³⁵. În numeroase circumstanțe, unele având caracter economico-administrativ zonal, Csallner era surprins de oamenii de presă ca participant vocal implicat în a-și face cunoscută agenda etno- politică. Se reținea în diferite organe de presă că

²⁸ A. Csallner, *Luxuskinder?*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 18, 1926, pp. 543-546; Idem, *Vorschläge zur Neuregelung der Familienzulagen*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 34, 1927, pp. 350-353.

²⁹ Idem, *Von der Verweichlichung unseres Volkes als einer Wirkung der Kinderbeschränkung*, în „Blätter für Kinderfrohe“, 2. Jahrgang, 3. Folge, 1929, pp. 11-15.

³⁰ Ernst Jekelius, *Irrwege. Zu Alfred Csallners gleichnamiger Broschüre (Vertriebsstelle, Emil Brudner, Hermannstadt)*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 32, 1939, pp. 405-406.

³¹ *Ernennungen*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 38, 1940, p. 471.

³² *Erklärung*, în „Die Neue Zeitung”, Nr. 669, 11 November 1933, p. 5.

³³ *Pfarrerpräsentation in Mergeln*, în „Landwirtschaftliche Blätter”, Nr. 49, 1926, p. 327.

³⁴ *Pfarrereinführung in Roseln*, în „Kirchliche Blätter”, Nr. 49, 1923, p. 518.

³⁵ Alfred Csallner, *Neujahrnacht*, în „Deutsche Tagespost, Allgemeine Volkszeitung für die deutschen in Rumänien”, Nr. 1, 1 Januar 1920, pp. 1-2.

vorbea celor prezenți despre teme legate de reproducere³⁶ și proprietate³⁷ ori despre metode de protejare a intereselor economice săsești³⁸. În alte ocazii, unele cu caracter festiv, era surprins în postura de a trage semnale de alarmă cu privire la pericolul consumului de alcool în rândul maselor³⁹. Vorbea inclusiv la întrunirile organizațiilor de femei, după cum reieșea din reportajele apărute în ziarul central al sașilor ardeleni⁴⁰. Nu erau ignorați, dimpotrivă, chiar privilegiați tinerii cărora Csallner li se adresa, tot cu statistica în față, în cadrul unor reuniuni din taberele de muncă voluntare⁴¹ organizate de mișcarea de reînnoire. În fața acestor două tipuri de audiență, tema favorită era stimularea reproducerii. Trebuie recunoscut că uneori, *feedback*-ul unor jurnaliști care îl descriau pe Csallner ca cel mai competent vorbitor pe această temă, era articulat în termeni panicarzi⁴².

Concomitent, presa centrală săsească, dar și unele publicații de limbă germană cu caracter local, ca *Arader Zeitung*, îi laudau contribuțiile la volume dedicate germanilor din afara statului modern german (*Auslandsdeutschen*) în care Csallner se exprimase asupra pericolului căsătoriilor mixte⁴³. Revista *Medizinische Zeitschrift* (1927-1941) îi republica studiile apărute inițial în reviste din Germania dedicate germanității din afara granițelor⁴⁴. Totodată, aceeași publicație de specialitate sibiană oferea cititorilor săi și articole originale semnate de același autor sas⁴⁵. În mod cert, multe dintre contribuțiile sale aveau o dimensiune empirică locală, dar prin extrapolare, puteau fi relevante germanilor de pretutindeni, fapt confirmat de audiența din mai multe state ce împărtășea convingeri

³⁶ *Aus Biltriß und dem Nösnergau (Kinderbeschränkung)*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 17322, 17 Januar 1931, Nr. 17322, pp. 3-4.

³⁷ *Mediascher Kreisrat*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 19133, 26 Januar 1937, p. 6; *Der Hermannstädter Kreisassuschuß*, în „Die Neue Zeitung”, 18 Dezember 1932, p. 4.

³⁸ *Nachklänge zur Tagung des Gewerbebundes*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 16884, 12 Oktober 1929, p. 2.

³⁹ *Stiftungsfest der Hermannstädter Guttemplerlogen*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 17121, 20 Juni 1930, p. 7.

⁴⁰ *Vortrag Pfarrer Alfred Csallner*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 19393, 12 Dezember 1937, p. 13.

⁴¹ *Schulungstreffen der deutschen Hochschülerschaft in Sackelhausen*, în „Sudost”, Nr. 173, 31 Juli 1936, p. 2.

⁴² Cf. *Am 25 Prozent zu wenig Kinder!*, în „Banater Deutsche Zeitung”, Nr. 5, 8 Januar 1938, p. 4.

⁴³ Robert Beck, *Mischehen in Siebenbürgen, dem Banat und Bessarabien*, în „Arader Zeitung”, Nr. 108, 14 September 1938, p. 4.

⁴⁴ Alfred Csallner, *Die Mischehen in den siebenbürgisch-sächsischen Städten und Märkten*, în „Medizinische Zeitschrift”, Nr. 2, 1 Januar 1939, pp. 41-45; (continuarea în) „Medizinische Zeitschrift”, Nr. 3, 3 Januar 1939, pp. 70-84.

⁴⁵ Alfred Csallner, *Die volksbiologische Lage der Siebenburger Sachsen*, în „Medizinische Zeitschrift”, Nr. 10, / 1 Oktober 1936, pp. 345-361.

pan-germane și căreia i se adresa prin recenzii în periodice cu această alonjă⁴⁶. Unele note de presă îl menționează ca donator activ al propriilor publicații la fondurile bibliotecii Brukenthal⁴⁷, gest ce echivala cu o preocupare personală cu privire la stocarea acestor materiale privite ca veritabile piese necesare în dezvoltarea continuă a unei baze de informare cu mize relevante pentru prezervarea memoriei culturale a comunității etnice săsești. Repetate semnalări de presă cu caracter de încunoștiințare evidențiau importanța publică a personalității și a muncii lui Csallner, odată ce acesta era numit în structuri organizaționale ai cărei lideri îmbrățișaseră un vădit discurs de tip *völkisch*. În aceste comitete, subordonate lui Fritz Fabritius, Csallner e prezentat ca un cercetător sârguincios, angajat în elaborarea unor strategii menite să contribuie la supraviețuirea și, eventual, la prosperitatea propriului grup etnic.

Ideile sale au fost diseminate prin intermediul unor publicații recente, dar și prin accesul în paginile unor reviste cu caracter cultural de tradiție îndelungată, lucru ce demonstrează o deschidere spre ideile de tip *völkisch* din partea a numeroase echipe editoriale. De pildă, cititorii revistei *Siebenburgische Vierteljahrsschrift* (1878-1939) puteau lectura studii legate de reproducere și creșterea copiilor precum și recenzii la scrieri cu caracter eugenicist⁴⁸. Editorii aceluiasi jurnal cultural îi laudau studiile publicate inițial în presa din Germania⁴⁹, în timp ce autori preocupați de subiecte similare, îi citau cercetările legate de căsătorie și reproducerea cuplurilor⁵⁰. Nu în ultimul rând, un set de articole publicate în jurnale din Germania sau semnalări ale prezenței sale în spațiul public de pe teritoriul statelor de limbă germană, îl pun în postura de reprezentativ *Östforscher* și de *Auslandsdeutsche* adept al pangermanismului cultural. Editorii periodicului cultural ardelean erau convingși că

⁴⁶ S-a putut observa că Csallner a fost un colaborator frecvent al unei publicații germane academice și politice *Südostdeutsche Forschungen* în paginile căreia a publicat numeroase recenzii. Cf. Lidia Gross, Stelian Mândruț, „Istoria germanilor din România oglindită în revista „Südostdeutsche Forschungen / Südost-Forschungen” de la München (1936-1945)“, în *Sășii și concetățenii lor ardeleni / Die Sachsen und Ihre Nachbarn in Siebenbürgen. Studia In Honorem Dr. Thomas Nägler*, (ed.), Ioan Marian Țiplic, Konrad Gündisch, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2009, pp. 434, 437, 438.

⁴⁷ *Baron Brukenthalisches Museum*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Nr. 19198, 20 April 1937, p. 7.

⁴⁸ Alfred Csallner, recenzia lucrării lui „Herbert Sachse: Die Verluste des ungarländischen Deutschtums im Spiegel der Statistik. In den „Schriften zur Volkswissenschaft“, Berlin 1937“, în „Siebenburgische Vierteljahrshrift”, 60, 1937, pp. 322 -324; Alfred Csallner, *Vorehelich gezeugte eheliche Kinder in einigen Gemeinden des Schenker Kirchenbezirks*, în „Siebenburgische Vierteljahrshrift”, 61, 3-4, 1938, pp. 175-184.

⁴⁹ Cf. „Siebenburgische Vierteljahrsschrift”, 62, 2, 1939, p. 200.

⁵⁰ Cf. „Siebenburgische Vierteljahrsschrift”, 62, 3, 1939 p. 212.

discursul – incontestabil la vremea aceea, sub aspect științific – propus de Csallner contribuia la acest cor cu largă audiență în patria mamă⁵¹.

În mod repetat, articole din presa centrală săsească cotidiană îl surprind pe Csallner implicat în activități de diseminare, prin viu grai, a cercetărilor sale mai mereu bazate pe demonstrații de factură statistică, mai mult sau mai puțin temeinice. Această competență rămânea nechestionată și chiar îi încuraja pe jurnaliștii sași să îl promoveze în spațiul public ca fiind „statisticianul neamului săsesc”. Cercetările sale erau creditate a fi apte să cuantifice, chiar date din trecut, spre folosul viitoarei regenerări a grupului etnic pe care îl reprezenta⁵². Adeziunea sa la doctrinele național-socialiste era asumată public într-un articol din almanahul editat de societatea Raiffeisen, *Neuer Volkskalender*, în paginile finale ale căruia se pronunța deschis în favoarea importului modelului de reproducere convenit de naziști⁵³. Altfel spus, prin prelegeri publice și prin intermediul unor scrieri distribuite pe canale ce garantau diseminarea ideilor sale, Alfred Csallner a putut ajunge în casele și mințile germanilor de diferite condiții sociale și educaționale.

Acest survol al periodicelor, dar și al presei cu caracter cotidian de limbă germană din anii 20-30, indică că Alfred Csallner era un nume imposibil de ignorat. Ideile sale aveau ecou în conștiința cititorilor contemporani iar punctele sale de vedere aveau consimțământul editorilor șefi aflați la conducerea multor publicații periodice, lucru ce demonstrează complicitatea acestora la diseminarea unui discurs de tip *völkisch*. În principiu, contemporanii de diverse niveluri sociale și educaționale pot reprezenta prima comunitate de lectură în care opera și viața lui Csallner au fost receptate, în mare, în manieră necritică. O bună parte a lectorilor și a celor care s-au raportat admirativ la scrierile preotului eugenist erau convinși de datele și ipotezele avansate și, prin urmare, tratau intervențiile lui Csallner ca demonstrații solide pe care se puteau clădi noi strategii capabile să contribuie la misiunea de salvare comunitară.

După finele celui de-al Doilea Război Mondial opera cu pretenții științifice care l-a captivat pe Csallner fost sistată, se poate spune, chiar suprimată. Revenit din detenția de la Târgu Jiu, unde a pățit experiența internării, - alături de figuri de prim rang din eșalonul clericilor cu deschise convingeri naziste, cum a fost chiar

⁵¹ *Nachrichten*, în „Siebenburgische Vierteljahrsschrift”, 61, 1-2, 1938, p. 157.

⁵² *Agnetheln*, în *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, Nr. 19533, 8 Juni 1938, p. 5.

⁵³ Alfred Csallner, *Noch lange nicht gut, aber doch schon wieder besser*, în „Neuer Volkskalender für Stadt und Land”, 52, 1941, pp. 100-106.

episcopul marionetă Wilhelm Stadtel⁵⁴-, Csallner și-a găsit refugiul în scrisul cu caracter beletristic, lucrările sale, fiind salvate în biblioteca institutului de la Gundelsheim. În sine, această instituție era concepută a fi un bastion care și-a propus salvarea identității culturale a sașilor din diaspora. Nu putem să ne pronunțăm asupra valorii acestor opere, întrucât nici criticii literari nu au făcut-o. Cu atât mai puțin putem emite judecăți cu privire la măsura în care aceste texte au fost lecturate și/sau la fel de dificil este să ne exprimăm păreri despre ce fel de public le-a putut găsi atractive. Ele au fost elaborate în mediul rural, într-o Românie pe cale de comunizare, pe care Csallner nu a părăsit-o, așa cum au procedat alți intelectuali sași din generația sa care împărtășeau convingeri radicale de dreapta.

Însă, memoria și unicitatea lucrărilor cu caracter pretins științific și a vastelor proiecte de colectare de date, l-au readus pe Alfred Csallner în atenția acestui grup de intelectuali sași emigrați în Germania Federală. Acești auto-intitulați gardieni ai memoriei culturale a sașilor au acționat ca adevărați curatori ai trecutului recent interbelic, în care, alături de Csallner, ei înșiși au fost jucători activi. La vremea respectivă, cu toții fuseseră membrii ai mișcărilor de tineret cu orientări politice de dreapta, care, începând cu anii 30 s-au străduit să acapareze viața publică și politică a sașilor. Din motive evidente, ei au ales să plece din România odată cu retragerea armatelor naziste. Pe sol german, în context postbelic, aceștia au devenit membrii de frunte ai asociațiilor patriotice din provinciile de origine est europene (*Landsmannschaften*). Până în anii 1980 aceștia au făcut ce le-a stat în putință să păstreze monopolul asupra cunoașterii trecutului recent și să coordoneze politicile memoriei comunităților săsești emigrate. În pofida denazificării solicitate de către sovietici, respectiv, de anglo-americi pe teritoriul celor două state germane⁵⁵, liderii acestor organizații de germani din România auto-refugiați au perpetuat, mai mult sau mai puțin disimulat, discursul anilor interbelici cu care s-au identificat din punct de vedere ideologic. Pe atunci, precum și în anii postbelici, literații grupului promovau ideea că în virtutea originii etnice ar reprezenta superioara cultură germană care se

⁵⁴ U.A.Wien, „Biserica Evanghelică C.A. din România începând cu anul 1918”, p. 227.

⁵⁵ Cf. Benita Blessing, *The Antifascist Classroom Denazification in Soviet-occupied Germany, 1945–1949*, London, Palgrave Macmillan, 2006; Rigoll, Dominik, *Vom inneren Frieden zur inneren Sicherheit: Staatsschutz in Westdeutschland zwischen Entnazifizierung und Extremistenbeschluss*, Göttingen, Wallstein Verlag, 2021; Mikkel Dack, *Everyday Denazification in Postwar Germany The Fragebogen and Political Screening during the Allied Occupation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023.

căznea să reziste într-un răsărit european extrem de eterogen din punct de vedere etnic. După a doua conflagrație mondială, această parte a Europei intra în sfera de influență sovietică, iar viața etnicilor germani de aici urma să se desfășoare conform principiilor ideologice comuniste. Odată stabilit la putere, noul regim, declarat antihitlerist, luase decizii care s-au concretizat prin întreruperea contactelor cu germanitatea apuseană cu care grupuri de germani din România se identificaseră, în context interbelic, mai strâns decât oricând în istoria lor⁵⁶.

În viziunea intelectualilor din conducerea *Landsmannschaften*, măsurile de igienă rasială, care prin natura lor descurajau relațiile cu elemente provenite din alte medii etnice, continuau să reprezinte soluția cea mai potrivită pentru salvarea identității culturale a grupurilor de germani din România și, cu precădere, a sașilor. Ca tineri, ei fuseseră captivați de proiecte de palingeneză etno-națională, iar în acest grup, fostul preot Csallner s-a distins prin depășirea unui discurs esențialist metaforic, deoarece, prin opera sa, el a prospectat matematic situația la zi precum și opțiunile posibile. La vremea respectivă, echipa lui Fritz Fabritius îi acordase lui Csallner credit și resurse - e adevărat, niciodată suficiente - pentru a fi vocea cu cel mai înalt nivel de expertiză în chestiuni statistice și de biopolitică. Așa stând lucrurile, în mod deloc surprinzător, foștii camarazi nu au putut ignora opera unui „camarad” rămas în mâinile inamicului ideologic.

Înainte de a arăta cum au procedat, trebuie să precizăm că reprezentanții acestei generații relocate în Germania Federală se exprimau și prin intermediul a diverse periodice printre care și *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* ce continua publicația de venerabilă tradiție *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (1845-1930). Tot la inițiativa lor se reeditau anastatic volume ale unei generații de oameni de litere sași care publicaseră cărți, considerate de căpătâi, pe parcursul perioadei interbelice și înaintea ei. Ignorând confruntarea dintre istoricii germani angajați într-o complexă dispută pe tema modului de raportare la trecutul recent (*Vergangenheitsbewältigung*)⁵⁷, liderii *Landsmannschaften* săsești alături de colegii de la ziarul *Siebenbürgische Zeitschrift* au adoptat un discurs victimar, care ignora, după toate aparențele, în mod intenționat, examinarea critică a culpabilității proprii generații

⁵⁶ Sacha E. Davis, *Pan-German or Pan-Saxon? Framing Transylvanian-Saxon Particularism on both sides of the Atlantic*, în „Nationalism and Ethnic Politics”, Vol. 28, No. 1, 2022, pp. 61-64. DOI: 10.1080/13537113.2021.2004765.

⁵⁷ J. Koranyi, *Migrating Memories...*, pp. 143-144.

în legătură cu receptarea ideilor și reproducerea structurilor instituționale de tip nazist⁵⁸.

În acest mediu diasporic de etnici sași strămutați și ulterior emigrați, oferta de lectură era destul de susținută și variată din punctul de vedere al temelor și disciplinelor reprezentate. Scopul programatic era acela de a menține viu interesul asupra prezervării unei identități colective, locale și regionale - urmărită și prin cultivarea lucrărilor de tip *Heimatbucher*⁵⁹. Acești literați sași începeau demersuri pentru reabilitarea prin republicare, măcar parțială, a operei unor autori care avuseseră convingeri ideologice radicale de dreapta. Pe lista lor figurau nume ca acelea ale lui Otto Folberth, Karl Kurt Klein sau Alfred Csallner.

Lucrarea acestuia din urmă, intitulată *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen 1910-1950* apărea în anul 1989, la inițiativa lui Ernst Wagner membru fondator și reprezentant de seamă al *Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde*. Volumul era inserat într-o serie, alături de lucrări semnate de istorici sașii și nesași cu convingeri ideologice opuse lui Csallner și reabilitatorilor săi. Astfel, în respectiva serie au apărut volume semnate de nume ilustre precum David Prodan, Maja Philippi, Klaus Heitmann. Inserarea volumului în seria *Studia Transylvanica*, și nu în *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, în care erau, de regulă, retipărite în ediții anastatice volume de epocă, pare cel puțin curioasă. Ca un artificiu cu valoare justificativă, în preambulul volumului care era, în fapt, o colecție de studii semnate de Csallner, se preciza că publicarea cărții reprezenta, nimic altceva decât un demers cu caracter eminent documentar. În introducere, un veritabil ghid de lectură adresat cititorilor sași și nesași, cu un nivel educațional ceva mai elevat decât al consumatorilor de monografii locale sau al lucrărilor din genul *Heimatbucher*, agronomul și istoricul amator Ernst Wagner scria că „din punctul de vedere al conducerii Cercului de Studii transilvănene, datele publicate în acest volum nu sunt de neînlocuit, dar ca documente ale timpului lor, ele nu trebuie să fie date uitării”⁶⁰. Formularea reiterea caracterul documentar al demersului reeditării. Un motiv solid era și acela că „publicații [de acest tip] sunt în prezent

⁵⁸ Despre rezerva chiar opoziția sașilor vis – a - vis de acest mod de raportare la trecutul recent, vezi: J. Koranyi, *Migrating Memories...*, pp. 143, 145, 148, 158, 163-167.

⁵⁹ Hans-Christian Maner, „Istorie și memorie. Perspective ale literaturii regionale săsești cu privire la al Doilea Război Mondial”, în *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural...*, pp. 200-202.

⁶⁰ Dr. Ernst Wagner, „Vorwort”, în Alfred Csallner, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen 1910-1950*, Seria: *Studia Transylvanica*, 15, Köln, Böhlau Verlag, 1989, p. XI.

atât de greu accesibile iar rezultatele lor au rămas, în mare parte, necunoscute”⁶¹. Totodată, capitolul final era prezentat ca o realizare unică prin faptul că reprezenta o examinare comparativă a situației din 1939 și a celei de la 1950 întreprinsă în buna tradiție a publicării anuarelor bisericii evanghelice din Ardeal⁶². Astfel, cercetarea din acest capitol semnat de Csallner era promovată ca o contribuție fundamentală la cunoașterea poporului sas, realizată din punctul de vedere al celei mai importante instituții spirituale și politice a săsimii. Așadar, biserica evanghelică săsească era repusă implicit în drepturile de producător legitim de cunoaștere, iar, prin asociere, Csallner era disculpat de vreo acuză, fiind prezentat publicului din diaspora ca un patriot care și-a îndeplinit misiunea de profesor și cleric. În subtext se putea citi că, în pofida unor stări complicate de lucruri, autorul s-a străduit să înfățișeze stări de lucruri sensibile. Totodată, se admitea că abordarea lui Csallner s-ar putea să pice testul unei lecturi critice, însă, editorul era convins că lucrarea furniza date relevante pentru „*un cerc numeros de oameni care nu puteau trata cu indiferență situația dificilă a ținutului transilvănean și a oamenilor săi cercați*”⁶³. Pentru a se apăra ca editori și pentru a proteja pe autor, în viață la momentul publicării, Wagner apela la o disculpare prin infantilizare. Astfel, el scria: „*Desigur, Csallner a fost și prin intermediul scrierilor sale științifice un copil al timpurilor sale. În etapele cele mai importante ale puterii sale de creație, metodele și descoperirile din statistică și demografie dar și din științele sociale, în general, se situau la un nivel diferit decât în prezent. Multe chestiuni erau văzute în mod diferit față de cum le vedem în prezent*”⁶⁴. Csallner era, așadar, prezentat noului public ca victimă a frivolității paradigmatelor de cercetare dintr-un anumit moment istoric. Pe de altă parte, se plusa pe sacrificiul personal, deoarece, ca cercetător în slujba neamului său, el a riscat enorm pentru salvarea studiilor întreprinse, în care a continuat să creadă, în pofida oricăror forme de oprinare. Lucrul acesta e mărturisit de observația aceluiași Ernst Wagner care ținea să punteze că valoarea acestor studii era cu atât mai mare cu cât ele fuseseră traficate, prin intermediul unor rude, pe suport microfilm, în Austria și Germani Federală chiar înainte de emigrarea autorului⁶⁵. Putem bănuși că acest detaliu era menit să capteze interesul unui public fascinat de orice narațiune ce relatea reușite de a perfora Cortina de Fier, cu atât mai mult cu cât era vorba de cercetări

⁶¹ *Ibidem*, p. X.

⁶² *Ibidem*, p. XI.

⁶³ *Ibidem*, p. XII.

⁶⁴ *Ibidem*, p. XI.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. IX-X.

interzise realizate tănuit de un autor periodic intimidat de autoritatea polițienească.

Trebuie subliniat că întreprinderea editorială de care vorbim se petrecea într-un context cronologic în care Csallner reușise să migreze în Germania Federală, stat în care era liber să activeze în cercurile *Landmannschaften* și ale *Arbeitskreis*-ului. Putem bănuși că originile și instrucția școlară comună în mediul bistrițean, dimpreună cu interesele similare de cercetare legate de aspecte precum istoria agronomiei, în care editorul textului deținea un doctorat⁶⁶, au facilitat cuprinderea lucrării lui Csallner în lista publicațiilor cu caracter științific a *Arbeitskreis*-ului. În orice caz, comentariile editorului - celebru pentru micul tratat cu caracter de popularizare *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, retipărit în peste șapte ediții - , sunt în măsură să evidențieze faptul că pentru promotorii reabilitării personalității și operei lui Alfred Csallner derapajele naziste ale autorului nu erau decât acte de naivitate, idee care a fost, de altfel, susținută de antreprenorii etno-politici sași refugiați în Germania cu privire la mai toți reprezentanții politici intelectuali și clericali din această perioadă⁶⁷. De altfel, tinerețea editorului se consumase în același climat, fapt confirmat de inserarea sa în structurile de tineret și, apoi, în cele militare ale armatei naziste. Așa se explică maniera simplistă de a minimiza consecințele ipotezelor de lucru și concluziilor lui Csallner, care se aflau în flagrantă în contradicție cu optica cercetării istorice din istoriografia vest germană de după *Historiekerstreit*. Din punctul de vedere al prezentei cercetări, tipărirea studiilor lui Csallner într-o serie cu caracter științific contribuia, mai degrabă, la reiterarea unei memorii culturale victimare a sașilor emigrați și activi în cercurile intelectuale ale *Landmannschaften*. La unison acești indivizi au adoptat un discurs al negării refuzând să se angajeze într-o introspecție autocritică față de propriul trecut nazist⁶⁸. În plus, putem afirma că a edita asemenea texte era nu numai un act de salvare a unei opere, cu conținut ideatic oricum controversat, ci și o modalitate de a replica unei duble culturi a culpabilizării resimțite în România comunistă, respectiv, în Germania Federală.

Mai mult decât atât, a premia public personalități ca Alfred Csallner era un vădit act de a reabilita și a face dreptate retroactivă unui persecutat al comunismului. Prin decernarea unei distincții omagiale acestuia, membrii *Landmannschaften* și oamenii activi în

⁶⁶ Harald Roth, *Schöpfer unentbehrlicher Grundlagenwerke: Dr. Ernst Wagner zum 100. Geburtstag*, la

<https://www.siebenbuenger.de/zeitung/artikel/interviews/21754-schoepfer-unentbehrlicher.html> [ultima accesare 22.11.2024].

⁶⁷ J. Korany, *Migrating Memories...*, p. 141.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 150, 158, 162.

cadrul organizațiilor cultural-științifice diasporice recunoșteau public calvarul unui compatriot sas, din aceeași generație, care resimțise direct măsurile represive ale regimului comunist perceput ca adversar al identității săsești⁶⁹. În acest sens, același Ernst Wagner remarcă în textul elogios susținut la decernarea, în anul 1982, a premiului cultural al sașilor transilvăneni, cu ocazia întrunirii anuale a diasporei săsești la Dinkelsbühl, că era dificil ca lucrările lui Csallner să fie consultate, deoarece, se aflau la index sau fuseseră distruse, în mod intenționat, de către persecutori care l-au hărțuit periodic, chiar și după momentul pensionării. Se sublinia că dedicatului preot-cercetător, nu i-a rămas decât să reconstituie din memorie o parte a propriilor cercetări⁷⁰, lucru ce indica credința lui Csallner în misiunea socială a producției de cunoaștere. În orice caz, prin conferirea distincției se anticipa decizia elitei intelectuale a diasporei săsești de a tipări o parte a muncii lui Csallner. Un atare demers era interpretat ca o măsură necesară de salvare a „*unei mari opere care a rămas în mare parte netipărită*” deși era o muncă titanică, întreprinsă cu determinare, de către un surghiunit politic atât al nazișilor radicali, cât și al comuniștilor.

Wagner insista că lucrările lui Csallner nu trebuie tratate ca „*maculatură*”, analizele fiind parțial viciate din pricina faptului că la vremea conceperii lor „*demografia și sociologia erau imature*”⁷¹. Ea merita atenție chiar și în prezent, deoarece, „*cu cunoștințele pe care le deținem astăzi, am putea formula, cu siguranță, multe lucruri în mod diferit și am apuca adesea pe o cale diferită în ceea ce privește metodologia*”. Cu alte cuvinte, datele cantitative furnizate nu trebuiau desconsiderate, ci privite ca demne de recitat într-o nouă grilă. Din punctul de vedere al celui care decerna premiul, beneficiarul onorurilor a rămas mereu un patriot care s-a distins prin serviciul, deloc neglijabil, făcut neamului său confruntat cu atâtea provocări pe parcursul secolului XX. Wagner nu uita să sublinieze că: „*Pentru el [Csallner], știința nu a fost niciodată un scop în sine, ci, un mijloc de a-i servi mai bine, din perspective novatoare, pe sașii transilvăneni - pe care îi înțelegea ca pe un popor - în calitatea de profesor și pastor. Chiar și ca pastor, el se vedea, în primul rând, ca un educator, și până și elevatele sale lucrări au apărut, întâi de toate, din dorința de a-și instrui, cu o metodologie*

⁶⁹ *Ibidem*, p. 178.

⁷⁰ Ernst Wagner, *Laudatio auf Alfred Csallner, anlässlich der Verleihung des Siebenbürgisch-Sächsischen Kulturpreises 1982*, în „*Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*”, 6, 1, 1983, p. 127.

⁷¹ *Ibidem*, p. 128.

nouă, cititorii despre trecutul măreț, dar și despre greutățile încercatului său popor”⁷².

Atare grilă de lectură nu era nouă, fiind în cheia unor demersuri istoriografice anterioare ce vădesc influența *Kulturprotestantism-ului*⁷³. Prin intermediul acestui tip de discurs, inaugurat de episcopul-istoric Friedrich Teutsch, sașii erau încurajați să își proiecteze propria identitate colectivă ca fiind expresia apartenenței săsimii la *Kulturdeutschtum*⁷⁴. Această paradigmă e depistabilă încă din scrierile din perioada anterioară Primului Război Mondial și – din variate motive de natură endogenă și exogenă - a devenit tot mai consistentă în perioada interbelică. Ea a avut ecou și datorită angajamentului liderilor *Landeskirche* care, lucrând îndeaproape cu oameni de la cârma Ligii culturale a germanilor din România (*Kulturamt der Deutschen in Rumänien*), au susținut apariția publicației seriale „Ostland”, adevărată tribună transnațională a pangermanismului cultural⁷⁵.

Cum s-a putut observa, textul de tip *laudatio* publicat, în onoarea lui Csallner, în paginile revistei fanion a cercetării științifice săsești din diaspora vest-germană, era în consonanță cu aceste paradigme. Întrucât era semnat de chiar liderului organizației beneficiare - ca atâtea alte *Landsmannschaften* - a suportului financiar federal german, precum și al celui venit din partea membrilor diasporei - care sprijinea viața științifică prin donații individuale, menționate cu acribie în buletinul *Mitteilungen* – textul exprima un punct de vedere oficial, deloc disimulat. Pentru liderii *Landsmannschaften* săsești din Germania Federală, prin intermediul cercetărilor întreprinse, Alfred Csallner contribuise semnificativ la preîntâmpinarea disoluției săsimii și la menținerea vie a unei distincte conștiințe de sine. Așadar, părea firesc ca personalitatea sa să fie celebrată în paginile unui jurnal cu caracter multidisciplinar, în care se puteau regăsi studii semnate de specialiști cu diverse orientări ideologice. Nu se poate ignora că, încă din primele numere, revista s-a arătat deschisă spre a publica și eseuri care trădează puncte de vedere apropiate de vederile etno-biologice⁷⁶. Chiar și

⁷² *Ibidem*, pp. 126-127.

⁷³ U. A. Wien, *Above the Abyss...*, pp. 85-86.

⁷⁴ Paul Phillipi, *Land des Segens? Fragen and ei Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen*, Köln, Böhlau Verlag, p. 365.

⁷⁵ Marian Zăloagă, *Biserica Evanghelică din România și agenda germanității din străinătate. O relectură a revistei culturale «Ostland»* (I, II), în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane <Gheorghe Șincai>”, XXIII/2020, pp. 5-54 și „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane <Gheorghe Șincai>”, XXIV/2021, pp. 122-165; S. E. Davis, „Pan-German or Pan-Saxon?...”, pp. 57, 62; Idem, „Maintaining a «German» Home ...”, pp. 387-388.

⁷⁶ Ernst Haeckel *über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1, 1, 1978, p. 51.

așa, acest lucru nu a făcut-o nefrecventabilă de către autori de diverse etnii și/sau cu alte convingeri ideologice.

Se cunoaște că prin diferite acțiuni menite să păstreze vie identitatea etnică, inclusiv prin organizarea unor festivități cu caracter de masă, antreprenorii etno-politici sași refugiați în Germania federală au căutat să își asigure monopolul asupra modului de a memoriza trecutul grupului săsesc, pe care clamau că îl reprezintă. În acest sens, în discursurile publice precum și în texte mai elaborate, trimise la tipar, ei au bătut monedă pe cei 800 de ani de istorie ardeleană înfățișată ca o îndelungată formă de reziliență a etnicilor sași într-un mediu est-european eminentemente volatil⁷⁷. Continuând o narațiune premergătoare radicalizării din anii 30-40, membrii *Landsmannschaften* reproduceau un discurs conform căruia săsimea era investită cu o misiune divină fiind, prin diferitele sale instituții, purtătoare a civilizației în răsăritul Europei. Lumea săsească se auto-reprezenta ca un bastion în fața primitivismului răsăritului, respectiv, a barbariei comunismului. Recunoaștem în aceste depoziții, idei de bază ale pan-germanismului cultural care, în mod clar, a fost reiterat și diseminat în mase de aceste organizații⁷⁸. Paradoxul este că textul laudativ prezentat cu ocazia premierii lui Alfred Csallner și, apoi, volumul editat apăreau într-un context în care liderii *Landsmannschaften* săsești se opuneau înțelegerii trecutului interbelic ca fiind echivalentă cu angajarea într-un act criminal, respingând cu obstinație o discuție cu privire la culpabilitatea individuală sau colectivă. Opțiunea pentru o atare linie argumentativă e depistabilă până în anii 1980, fapt ce sugerează un soi de enclavizare a politicilor memoriei operată, pe termen relativ lung, chiar și între granițele statului considerat patria mamă. Rezistența cea mai puternică se producea tocmai în decada optzecistă când se formulau remarci vitriolice la adresa unor cercetări istorice, deloc complezente, dedicate trecutului recent. Autorii cercetărilor cu adevărat profesioniste făceau clare referințe la trecutul pătat al multor membrii activi publicistic în cercurile *Landsmannschaften* / *Arbeitskreis*-ului⁷⁹. Reacția agresivă vis-a-vis de aceste publicații reflectă eșecul denazificării, dovedind că rețele

⁷⁷ Pierre de Tregomain, „Constructing Authenticity. Commemorative Strategy of the Transylvanian Saxons in West Germany's Early Years”, în *Enlarging European memory. Migration movements in historical perspective*, (ed.) Mareike König, Rainer Ohliger, Thorbecke, Ostfildern, 2006, p. 107.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁷⁹ Mariana Hausleitner, „Lacune în istoriografie: asociațiile germanilor emigrați și național-socialismul la germanii din România”, în *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural...*, pp. 184-195.

de autori cu convingeri de dreapta radicală au fost restabilite⁸⁰, precum și reticența liderilor acestor cercuri de a regândi și ajusta discursul identitar colectiv și prin apelul la acte de tipul *damnatio memoriae*. Admitem că era dificil să o facă, fiind ei înșiși împricinați din punct de vedere moral. Considerăm că prin publicarea unei părți a operei și prin premiera lui Csallner, grupurile acestea încercau să dea o replică la recentul curent critic adoptat de alți co-etnici. Intuim că scopul principal era că optica istoristă împărtășită de ei trebuia să rămână grila de lectură canonică, proiectul identitar săsesc confruntându-se, deja, cu suficiente provocări în România comunistă, dar și în variate contexte diasporice pentru a mai putea să fie reșapat, fără a se pierde din proprietățile sale aglutinante.

Receptarea lui Csallner în perioada postbelică nu s-a restrâns doar la un grup elitist ca acela din jurul a *Arbeitskreis*-ului. Publicarea în calendarul pentru anul 1986 a unui text cu accente de omilie, semnat de același om al bisericii evanghelice, este în măsură să susțină această aserțiune. Publicația anuală dedicată unui public mai vast și mai eterogen, din punct de vedere educațional, apăsarea sub coordonarea lui Hans Phillipi, preot care se opunea deschis viziunii conform căreia săsimea se putea salva doar prin emigrarea în masă în Germania Federală, viziune susținută de către liderii din fruntea *Landsmannschaften*⁸¹. La propriu, textul era reproducerea unei predici a lui Alfred Csallner ținută în fața credincioșilor evanghelici din Ruja, în data de 3 iulie 1948. În cuprinsul acesteia, biserica și școala erau creditate, prin vocea asistentului parohial Csallner, a fi fost pilonii principali identitari ai comunității săsești. Pe lângă faptul că îl readucea pe Csallner în atenția unor grupuri mai mari de emigrați sași, la momentul publicării, această predică putea fi lecturată și ca expresia dărzeniei unui cleric - trecut și prin caznele internării sale de către autoritățile române după 23 August 1944 și confruntat cu vexațiuni din partea regimului comunist ateist-,⁸² de a rămâne în locurile străbune, alături de comunitatea sa etnică și de credință. În cuprinsul acestei perorații, despre care nu

⁸⁰ Acest eșec este demonstrat și de lucrări recente dedicate mediului german *mainstream*. Cf. Guy Turlamain, *Völkisch Writers and National Socialism A Study of Right-Wing Political Culture in Germany, 1890–1960*, Oxford, Bern, Peter Lang Verlag 2024, pp. 279-346.

⁸¹ J. Koranyi, *Migarting Memories....*, p. 91.

⁸² Trebuie precizat că 1944 a fost considerat *post factum*, la nivelul memoriei publice, ca un an dramatic și de turnură în ce privește soarta și definirea identității germanilor din România. Cf. Ottmar Trașcă, *Die Deutsche Volksgruppe in Rumänien und die Ereignisse vom 23. August 1944 im Spiegel eines unveröffentlichten Manuskripts*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 34, 2, 2011, pp. 186-228; Michael Kroner, *Die Siebenbürger Sachsen in den Monaten nach dem 23 August 1944*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 23, 2, 2000, pp.183-217.

putem preciza dacă e în original sau a fost reajustată ulterior de autor însuși, ori de către editorii calendarului, Csallner făcea un excurs istorizant care accentua asupra excepționalismului sășesc, sesizabil chiar în raport cu nivelul stării culturale și educaționale din *Heimat*-ul german post-Reformă⁸³. Remarca trebuie văzută și ca o formă hibridă de afirmare și totodată conservare a unei particularități grupale, utilizabilă în sensul evidențierii unui capital cultural capabil să preîntâmpine sau să combată inevitabile complexe de inferioritate experimentate de sașii ardeleni emigrați în Germania federală⁸⁴. Desigur, la momentul când a ținut predica alta trebuie să fi fost intenția pastorului luteran, însă, în contextul publicării sale în anii 80, în mediul diasporic sășesc din Germania Federală, audiența era cu totul alta, iar textul putea servi unor scopuri noi. Chiar dacă Csallner nu a mai activat ca preot pe teritoriul german, unde a emigrat după o serie de repetate interogatorii și procese intentate de autoritățile statului comunist român, textul este indicativ pentru intențiile editorilor de a-l înfățișa pe Csallner în postura de martir care a rezistat, cu tărie, în fața prigoanei comuniste. De remarcat că editorii nu operau presiuni de natură ideologică, reproducând textul în care se statua deschis că sașii au fost mereu adepții „*principiului Führerului*”⁸⁵. Este adevărat că conceptul era istoricizat și utilizat în contextul discuției despre eforturile de menținere a unui sistem școlar legat, în felurite moduri, de structurile bisericesti evanghelice. În orice caz, predica putea servi reabilitării autorului prin accentuarea conotațiilor pastorale ale activităților sale, iar textul contribuia, pe deplin, la celebrarea unei instituții ecleziastice care, pe parcursul secolelor, apăruse identitatea grupului sășesc asediată de catolicismul sprijinit de Habsburgi, de fenomenul maghiarizării din perioada dualismului, respectiv, de românizarea din anii interbelici desfășurată și după comunizarea statului român. Chiar dacă se adresa eminentemente diasporei - din ce în ce mai numeroase datorită valului crescut de

⁸³ Alfred Csallner, *Abschied von unserer Schule Predige am 3. Sonntag nach Trinitatis, 13. Juni 1948*, in Roseln, în „Jahrbuch siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender”, Jg. 31. Herausgegeben von Hans Philippi, München, Selbstverlag des Hilfskomitees der Siebenbürgische Sachsen im Diakonische Werk der Evangelischen Kirche in Deutschland, 1986, p. 56.

⁸⁴ Despre acest aspect al complexului în situația confruntării cu varietăți ale germanității după emigrare, a se vedea studiile lui Remus Gabriel Anghel, Ovidiu Oltean, „Identități transnaționale și instituții ale minorităților etnice. Perspective din spațiul transnațional româno-german”, în *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural...*, p. 57; Gwénola Sebaux, „Urmările emigrării – Despărțirea de unitatea culturală? Despre autopercepția diferită a etnicilor germani emigranți din România”, în *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural după 1945*, p. 264.

⁸⁵ Alfred Csallner, *Abschied von unserer Schule Predige...*, p. 57.

emigrație înregistrat în anii 80 ai secolului XX - mesajul era că sașii trebuiau să reziste prin biserică și școală și să își perpetueze identitatea culturală, așa cum au făcut-o vreme de sute de ani, pe teritoriul ardelean.

Corelarea unor episoade din biografia personală cu diferite perioade de creație ale autorului, ne permit să intuim noua încărcătură semantică și politică pe care putea să o capete un material ca cel la care ne-am referit adineauri, publicat tardiv și nedestinat inițial lecturii. De asemenea, e necesară o lectură care să țină seama de postura actorilor ecleziastici, deoarece, în context postbelic aceștia au fost nevoiți să își redefească modul de relaționare cu enoriașii. Am precizat că, biserica căreia Csallner îi făcea auzită vocea, din postură semi-oficială, a căutat să-l salveze din fața prigoanei comuniste. Asemeni altor preoți cu simpatii sau convingeri naziste, rămași în România comunistă, Csallner a fost ascuns în diferite parohii mici, unde, se spera ca ochiul vigilent al Securității⁸⁶ să răzbată mai puțin. Chiar dacă în cazul său lucrurile nu au stat deloc așa, fiind anchetat de câteva ori, prin curajul său de a reproduce public o narațiune care susținea osmoza indisolubilă dintre biserică – școală, Csallner și-a făcut datoria față de comunitatea de credință și cea etnică săsească. În mod cert, prin publicarea tardivă, dar oportună, căci autorul predicii era deja emigrat în Vest, a unor texte de aceasta factură, Csallner era recuperat ca prototipul pastorului *Landeskirche*. Urmând un model inaugurat în epoci anterioare, în vremuri de mare restriște pentru instituțiile bisericesti confruntate cu ateismul comunist, Csallner rămăsese un suporter al cauzei comunitare. Nu numai că nu emigrase, ci rămase alături de turma sa și continuase pe calea unui angajament social cât se poate de explicit⁸⁷, considerat cel puțin la fel de important, dacă nu superior ca pondere în comparație cu activitatea sacerdotală. Totodată, citită în contextul tipăririi sale, predica din 1948 era, în mod cert, adresată unui public săsesc emigrat în valuri prin răscumpărare⁸⁸, mult mai amplu și mai divers. În noul context, predica tipărită căpăta o nouă menire, aceea de a reaminti cititorilor, în condițiile în care învățământul de limba

⁸⁶ U.A. Wien, „Biserica Evanghelică C.A. Din România începând cu anul 1918”, p. 228.

⁸⁷ Idem, *Above the Abyss...*, p. 30.

⁸⁸ Remus Gabriel Anghel, Laura Gheorghiu, „Refugiați, vânduți, regretați. Migrația germanilor din România 1944-1993”, în *Un veac frământat...*, 2019, pp. 308-334; Claudiu Mihail Florian, „Originea unui proces istoric: „vânzarea-cumpărarea” de etnici germani din România. Un prim episod”, în *Un veac frământat...*, pp. 290-289; Anton Sterbling, „Dinamica specifică și auto-dinamica emigrării germanilor din România. Consecințele de lungă durată asupra identității colective și a moștenirii culturale”, în *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural...*, pp. 269-294.

germană din România comunist-ateistă era în proces de disoluție⁸⁹, că în mod tradițional oamenii bisericii au fost cei dintâi educatori ai neamului. Prin reziliența și predicile sale, Csallner nu făcea decât să confirme acest model idealizat.

Nu în ultimul rând, vom lua în considerare vocea dedicată lui Csallner în lucrarea cu caracter bio-bibliografic de lungă tradiție și de referință pentru cercetătorii istoriei sașilor. Aceasta relua, în linii mari, același discurs din cele două texte elaborate de Ernst Wagner. Totuși, dedicatul Hermann A. Hienz ținea să contribuie cu detalii punctuale referitoare la cariera lui Csallner, insistând asupra angajamentului personal, atât prin viu grai cât și prin asidua activitate publicistică, în diseminarea propriilor crezuri și cercetări. Autorul vocii de lexicon îi urmărea, în detaliu, intervențiile din țară în cadrul reuniunilor diverselor societăți sau din Germania interbelică, unde, Csallner fusese „*invitat al Vereins für das Deutschtum im Ausland (VDA) al deutschen Auslandsinstitutes in Stuttgart (DAI), al Südostdeutschen Forschungsgemeinschaft și al Deutschen Gesellschaft für Rassenhygiene*”. Hienz sublinia că în toate materialele depistate, cu mare acribie, în mod consecvent, Csallner a propus publicului său cercetări și prezentări dedicate chestiunilor etnice (*Volkstumsfragen*).⁹⁰ Autorul vocii de lexicon accentua asupra ambiției lui Csallner de a realiza o „numărătoare personală” (*Selbstzählung*) plecând de la date, considerate mai de încredere, furnizate de *Landeskirche* și de asociații cu capital săsesc, atare întreprindere personală concretizându-se prin realizarea a 600000 de fișe personale. Așadar, Hienz reliefa angajamentului unui statistician dedicat care a elaborat o bază de date imensă, delegitimând, în acest fel, acuratețea și relevanța celei realizate de autoritățile statului român interbelic și postbelic. Ceea ce mai reținea Hienz era că această muncă, în serviciul grupului etnic din care provenea, a fost zădărnicită de radicali ca Andreas Schmidt precum și de schimbarea de regim din statul român care i-au dispersat, prin controale la domiciliu, această bază de date. Altfel spus, vocea de lexicon îl înfățișa pe Csallner ca o victimă a nazismului și a comunismului, care a încercat periodic să își reia această grandioasă și patriotică activitate, recuperabilă, la momentul realizării vocii, doar parțial și prin apelul la memoria personală. În orice caz, Hienz portretiza un personaj cu destin tragic dar venerabil, deoarece a trăit conform convingerilor sale, nu întâmplător, subliniindu-se că a fost tatăl a 8 copii din două

⁸⁹ A.-R. Kommer, „Identitatea sașilor transilvăneni sub presiunea regimului comunist în anii 80”, pp. 284-295.

⁹⁰ Hermann A. Hienz, „Csallner, (Carl) Alfred”, în *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, A-C, Band V, Köln, Böhlau Verlag, 1995, p. 419.

căsnicii⁹¹. În acest fel, Csallner, a chiar făcut ce zice popa, îndeplinit norma, calculată de el însuși, ca fiecare cuplu de sași să aibă 4 copii⁹², numai astfel putându-se menține sporul demografic al grupului din care provenea.

Putem afirma că sașii emigrați din România, mai ales cei care au făcut acest lucru între anii 1980-1990, constituie o altă comunitate de lectură și deopotrivă de memorie. Pentru membrii acesteia, acțiunile și scrierile lui Csallner au putut să fie promovate drept repere de conduită relevante, chiar și în context postbelic, deoarece păreau veritabile demonstrații de angajament și de sacrificiu personal în slujba intereselor neamului.

Activitatea și opera lui Csallner au mai fost menționate, respectiv, utilizate ca referințe și în lucrări de dată mai recentă care abordau tematici variate și o făceau în paradigme conforme discursului academic actual. Regăsim trimiteri la apariții publice personale și la lucrări ale autorului sas în studii ce analizează activitatea asociațiilor de femei de etnie săsească de la cumpăna dintre secolele XIX-XX⁹³, ori în cele dedicate asociaționismului din sectorul economic în care se distingeau forme ale naționalismului cultural⁹⁴. În asemenea cercetări, intenția autoarelor - preocupate în mod predilect de istoria sașilor- era să evidențieze dimensiunea etno-națională a măsurilor gândite de autor și să depisteze aspecte care, prin pomenirea lor, pot explica atractivitatea și aplicabilitatea ideilor propuse de Csallner în mediul cultural săsesc. Lucrările lui Csallner legate de stimularea reproducerii feminine, ori cele legate de forme de protejare a intereselor economice au fost alese să servească drept referințe bibliografice întemeiate, chiar dacă, autoarele studiilor pomenite conștientizau că aceste scrieri erau viciate de expresii ale unui tip de naționalism cu tente segregacioniste. În orice caz, cercetările de dată recentă la care ne referim, rețin intervențiile publice sau invocă scrierile lui Csallner cu precauție și strict în contextul construcției unui argument particular. În aceiași categorie de texte cu caracter academic, pe care o putem numi o comunitate a citatelor cu caracter argumentativ punctual, mai putem plasa și trimiterile la opera

⁹¹ *Ibidem*, pp. 420-421.

⁹² T. Georgescu, *The Eugenic Fortress. The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, pp. 91, 126, 128, 130, 137, 156 -157.

⁹³ Ingrid Schiel, *Frei – politisch – sozial Der Deutsch-Sächsische Frauenbund für Siebenbürgen 1921–1939*, Köln, Böhlau Verlag, pp. 220, 230, 231-233, 246, 250-251, 312, 318, 322.

⁹⁴ Stéphanie Danneberg, *Wirtschaftsnationalismus lokal Interaktion und Abgrenzung zwischen rumänischen und sächsischen Gewerbeorganisationen in den siebenbürgischen Zentren Hermannstadt und Kronstadt, 1868–1914*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, p. 124.

prelaturii - statistician depistate în lucrări academice ce tratează subiecte care depășesc interesul pentru istoria socială și/sau culturală a sașilor ardeleni. Putem constata, cu stupefacție, o recuperare a operei lui Csallner în sens chiar contrar demersului argumentativ al autorului. Poate cel mai evident transpare acest lucru din cercetarea dedicată abordărilor de tip *soft power* în relațiile diplomatice dintre statul german interbelic și statele succesoriale din răsăritul Europei. În lectura lui Stephen G. Gross, autor american specializat în istoria economică, studiile lui Csallner editate în volumul din 1989 ar susține importanța minorităților germane din răsăritul european în contextul manifestării unor transferuri culturale, de resurse și modele economice⁹⁵. În realitate, studiile cuprinse în volumul amintit erau expresia atenuată a tendinței autarhice a subgrupului săsesc, evidentă chiar în raport cu alte grupuri de germani din România Mare, și totodată, dovada clară a neîncrederii față de instituțiile acreditate ale statelor succesoriale. Atitudinea de neîncredere ori chiar de contestare, implicită din poziționarea și bineînțeles din opera lui Csallner, este confirmată de utilizarea drept referință a datelor statistice obținute prin intermediul unor proiecte personale sau a celor colectate prin mijloace tradiționale de tipul anuarelor statistice, materiale specifice practicilor instituției ecleziastice *Landeskirche*⁹⁶, instituție care a fost privită ca un veritabil *Staatersatz*⁹⁷.

Tot în această comunitate de lectură, aparent avizată și profesionistă, preocupată de constituirea unui argument științific prin intermediul citărilor, putem plasa și studiile semnate de colegi autori maghiari sau germani care au investigat fenomenul cercetării și instituționalizării științelor medicale din perioada interbelică. În publicațiile lor, autorii evidențiau apetitul autorilor de etnie maghiară din România interbelică pentru un discurs de tip etno-biologist. Opera lui Csallner era pasager menționată, tocmai pentru a puncta că orientări similare cu ale maghiarilor erau împărtășite și de elitele unor grupuri minoritare nemaghiare care aveau nostalgii imperiale și/sau afinități cu alte state succesoriale. Ei recuperau opera lui Csallner în termenii comparativismului practicat în manieră asimetrică, arătându-se că și cercurile medicale adoptaseră un discurs de tip *völkisch*. În subtext, cotirea înspre dreapta radicală era explicabilă prin aceea că aceste cercuri minoritare

⁹⁵ Stephen G. Gross, *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe, 1890–1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, p. 96.

⁹⁶ Dr. Ernst Wagner, „Vorwort“, in Alfred Csallner, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen 1910–1950*, Köln, Böhlau Verlag, 1989, p. X.

⁹⁷ U.A. Wien, *Above the Abyss*, pp. 12., 303; Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, London, Palgrave Macmillan, 2010, p. 109; T. Georgescu, *Eugenic fortress...* 2016, p. 121.

reuneau oameni determinați să ofere expertiză paralelă și de altă filiație intelectuală față de cea produsă de instituțiile oficiale ale statelor post-imperiale⁹⁸. În acest sens, acțiunile precum și scrierile acestor grupuri de experți aparținând grupurilor etnice minoritare - influente anterior datorită asocierii cu cultura dominantă din punct de vedere politic-, par, disculpabile ca urmare a simplei identificări a lor în mai multe medii etnice mobilizate de elanul „reînnoirii”.

Am lăsat la final o comunitate de lectură aparte care poate fi privită ca instanța cea mai puțin conciliatoare cu privire la recuperarea activității și operei lui Alfred Csallner. După cum am precizat anterior, pași înspre o analiză critică a trecutului nazist al elitei săsești interbelice au fost făcuți deja din anii '80 ai secolului XX, în lucrări semnate de istorici de profesie și scriitori independenți de cercurile *Landmannschaften* precum Mariana Hausleitner, Johann Böhm, Axel Azzola, William Totok, Klaus Popa. Ultimul pomenit a întreprins o amplă cercetare prosopografică în care a schițat biografia multor simpatizanți ai nazismului, desigur, fără a-l scăpa din vedere pe Alfred Csallner⁹⁹, iar Johann Böhm s-a duelat chiar în paginile *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* cu

⁹⁸ Cf. Zsuzsa Bokor, „*Separation is Required in Our Special Situation*”: *Minority Public Health Programs in Interwar Transylvania*, în „Hungarian Historical Review”, 12, 3 2023, pp. 395–432; Robert Offner & Hansgeorg von Killyen, *Siebenbürgisch-sächsische Ärzte und der Nationalsozialismus – Transylvanian-Saxon Physicians and the National Socialism*, în „Orvostörténeti Közlemények Communicationes de Historia Artis Medicinae”, No.1-4, Vol. LXIX, Budapest, 2018, pp. 242-245.

⁹⁹ Klaus Popa realiza un portret în care îl recupera pe sasul bistrițean care ne interesează din perspectiva aspirațiilor de a-și disemina ideile în spațiul public din România și din Germania. Popa puncta că Csallner a pornit de la cercetarea cazurilor micro-regionale extinzând cercetarea la întreaga säsime. Popa indică filiația intelectuală din colaborările cu Heinrich Siegmund, dar subliniază și ruptura intervenită odată cu lucrul independent, ceea ce indică o auto-radicalizare manifestă și prin orientarea către o audiență externă și solicitarea unui suport din partea asociațiilor pangermaniste din Germania. În final, Popa arăta că între forurile germane nu exista un consens în privința modului în care îi puteau utiliza expertiza. Un document microfilmă, introdus în circuitul științific de Popa, releva că biroul DAI din Berlin îi respingea lui Csallner participarea în conducerea Grupului Etnic German, în vreme ce VoMi îi dorea colaborarea, în principal, în chestiunea preluării registrelor parohiale percepute ca bază de date fundamentală în elaborarea de politici cu privire la populație. Cf. „Csallner Alfred (1885-1992)”, în Klaus Popa, *Völkisches Handbuch Südosteuropa*, Letzte Fassung: 29.05.2015 la https://www.academia.edu/30762259/Bio_bibliografisches_Handbuch_deutscher_Volkgruppen_Südosteuropa_Buchstabe_C [ultima accesare 17.11.2024]. Aceasta e, într-o bună măsură, parte a intereselor sale de cercetare dedicate perioadei și exact membrilor *Landmannschaften*. Cf. Klaus Popa, *Akten um die deutsche Volksgruppe in Rumänien 1937 - 1945: eine Auswahl*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2005; Klaus Popa, Johann Böhm, *Vom NS-Volkstum- zum Vertriebenenfunktionär. Die Gründungsmitglieder des Südostdeutschen Kulturwerks München und der Landmannschaften der Deutschen aus Rumänien, Ungarn und Jugoslawien*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2014.

detractorii operei sale¹⁰⁰. În cele din urmă, acest grup preocupat de subiectul ororilor nazismului și comunismului, au publicat o revistă *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*, de curând rebotezată *Die Halbjahresschrift für Geschichte und Zeitgeschehen in Zentral- und Südosteuropa* care se află, din 2017-2018, sub tutela Institutului pentru cultura germană și istoria sud-estului Europei de pe lângă Universitatea Ludwig-Maximilians din München. Putem afirma că autorii nominalizați au pregătit calea înspre o lectură, câtuși de echidistantă, a activității și operei lui Alfred Csallner.

O lectură sistematică și, trebuie admis, reprobatoare la adresa activității publice și, mai ales, a operei lui Csallner a fost efectuată în cercuri din afara mediului săsesc și chiar a celui german. Istoricul Tudor Georgescu a fost, de departe, autorul care a acordat un interes deosebit acestui reprezentant de frunte al mișcării eugeniste săsești. Demersul său se înscrie intereselor de cercetare inițiate la Oxford Brookes University de Roger David Griffin, autor al unor cercetări dedicate originilor politico-culturale ale nazismului. În ultimele decade, la Oxford Brookes cercetarea mișcării eugeniste și a rasismului științific au fost teme privilegiate, Marius Turda fiind unul dintre autorii cei mai prolifici care s-au aplecat asupra temei. În unele dintre lucrările sale, el pomenește printre numeroși alți eugeniști central-est europeni de diferite etnii și pe Alfred Csallner¹⁰¹, însă, trebuie recunoscut, o face pe urmele cercetărilor minuțioase ale lui Tudor Georgescu. În atmosfera din interiorul Centre for Medical Humanities, Tudor Georgescu a putut să își desfășoare studiile de doctorat, iar în lucrările publicate Alfred Csallner a fost unul dintre subiecții principali ai cercetării. Printr-o analiză minuțioasă, care mereu schimbă filtrele glisând între niveluri macro-, mezo- și micro-, Georgescu reușea să evidențieze filiațiile intelectuale ale operei lui Csallner, să ilustreze emanciparea parțială față de structurile și paradigmele eclesiastice și să reflecteze asupra diseminării și receptării imediate a gândirii sale în funcție de transformările și provocările înregistrate în lumea săsească prinsă între România interbelică și Germania Weimar-iană și apoi cea nazistă.

Poate unul dintre cele mai ilustrative pasaje din studiile sale dedicate lui Csallner, poreclit entuziastul copiilor (*Kinderfrohe*) deoarece, în bună parte, agenda sa pornea de la planificarea

¹⁰⁰ Cf. Johann Böhm, *Eine Antwort auf K. M. Reinert's. Bemerkungen zu Johann Böhm: Das Nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 10, 2, 1987, pp. 180-183.

¹⁰¹ Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, London, Palgrave Macmillan, 2010, p. 87.

reproducerii și educarea sașilor să evite contaminarea etnică prin mariaje de tip mixt¹⁰², este următorul: „oricât de scurtă ar fi fost cariera sa, [Csallner] a generat un torent de publicații, a înființat și a condus mai multe organizații eugenice și a apelat chiar și la redactarea unor poezii și piese de teatru, în demersul său de a avertiza mediul politic săsesesc de amenințarea existențială cu care se confrunta. Totodată, ținând cont că Csallner a fost mereu un preot – care a crezut cu ferveoare în datoria clerului de a-și ghida și modela turma - el a dedicat, de asemenea, o parte semnificativă a timpului său făcând lobby pe lângă Biserica Protestantă, solicitând acesteia să adopte măsurile de igienă rasială despre care credea că ar putea inversa iminenta prăbușire eugenică și ar deschide o nouă perioadă de regenerare națională”¹⁰³.

Detășarea și lipsa de menajamente pe care și-o permitea cercetătorul pomenit în lucrările sale erau rezultatul efectului conjugat al mai multor factori. Neapartenența lui Georgescu la grupul etnic pe care îl reprezenta Csallner trebuie să fi fost hotărâtoare, cântărind, cel puțin la fel de greu, ca și educația sa în mediul münchenez și apoi în cel anglo-saxon. Lipsa presiunii, a riscului de a fi atacat de către răzleții supraviețuitori sași din perioada interbelică, chiar un evident ascendent intelectual – manifest prin opțiunea de a inspecta tema studiată într-o cheie comparativistă, în acord cu cele mai recente paradigme de cercetare-, i-au permis lui Georgescu să îl eticheteze nestingherit pe preotul statistician Alfred Csallner drept un exponent al rasismului. O făcea cu argumente dificil de contestat, sesizabile atunci când îi reconstruia acțiunile pe scena politică. Georgescu afirma: „respingând Biserica ca o cale pentru implementarea unor politici demografice adecvate, Csallner a continuat să susțină «mișcarea de auto-ajutorare» [...] [și a] stabilit pentru activitatea noului său „Birou rasial” obiective mai realiste, gândite pe termen scurt, cum ar fi organizarea unor serii de conferințe și proliferarea cunoștințelor de igienă rasială”. Astfel, Georgescu îl prezenta pe Csallner ca un pe un contestatar/nemulțumit și un dezertor din rândurile instituției ecleziastice, care prin efortul de a păstra o poziție moderată, părea să zădărnicească implementarea unor politici conforme crezurilor exprimate și estimate statistic de bistrițean. Georgescu își ghidează cititorii pentru a înțelege cum fascinația spre statistică, a unui om al

¹⁰² Tudor Georgescu, „The Eugenic Fortress. Alfred Csallner and the Saxon Eugenic Discourse in Interwar Romania”, în *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, (ed.) Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda, Budapest & New York, Central European University Press, 2011, p. 359.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 356-357.

bisericii cum a fost Alfred Csallner, l-a condus înspre eugenie și, în final, l-au transformat într-un exponent al fascismului¹⁰⁴.

Tot cu argumente Georgescu arăta, implicit, că modul de lucru - prin coparticiparea parțială a preoților parohi în colectarea datelor utilizate în cercetarea statistică - ¹⁰⁵ indică faptul că Csallner producea cunoaștere pentru o comunitate de lectură clericală animată de îngrijorări și convingeri similare, chiar dacă membrii săi nu puteau urmări sau articula asupra problemelor atât de detaliat cum o făcea autorul bistrițean. De asemenea, așa cum am precizat, interesul pentru soluții economice autarhice care să scoată elemente etnice străine (*volksfremde Dienstboten*) de pe piața muncii¹⁰⁶ trebuiau înțelese tot ca manifestări ale unui tip de rasism schițat, în perioada premergătoare primei conflagrații mondiale. În mod repetat, Georgescu sugerează că Csallner era convins că abordarea sa cu privire la chestiunea „*igienei rasiale, avea merite în sensul salvării rasiale, [fiind convins de] compatibilitatea sa cu moralitatea creștină [fapt ce sublinia] misiunea sa divină*”¹⁰⁷.

În istoriografia recentă, există voci distincte care nu împărtășesc optica conform căreia Csallner ar fi fost un perpetuu om al bisericii. Florian Kühner-Wielach considera că, odată cu 1936, când el devenea conducătorul *Landesarbeitsstelle für Statistik, Bevölkerungspolitik und Sippenwesen im Deutschen Volksrat für Rumänien*, activitatea sa de preot se încheia¹⁰⁸. Observația este validă în sens formal, însă, trebuie recunoscut că interesul lui Csallner asupra captării atenției și câștigării colaborării elitelor clericale parohiale, ca factori de multiplicare al unui mesaj ca acela rasial, nu s-a oprit vreodată. Paradigma de lectură propusă de Georgescu pare mai fezabilă, în sensul necesității înțelegerii operei și activității lui Csallner ca intrinsec legate de biserică și de resursele sale de informație și de influențare. Atare punct de vedere transpare din analiza mai amplă dedicată modului de funcționare a structurii instituționale pe care bistrițeanul ajunsese să o conducă. Conform lui Georgescu „*o altă secțiune a [Das Landesamt für Statistik und Sippenwesen der Deutschen Volksgemeinschaft in Rumänien], condusă de părintele Gustav Arz, a fost dedicată studiului „Registrelor parohiale” [Kirchenbücher]. Inspirat de o vizită la Kirchenstelle Alt-Berlin, episcopul Glondys consimțind la înfăptuirea planului său, s-a demarat o muncă anevoioasă de catalogare a tuturor registrelor parohiale care a fost vitală pentru realizarea*

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 351.

¹⁰⁵ T. Georgescu, *The Eugenic Fortress. The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, p. 115.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 116.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 124.

¹⁰⁸ Florian Kühner-Wielach, „Kultur und Werte, Blut und Boden”, p. 78.

*ambitiiei lui Csallner de a compila studii genealogice [...] ale tuturor așezărilor săsești. Mai presus de atât, Csallner spera că această [întreprindere] va servi și la revitalizarea Volkskörperforschung [cercetarea organismului național]*¹⁰⁹. Lectura minuțioasă a acțiunilor și scrierilor lui Csallner, așa cum a fost făcută de Georgescu este grăitoare pentru intenția cercetătorului de la Oxford Brookes de a-și convinge publicul său despre internalizarea ideilor rasiste în rândul unor clerici din Biserica Evanghelică din Ardeal.

În prezent, impactul cercetărilor lui Georgescu poate fi facil măsurat prin consultarea platformelor scientometrice. În mod sigur, ecoul scrierilor semnate de Gergescu este egal, dacă nu chiar superior, lucrărilor realizate și destinate comunităților de lectură precedente. În ce măsură acesta contribuie la păstrarea memoriei culturale publice a sașilor rămâne discutabil, de vreme ce lucrările și prelegerile lui Georgescu s-au adresat unui public avizat, transcontinental și vorbitor și al altor limbi decât cea germană. Prin abordarea sa Georgescu transcende parohialismul studiilor săsești, încurajând gândirea critică care, în mod firesc, pune - la fel ca și textul de față-, sub semnul întrebării demersurile agreeate de către antreprenori etno-culturali cu origini săsești. Putem afirma că grație interesului asupra istoriei culturale a mișcării eugeniste, școala de la Oxford Brookes a adus opera lui Alfred Csallner în atenția lumii academice internaționale, un fapt neanticipat de autor însuși sau de către defensorii/promotorii săi din *Landsmannschaften* și/sau de la *Arbeitskreis*.

Observații finale

Studiile recente dedicate personalității și operei lui Alfred Csallner au relevat că oameni ai bisericii săsești din perioada interbelică, activi întâi în medii clericale și ulterior în structuri ce imitau instituții din statul nazist, se pot înscrie într-una dintre varietățile fascismului, și anume, în cea a fascismului clerical. După cum au demonstrat numeroase lucrări acest fenomen a fost întâlnit în rândul clericilor catolici, ortodocși și protestanți, cercetătorii temei privindu-l ca un derivat al premergătorului naționalism clerical¹¹⁰. Cercetarea bio-bibliografiei unor personaje cuprinse în acest curent nu a putut să nu fie politizată, întrucât radiografierea acestor destine individuale putea releva compromisuri și/sau

¹⁰⁹ T. Georgescu, „The Eugenic Fortress. Alfred Csallner and the Saxon Eugenic...”, pp. 372.

¹¹⁰ John Pollard, „Clerical Fascism”: Context, Overview and Conclusion, în „Totalitarian Movements and Political Religions”, Vol. 8, No. 2, 2007, pp. 434-446.

complicități ce puteau aduce atingere memoriei colective a unor grupuri minoritare și/sau majoritare.

După cum am putut observa, punctele de vedere despre activitatea și opera lui Alfred Csallner depind de comunitățile de lectură anticipate de autori și pot glisa pe o plajă destul de vastă, în funcție de interesele reabilitatorului, cercetătorului și/sau eventual al lectorului, mai mult sau mai puțin avizat. Astfel se explică cum prelatul și eugenistul Csallner a putut să fie portretizat ca un gardian al etniei și al comunității de credință evanghelice din Ardeal, ca un exponent al timpului și generației sale atrase - mai mult sau mai puțin frivol- de ideologiile drepte radicale, ori ca un personaj reprobabil a cărui memorie nu trebuie să fie reabilitată, ci cercetată strict în manieră critică. Totuși, trebuie afirmat că, pe tot parcursul vieții, Csallner s-a identificat cu ideile pe care le-a împărtășit comunităților sale de lectură - preferabil săsești și germane - existente în momentele publicării variatelor sale texte cu pretenții științifice. Faptul că a fost dedicat crezurilor sale e demonstrat de modul de viață - fiind părinte a opt copii din două căsătorii, îndeplinind astfel cota estimată ca soluție matematică optimă pentru supraviețuirea comunității săsești - și de propriul angajament public conceput să disemineze setul său de idei care avea un latent, dar cert, caracter polarizant.

Varietatea de posibilități de lectură prezentate în rândurile anterioare ne permit să afirmăm că numai atunci când o personalitate și opera sa sunt dispensate de povara unei misiuni atribuite de o comunitate de lectură indigenă care se exprimă într-o cheie, de regulă defensivă prin tonurile apologetice adoptate, se pot face pași în direcția deprovincializării cercetării unui subiect istoric. Grație varietății modalităților de lectură, un personaj aparent minor și periferic și opera sa pot deveni pretexte de cercetare a receptării imediate sau a decantărilor ulterioare ale unor curente de gândire. Totodată, prin deprovincializarea cercetării biografiei și operei preotului evanghelic sas cu veleități de statistician Alfred Csallner putem să discernem, în manieră ceva mai imparțială, asupra factorilor care au generat nașterea și perpetuarea, fie și în formă ajustată/camuflată, a unor idei care au jucat un rol semnificativ în fluidul proces de auto-definire al unei colectivități ca cea săsească.

REPRESENTATION OF WOMEN IN DECISION-MAKING POSITIONS IN THE COMMUNITY. COMPARATIVE STUDY

Maria-Ana Georgescu*

Abstract

Our study allows us to have an image of the European realities on gender issues regarding women's active role in the community, through their participation in the decision-making process in public life and in international voluntary organizations. The data series we have selected and analyzed are the most recently published by official bodies.

We found, as positive aspects, the fact that Romanian women occupy much more seats, than men, at the Supreme Court of Justice and are well represented in decision-making positions in the Public Administration. As negative aspects, the low participation of women in Romania in the bodies of political power; we even noticed an opposite trend in our country, compared to the European trend, namely the reduction of female representation in the political arena over the years. In contrast, within Rotary International volunteering, the percentage of women in District 2241, including Romania and Moldova, has gradually increased.

Keywords: *women; active role; public life; decision-making positions.*

1. Introduction

With regard to the active role that women could play in the community through their involvement in the decision-making process in public life, in economic life and in international volunteer organizations, such as Rotary, this paper seeks to paint a picture of the shifting gender realities in Europe and around the world.

As conceptual boundaries, to mark the distinction between the biological and the social condition of human beings, two terms are used in the specialized literature: “sex” and “gender”.

As meanings: *sex* is a biological category while *gender* is a social category¹. In other words, *sex* represents the biological differences between men and women; *gender* – the psychological, social and cultural differences between men and women.

* Professor, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and, Technology from Târgu Mureș, maria.georgescu@umfst.ro

¹ Alice Sullivan and Selina Todd, “Introduction”, in Alice Sullivan and Selina Todd editors *Sex and Gender, a Contemporary Reader*, Routledge, London - New York, 2023, p. 1.

“Sex is an evolved mechanism of reproduction, fundamental to the existence of almost all complex life and forming a biological pattern... The phenomenon of sex is rooted in reproduction, the process by which new individuals are produced by parents.”²

It is not this aspect, nor the theories related to the term *sex* that concern us, but aspects related to the concept of *gender*, respectively to the aspects of socialization. Sex and gender are interrelated in the sense that certain gender constraints are imposed on individuals depending on their sex.

Sex roles represent the actions that representatives of the two sexual categories can perform, exclusively based on biological attributes.³

Studies show that perceived pressure from the social environment has no direct link to internal satisfaction attributed to gender.⁴

In every society there are some stereotypes, as mental representations embodied in a list of characteristics that are distributed to the members of a group. Gender stereotypes denote general social views on people's behavior, sex, appearance, etc. Gender stereotypes do not take into account the individual characteristics of people, but force them to act inappropriately according to their real desires. They influence behavior, relationships between men and women even after marriage, etc. Sometimes, gender stereotypes can be dangerous, as they cause inappropriate behavior and give rise to discrimination.⁵

As Mihaela Miroiu, a well-known Romanian author in the field of gender studies notes, discrimination exists today, but it is more subtle than in the past:

“tacit elimination from professions or hierarchical positions that have high earnings, different practical and sports education for boys and girls, orientation of girls towards "feminine" professions, disregard for women's authority in various fields and even in

² Emma Hilton and Colin Wright, “Two Sexes”, in Alice Sullivan and Selina Todd editors *Sex and Gender, a Contemporary Reader*, Routledge, London - New York, 2023, p. 29

³ Alina Coman, *Stereotipuri de gen în discursul publicitar*, 2005, Editura Economică, București, p. 54.

⁴ Susan Egan and David Perry, *Gender Identity, A Multidimensional Analysis With Implications for Psychosocial Adjustment*, in “Developmental Psychology” 2001, 37(4), pp. 451-463, available: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.4.451>(Accessed: 25.11.2024).

⁵ Ina Crasnojon-Laba, *Stereotipia de gen – o problemă psihosocială*, în „Studia Universitatis”, Universitatea de Stat din Moldova, nr. 12/ 2012, p. 132.

private behaviors (for example, disregard for refusing sexual advances), use of degrading media images (the image of women is not that of the users' minds, but of the body, we are not interested in how a woman thinks, but how she looks).”⁶

Regarding the employment of women in various activities, this author argues that:

“It is enough for an activity to become feminized for it to quickly lose its privileges and diminish its importance. In this sense, we can operate more appropriately with the concept of discrimination.”⁷

Meanwhile, compared to the situation exposed by M. Miroiu 20 years ago, the policies of the European Union, of which our country is a part, assiduously promote gender equality and non-discrimination. However, a series of realities from social, economic and political life, which we will present, prove that a consistent effort is still necessary in the direction of bringing good intentions and policies closer together on the one hand and empirical data on the other, regarding the representation/underrepresentation of women.

2. Methodology

We realised a study whose objective is to present aspects related to the gender balance, respectively the gender imbalance in obtaining and occupying top positions in the economic, legal, administrative and political life of Romanian society and in European countries, in order to change and improve women's activism.

These aspects are intimately linked to social roles considered as:

“the set of behaviors expected by others towards the individual with a determined social position, a social status. These are socio-culturally shaped”.⁸

Our methodology consists in quantitative approach and secondary analysis of the available statistical data related to the presence of women in decision-making positions in companies and

⁶ Mihaela Miroiu, *Studii de gen*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 30.

⁷ Idem, p. 268.

⁸ Alina Coman, *Stereotipuri de gen în discursul publicitar*, 2005, București, Editura Economică, p. 55.

at the higher levels of the administrative and judicial system, as well as the comparative aspect of the presence of women in social life in Romania the situation in European countries.

The series of data we have selected are the most recent ones released by official body sources.

3. Women in economic life and management positions

Although women make up around half of the labour force in the European Union, they are still underrepresented in management/decision making positions.

In 2022, around 46 per cent of all employees in the EU were women. On average, only 35.1 per cent of managers, or in other words, only one in three managers was female that year.

The reasons for the gender gap in management roles are interesting to discuss. For management roles, women are neither less competent nor less suitable. Instead, women continue to struggle to succeed in a male-dominated world. This disparity is largely caused by social and structural impediments. It is debatable why there are not more women in management roles. According to a survey of almost 2,400 managers in the sector conducted by human resources consulting firm Odgers Berndtson, gender also influences role choice. Men and women attribute this to different factors. Men see the system and lack of childcare as the main causes of the unequal distribution of genders in management, while women tend to blame themselves for this.⁹

The most recent data provided by the European Institute for Gender Equality (EIGE) and published in 2024¹⁰ reveal the percentage of positions held by women in top management in 2023, an aspect that can be seen in Fig. No. 1.

⁹ *Gender equality in Europe: Women only hold one in three management positions*, "The BDAE Journal" online, 2023, Available: <https://www.bdae.com/en/magazine/4095-the-proportion-of-women-in-management-positions-in-europe> (Accessed: 2.11.2024).

¹⁰ Eurostat, *Positions held by women in senior management positions*, 2024, Available: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_60/default/bar?lang=en (Accessed: 3.12.2024).

*Representation of Women in Decision-Making Positions in the Community.
Comparative Study*

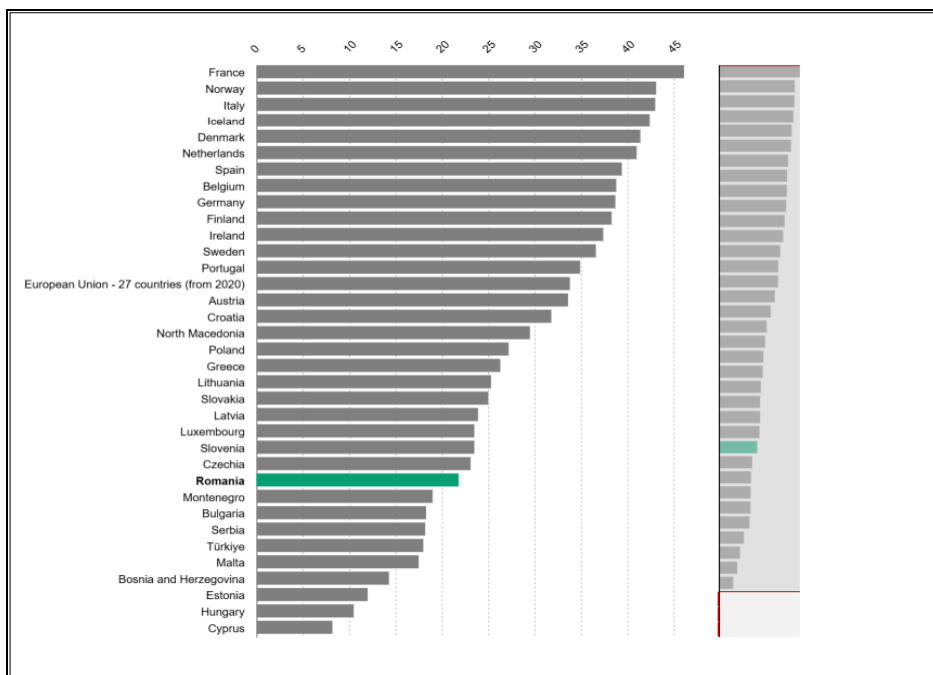

Figure No.1. *Share of women from EU countries in management positions – 2023*

Source: Eurostat 2024

In Romania, this percentage was only 21.8%, well below the EU level, which fell below 35% compared to the previous year’s data.

According to Grant Thornton – *Women in business report - 2024*, we have a picture of the management/decision making roles held by women, globally, in Fig. No. 2. Regional variations can be observed, namely the fact that the average percentage of women in top managerial positions held by them in EU countries is similar to that in North America, but below the average in Latin America.

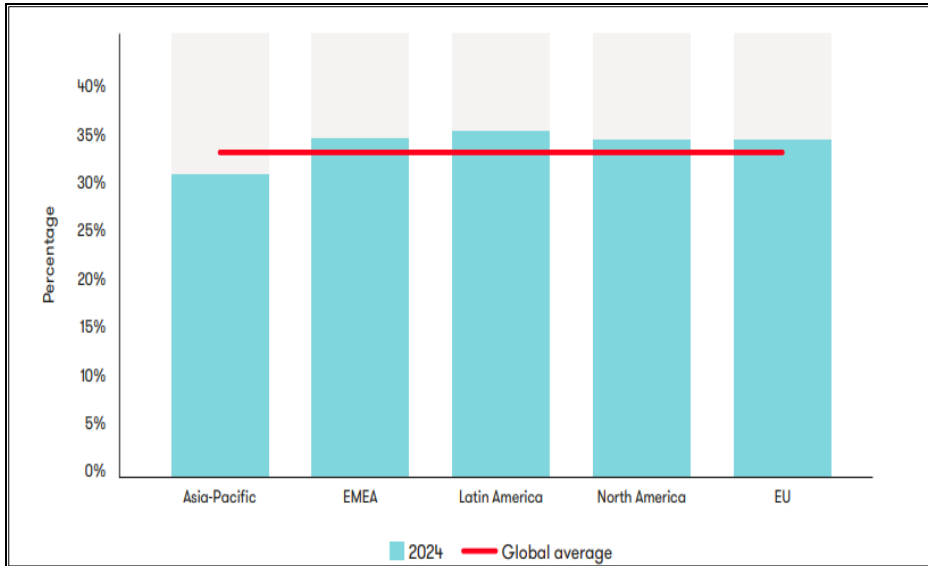

Figure No.2. *Share of senior management roles held by women, by region*

Source: Women-in-business-report-2024

An aspect worth commenting on regarding the realities of economic life concerns the existence of the pay gap between women and men, although in the EU the principle of equal pay has been enshrined in the European treaties (Article 157) since 1957.

But in fact, according to public data, in 2021 women earned on average 13.0% less per hour than men. The gender pay gap varies quite widely between EU member states. As a noteworthy aspect, the gap was very small, below 5%, in Luxembourg, Romania, Slovenia, Poland, Belgium and Italy. In contrast, the pay gap was over 17% in Hungary, Germany, Austria and Estonia.¹¹

To have an even more complex comparative picture, in the United States the gender pay gap has remained relatively stable over the past 20 years or so. In 2022, women earned an average of 82% of what men earned, according to a Pew Research Center analysis of average hourly earnings.¹² So, the gap was 18%, one percentage above the highest gap in EU countries.

¹¹ European Commission, *The gender pay gap situation in the EU, 2022*, Available: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en (Accessed: 4.11.2024).

¹² Carolina Aragão, *Gender pay gap in U.S. hasn't changed much in two decades*, in Pew Research Center, 1 March 2023. Available: https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/03/01/gender-pay-gap-facts/sr_23-03-01_gender-wage-gap-2023_01-png/ (Accessed: 4.11.2024).

4. Women in Public Administration and in Top Levels of the Judiciary

The National Agency for Equal Opportunities has published a report on the Situation of women and men in decision-making positions in the central public administration in Romania. This gender distribution at the national level can be observed in Fig. no. 3, for a period of 5 years, namely the interval 2017-2021.

In 2021, there were 714 management positions (decision-making level 1 plus decision-making level 2) in the central public administration, of which 111 (15.5%) were vacant, the occupancy rate of the positions being 84.5% (603 occupied positions). Of these, 325 (53.9%) were held by women and 278 (46.1%) by men.¹³

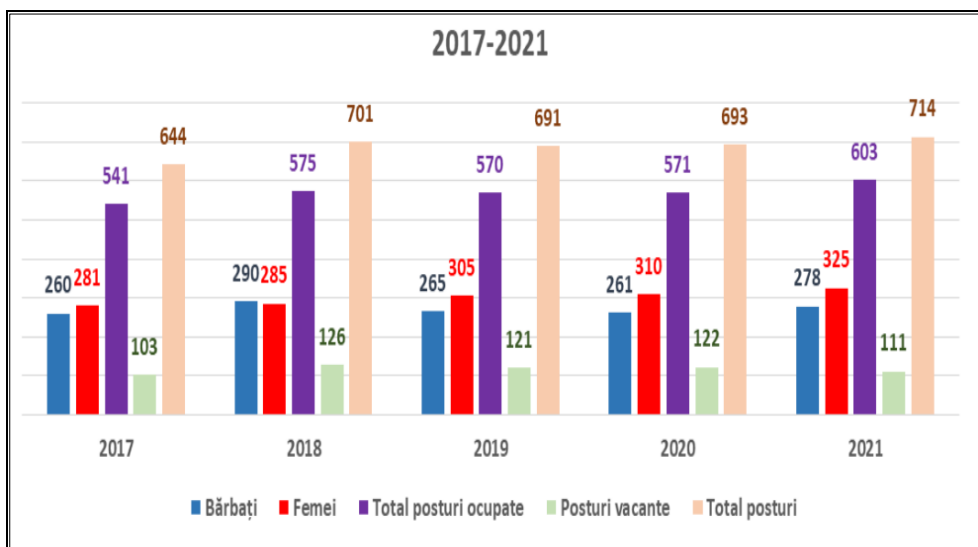

Figure No.3. The evolution of women in administration decisional levels 1 and 2 in the Romanian Public Administration

Source: ANES 2021

Regarding the evolution of percentages by gender, in the analyzed 5-year period, women had an advantage over men. The only year in which the percentage of women registered below 50 was 2018. Although in both 2020 and 2021 the female percentages decreased, they were still superior to the representation of men.

¹³ Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați – ANES, 2021, *Analiza 2021- Situația femeilor și a bărbaților în poziții de decizie în administrația publică*, Available: <https://old.anes.gov.ro/wp-content/uploads/2022/07/Analiza-2021-Situația-femeilor-si-a-barbatilor-in-pozitiile-de-decizie-in-administrația-publică-centrală.pdf> (Accessed: 3.12.2024).

Regarding the presence of women as judges in the supreme courts of justice, Romania ranks second after Montenegro among European countries, being in a leading position, which is a commendable aspect.¹⁴ In Fig. no. 4. the representation of women can be observed in yellow.

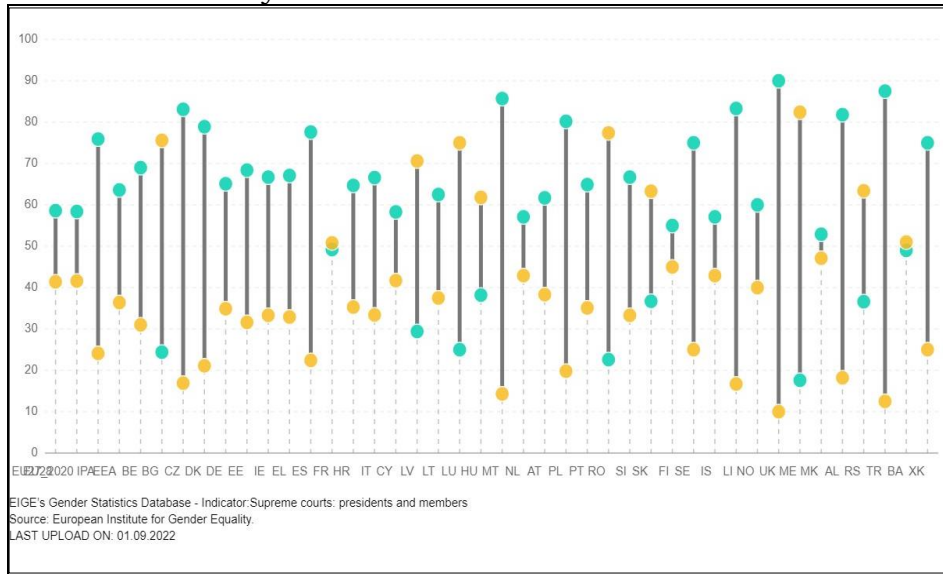

Figure No.4. *Share of women in Judges of supreme courts, in European countries*
 Source: EIGE 2022

One of the reasons for this good presence of women is that recruitment for positions in these supreme courts of justice is done among judges, and in our country, they are mostly women. Obtaining a judge's position involves a difficult exam, but one that women successfully pass.

5. Female political representation

After the socio-economic changes in our country since 1989, a sensitive issue remains the political representation of women, an aspect considered

“one of the indicators of the quality of democracy where Romania is constantly in the last places at the European

¹⁴ European Institute for Gender Equality (EIGE), 2022, *National courts: presidents and members*, Available: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_jud_natcrt_wmid_natcrt_supcrt (Accessed: 2.12.2024).

level. Women in Romania face the difficulty of being present in the electoral competition and the even greater difficulty of occupying eligible positions”.¹⁵

In Fig. no. 5, the presence of women in the national parliaments of each country can be observed, in Romania this being only 19.4% according to data published for 2023.¹⁶ Worryingly, in our country studies even reveal a decrease in the political representation of women along the last years.

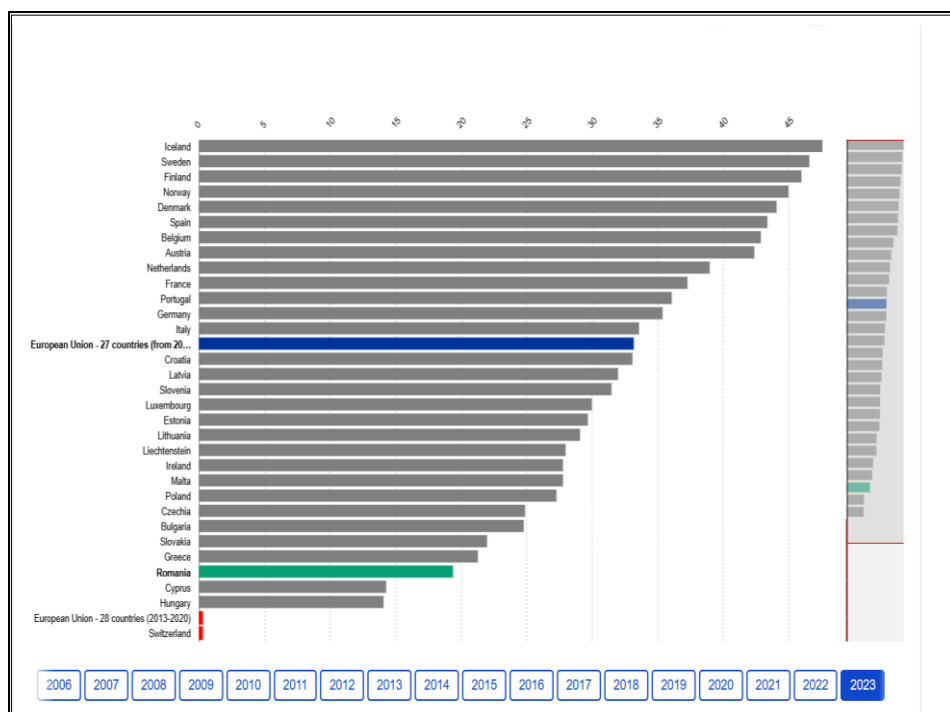

Figure No.5. *Share of women in national parliaments in European countries - 2023*

Source: EC 2023

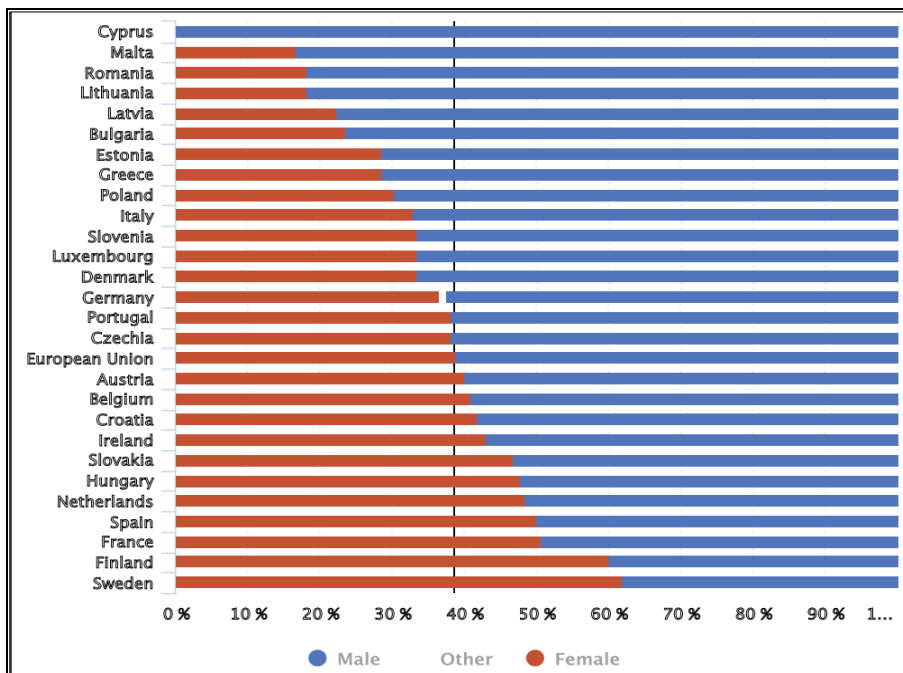
We are not doing any better with the representation of women in the European Parliament, as women have a percentage below

¹⁵ Ionela Băluță, Claudiu Tufiș, *Reprezentarea politică a femeilor în România*, Friedrich-Ebert-Stiftung Romania Office, 2021, Available: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/18818.pdf> (Accessed: 4.12.2024).

¹⁶ European Commission – EC, *Seats held by women in national parliaments and governments*, 2023, Available: <https://doi.org/10.2908/SDG 05 50> (Accessed: 4.12.2024).

20% among Romanian MEPs, as seen in Fig. no. 6.¹⁷

There is a gender imbalance between women and men as members of the European Parliament (MEPs), in all EU states, the illustrative image for the year 2024 being in Fig. no. 6.¹⁸

Figurev No. 6. Gender balance between female and male Members of European Parliament
Source: EP Snapshot

In the particular case of Romania, the composition of MEPs in absolute figures was 6 women and 27 men. Our country is in a tail position from this point of view, unlike countries such as Sweden, Finland and France where the percentage of women MEPs is greater than or equal to 50%.

In Fig. no. 7 we can see the share of women, rendered in yellow, in local and municipal councils in EU member countries. Gender imbalance is also present at national level, with an average of 35.3% of women serving in EU regional assemblies in different

¹⁷ EIGE, *European parliament: president and members*, The Gender Statistics Database (GSD), 2024, Available: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_parl_wmid_eurparl (Accessed: 11.12.2024).

¹⁸ European Parliament, *Snapshot 2024-2029*, Available: <https://facts-and-figures.europarl.europa.eu/snapshot/term-10/current> (Accessed: 12.12.2024).

states.¹⁹ The documents published by the EP show that while Sweden, France, Spain and Finland have over 40% of women on local and municipal councils, Romania, Cyprus, and Greece trail behind with under 20% of women councillors.

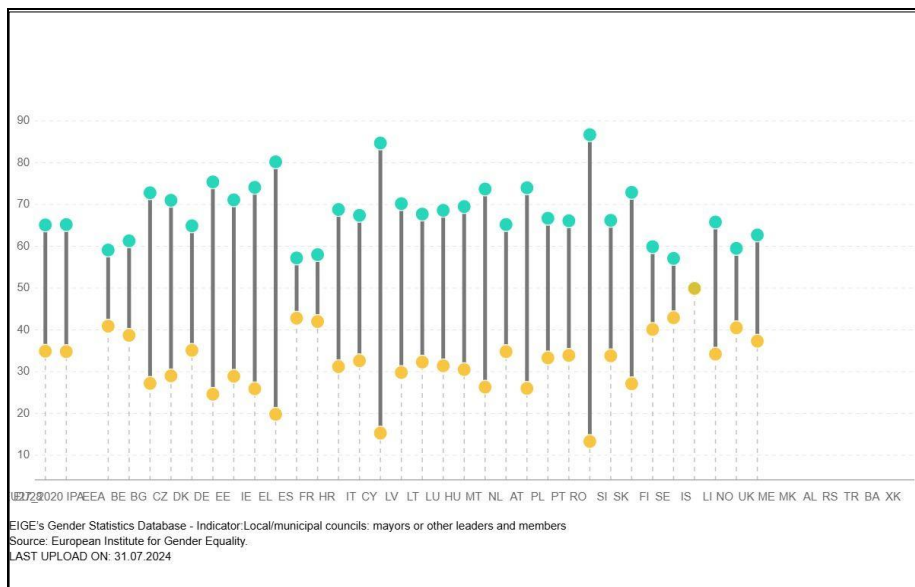

Figure No.7. *Share of women in Local/municipal councils*
Source: EP 2024

The aforementioned authors specify that the political representation of women is not limited to their number in political institutions, as many studies question the relationship between descriptive representation (the number of women in politics) and substantive representation, understood as political action in favor of women's needs, interests and aspirations, promoting a feminist agenda, and demanding gender equality.²⁰

6. Female presence in Rotary International Organization

Why did we choose this sequence? Because Rotary is a global organization, with great prestige and great power of action, but which until about 3 decades ago was exclusive. Therefore, it deserves a historical shield about the success of women in becoming

¹⁹ European Parliament, *Women in politics in the EU, State of play in 2024*, Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760348/EPRS_BRI\(2024\)760348_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760348/EPRS_BRI(2024)760348_EN.pdf) (Accessed: 12.12.2024).

²⁰ Ionela Băluță, Claudiu Tufiş, *op. cit.*, p. 2.

members of Rotary International (RI). From its founding in 1905 until the late 1980s, the RI Constitution stated that only men could be members of the organization²¹.

The first clubs mentioned with women were in 1911 in Minneapolis and in 1917 in Duluth, Minnesota, completely separate from the men's clubs and with unrecognized status.

In 1978, the Rotary Club of Duarte, California, invited three women to become members. The consequence: The RI Board of Directors revoked its club's status for violating the Constitution.

The opening of the organization or the Rotary “revolution” occurred when the 1989 Council on Legislation eliminated the “male only” provision for membership. This established equal membership rights. Since then, women have become members and leaders of clubs and districts around the world. In the 1990s, there were approximately 20.000 women in Rotary International clubs. By 2010, the number had exceeded 200.000, and in 2013, a woman became the first woman to serve on the RI Board of Directors and was a trustee of The Rotary Foundation - Anne L. Matthews.

In 2019, Brenda Marie Cressey began her term as the first woman to serve as vice president of The Rotary Foundation.

The remarkable year of 2022 - Jennifer Jones began her term as the first woman president of RI. There were still about 191 exclusively male clubs in that year around the world.

We will present membership statistics by gender, for the year 2022, for Rotary clubs in European countries²².

As can be seen from the data in Table 1, in countries that had long-standing Rotary clubs, where the old mentality was difficult to change, female representation is lower: Belgium, Austria, Switzerland, Germany.

Table No.1. *Rotary membership statistics by gender in European clubs*

Country Name	Club Count	Female%	Total Members
Austria	165	13.95%	8507
Belgium	269	12.78%	9319
Bulgaria	90	22.24%	1875

²¹ Rotary *History*, Available: <https://www.rotary.org/en/about-rotary/history> (Accessed: 4.11.2024).

²² Rotary *Stats on Clubs, Districts and Countries*, Available: <https://rghf.org/rotary-in-figures/> (Accessed: 5.11.2024).

*Representation of Women in Decision-Making Positions in the Community.
Comparative Study*

Denmark	241	16.27%	8140
Finland	236	16.09%	7323
France	1086	23.92%	27790
Germany	1127	14.53%	57651
Greece	90	33.33%	1878
Hungary	56	19.75%	1195
Italy	934	20.69%	38134
Moldova	8	33.33%	117
Netherlands	481	28.58%	15134
Norway	270	20.68%	8862
Portugal	159	26.16%	3303
Poland	79	21.08%	1637
Romania	141	28.43%	3493
Spain	243	25.47%	4543
Sweden	412	28.05%	16551
Switzerland	221	14.48%	13189

Source: RI Stats on Clubs, Districts and Countries

On the other hand, in countries that have changed the totalitarian political regime, as in the case of the Republic of Moldova, Romania, Bulgaria or in democratic states with a more flexible vision, as in the case of Greece, the Netherlands or Sweden, women are well represented.

RI is organized by districts and Romania and the Republic of Moldova are together part of District 2241. Membership statistics by gender between the years 2018-2023 in this District can be seen in Fig. No.8.

Figure No.8. Gender trends in 2241 District
Source: EP 2024

The total adult membership in the district in 2023 was 3.610, of which 28.59% were women

The overall RI goal is to increase female membership to 30%.

7. The Global Gender Gap Index

This index is based on four fundamental categories (subindexes). The highest possible score is 1, which means equality and the lowest possible score is 0, which means inequality. Globally, since the index was launched in 2006, gender parity in the economic and political spheres has improved significantly since the beginning of the report²³.

We will present the indicator situation for our country, comparing the years 2023 and 2024.²⁴ In 2023, Romania ranked (R) 88 from 146 countries surveyed. On each sub-indicator the situation was as follows:

- Economic Participation and Opportunity, R=72, score 0,693;

²³ World Economic Forum, *Global Gender Gap Report 2024*, p. 4, Available: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf (Accessed: 19.12.2024).

²⁴ Idem, p. 305

- Educational Attainment, R=36; score 0,999;
- Health and Survival, R=1, score 0,980;
- Political Empowerment, R=113, score 0,117.

The 2024 Index shows significant changes in the rankings. Among the five economies that improved their ranking by dozens of places was our country, along with Ecuador (+34, ranked 16th), Sierra Leone (+32, ranked 80th), Guatemala (+24, ranked 93rd), Cyprus (+22, ranked 84th), Romania and Greece (+20, ranked 68th and 73rd, respectively).

- Economic Participation and Opportunity, R=83, score 0,676;
- Educational Attainment, R=35; score 0,999;
- Health and Survival, R=1, score 0,980;
- Political Empowerment, R=79, score 0,213.

Despite all the substantial improvement, the worst sub-index of the Romanian *Global Gender Gap Index* is the *Political Empowerment*.

In this regard, we believe that the position expressed in the European Parliament should be mentioned, namely that:

“Women form half the population and deserve to be better represented in power structures.

There is now solid evidence about what hinders or enables women's participation and representation, with political parties and the media serving a dual role in this respect. The EU has committed to achieving gender balance in political representation and participation as a matter of justice, equality and democracy”.

Discussion and Conclusions

We consider the issue of women's representation in public life, but especially in decision-making positions, a topic of great interest and, indisputably, of great relevance. In general, the specialized literature and gender statistics reveal the aspects that need to be improved in the gender balance or the objectives to be achieved for a better presence of women. Our study allows a comparative vision of the situation of women in different countries and we will group the aspects identified for Romania into two categories, respectively positive and negative.

Positive aspects:

Romanian women are well represented in top levels of non political, administrative positions – decision level 1 and 2 - the

percentage recorded by our country being superior than the average percentage recorded in EU;

Romanian women occupy significantly more seats in the Supreme Court of Justice than men, our country being a leader in this regard.

The gender pay gaps recorded in 2021 were very small, even the lowest percentage-wise within European countries (3.6%),

Among the pillars of the general gender gap, namely Health and Survival, one places Romania in first place, and another, namely Educational Level, in 35th/36th place out of the 146 countries surveyed, aspects that are little-known and deserve to be known by the general public.

Within Rotary International volunteering, the percentage of women in District 2241, including Romania and Moldova, has gradually increased.

Negative aspects

Are related to women's participation in public decision making on the economic and political arena - it is very poor, placing Romania on a low position in some hierarchies such as:

- share of women of the highest decision-making body in companies,
- share of women in European Parliament,
- share of women in national parliaments,
- share of women in regional assemblies (president and members).

The major challenge for the Romanian gender's imbalance is to support the active role of women on the political arena by educating people.

As is well understood, the quantitative aspects of the presence of women in different socio-economic fields are not sufficient to solve the real representation of women's issues. But the weights or absolute figures matter a lot in an evolutionary process, it being recognized that only above a certain threshold do quantitative accumulations generate qualitative aspects. Therefore, I believe that a 30% quota of women's representation for the lists of candidate personnel for decision-making positions either in politics, in organizations, or in companies is a justified political vision promoted in the EU.

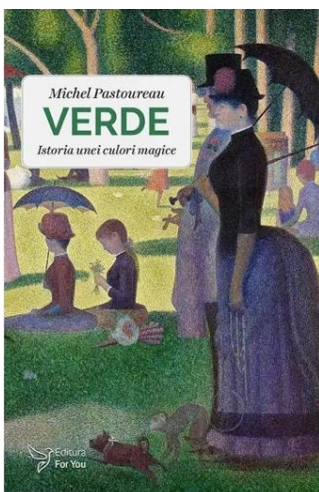
But first of all, the aspects regarding the representation of women in public life must be made aware at the level of the population, not only of researchers concerned with this topic.

In this sense, actions or conferences organized on such topics can bring an undeniable contribution. Such aspects could also be

addressed in mainstream education, not only within master's programs in gender studies.

We believe in friendship between women and men, in cooperation and sharing feelings and activities in a non-exclusive way, in mutual acceptance, respect and support.

Recenzii • Reviews

Michel Pastoureau, *Verde. Istoria unei culori magice*, București, Editura ForYou, 2022, 224 p.

Autorul cărții *Verde. Istoria unei culori magice* este binecunoscutul istoric Michel Pastoureau, specialist în culori, imagini, bestiare și simboluri. După ce a studiat la *École des Chartes* (clasa 1972), în 1982 a fost ales director de studii la *École Pratique des Hautes Études*, unde a deținut catedra de istorie a simbolismului occidental timp de treizeci și șapte de ani. Președinte de onoare al Societății Franceze de Heraldică, corespondent al Institutului Francez, este autorul a aproximativ șazeci de lucrări, dintre care zece au fost traduse în peste treizeci de limbi.

Cartea sa autobiografică, *Culorile amintirilor noastre* (Ed. Seuil, 2010), a câștigat premiul Médicis-Essai. Una dintre cele mai recente lucrări ale sale, *Yellow. Story of a Color* (Ed. Seuil, 2019), a primit Premiul Montaigne¹. Interesul lui pentru istoria culorilor s-ar putea spune că are rădăcini adânci în întâmplări din copilărie, așa cum singur mărturisește. „Am avut capricii colorate”, spunea el. Odată, părinții i-au cumpărat o jachetă pentru a merge la o nuntă. Voia una bleumarin închis. Mama lui s-a hotărât pentru o nuanță mai deschisă. A fost o experiență proastă. „La nuntă am avut impresia că toată lumea se uita la mine pentru că jacheta mea albastră nu era suficient de închisă”. Altă dată, tatăl său avea de gând să-i cumpere o bicicletă pentru adulți, dar era galbenă și el voia mereu o bicicletă verde. Galben? Imposibil. Trebuia să fie verde. Rezultatul? „Am rămas fără bicicletă”. Într-o librărie a găsit romanul *Invahoe*, de Walter Scott, între volumele de istorie medievală. L-a citit la vârsta de opt ani, după ce a văzut filmul *Technicolor* al lui Richard Thorpe și a fost fascinat de el. Aici se află originea obsesiei sale pentru evul mediu, și în special pentru a doua jumătate a secolului al XII-lea. Michel Pastoureau a crescut într-o familie de intelectuali și artiști (tatăl său era prieten cu André Breton, părintele suprarealismului).

¹ https://www.goodreads.com/author/show/184463.Michel_Pastoureau, accesat în 22.10.2024.

Istoricii care descoperă un pământ neexplorat – sau puțin explorat – până când creează o nouă disciplină sunt rari. În cazul lui Michel Pastoureau acest teritoriu nou este istoria culorilor, la care a ajuns venind dinspre heraldică. Pentru el, evul mediu – și întotdeauna secolul al XII-lea în special – este o etapă decisivă, dar cărțile sale acoperă toată istoria occidentală. A publicat până în prezent mai multe volume din istoria culorilor: cele dedicate culorilor albastru, negru, verde, roșu, galben și alb, atât în franceză, cât și în engleză. Anul acesta, 2024, a apărut și cartea despre culoarea roz². „Luată împreună, volumele anterioare despre *Albastru* (2001), *Negru* (2009), *Verde* (2013) și *Roșu* (2017), plus noua carte, *Galben*, reprezintă un edificiu la care Michel Pastoureau a lucrat, a construit timp de o jumătate de secol: o istorie a culorilor în cea mai mare parte în Europa, de la vechii greci și romani până în epoca contemporană³.

Verde. Istoria unei culori magice este o carte care ne introduce în fascinanta istorie a culorii verde și care încearcă să refacă istoria socială, culturală și simbolică a acestei culori în Europa, din preistorie până în epoca contemporană. Cartea nu ne este prezentată ca o enciclopedie a verdelui, ea fiind mai degrabă o istorie simbolistică a acestei culori, care nu este singură în această călătorie, ci însoțită și de alte culori: albastru, roșu, negru și alb. A refacă istoria unei culori nu este un lucru ușor, autorul apelând la surse variate (opere de artă, înscrisuri, documente, lucrări literare, etc.)⁴. Michel Pastoureau mărturisește și că a întâmpinat anumite dificultăți de ordin documentar, căci peste sursele sale (obiectele, operele de artă, imaginile și monumentele) a trecut patina timpului și multe dintre ele nu se mai găsesc în culorile lor originale, deoarece modul în care s-au păstrat, modul în care au fost iluminate (făclie, lampa cu ulei, lumânarea de seu)⁵ au făcut să existe o transformare a culorilor, o decolorare sau chiar mai rău, acestea s-au pierdut de tot. De asemenea, a întâmpinat dificultăți de ordin metodologic (căci a pornit de la inexistența unor metode de cercetare în acest domeniu)⁶, precum și dificultăți de ordin epistemologic (căci ochiul antic și cel medieval nu percepeau culorile la fel precum ochiul uman din secolul XXI)⁷.

² Marc Bassets, *Istoricul Michel Pastoureau: „Dacă un roman ar sosi în 2024, ar fi surprins să vadă atât de mult bleumarin”*, în „El Pais” (ediția engleză), numărul din 12.03.2024. Accesat în 22.10.2024.

³ *Ibidem*.

⁴ Michel Pastoureau, *Verde-istoria unei culori magice*, București, Editura ForYou, 2022, p. 9.

⁵ *Ibidem*, p. 10.

⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁷ *Ibidem*, p. 11.

Dar ce este o culoare și cum a fost ea percepută, cum ar putea fi ea definită? Cel mai bine ne răspunde autorul și anume că o culoare se definește mai întâi ca un fapt social, și nu ca o materie sau ca un fragment de lumină ori ca o senzație, iar ceea care face din culoare un fapt social este societatea care îi definește sensul, îi construiește codurile și valorile, îi organizează practicile și îi determină mizele. Putem spune așadar, că dacă societatea nu dispune de percepția necesară ca să asimileze în practicile ei o anumită culoare degeaba ea se regăsește în natură, pentru societate ea este ca și inexistentă.

Ca să înțelegem cum și ce a însemnat universul culorilor pentru antici și pentru evul mediu Michel Pastoureau ne avertizează că este nevoie să fie analizate mai multe culoare: vocabularul, limba vorbită, chimia, pigmenții, tehnica vopsitului, codul vestimentar, locul culorilor în viața cotidiană și marea influență pe care Biserica a avut-o în ceea ce privește clasificarea, acceptarea sau chiar negarea unei culori. Înainte de a fi redată prin vopsit sau pictură, omul a văzut acea culoare în natură, unde deși era înconjurat și se folosea de ea, nu a redat-o. De ce omul nu a redat o culoare de care era înconjurat este greu de spus, iar istoricul Pastoureau a propus câteva cauze: unele materiale (nu existau surse din care să se facă o vopsea), altele tehnice, biologice, ideologice sau chiar simbolice. În paleolitic omul avea o paletă cromatică foarte redusă, existând doar trei culori pe care acesta le folosea frecvent: roșu, negru sau uneori maro, dar albastru și verde aproape deloc. Epoca neoliticului nu a adus nicio schimbare în ceea ce privește paleta cromatică, iar verdele a rămas la fel inexistent în viața socială, religioasă sau în operele artistice.

În antichitate și în special în antichitatea greacă, consideră Michel Pastoureau, la începutul ei culoarea verde lipsește, ea nu are nici măcar un loc în vocabularul limbii, și abia în epoca elenistică verdele a început să fie prezent, amintit cu termenul *prasinós*⁸ (culoarea prazului). De altfel, grecii considerau că acele culori care se regăseau în natură nu erau culori în adevăratul sens al cuvântului, culoarea adevărată în optica lor fiind cea produsă artificial⁹. În schimb, romanii nu au avut aceste dificultăți, trăind mai mult în mediul rural și fiind mai mult înconjurați de vegetație, ceea ce i-a făcut să fie mai atenți la verdele ce-i înconjura, să-i găsească o denumire și să-l folosească. Totodată, dezvoltarea tehnicii vopsitului la romani, mai mult decât la greci, ajută la evoluția acestei culori. Tehnica vopsitului în verde a fost dificilă, cu toate că azi orice copil știe că amestecând galben și albastru

⁸ *Ibidem*, p. 16.

⁹ *Ibidem*, p. 21.

obținem culoarea verde. Dar studiind vechile tehnici, Pastoureau a conchis că aceasta nu era cunoscută de vopsitori, plantele alese pentru a colora țesăturile nu erau destul de puternice ca să dea o culoare realistă, dimpotrivă, se ajungea frecvent la nuanțe cenușii¹⁰.

Căutând răspunsuri la întrebările sale și în alte surse, Michel Pastoureau a remarcat că *Biblia* în schimb conținea puține expresii referitoare la culori, fiind mult mai bine exprimat materialul decât culoarea: purpură, aur, argint, abanos, fildeș¹¹. Textul biblic acordă mai multă atenție luminii, naturii și calității materialelor care să exprime măreția, strălucirea, bogăția sau sărăcia. Așa că verdele este absent în *Biblie*, iar modul în care acesta era redat se referea întotdeauna la iarbă sau la vegetație¹².

Autorul analizează istoria și evoluția culorii verde pe teritorii europene, dar nu poate vorbi despre ea fără a ne introduce și în influența lumii musulmane. *Coranul*, cartea sfântă a islamului, asociază culoarea verde cu o culoare pozitivă atribuită vegetației, primăverii, cerului și paradisiului, dar și cu faptul că era culoarea preferată a profetului Mohamed¹³. În timpul cruciadelor, albului și roșului de pe steagul și mărcile vestimentare ale cruciaților, li se opunea o culoare diferită, verdele, care a devenit începând cu secolul al XII-lea culoarea religioasă a islamului.

De asemenea, Michel Pastoureau a constatat că în evul mediu culoarea verde a fost asociată cu tinerețea, deoarece era o culoare schimbătoare, fără consistență, după modelul tinereții, adolescenței, iar tinerii și fetele aflate în pragul măritişului purtau acum haine de culoare verde. Totodată, verdele era considerată culoarea speranței în Occident, dar la sfârșitul evului mediu a devenit culoarea maternității, așa cum rezultă din miniaturile care o reprezentau pe Sf. Elisabeta însărcinată cu viitorul Ioan Botezătorul și care în aceste miniaturi purta rochii verzii¹⁴. Călătoria lui Michel Pastoureau în lumea culorii verde a continuat cu ceea ce se întâmpla la sfârșitul evului mediu și începutul epocii moderne, când au apărut lucrări consacrate frumuseții, armoniei și simbolisticii culorilor, cum au fost cele ale lui Fluvio Pellegrini Morato, *Del significato del colori* (1535), Ludovico Dolce, *Dialogo dei colori* (1565) sau cea a lui Jean Robertet, *L'Exposition des couleurs*, în Franța secolului al XV-lea¹⁵.

Verdele a ajuns să fie în secolul XXI nu doar o culoare simbolică în raportul său cu natura, sportul, igiena, sănătatea și

¹⁰ *Ibidem*, p. 31.

¹¹ *Ibidem*, p. 39.

¹² *Ibidem*, p. 40.

¹³ <https://seekersguidance.org/answers/general-counsel/the-green-turban-and-the-prophets-peace-be-upon-him-favorite-color/> accesat în 22.10.2024.

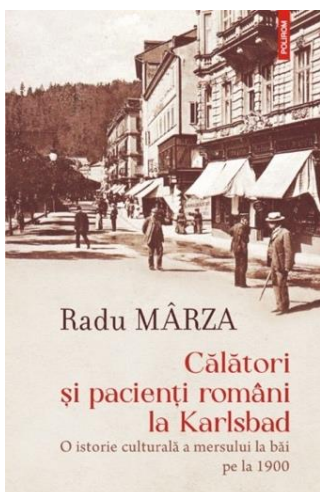
¹⁴ *Ibidem*, p. 81.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 128-129.

curățenia, ci și-a făcut loc și în domeniul civic și cel al partidelor politice, devenind tot ce nu a putut să fie în antichitate, o culoare ideologică și politică¹⁶.

Desigur, rolul jucat de culoarea verde în istoria omenirii nu a fost constant, dar ne determină să ne întrebăm ce ar fi fost dacă ar fi avut norocul culorii negre. Concluzia istoricului Pastoureau nu-i minimizează semnificația, căci chiar dacă a jucat un rol secundar, totuși culoarea verde a fost o prezență în artă, vestimentație, literatură sau religie. La fel ca și în cazul altor culori, percepția oamenilor asupra culorii verde s-a schimbat odată cu evoluția societății, a tehnicilor de vopsire, a fabricării vopselelor, dar și a intervenției din partea Bisericii. Rolul său ambivalent a făcut ca istoria acestei culori să-l conducă pe autor la cercetarea și scrierea acestei cărți, la explorarea modului în care o simplă culoare poate să capete sensuri complexe și multiple, care să reflecte schimbările culturale, sociale și politice. Cartea *Verde. Istoria unei culori magice* se adresează oricui ar dori să fie familiarizat cu istoria culorilor care ne înfrumusețează și ne îmbogățesc viața.

Mihaela Duca*

Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 499 p.

Pentru a putea înțelege mai bine cartea, ar trebui să vorbim puțin despre autor. Radu Mârza este conferențiar la Facultatea de Istorie și Filosofie din Cluj-Napoca, tutore al specializării „Turism cultural”, fiind un istoric preocupat de istoria medievală și premodernă românească, istoria slavilor, slavistică, istoria Europei Centrale, istoriografie și istoria călătoriei¹. Radu Mârza este un autor prolific, pe lângă cărțile de istorie culturală a călătoriei, precum *Călători români privind pe fereastra trenului*, are și lucrări cu un caracter

¹⁶ *Ibidem*, p. 207

* Master's Student, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and, Technology of Târgu Mureș, mihaeladuca443@gmail.com

¹https://hiphi.ubbcluj.ro/personal/radu_marza.html, accesat la 28 noiembrie 2024.

doctinar *Cum scriem istoria* sau istoriografic *The History of Romanian Slavic Studies*.

Radu Mârza este și posesorul unui blog unde își publică recenziile, opiniile și jurnalele sale de călătorie, precum *Prin Transcarpatia vecină: Hust și Mukačevo*. Tot de acolo² deducem că domnul Mârza își are originile într-o familie plurietnică din Alba-Iulia, o familie ce reunea cultural mare parte din Transleithania, vorbindu-se în casa dânsului română, slovacă, maghiară, germană, familia sa având origini în Bratislava, Trnava și Trenčianske Teplice, prin Košice și Rožňava, pe lângă cele românești, din Transilvania.

Toate aceste detalii sunt importante, fiindcă, credem noi, în cazul domnului Mârza, istoria familiei și multiculturalismul ei au contribuit la formarea sa profesională, au constituit bazele scrierii acestei cărți. Cunoașterea limbilor slovacă și germană, probabil, i-a fost de mare ajutor în cercetarea sa, Karlsbadul fiind o localitate din Sudeții dominați, pe atunci, etnic de către germani, din fostul Regat al Boemiei, dominat etnic de către cehi. Astfel, Radu Mârza ne învață și de ce să scriem noi o istorie, nu doar cum.

Cartea are și o origine mai precisă, ideea venindu-i după răsfoirea broșurii *Karlsbadul de odinioară și acum* de Ludwig Șipocz și Josef Ruff din 1907, editată în română, și dăruită dânsului prin 2015 de profesorul Ovidiu Mureșan (p. 9). Surprins de existența unei broșuri în limba română, a trecut la o cercetare a celor cărora broșura li se adresa.

Iar cercetarea a fost una complexă, ce a utilizat surse variate. Autorul a folosit lucrări relevante din istoriografia turismului cultural, precum cea a Marinei Soroka, *The summer capitals of Europe*, reclame, scrieri literare, memorii, corespondențe, ghiduri, cărți poștale, ziarele vremii, resurse online, precum Europeana, și, inovativ, un grup de pe Facebook (p. 167). Trei personalități au adus contribuții semnificative la schițarea acestei istorii, Alexandru Vaida-Voevod, Grigore Graur și Demostene Botez. Un trio care a oferit mult mai mult, prin memorii, articole, lucrări, decât au putut oferi listele de medici și vizitatori de la Karlsbad, folosirea materialelor lor umanizând statisticile, anunțurile și informațiile răzlețe.

Cartea e structurată tematic, pe capitole, majoritatea fiind denumite după expresii sau citate din epocă, precum denumirea capitolului cinci, luată din răspunsul dat de Goga la primirea corespondenței ce conținea presă din România (p. 183). Fiecare capitol a urmat o cronologie, în dezvoltarea subiectelor, ce se întinde din secolul XVIII până la Al doilea Război Mondial, în cazul vizitatorilor români.

² <https://peregristorii.wordpress.com/about/>, accesat la 28 noiembrie 2024.

Astfel, avem o introducere numită *Cel dintâi loc de cură din lume*, unde autorul oferă credit celor ce l-au ajutat și familiei printr-o istorisire a cercetării, oferind și o fereastră cititorului spre cum se scrie istoria, mecanismele declanșatoare și o introducere în temă.

Primul capitol, *Cel mai frumos spital al Europei* sau Istoria Karlsbadului, tratează istoria localității și a izvoarelor, etapele principale din dezvoltarea medicinei curei, a infrastructurii, a turismului de la Karlsbad, precum și a evenimentelor politice. O istorie ce se întinde de la legenda întemeierii până în interbelic, când avem 70.000 de vizitatori, din care, anual, aproximativ, 4.000 sunt cetățeni români (p. 56).

Capitolul doi, *Mecca balneologilor* sau Medicină și medici români la Karlsbad, ne prezintă elemente din viața și activitatea medicilor români care au avut legături cu Karlsbadul, atât a celor din Regatul Vechi, cât și a celor din Transilvania și Partium, precum Grigore Graur, Moritz Căhănescu, Traian Mera, Alexandru Vaida-Voevod. Și nu doar atât, capitolul tratează și prezența unor asociații sau a unor medici la conferințe în Karlsbad, sunt discutate o serie de aspecte ce țin de recomandările date de acești medici pentru cură, reclama ce și-o fac acasă, clientela, organizarea breslei și cum sunt priviți de către pacienții români de-a lungul timpului.

Capitolul trei, *La ape, birturi, pe promenade auzi românește la fiece pas* sau Vizitatorii români la Karlsbad, reprezintă partea principală a cărții. În jurul acesteia mai gravitează încă două capitole, respectiv, capitolele cinci și șase, despre politica românească, făcută sau nu, la Karlsbad și despre detaliile mondene ale curei de la Karlsbad, intercalate de un capitol ce tratează statutul de capitală de vară a Europei. Informațiile pe care le găsim aici sunt esențiale, nu doar pentru a cunoaște cum românii mergeau la Karlsbad, tipurile de vizitatori, diversificarea lor, fluctuațiile în moda curei în funcție de evenimentele geopolitice, dar și pentru a vedea evoluția românilor ca statut și mentalitate. Dacă Barbu Știrbei o să fie cel mai entuziasmat „*Altă dată această viață n-am mai petrecut.*” (p. 126), romantismul, apoi ideile de stânga, noul prestigiu și statut îi fac pe români mai nuanțați în opinii. Demostene Botez găsește martirii Karlsbadului, cura de autobuze și vitrine, segregarea socială de la izvoare. În capitolele despre mondenități și politică autorul ne arată cum se raporta presa și societatea la cei ce mergeau acolo, prejudecățile sau cum era implicat Karlsbadul în luptele politice și prezența lui în cultura populară și a elitelor.

„- Foarte emoționată, d-le doctor: e pentru prima oară când un bărbat mă pipăie și tot eu plătesc.” (p. 328).

Capitolul șapte, intitulat *Este apa care pe la noi se plătesce în prețul vinului...* sau Karlsbad economic, tratează pătrunderea în România a produselor venite din Karlsbad, concurența făcută

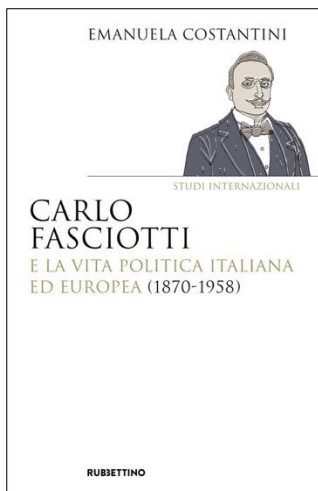
stațiunilor din România, efectele economice ale evenimentelor politice asupra Karlsbadului. Iar ultimul, despre mijloacele de transport spre și dinspre Karlsbad, ne arată mijloacele de călătorie, rutele, pericolele, dificultățile și avantajele lor, evoluția în timp a tehnologiei. Dacă la început se mergea cu șareta, Demostene Botez considera că deja trenul era uzat tehnic și moral (p. 424). Pentru cei care vor să guste timpul, cartea vine și cu o anexă unde sunt transcrise și editate câteva articole importante folosite de autor, pe lângă multe chipuri și imagini care o însoțesc pe parcurs.

Astfel, lucrarea domnului Radu Mârza își are sfârșitul într-o detaliere a mijloacelor de călătorie, într-o istorie a mersului la cură. Dacă unii ar fi început cu detaliile tehnice despre călătorie, Radu Mârza termină cu detaliile tehnice despre călătorie, fiind un indiciu că istoria se scrie altfel din perspectivă culturală. Cartea este una care îmbină o scriere ușor de parcurs cu detaliile care o fac interesantă și pentru un cercetător. Ea poate fi folosită și în cercetări mai restrânse, precum o ipotetică istorie a clanului Fruchter din Maramureș, unul de comercianți, industriași, latifundiari, fiindcă în 1915 o găsim la Karlsbad pe Rosa Fruchter din Vișeu de Sus, ca soție de hotelier (p. 154).

Frumusețea cărții constă în modul cum a transformat istoria călătoriei într-una a impactului cultural al Karlsbadului asupra românilor și României sau cum surprinde evoluția mentalității românilor în timp, fiind o istorie culturală și socială, după cum și-a propus. În fond, nu este o carte doar despre călători, ci despre relația românilor cu Karlsbadul, fie că mergeau acolo, fie că nu. Astfel, titlul este puțin înșelător și cartea oferă mai mult decât „vinde” titlul, fiindcă lucrarea, într-adevăr *„nu este despre cifre, despre statistici sau despre personalități și celebrități.”* (p. 21). Dacă lipsește ceva, poate este neprezentarea modului cum vizitatorii români erau percepuți de către locuitorii Karlsbadului și impactul lor asupra Karlsbadului, dincolo de liste și cifre, din perspectiva localnicilor.

Vasile Ioan Iuga*

* Master's Student, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and, Technology of Târgu Mureș, iuga.vasile.20@stud.umfst.ro

Emanuela Costantini, *Carlo Fasciotti e la vita politica italiana ed europea (1870-1958)*, Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2024, 189 p.

Emanuela Costantini, conferențiar universitar la Universitatea din Perugia, este cunoscută publicului de limbă română printr-o recentă lucrare de istorie a Bucureștilor, publicată la editura Polirom¹, însă preocupările sale privind istoria României, în particular în secolul al XX-lea, au rădăcini mai profunde. Cea mai recentă

carte a sa este, de asemenea, legată, cel puțin parțial de spațiul românesc – este vorba de biografia diplomatului Carlo Fasciotti (1870-1958), ministru plenipotențiar al Italiei la București între 1911-1919.

Primele două capitole ale cărții sunt dedicate istoriei familiei Fasciotti – care se împletește cu istoria formării statului italian modern –, respectiv carierei diplomatice a lui Carlo Fasciotti înainte de stagiul din Regatul României. Așa cum autoarea subliniază chiar în introducere, munca de reconstituire biografică a fost una de detectiv, implicând multiple tipuri de surse primare răspândite în varii arhive, ceea ce face efortul cu atât mai lăudabil, prin faptul că se reconstituie nu doar o viață exemplară din punct de vedere profesional, ci și un micro-univers sau mai degrabă o suită de micro-universuri în care aceasta s-a desfășurat. Contribuie la aceasta și faptul că fiecare etapă a carierei profesionale a lui Fasciotti este deschisă de autoare cu o perspectivă sintetică a situației relațiilor diplomatice europene la momentul respectiv.

Carlo Fasciotti provenea din marea burghezie italiană, dintr-o familie conectată atât la înalta birocrație a Regatului Sardiniei și Piemontului, cât și la lumea comerțului genovez din Tunis. Tatăl său, Eugenio, a avut o carieră diplomatică semnificativă în Tunis, continuând apoi ca prefect în Italia și pensionându-se ca ministru plenipotențiar. Mama sa, Carla, provenea din marea burghezie italiană cu afaceri și interese economice în Africa de Nord. Viitorul ministru plenipotențiar și-a început cariera diplomatică în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, beneficiind și de sprijinul relațiilor

¹ Emanuela Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019.

tatălui său. A fost numit inițial la Ambasada Italiei din Viena în 1897, unde a câștigat o experiență valoroasă, dar s-a și afirmat prin profesionalism. După moartea părinților și-a consolidat statutul social, fiind înnobilit la doar 28 de ani și căsătorindu-se cu Sofia Giustiniani, membră a elitei nobiliare din peninsula.

Transferat în Grecia în 1904 ca secretar de legație, Fasciotti a reușit să tempereze tensiunile dintre cele două state privind chestiunea Epirului și a propus soluții diplomatice de compromis în probleme delicate, precum autonomia Cretei și mișcările armate din insulă, fapt ce i-a sporit reputația profesională. A revenit la Viena în 1907 și ulterior la Ministerul Afacerilor Externe al Italiei în 1908. Timpul petrecut la Roma, unde a ocupat poziția de șef de cabinet, l-a ajutat să înțeleagă modul în care funcționează mecanismul diplomatic la centru. A fost o perioadă de-a lungul căreia, din fericire pentru el și pentru cariera lui profesională, viziunea lui privind rolul Italiei în bazinul mediteraneeu și în Balcani, precum și tipurile de promovare prudentă, multistratificată și deschisă înspre toți parteneri de dialog, nu doar politic, ci și economic și cultural, au coincis cu viziunea ministrului de Externe dintre 1910-1914, San Giuliano: „... la via dal seguire era quella del dialogo con tutti gli interlocutori interessati” (p. 71).

În iunie 1911, Fasciotti a fost numit ministru plenipotențiar la București. A deținut acest post până în 1919, fiind cea mai lungă perioadă petrecută într-o misiune externă. Momentul istoric aparte, dar și amplitudinea și profunzimea activităților sale au determinat-o pe autoare să dedice acestui interval două capitole din lucrare: unul care urmărește activitatea diplomatului în contextul crizelor politice și militare ale perioadei, celălalt focalizat pe acțiunile de diplomație culturală și economică.

Încă de la începutul misiunii sale, Carlo Fasciotti a fost un fin și critic observator al sistemului și vieții politice din Regatul României, inclusiv al relațiilor strânse dintre stat și biserică. La București, aproape întregul său mandat a fost marcat de conflațiile celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea. A fost nevoit să apere poziția Italiei în timpul conflictului din Libia din 1912, în condițiile în care România, atât ca membră a Triplei Alianțe, cât și din rațiuni de menținere a status-quo-ului balcanic, era îndemnată să susțină mai degrabă cauza Imperiului Otoman. Când, în timpul Primului Război Balcanic, România a rămas neutră, Fasciotti a profitat pentru a consolida bunele relații pe baza unei dorințe comune a guvernelor de la Roma și București: păstrarea echilibrului de putere în Balcani indiferent de rezultatul războiului precum și limitarea influenței Austro-Ungariei. Pe perioada celui de-al doilea conflict balcanic, relațiile dintre cele două state s-au

îmbunătățit până la punctul în care Italia a susținut pretențiile teritoriale ale României privitoare la Dobrogea de sud.

Izbucnirea Primului Război Mondial a găsit Italia și România în situații diplomatice relativ similare, ambele alegând, independent una de alta, neutralitatea. În aceste condiții, Carlo Fasciotti a mediat semnarea unui acord între cele două state în septembrie 1914, care prevedea realizarea de consultări anterior deciziei unuia sau celuilalt de a intra în război. După tratative complicate, acordul a fost reînnoit în februarie 1915, de data aceasta prevăzând asistență mutuală în cazul unei agresiuni din partea Austro-Ungariei. În acest context tensionat, Fasciotti a realizat și erori, cu repercusiuni pe termen scurt asupra evoluției relațiilor bilaterale, estimând în mod greșit că România era pregătită să intre în război, fapt care a generat un anumit orizont de așteptare la nivelul diplomației italiene, aflată în plin proces de tratative cu Antanta.

De altfel, una dintre cele mai dificile perioade ale misiunii sale a fost reprezentată de lunile care au precedat intrarea Italiei în război, deoarece poziția Ministerului de Externe de la Roma nu era într-un totu concordantă cu a reprezentantului său la București în privința înștiințării României privind etapele și rezultatele negocierilor cu Antanta - însuși Fasciotti se plângea că informațiile primite de la Roma erau insuficiente pentru a-i permite să păstreze încrederea Guvernului Brătianu. Emanuela Costantini subliniază faptul că diplomatul se afla prins într-o situație în care Italia comunica, dar nu se și coordona cu partenerul român. Situația era complicată suplimentar de faptul că diplomația italiană a continuat să spere, până în octombrie 1915, că Bulgaria poate fi convinsă să se alăture războiului ca aliat al Antantei în Balcani. Pe de altă parte, România derula deja tratative separate cu Rusia, însă rezultatele acestora erau departe de a fi mulțumitoare și marea problemă a frontului de sud reprezenta una dintre principalele temeri ale guvernului Brătianu - o temere pe care și Fasciotti o considera validă și care urma să se dovedească întemeiată în toamna anului 1916.

Încercând să diminueze impactul negativ al intrării Italiei în război asupra relațiilor diplomatice cu România, Fasciotti se vedea pus din nou în poziție ingrată de a explica Ministerului de Externe de la Roma cât de periculoasă era pentru Italia pierderea influenței în Balcani, în special deziluzia mediilor politice din Serbia și România față de lentoarea și tergiversările răspunsurilor primite de la Roma. Pe de altă parte, atent observator al realităților interne din România, diplomatul nu ezita să-l critice pe primul-ministru Brătianu, care se folosea de poziția și acțiunile Italiei ca pretext pentru tergiversarea intrării României în război, când adevăratul motiv era lipsa de pregătire a armatei române. Caracterul indecis al

lui Brătianu a reprezentat una dintre dificultățile majore de care s-a lovit Fasciotti în tratativele din 1916 privind ieșirea României din neutralitate. Dificultățile militare ale Italiei pe Isonzo îi făceau misiunea cu atât mai dificilă. Cu toate acestea, el sesizează corect că chestiunea principală care îl interesa pe prim-ministrul român era obținerea de beneficii teritoriale, singurele care putea justifica în ochii opiniei publice interne efortul și sacrificiile de război ale României.

În condițiile dificile ale anilor 1917-1918, Carlo Fasciotti a jucat un rol important în a face diplomația italiană să înțeleagă poziția imposibilă în care se afla România în lipsa ajutorului rusesc, eforturile sale fiind vizibile și în susținerea pe care România a primit-o din partea Italiei, pentru ca partenerii din Antantă să accepte nu doar armistițiul, ci și pacea cu Puterile Centrale, ca o pace impusă. Chiar dacă la începutul anului 1918 aceste eforturi au fost încununuate de un succes limitat, faptul că ministrul de externe italian Sidney Sonnino a înțeles gravitatea situației este reflectat de mesajul transmis ministrului plenipotențiar al României la Roma, Alexandru Lahovary: „Il primo ministro Brătianu dovrebbe sapere che la Chiesa a volte dà l'assoluzione dopo che è stato commesso un peccato, ma mai prima” (pp. 112-113).

Fasciotti a contribuit la îmbunătățirea relațiilor dintre cele două state și prin intensa activitate de diplomație economică și culturală desfășurată pe perioada misiunii sale. Lui i se datorează dezvoltarea relațiilor economice încă din perioada războaielor balcanice, precum și implementarea în România a multiplelor mărci ale italianismului, prin personalități culturale, dar și prin locuri ale memoriei. Școala și biserica au fost două dintre instituțiile pe care a contat major în acest demers, probabil cea mai importantă realizare fiind obținerea autorizațiilor și debutul construcției bisericii italiene din București, în ciuda opoziției episcopului romano-catolic Raymund Netzhhammer. Activitățile sale în această direcție depășeau cadrul bilateralismului, reprezentând și o formă de manifestare a poziției italiene în interiorul Triplei Alianțe, căci pe teren economic concurența în spațiul românesc era constituită de Germania, iar pe teren confesional de romano-catolicismul austro-ungar. Activitatea lui Carlo Fasciotti în România, așa cum apare prezentată de Emanuela Costantini, a fost una intensă și a contribuit, în contextul politico-militar al timpului, la așezarea bazelor viitoarelor relații tot mai strânse din perioada interbelică.

În 1919, Fasciotti părăsea România, cu dorința de a-și înceta activitatea diplomatică externă. Avea să fie numit însă ca ministru plenipotențiar la Madrid, iar acest post – capăt de drum în cariera diplomatică – precum și activitatea sa ulterioară fac obiectul ultimului capitol al biografiei. În Spania, unde a activat între 1919-

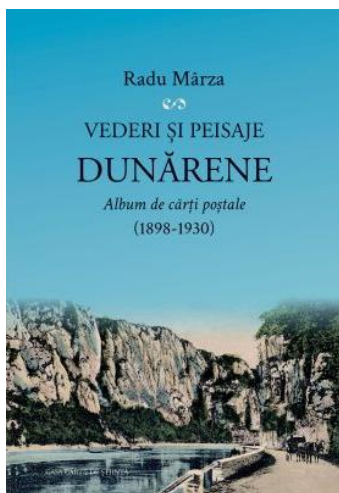
1922, provocările au fost de o cu totul altă natură decât cele din România. Similitudinile economice dintre cele două țări îngreunau dezvoltarea schimburilor comerciale și încheierea unui acord economic. În plus, relațiile tensionate dintre statul italian și Sfântul Scaun grevau relația cu clasa politică spaniolă, profund atașată de Biserica Catolică. Dificultatea găsirii unui teren comun între cele două state a dus, în cele din urmă, la solicitarea guvernului spaniol de rechemare a lui Fasciotti, solicitare acceptată de Mussolini. În acest punct, autoarea respinge teoria conform căreia această rechemare ar fi fost un exemplu timpuriu de epurare a birocrăției liberale de către proaspăt-instauratul regim fascist, argumentând că, în cazul lui Fasciotti, rechemarea a avut loc foarte devreme în guvernarea fascistă și cel mai probabil a fost rezultatul presiunii din partea Madridului, căreia noul guvern de la Roma nu avea niciun motiv să nu-i dea curs.

Retras din activitatea diplomatică, la finalul unei cariere încununată de numeroase succese, Fasciotti s-a dedicat afacerilor familiale și reconstrucției vieții de familie, mai ales după moartea soției sale, când s-a recăsătorit cu cumnata sa, Cecilia. Avea să petreacă astfel următoarele două decenii. Atitudinea sa față de regim este analizată cu atenție, nu doar din rațiuni biografice, ci și pentru că Fasciotti este reprezentativ, în opinia autoarei, pentru o bună parte din elita politică și birocratică a Italiei liberale în perioada interbelică. Deși nu a fost un susținător al fascismului, Fasciotti a rămas un patriot loial statului italian, sprijinind inițiativele regimului, inclusiv campaniile militare, precum războiul din Etiopia, considerându-le oportunități de consolidare a poziției Italiei pe scena internațională. La intrarea Italiei în Al Doilea Război Mondial, Fasciotti s-a pus la dispoziția guvernului, declarându-se pregătit să ocupe orice funcție necesară, inclusiv una mai joasă decât rangul cu care se retrăsese din activitate. Totuși, după căderea fascismului, nu a ezitat să critice dur regimul, considerându-l responsabil pentru eșecul politic și diplomatic al Italiei în anii 1940 și chiar a făcut parte din organismele oficiale instituite pentru a îi urmări și sancționa pe susținătorii regimului mussolinian. S-a detașat însă repede de politică, în noua republică italiană, urmărind-o doar ca spectator și încercând să găsească soluții pentru bunăstarea urmașilor și menținerea patrimoniului familiei într-un mediu pe care îl vedea ca fiind tot mai instabil. Bineînțeles, vârsta înaintată își avea partea ei de contribuție la această atitudine. Carlo Fasciotti a murit în 1958, ca urmare a complicațiilor apărute după o fractură de femur.

După cum însăși autoarea constată, biografia lui Carlo Fasciotti rămâne reprezentativă pentru destinul unei părți a membrilor înaltei birocrății italiene din prima jumătate a secolului al

XX-lea. Format în ambientul și în cultura politică a regatului Italiei din secolul al XIX-lea, Fasciotti a rămas fidel statului, ale cărui interese le-a prioritizat atât în activitatea sa profesională, cât și în viziunea politică personală. Din punctul de vedere al istoriografiei române, lucrarea Emanuelei Costantini reprezintă o binevenită contribuție la istoria relațiilor dintre cele două state, dar și un model de urmat în recuperarea biografiilor înalților funcționari ai statului.

Vlad Popovici*

Radu Mârza, *Vederi și peisaje dunărene. Album de cărți poștale (1898-1930)*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2024, 129 p.

Cartea intitulată *Vederi și peisaje dunărene. Album de cărți poștale (1898-1930)*, publicată în anul 2024 la editura Casa Cărții de Știință, reprezintă o concretizare a preocupărilor din ultimii ani ai istoricului clujean Radu Mârza. Cartea a avut ca punct de plecare pasiunea autorului de a colecționa cărți poștale și iubirea pentru spațiul dunărean printr-o călătorie care să surprindă locuri și peisaje dunărene, dar și așezările omenești de-a lungul fluviului (p. 3). Cartea îl face pe cititor să privească cu interes subiectul, remarcându-se prin utilizarea articulată a elementelor metodologice. Instrumentele de lucru ale acestei cărți sunt reprezentate de cărțile poștale tipărite, scrise și circulate în perioada de început a erei cărților poștale, adică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până în anul 1930 (p. 3).

Cărțile poștale prezintă cursul Dunării conservând peisajele dunărene și așezările de pe cursul fluviului. Autorul-colecționar este un mare iubitor al Dunării. Istoricul arată importanța Dunării în formarea civilizației europene, fiind determinată de geografia fluviului (p.3). Radu Mârza prezintă semnificația istorică pe care Dunărea o are asupra continentului european. Astfel, timp de mai multe secole, Dunărea a fost limes al Imperiului Roman, apoi a fost martor al nașterii mai multor regate romano-barbare, care au contribuit decisiv la cristalizarea profilului istoric și cultural al

* Lecturer, Ph.D., Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, vlad.popovici@ubbcluj.ro

Europei medievale. Ea a fost calea de înaintare a stăpânilor Dinastiei de Habsburg spre Europa Centrală și Răsăriteană, de la arhiducatele austriece și până la Voivodina, Serbia, Bosnia și Herțegovina. Dunărea a fost, de asemenea, cale de comunicații fluvială și terestră încă din Antichitate, de la Imperiul Roman și Imperiul Bizantin la Imperiul Otoman. În secolele XVIII-XIX, zona Dunării de Jos devine câmp de luptă și de înfruntări diplomatice între marile puteri ale zonei, iar în secolul al XIX-lea Dunărea a făcut subiectul unui interesant experiment de diplomatie internațională și anume Comisia Europeană a Dunării. Din punct de vedere al culturii și al istoriei culturale, Dunărea este unul dintre cele mai de preț bunuri ale Europei, prin peisajele ei, prin viața și istoria comunităților umane așezate de-a lungul secolelor și mileniilor pe malurile sale. Pe malurile fluviului au fost construite impresionante edificii de arhitectură, precum siturile urbane de la Ulm, Regensburg și Passau, castelul de la Sigmaringen și mănăstirea benedictină de la Melk, Hrad-ul și domul Sfântul Martin din Bratislava, catedrala de la Esztergom și cetatea de la Visegrad, Palatul Regal, Parlamentul și „Podul cu lanțuri” de la Budapesta, cetățile de la Petrovaradin, Belgrad, Slankamen, Rum, Golubac, Sfântul Ladislau, Orșova, orașelul și cetatea de pe insula Ada-Kaleh. În secolul XX, pe Dunăre s-au construit numeroase complexe hidroenergetice, multe pe cursul german și austriac, complexul de la Gabčíkovo-Nagymaros (Slovacia-Ungaria), Porțile de Fier I și II (România-Serbia), dar și centrale nucleare (Paks în Ungaria, Kozlodui în Bulgaria, Cernavodă în România) (pp. 5-8).

Istoricul evidențiază rolul pe care Dunărea l-a jucat pentru scriitori, artiști și călători, prin exemplificarea unor scriitori europeni care s-au născut în localități străbătute de acest fluviu, dar și opere literare, artistice și muzicale care fac referire la spațiul dunărean. Printre cele mai importante opere unde acțiunea se desfășoară pe Dunăre este Cântecul Nibelungilor. Despre Dunăre, se regăsesc scrierile călătorilor care au străbătut fluviul cu vaporul cu abur de la Viena la Constantinopol. Importanți scriitori europeni, inclusiv români, s-au născut pe malurile Dunării și au scris despre ea: Mor Jokai (născut la Komarno), Petre Dumitriu (născut la Baziaș), Elias Canetti (născut la Ruse), Panait Istrati (născut la Brăila). Marea literatură a Europei Centrale (secolele XIX-XX) nu a trecut cu vederea Dunărea. Au scris despre ea și scriitori străini de regiune și care nu aveau vreo afinitate specială pentru ea (de exemplu Jules Verne, *Pilotul de pe Dunăre*). În literatura română, dintre operele care fac referire la Dunăre sunt: volumul de relatări de călătorie *Priveliști dobrogene* de Mihail Sadoveanu, romanul *Europolis* de Jean Bart, nuvela *Domnișoara Christina* a lui Mircea Eliade, a cărei acțiune se desfășoară în Câmpia Dunării, romanul

Drum fără pulbere, scris de Petru Dumitriu, printre cele mai importante romane proletcultiste ale comunismului românesc (p. 8). În muzică, dintre operele care fac referire la Dunăre merită amintite valsul lui Johann Strauss cel Tânăr, *Dunărea Albastră*, care este cel mai cunoscut vals din istoria muzicii. În cinematografie, numeroase filme au avut ca subiect sau actor Dunărea: filmul istoric și biografic *Sissi* (1955), dedicat împărătesei Elisabeta a Austro-Ungariei, filmele românești *Croaziera* (1981) și *Salutări de la Agigea* (1984), coproducția româno-franceză *O vară de neuitat* (1994) și filmul grecesc *Privirea lui Ulise* (1995). În ceea ce privește istoria culturală, istoricul amintește câteva lucrări care abordează spațiul dunărean printre care: Claudio Magris, *Danubius* și Andrei Șarii, *Dunărea-fluviul imperiilor*. Câteva lucrări vechi sau mai recente au abordat cheștiunea Dunării din perspectiva diplomației și cu referire la cheștiunea Dunării din perspectiva diplomației și cu referire la Comisia Europeană a Dunării. În spațiul românesc s-a scris foarte puțin despre istoria Dunării. Cea mai cunoscută este lucrarea lui Nicolae Iorga, *Cheștiunea Dunării* (istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această problematică), apărută în 1913 și reeditată în 1998, iar în ultimii ani lucrarea istoricului Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini: 1830-1860* apărută în 2021 (pp. 8-9).

Radu Mârza explică rolul pe care cărțile poștale îl au ca sursă pentru peisajele dunărene și pentru istoria călătoritului și a mobilității. Astfel, cartea poștală apare în contextul dezvoltării serviciilor poștale moderne și oferă colecționarului și istoricului un câmp fertil de observație și cercetare. Pe de o parte, este un obiect de corespondență, care transmite din partea expeditorului un mesaj. Pe de altă parte, ea transmite o imagine, rezultată de pe urma litografierii sau a fotografierii, imagine prin care se pot admira peisaje naturale, panorame urbane, colțuri de stradă, bulevarde, monumente istorice (p. 20). De-a lungul anilor, autorul s-a străduit să achiziționeze cărți poștale de pe întreg cursul Dunării, iar în momentul în care s-a născut ideea albumului a apărut necesitatea acoperirii golurilor din colecție. Completarea lor s-a făcut cu ușurință pentru cursul superior al Dunării, regiuni pentru care producția de cărți poștale și numărul celor care s-au păstrat în zilele noastre este ridicat. Nu același lucru se poate spune despre cele reprezentând cursul mijlociu și inferior al fluviului, mai cu seamă României și Bulgariei, aceste cărți poștale fiind rare. De asemenea, istoricul a folosit ca surse cărțile poștale de pe platformele online, care au avut rolul de a completa această cercetare. Este vorba despre platformele Hungaricana, Europeana, respectiv platformele Akpool (p. 21).

Istoricul face o analiză statistică a provenienței cărților poștale dunărene, a limbilor în care au fost scrise, dar și unde se expediau și persoanele care le expediau sau erau expeditorii acelor scrisori. Astfel, se observă că cele mai multe cărți poștale aduse în discuție de către Radu Mârza provin din Imperiul German și din Imperiul Austro-Ungar, urmând apoi țările de la Dunărea de jos (Serbia, Bulgaria și România. În cadrul cercetării sale, autorul introduce și o categorie distinctă și anume „Cărți poștale probabil emise de armate aliate sau de ocupație într-o altă țară”, prin care istoricul a dorit să semnaleze un aspect mai puțin analizat de istoriografie. Astfel, în regiunea Dunării, Marele Război a fost o perioadă foarte interesantă din punct de vedere al istoriei cartofiliei și al istoriei poștale, datorită implicării unui mare număr de țări aflate în situații politice diverse. În timpul războiului, unele țări și-au schimbat de câteva ori statutul, ceea ce a avut și consecințe în planul cărților poștale. Istoricul aduce în discuție cărțile poștale emise de autoritățile germane de ocupație din orașele românești, cărțile poștale emise de militarii ruși sau bulgari de pe teritoriul României, respectiv cărți poștale expediate de militarii francezi aflați în România în perioada imediat următoare războiului (pp. 25-26).

În ceea ce privește expeditorii cărților poștale, majoritatea lor era reprezentată de călători/vizitatori/turiști și militari. Radu Mârza îi identifică pe călători pe baza textului scris pe cărțile poștale, dar și după alte indicii specifice. În ceea ce privește militarii, istoricul observă că aceștia menționează unitatea militară din care fac parte, iar autoritățile poștale militare le aplică ștampile distinctive, dar existau și unii militari care trimiteau cărțile poștale cu poșta civilă și atunci nu se poate identifica expeditorul ca militar. În ceea ce privește expeditorii localnici, cercetătorul mărturisește că aceștia sunt cei mai greu de identificat în lipsa unor elemente care să-i distingă și a unei analize sistematice a textelor cărților poștale (p.29). În ceea ce privește limba de circulație, Radu Mârza observă că majoritatea cărților poștale au fost redactate în limba germană, fiind bine reprezentată în Imperiul German și în Imperiul Austro-Ungar. Comunități germanofone existau și în Ungaria, Transilvania, Banat. În timpul Marelui Război, majoritatea cărților poștale din spațiul dunărean erau scrise de către soldații germani. Cărțile poștale scrise în limbile maghiară, română, cehă apar expediate în perioada de dinainte de declanșarea Marelui Război, dar există și câteva cărți poștale scrise de soldați cehi din armata austro-ungară. Limbile bulgară și rusă apar tot în contextul Marelui Război pe fronturile din Dunărea de Jos. Cărțile poștale scrise în limba franceză apar la unii turiști care se aflau în Germania și în Austro-Ungaria în timp de pace iar mai apoi de către soldații francezi

prezenți în România la finalul Primului Război Mondial și în primii ani care i-au urmat (p. 30).

Cercetarea lui Radu Mârza străbate cursul Dunării pe baza cărților poștale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Deși este o lucrare de specialitate, care validează importanța explorării unor teme de istorie și turism cultural, teme abordate și în istoriografia occidentală, cititorul de rând este surprins plăcut de ușurința și cursivitatea scrisului, dar și de analiza și interpretarea cărților poștale. Fiecare cititor va găsi cu siguranță un motiv de lectură și o invitație la o viitoare călătorie în timp pe cursul Dunării.

Andrei-Lucian Păcurar*

Răzvan Roșu, *De la munte pe hămoacă. 100 de ani de la colonizarea moșilor în județul Satu Mare*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 259 p.

Apariția noilor state naționale la sfârșitul Primului Război Mondial sau lărgirea celor deja existente cu noi teritorii, ca urmare a dezintegrării fostelor imperii, a venit cu o serie de noi probleme. Una dintre acestea, discutată și în cartea semnată de Răzvan Roșu, este problema minorităților naționale, intens dezbătută în epocă.

Răzvan Roșu este etnolog și antropolog, fiind absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, secția Etnologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj Napoca. Studiile masterale le continuă la „Friedrich Schiller” Universităț la Jena și la Cluj-Napoca, tot în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie. În 2020 finalizează studiile doctorale, la Universitatea din Jena, sub coordonarea profesorului Thede Kahl.

Volumul de față, structurat în opt capitole, constituie o monografie etnografică, antropologică și istorică a moșilor strămutați din Munții Apuseni în Câmpia Careiului și în cea a Sătmarului. Politicile de colonizare duse de statul român în perioada interbelică au vizat „în mod explicit ideea așezării unor «români puri»” (p. 26) în zonele multietnice și de graniță ale țării, prin aceasta urmărindu-se

* Master's Student, Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, andreilucian.pacurar@outlook.com

fidelizarea populațiilor strămutate (p. 26 și urm.), cât și o încercare de românizare a zonelor de graniță.

Volumul debutează cu încadrarea subiectului colonizării în politicile duse de Statul Român din perioada interbelică. Procesul de colonizare face parte dintr-o mișcare mai amplă, manifestată la nivel european, odată cu destrămarea fostelor imperii și cu alipirea la România a provinciilor locuite de români: Basarabia, Bucovina, Banat și Transilvania. În acest context, colonizarea moșilor, ne spune autorul, se face pe fostele moșii ale grofilor maghiari expropriati de Statul Român în urma Reformei Agrare din 1921. De asemenea, ne sunt prezentate, pe lângă cadrul legislativ și dimensiunile naționale ale procesului de colonizare, cauzele sociale și economice: situația grea a moșilor din crângurile Munților Apuseni îi determină să-și părăsească localitățile de baștină în căutarea unui trai mai bun, „la țară” (p. 231).

Modul de desfășurare a procesului colonizării este unul greu și cu diverse situații ivite odată cu venirea unei noi populații pe terenul fostelor ferme maghiare. Astfel, primii coloniști care își părăsesc localitățile, „unele situate chiar și la peste 1.200 de metri altitudine” (p. 47), ajung în noile vetre de sate în vara anului 1923 și în primăvara anului 1924. Momentul este surprins și prin interviurile de istorie orală pe care autorul le culege din mai multe sate întemeiate de coloniștii moși. Fermele foștilor proprietari grofi ajung să fie centre de coagulare a moșilor, în jurul cărora se vor ridica satele. Unele clădiri ale fermelor sunt transformate de către coloniști fie în locuințe, fie în biserică (p. 53), însă cele mai multe ajung să fie demolate pentru obținerea materialelor prime în vederea construirii caselor coloniștilor. Ceea se subliniază autorul pe parcursul lucrării este lipsa de interes din partea autorităților, care, inițial, promit sprijin material pentru construirea caselor; acest lucru nu se întâmplă, moșii ajungând să-și sape bordeie în pământ pentru a avea unde să locuiască.

Întemeierea satelor-colonii moțești și atribuirea numelor noilor localități se face pe criterii de vecinătate. Astfel, noile localități sunt constituite din moși aparținători ai acelorași crânguri montane, numele localităților dublându-l pe cel din munte: Horea, Marna, Ianculești ș.a. Clima, ne arată autorul, a fost una dintre problemele cu care s-au confruntat coloniștii. Schimbarea aerului și a apei a făcut ca unii dintre coloniști să se îmbolnăvească și să dorească să se întoarcă la munte. Lipsa cunoștințelor legate de cultivarea solului și alegerile neinspirate ale loturilor de pământ au făcut, de asemenea, ca unii să se întoarcă în localitățile de baștină. Cu toate acestea, a existat și o pendulare a moșilor între câmpie și munte, fie pentru procurarea materiei prime pentru construirea caselor, fie pentru material lemnos pentru continuarea meșteșugului învățat la

munte. Au existat și cazuri în care coloniștii nu și-au părăsit vechile terenuri, autoritățile confiscându-le terenurile primite în colonii. Păstrarea legăturilor cu muntele are și aspecte economice: procurarea animalelor sau a hainelor se face din munte, la prețuri mai mici decât la Carei, orașul din proximitatea așezărilor-colonii.

Presă vremii, fie că vorbim de cea locală sau regională, este și ea trecută în revistă, Răzvan Roșu analizând perspectivele publicațiilor românești și ale celor maghiare asupra coloniștilor.

Perioada celui de-Al Doilea Război Mondial este una de grea încercare pentru coloniști. Retrocedarea părții de nord a Transilvaniei are repercusiuni și asupra moșilor. Deși inițial nu s-au produs incidente decât sporadic, ulterior, localnicii și autoritățile maghiare au desfășurat acțiuni de intimidare a moșilor-coloniști, cărora li s-a sugerat întoarcerea în munți și părăsirea noilor așezăminte. Moșii au fost astfel nevoiți să plece cu trenurile de marfă și cu puțina agoniseală spre teritoriile românești, unii ajungând în Oltenia sau în Moldova. Starea acestora a fost destul de rea, autorul semnalizând chiar cazuri în care, din cauza sărăciei, se ajunge la cerșit pentru a putea supraviețui în noile condiții de refugiat.

Sfârșitul războiului îi aduce pe refugiați înapoi în satele colonii, devastate. Unele case au fost locuite de maghiari strămutați, altele dărâmate și chiar unul dintre cimitire a fost profanat în încercarea de a distruge orice urmă a trecerii românilor.

Perioada regimului comunist aduce noi schimbări în viața comunității: a doua reformă agrară aduce noi familii de moși în jurul Careiului și al Sătmăruului. Aceștia se așează tot după criteriile de vecinătate existente în munte, rezultatul fiind acela că satele-colonii și-au sporit considerabil populația.

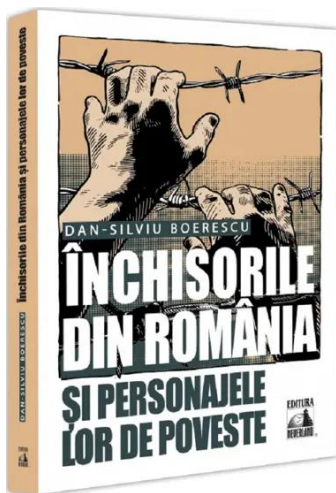
Finalul volumului prezintă aspectele culturale ale moșilor colonizați. Graiul, îmbrăcăminte, muzica, cultura culinară sunt câteva dintre aspectele urmărite de autor, subliniind cu această ocazie aspectul etnografic și antropologic al lucrării.

În concluzie, volumul de față oferă o perspectivă amplă asupra destinului tragic al moșilor colonizați în perioada interbelică. Sursele folosite pentru studierea fenomenului sunt dintre cele mai complexe: fondurile de arhivă, presă internă și internațională, interviuri de istorie orală care sunt dublate de o literatură secundară. Accentul pus pe aspectele etno-culturale din finalul volumului îi oferă un plus de valoare, astfel volumul putând fi înscris și în domeniul etnologiei, nu doar al istoriei și al istoriei orale.

Structura volumului este una clară, concisă, facilitând lectura. Claritatea informațiilor și cursivitatea discursului îi permit cititorului să înțeleagă cu ușurință complexitatea subiectului, familiarizându-se cu aspectele istorice, sociale și culturale ale

comunității. În plus, interviurile de istorie orală integrate în text adaugă o dimensiune umană, îmbogățind astfel perspectiva asupra subiectului și oferind o voce directă celor afectați de evenimentele discutate. Astfel, volumul confirmă abilitățile de cercetător ale autorului.

Andrei-Flavius Petruț*

Dan-Silviu Boerescu, *Închisorile din România și personajele lor de poveste*, București, Editura Neverland, 2024, 368 p.

Dan-Silviu Boerescu este un scriitor, jurnalist și editor român cunoscut pentru lucrările sale din domeniul istoriei, culturii și gastronomiei. De-a lungul carierei sale a scris numeroase cărți care abordează subiecte variate, de la istoria monarhiei românești la povești despre personaje celebre din România. Acesta adoptă un stil narativ accesibil și captivant, îmbinând istoria documentată cu relatări anecdotice și elemente de mitologie urbană. Cărțile sale sunt potrivite pentru cititorii care își doresc informații istorice prezentate într-o manieră plăcută, fără un limbaj academic excesiv. De cele mai multe ori optează pentru un stil prietenos, aproape conversațional, ceea ce face ca lectura să fie relaxantă și captivantă, uneori chiar introduce expresii familiare sau comparații surprinzătoare, care aduc un aer modern textului său. Deși cărțile sale sunt bazate pe cercetare, Boerescu își permite interpretări personale și ipoteze asupra unor evenimente sau personaje. Nu prezintă doar informații brute, ci le analizează într-un mod original, oferind adesea un unghi nou asupra unor teme deja bine cunoscute.

Astfel, Dan-Silviu Boerescu este un autor prolific, cunoscut pentru lucrările sale de popularizare a istoriei, motiv pentru care, în cartea sa *Închisorile din România și personajele lor de poveste*, el explorează universul carceral românesc, de la începuturile sale medievale până în perioada modernă și comunistă, aducând în prim-plan figuri legendare, criminali celebri, victime ale represiunii și torționari nemiloși. Cartea este antrenantă pe alocuri de mituri

* Ph.D. Candidate, Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, petrut.flavius@yahoo.com

urbane sau de relatări istorice, de cele mai multe ori preluate din surse scrise și orale despre fenomenul penitenciarelor autohtone, cât și despre *actorii* lor de poveste. Din această poveste neagră au rămas doar amintirile deținuților, amintiri care au fost analizate într-o bună parte de autorul nostru, deoarece acesta a vrut să prezinte mai mult decât familia lexicală a termenului de *închisoare*, ci în special istorisirile aparte ale acestui fenomen, romanțate sau nu, dincolo și dincoace de limita verosimilului.

În ceea ce privește structura lucrării și tema sa, cartea este structurată în mai multe povestiri, unele culese din mitologia populară, iar altele cercetate, motiv pentru care autorul îmbină istoria cu elemente de folclor urban și anecdote despre viața în închisori. Probabil, ce este cu adevărat impresionant la această carte este faptul că nu se prezintă o continuitate în povești, ci doar o fluizidizare lină a tuturor personajelor care au trecut pragul acestor locuri negre. Cartea nu este un tratat academic, ci o lucrare destinată publicului larg, motiv pentru care această lucrare pare mai degrabă o colecție de anecdote, decât o analiză istorică profundă, așa că nu toate informațiile sunt însoțite de surse clare, ceea ce poate de cele mai multe ori ridica semne de întrebare asupra veridicității unor anumite relatări. Aceasta se încadrează în genul non-ficțiune istorică, având însă și accente de reportaj jurnalistic și narativ. Nu există o structură academică, ci mai degrabă o succesiune de episoade tematice, menite să ilustreze complexitatea acestui univers.

Cartea analizează privarea de libertate a unor personaje emblematice, cum ar fi Corneliu Coposu, Iuliu Maniu, Arsenie Boca, Elisabeta Rizea, banditul Serdaru sau Paul Goma. Sfinți, bandiți sau torționari, criminali în serie, teroriști, victime ale represiunii comuniste, cu toții au ajuns, indiferent de natura socială sau de scopul lor final, să împartă aceeași celulă și să fie *frați de consoartă*, în închisori precum Gherla, Aiud, Jilava, Văcărești sau Malmaison. Un capitol aparte este dedicat experimentului Pitești, considerat una dintre cele mai dure metode de tortură psihologică din lume. Se descriu metodele utilizate de regimul comunist pentru a distruge identitatea prizonierilor politici, transformându-i în torționari ai propriilor colegi de celulă. Această lucrare începe cu o secțiune despre limbajul specific din închisori și expresiile care au intrat în cultura populară. Sunt analizați termeni precum *mititica* (pentru închisoare) sau *răcoare* ca sinonim pentru detenție. De asemenea, Boerescu explorează superstițiile și miturile din închisori, de la credința că anumite locuri sunt bântuite, până la ritualurile de inițiere ale deținuților, precum și anumite povești îngrozitoare despre tortura din spatele gratiilor. Se pune accentul pe o poveste individualizată pentru fiecare celulă în parte, iar unii actanți la

poveste și-au construit propria lor *închisoare* mentală, în timp ce alții au evadat sau unii au murit încercând, neavând nici o șansă să vadă lumina din spatele fortăreței.

Lucrarea oferă o perspectivă amplă asupra istoriei penitenciarelor din România și a personajelor care le-au populat, motiv pentru care o să încerc să îmi îndrept atenția asupra unor anumiți factori care mi-au atras atenția. Fiind un amalgam de povestiri și mituri populare îmi este foarte greu să îmi focusez atenția asupra unui rezumat pe capitole, deoarece acestea lipsesc, în locul lor primează scurte istorisiri sau relatări istorice. În următoarele rânduri am să realizez o incursiune a ceea ce mi-a deschis noi orizonturi de gândire, prezentând succint istoria unor personaje, despre a căror existență cunoștințele mele erau infime sau deloc prezente.

Primul personaj care mi-a atras atenția a fost renumitul bandit Iorgu Serdaru. Iorgu Serdaru a fost un tâlhar notoriu din România secolului al XIX-lea, cunoscut pentru jafurile și spargerile sale din anii 1870. Una dintre cele mai faimoase fapte ale sale a avut loc în ianuarie 1878, când, împreună cu complici deghizați în polițiști, a jefuit-o pe doamna Mumulenu, o persoană din înalta societatea, furând sume semnificative de bani. Fiind considerat o figură sfidătoare a epocii a lăsat un bilet semnat la locul faptei, menționând că a făcut un împrumut forțat de la victimă. Interesant pentru această epocă este că acest emblematic hoț i-a atras atenția lui Mihai Eminescu, care fascinat i-a dedicat o baladă intitulată *Marele Vestit Banditul Serdaru*. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, bandiții sau criminalii cunoscuți apăreau frecvent în presă sau erau personaje în romane populare. În ciuda faptelor comise, nu de puține ori exista o admirație pentru acești răufăcători. Atitudinea de cele mai multe ori a fost una ambivalentă, pe de o parte era indignarea, dar și uimirea, dată fiind ingeniozitatea tâlharului care și-a câpătat reputația jefuind o doamnă din lumea bună, vară primară cu mama lui Ion Luca Caragiale. În ciuda faimei sale și a numeroaselor încercări de evadare, Serdaru a fost în cele din urmă încarcerat, fiind prezentat în istoria României ca un simbol al sfidării autorităților și a spiritului rebel al vremii sale.

Un alt aspect care mi-a stârnit interesul din această lucrare a fost închisoarea Malmaison, situată pe Calea Plevnei din București care reprezintă un simbol al represiunii politice din România secolului XX. Inițial clădirea a fost construită în secolul al XIX-lea, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, servind drept cazarmă pentru trupele de cavalerie. În perioada interbelică, clădirea a găzduit diverse instituții militare, inclusiv un tribunal militar și o școală de aplicație pentru arma chimică. După Al Doilea Război Mondial, odată cu instaurarea regimului comunist, Malmaison a fost

transformată într-un centru de detenție și anchetă al Securității, destinat în special elitelor politice și culturale, celor considerați *dușmani de clasă*. Autorul ne arată că printre personalitățile încarcerate la Malmaison s-au numărat Iuliu Maniu, lider al Partidului Național Țărănescu, Corneliu Coposu, secretarul său personal și numeroși membri ai grupului de rezistență intelectuală. Se pune accentul pe faptul că deținuții erau supuși unor condiții inumane, interogatorii brutale și torturi menite să-i forțeze să mărturisească acțiunile împotriva regimului. Boerescu subliniază faptul că închisoarea Malmaison rămâne un martor tăcut al unei perioade întunecate în istoria României, amintind de sacrificiile celor care au luptat pentru libertate și o viață mai bună.

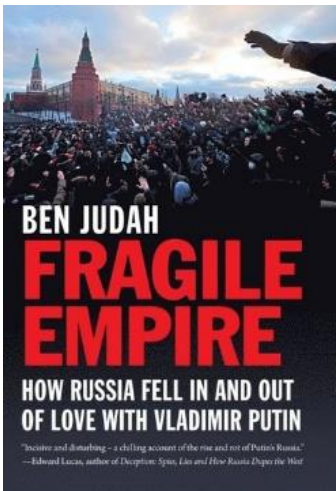
Din seria celor mai de groază criminali din istoria Bucureștiului, autorul îl aduce în plim-plan pe vestitul student la Medicină Veterinară, caracaleanul Ion Râmaru. A fost unul dintre cei mai notorii criminali în serie, fiind responsabil pentru uciderea a patru femei și atacarea altor peste zece. Acțiune desprinsă parcă din serialele americane, modul său de operare era deosebit de brutal. Ataca femeile pe timp de noapte, adesea în condiții meteorologice nefavorabile, folosind un topor pentru a le lovi. Capturarea sa a fost rezultatul uneia dintre cele mai ample anchete din istoria României, iar în timpul procesului a fost diagnosticat cu tulburări mentale, însă acest fapt nu l-a scutit de pedeapsa capitală, fiind condamnat la moarte și executat prin împușcare la 23 octombrie 1971. Un aspect și mai tulburător al acestui caz este legătura cu tatăl său, Florea Râmaru. În vara anului 1944, Bucureștiul a fost scena a patru crime similare, victimele fiind femei atacate în propriile locuințe în timpul nopților ploioase. După moartea lui Florea Râmaru s-a descoperit că amprentele sale corespundeau cu cele găsite la locurile crimelor din 1944, sugerând că și el a fost un criminal în serie. Această descoperire a ridicat întrebări cu privire la o posibilă predispoziție genetică spre comportamentul criminal în familia Râmaru. Cazul lui Ion Râmaru rămâne unul emblematic în criminologia românească, ilustrând complexitatea factorilor psihologici care pot contribui la dezvoltarea comportamentului deviant.

De asemenea, destul de importantă este și posibila prezență a închisorii CIA din România. În perioada de după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, Agenția Centrală de Informații a Statelor Unite (CIA) a implementat un program global de detenție și interogare a suspectilor de terorism. În cadrul acestui program, au fost create așa-numitele *black sites* și anume centre de detenție secrete situate în diverse țări, inclusiv în România. Conform investigațiilor și rapoartelor internaționale, România a găzduit un astfel de centru de detenție secret al CIA, cunoscut sub numele de

black. În această locație, suspectii de terorism au fost deținuți și supuși unor metode dure de interogare, considerate de multe organizații pentru drepturile omului drept tortură. Un exemplu notabil este cel a lui Abd al-Rahim al-Nashiri, suspectat de implicare în atacul asupra navei USS Cole din 2000. Al-Nashiri a fost deținut în centrul din România între anii 2003-2005, perioadă în care a fost supus unor tratamente inumane. Cazul închisorii secrete a CIA din România evidențiază complexitatea și dilemele morale asociate luptei împotriva terorismului la nivel global. De asemenea, subliniază importanța transparenței, responsabilității și respectării drepturilor omului, chiar și în contexte de securitate națională și internațională.

În concluzie, stilul narativ al autorului îmbină rigoarea istorică cu o prezentare accesibilă, făcând ca subiectele complexe să fie ușor de înțeles pentru un public larg. Prin intermediul acestei lucrări, Boerescu reușește să ofere o perspectivă cuprinzătoare asupra istoriei carcerale a României, evidențiind atât aspectele întunecate, cât și pe cele care au contribuit la formarea mitologiei populare. Cartea este recomandată atât specialiștilor în istorie, cât și cititorilor interesați de poveștile mai puțin cunoscute ale trecutului românesc, fiind o lectură ușoară care reușește să îi atragă atenția cu fiecare filă întoarsă.

Luminița-Antoaneta Apostol*

Ben Judah, *Fragile Empire*, Newhaven și Londra, Yale University Press, 2013, 379 p.

Cartea jurnalistului britanic de politică externă Ben Judah se adresează atât publicului larg, interesat să înțeleagă particularitățile contemporane ale vieții sociale, culturale și politice din Federația Rusă în regimul președintelui Vladimir Putin, dar și istoricilor, oamenilor de stat sau specialiștilor în relații internaționale.

În pofida complexității subiectelor abordate și a detaliilor prezentate pe parcursul cărții, expunerea acestora este făcută într-un stil ușor de

* Master's Student, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, luminitaapostol497@yahoo.com

receptat de majoritatea cititorilor, existând o foarte mare probabilitate ca orice categorie de cititori să identifice câteva capitole care să îi capteze atenția și să se potrivească intereselor sale de studiu. Având în vedere complexitatea lecturii și informațiile inedite vehiculate, lucrarea nu este doar o incursiune în ceea ce reprezintă „Rusia putinistă”, ci oferă date relevante, utile inclusiv în vederea inițierii unor demersuri de cercetare viitoare, deoarece, comparativ cu majoritatea lucrărilor care abordează istoria recentă a Federației Ruse, prezenta lucrare abundă în informații inedite, culese de autor direct de pe teren și inaccesibile marelui public sau chiar unor specialiști care și-au dedicat ani studiului istoriei și vieții politice din Federația Rusă.

Un aspect relevant care merită menționat este specializarea autorului sau mai bine spus specificul acesteia. Ben Judaj nu este un jurnalist obișnuit, ci unul dintre aceia care de-a lungul carierei sale a pus în operă mai multe anchete jurnalistice care au vizat demnitari de cel mai înalt rang, din țări relevante pe scena relațiilor internaționale, printre care Federația Rusă și Franța. Preocuparea sa pentru istoria diplomatică și interesul manifestat în vederea cercetării și înțelegerii aprofundate a evoluțiilor politice din Regiunea Mării Negre și Asiei Centrale îi conferă cititorului o perspectivă completă asupra evenimentelor. Analizele și studiile autorului au fost publicate de ziare prestigioase la nivel internațional, precum Reuters, Foreign Policy, The New York Times, fapt ce atestă relevanța cercetărilor sale.

De asemenea, contactul direct al autorului cu exponenți ai diferitelor paliere ale societății din Federația Rusă fac din lucrarea sa un izvor de cunoaștere atipic, deoarece aceasta nu este doar o sursă de informații, fiind mult mai mult decât atât, o experiență vie, care stârnește curiozitatea și nu de puține ori generează emoție și suspans, având în vedere situațiile complicate în care s-a regăsit autorul pe durata activităților sale investigative.

În pofida faptului că există pe piață un număr vast de cărți, studii, analize care abordează specificul politicii interne din Federația Rusă și istoria evoluției ei în regimul Putin, majoritatea autorilor au o abordare extrinsecă, fără să fi avut contact direct cu mediul studiat, prin vizite de lucru sau rezidență. Cartea lui Ben Judah face o radiografie a societății ruse și a modului în care aceasta influențează sau este influențată către mediul politic și de oligarhie, pătură socială care joacă un rol esențial în jocul de putere din Federația Rusă și care a influențat într-o manieră fundamentală istoria contemporană a acestui stat.

Autorul reușește să evidențieze particularitățile principalelor pături sociale din Federația Rusă, inclusiv din punctul de vedere al dispunerii lor pe teritoriul național. Spre exemplu, sunt prezentate

„cele două lumi”, parte ale aceluiași univers, și anume elita și oligarhia societății contemporane ruse, localizate în special în Moscova și Sankt Petersburg și restul teritoriilor cu populația aferentă, unde cetățenii trăiesc într-un mediu de tip feudal, fără visuri și aspirații, dar care mențin în viață elita societății ruse.

Prezentările exhaustive ce vizează viața și activitățile locuitorilor din Sankt Petersburg și Moscova, cu picanteriile aferente și ineditul situației, fac din lectură o aventură, în special datorită faptului că informațiile aflate la îndemâna marelui public au un caracter general, lipsit de nuanțe, nuanțe care de această dată sunt examinate și interpretate. Accentul care se pune pe prezentarea vieții cotidiene și a moravurilor din cele două mari orașe ruse nu este neavenit. Așa cum vom vedea, cei doi poli urbani constituie mediul de manifestare al segmentului elitar, dispus pe un teritoriu relativ restrâns, oraș și periferia sa. În pofida dimensiunilor sale, „mica lume” din interiorul marelui univers cotidian rus, prin caracteristicile sale, influențează într-o manieră fundamentală modul în care sunt gestionate relațiile externe, dar și politica internă a statului.

În pofida complexității cărții, cea mai importantă caracteristică, prezentă pe toată durata lecturii, este modul de concepere a scriiturii. Stilul este unul simplu, uneori aproape telegrafic, cu treceri line și naturale de la o idee la alta, chiar dacă uneori explicațiile și descrierile sunt destul de vaste. Parcurgerea textului este facilă, pe alocuri fiind fals indusă ideea că autorul s-a lăsat influențat de încărcătura emoțională a momentului și a prezentat cu prea mult lux de amănunte tematici care aparent nu au o importanță majoră. Cu toate acestea, pe parcursul lecturii, se întrevide modul în care autorul și-a gândit și structurat opera, de așa manieră încât să nu obosească, dar să evidențieze teme și subiecte fără de care lucrarea nu ar avea același impact și relevanță.

Obiectivele principale ale cărții sunt acelea de a prezenta contextul care a favorizat accesarea lui Vladimir Putin la conducerea Federației Ruse, modul în care acesta a reușit să preia frâiele puterii și să se mențină, dar și consecințele generate de modul său de abordarea a politicii externe și interne. Obiectivele secundare vizează în special familiarizarea publicului larg cu elementele de cultură și civilizație ruse, de la vârf până la baza societății, în vederea construirii unui tablou complet și inedit, greu de intuit în lipsa unui contact direct cu societatea rusă.

Având în vedere baza materială vastă și experiența autorului, putem spune că acesta și-a atins toate obiectivele în și prin lucrarea sa, care este de referință când vine vorba de înțelegerea dinamicilor societății și politicii ruse cotidiene, în pofida faptului că nu reușește să surprindă evoluțiile regimului Putin post-2013, anul publicării

sale. Cu toate acestea, mecanismele prezentate sunt deosebit de relevante, în mare măsură datorită faptului că schimbările au loc lent în societatea și politica rusă, această stare de lucruri fiind o consecință a apetenței pentru conservatorism și tradiționalism a societății ruse și a elitelor politice.

Privitor la mecanismele care au favorizat accesarea lui Vladimir Putin la putere, autorul prezintă principalele evoluții istorice din Regiunea Mării Negre și Asia Centrală după disoluția Uniunii Sovietice, motiv pentru care incursiunea în istoria URSS și a statelor din regiune este unul dintre punctele de plecare ale cărții. Incursiunea istorică este relevantă deoarece surprinde o serie de evoluții care au survenit în modul de formulare de către Federația Rusă a politicii sale interne și externe în noul context global, favorizat și determinat de finalizarea Războiului Rece. Explicarea acestor dinamici îl inițiază pe cititor și, inevitabil, îl face să înțeleagă că abordarea existentă la nivelul politicii interne și externe a fost puternic influențată de nostalgia și revendicarea trecutului, care au condus la alienare și izolaționism. Desigur, o contribuție fundamentală au avut-o cultura și valorile tradiționale, abordarea fiind una eminamente ortodoxă, fără posibilități de compromis.

Autorul atrage atenția asupra faptului că această stare de lucruri a creat terenul fertil pentru ascensiunea lui Vladimir Putin, care în primii săi ani de glorie a fost văzut de majoritatea rușilor ca un personaj providențial, întruchiparea salvatorului și răspunsul la toate problemele existențiale. Cu toate acestea, autorul evidențiază faptul că, în pofida aparențelor, Vladimir Putin nu a fost nimic altceva decât *homo politicus*, care nu a făcut decât să-și consolideze puterea, chiar dacă în primii săi ani la cârma Federației Ruse a dat impresia că dorește să fie un lider reformist. Mai mult decât atât, Ben Judah atrage atenția asupra faptului că atitudinea agresivă și revizionistă a lui Vladimir Putin a făcut imposibile reformele interne și crearea statului rus modern.

Cât privește obiectivele secundare ale autorului, putem spune fără urmă de îndoială că modul în care și-a structurat cercetarea a făcut ca intimitățile societății ruse să fie prezentate marelui public într-o formă comprehensibilă, reducând barierele ridicate de diferențele culturale dintre Rusia și Occident. Radiografia făcută de autor păturilor sociale și relațiilor complexe dintre acestea a permis reliefarea diferențelor și specificităților, permițând publicului occidental să înțeleagă de ce în anumite cazuri punctele de vedere divergente dintre Occident și Est nu pot fi armonizat.

Cât privește soliditatea surselor și metodelor utilizate, putem afirma fără echivoc că incursiunea lui Ben Judah în interiorul societății și politicii ruse este unică din punct de vedere al accesului la informații. Deși nelipsită de situații limită, experiența jurnalistului

în Federația Rusă a fost relevantă datorită faptului că a avut acces la date și experiențe atât din zona puterii, cât și a opoziției, fapt ce l-a ajutat să facă o radiografie mult mai clară, în dublă cheie, a situațiilor și evenimentelor. Contactul direct cu societatea rusă și munca de teren susținută au dat roade, deoarece elementele de noutate, de cele mai multe ori surprinzătoare prin banalul lucrurilor sau alte ori extraordinare, au fost omise sau considerate irelevante de alți cercetători.

Demersul său investigativ nu a fost însă lipsit de incidente și situații limită, deoarece anumite subiecte abordate în cercetarea sa au produs disconfort la Kremlin. Ca urmare, regimul Putin a încercat reducerea la tăcere a autorului și distrugerea datelor colectate de către acesta din Federația Rusă. Pe parcursul vizitei sale de documentare, Ben Judah a fost chiar și admonestat și agresat fizic, situații care au fost investigate inclusiv de către Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa.

În pofida acestor vicisitudini, cartea sa a văzut lumina tiparului în anul 2013 și reprezintă un izvor inedit de informații privitoare la istoria recentă a Federației Ruse. Acestea sunt utile atât pentru înțelegerea dinamicilor politice și sociale din Federația Rusă dar și pentru anticiparea viitoarelor mutări strategice ale regimului Putin. Adăugând prezența unor anexe documentative inedite, bibliografia selectivă, nume de persoane și instituții, autorul nu face altceva decât să ofere marelui public un instrument, o cheie de descifrare a unei lumi aparent cunoscută, dar puțin înțeleasă.

Aurel Lazăr*

* Assistant Professor, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences, and Technology of Târgu Mureș, aurel.lazăr@umfst.ro